

KONGL. VITTERHETS HISTORIE

OCH

ANTIQVITETS AKADEMIENS

H A N D L I N G A R.

27

TJUGONDESJUNDE DELEN.

NY FÖLJD.

SJUNDE DELEN.

STOCKHOLM

PÅ AKADEMIENS FÖRLAG.

STOCKHOLM, 1876.

P. A. NORSTEDT & SÖNER

KONOL BOETRYCKARE.

STOCKHOLM, 1876.
P. A. NORSTEDT & SÖNER
KONOL BOETRYCKARE.

I N N E H A L L.

	Sid.
Undervisningsfrågans ställning och utveckling hos de gamle Romarne. Inträdestal af Carl Vilhelm Böttiger.....	1.
Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen och grundläggningen af det Svenska väldet i Tyskland. In- trädestal af C. T. Odhner.....	37.
Bilagor.....	353.
Sekreterarens svar på Hr Odhmers inträdestal.....	371.
Dalhems kyrka i Norra Tjusts härad, Calmar Län. Af Bror Emil Hildebrand.....	373.
Förslag till Inskrifter och Minnespenningar, hvilka Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien uppgif- vit eller granskat och gillat åren 1866—1874.....	396.

UNDERVISNINGSFRÅGANS

STÄLLNING OCH UTVECKLING

HOS DE GAMLE ROMARNE

AF

CARL WILHELM BÖTTIGER.

Uppläst som inträdestal i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets
Akademien den 3 Juni 1873.

Mine Herrar!

Tacksam för den ära, som vederfarits mig genom kallelsen att inträda i edert samfund, går jag att fullgöra den första af de pligter, som edra stadgar ålägga en nyvald ledamot. För mitt inträdestal söker jag ett ämne ur forntiden, och väljer ett, som står i historiskt sammanhang med en af dagens vigtigaste frågor. Den frågan har gått genom årtusenden, och vår samtid är ännu icke färdig med dess lösning. Jag vill, med eder tillåtelse, taga en hastig öfversigt af »Undervisningsfrågans ställning och utveckling hos de gamle Romarne». Att ett ämne, med detta närbeslägtadt, för längre tid tillbaka, blifvit inför eder underkastadt en förtjenstfull behandling, torde, med afseende på frågans rika omfattning, icke lägga hinder för några ytterligare betraktelser deröfver.

Ingen grekisk historieskrifvare har känt det gamla Rom bättre än den lärde Polybius. Efter att i sjutton år der hafva blifvit qvarhållen som gislan och under denna tid kommit i nära förhållande till Scipionernas släkt, ingick han i republikens tjänst och slutade med att skriva dess historia. Han gjorde det färglöst och enkelt, men med en noggrannhet och trovärdighet i uppgifter, som kommit efterverlden att dubbelt beklaga detta verks nuvarande ofullständiga skick. Af de trettioåtta böcker, af hvilka det ursprungligen bestod, eger man nemligen nu i behåll endast de första fem, jemte brutna stycken af de nästföljande tolf.

Den tillförlitlige Polybius anmärker som en stor brist i den romerska republiken, att der ej funnos några offentliga uppfostringsanstalter. Från statens sida sag han alls inga åtgärder vidtagna för bibringande af undervisning och bildning åt dess uppväxande medborgare. Cicero har på ett ställe sökt att gendrifva detta klander, men icke genom att förneka sjelfva saken, utan genom att taga den i försvar. Han prisar förfädrens visliga förfarande att ej genom några lagstadganden vilja bestämma ett visst, för alla lika, för offentligheten utsatt uppfostringssätt. Staten hade gjort rätt uti att här vid lag förhålla sig negativ, och Cicero menar, att Grekerne i fråga om barnuppfostran »gjort sig mycket fruktlöst besvär». Att den romerska statens sorglöshet i ett så viktigt ämne skulle väcka ogillande och förundran hos en Grek, var naturligt. Förhållandet var så olik med hvad han varit van att finna i sitt hemland, och framför allt i Sparta, der staten med egna ögon strängt öfvervakade det uppväxande släktets harmoniska utbildning, så i psykiskt som fysiskt afseende, alltid med iakttagande af de tre, en gång för alla gifna riktningar, som betecknades med grammatik, gymnastik och musik. Det är bekant, att under dessa benämningar efterhand innefattades vida mer än orden angifva, och att, särskildt hvad musiken beträffar, dess begrepp, i mån af den vetenskapliga bildningens utveckling, slutligen utvidgades ända derhän, att dess högsta spets intogs af matematik och filosofi.

I ett land, der, sasom fallet var med Grekland, familjen till en så väsentlig del uppgick i staten, och der qvinnans ställning ännu var halft österländsk, på samma gång som äktenskapets helgd icke var till fullo erkänd, kunde ej fråga blifva om någon uppfostran eller undervisning i hemmet. Barnet var redan från vaggan statens tillhörighet vida mer än föräldrarnes,

och det togs från första gossåren i besittning, för att under hela allmänhetens ögon danas och utbildas till hvad det en gång borde blifva, en fullfärdig statsmedlem med eldig själ i en vig och spänstig kropp. För dess studier, dess öfningar, dess lekar, hade på förhand staten uppgjort sitt bestämda schema, och familjefadern hade med sin sons uppfostran ej vidare att skaffa än att hålla tillsyn öfver, att detta schema noga blef följdt.

Annorlunda var förhållandet i Rom. Den förståndiga besinning, som låg i folkets skaplynne, uteslöt ej skönhetssinnet, men lät det ej komma till samma oinskränkta herravälde som i Grekland. Reflexionen, manlig och till större mognad kommen, uppdrog i Rom en skarp gränslinea mellan det offentliga och det enskilda lifvet. Det senare intög mot det förre en själfständig och fri ställning, men blef på samma gång dess fastaste stöd och dess bästa utgångspunkt. Familjen betydde något här: dess helgd var stor. Hemmet var fridlyst. Det hade sin egen kult. Der bodde gudar bland de lefvande, och främst den ärfde fäderneguden, Penaten, som med sitt öga, uppblickande ur härdens aldrig släckta glöd, följde allt, som föregick under husets tak. Hemmet var en asyl, ett tempel, en verld för sig, stängd för hvarje våld utifrån. Hur oerhörda försakelser staten än kunde kräfvat af sina medborgare, inom husknu-
tarne af den ringaste hydda egde han ingen rätt att tränga, ingen rätt att blanda sig i barnens uppfostran eller det husliga lifvets öfriga angelägenheter. Hvem vet icke, att äfven här staten stod främst, att Rom var hufvudtanken hos hvarje Romare? Men med denna tanke förenade sig hos en hvar det stolta medvetandet, att själf vara ett stycke Rom, en lefvande beståndsdel deraf, en talande röst derur. Personligheten gjorde sig gällande: hvarje Romare bar Roms ära på sina skuldror. Och skulle han då ej vara mån om dess

framtid? Skulle han ej i främsta rummet vara angelägen om, att ur hans egen hydda utginge söner, världige att kallas Romare. Staten kunde i detta fall vara lugn: han var ju själf staten i sammandrag. Det var hans pligt som medborgare att en dag aflemna sina söner fullt dugliga för statens tjenst, men det var på samma gång hans rätt som husfader att själf välja och bestämma de utvägar, genom hvilka denna duglighet kunde stå att vinna. I denna sin ensak lät han inga yttre magtbud göra några inskränkningar. Ty republiken i öfrigt, var han enväldsherskare i sitt hus, och Rom skulle ej hafva blifvit så mäktigt, om ej fadersväldet varit så oinskränkt. En sträng disciplin var första läroämnet i ett romerskt hus, och det kom både republiken och dess krigare till godo, att desse, redan från späda år och innan hemnets tröskel var lemnad, deruti fått genomgå en så allvarsam kurs.

Men om den romerske husfadern strängt höll på sin rätt mot staten och på sin myndighet inom familjen, var å sin sida den romerska husmodern icke mindre vaksam och verksam. I Grekland var det egentligen staten, som öfvertog en moders pligter; mer än de allraförsta var grekinnan föga egnad att uppfylla. Hon var dertill för osjelfständig, för okunnig och för mycket afstängd från det yttre lifvet, omyndig, så andligen som borgerligt, och i allmänhet mer husets gärdvar än familjemoder. Ett och annat lysande undantag har visserligen kommit till efterverldens kunskap, och vanligen intog Spartanskan en mer aktningsbjudande plats än qvinnorna i det öfriga Grekland. Likväl voro just i Sparta äktenskapets band så lösa, att hustrun utan anstötlighet kunde gå i län bland vänner och bekanta. Hur lågt i allmänhet moderskallets pligter sattes och det husliga livvets värde uppskattades, vittnar bland annat, att Plato i sin ideella stat later Sokrates

framställa den fordran, att barnen borde på allmän bekostnad uppfostras, samt att hvarken de någonsin skulle få lära känna sina mödrar eller dessa få lära känna sina barn, utan alla komma att betrakta sig som en enda stor familj. Denna fordran hade svårigen kunnat uppställas af ett ögonvittne till, att de grekiska mödrarnes inflytelse på barnens uppfostran varit af stor betydighet och ledt till lyckliga följder.

En sådan betydighet egde, till sådana följder ledde deremot den inflytelse, som en romersk husmoder utöfvade i hemmet. Hon var icke blott detta hems drottning, hon var — kan man säga — Urbs Roma sjelf personifierad. Vi erinre oss, att lagen tillhöll hvarje Romare att ingå äktenskap, men förbjöd honom att göra det med någon annan än en Romarinna. En naturlig följd häraf blef, att hvad som inplantades hos barnen var något äkta och obemängdt romerskt. Det låg något sådant i sjelfva luften, som de inandades. Ur Romarinnans bröst insög den unge ättlingen med sin första näring äfven den patriotism, hvaraf detta bröst var uppfyllt, och hennes mun lärde honom att framstamma första ljuden af det språk, vid hvars urbana uttal och former hon, alltifrån vaggan, vinnlade sig att vänja hans öra. Cicero framhåller på mer än ett ställe de romerska mödrarnes förtjenster i detta fall; man kunde säga, att staden åt dem hade anförtrott varden om sitt rena, hyfsade språk; de voro dess första och bästa väkterskor. I modersmålet var det således modren, som gaf den första muntliga undervisningen, förberedande för den bokliga, men på samma gång meddelade hon äfven åt barnen smak och skick, ja, efterhand hela det traditionella arfvet af gamla romardygder och goda romarseder, vördnad för gudarne, lydnad mot föräldrarne, aktning för ålderdomen, häg för bragder, kärlek till äran. Hemmets skola lärde dem

tarflighet och måttlighet, utvecklade hos dem sinnets allvar och viljans kraft, lade grunden för allt, som en dag skulle utgöra deras mannavärde. När de utgingo ur den, kunde de ej ännu läsa innantill i bok, men de visste redan hvad verlden af dem fordrade och inträdde i henne med väckta föresatser att tänka stort, handla värdigt, lida manligt och både som medborgare och krigare uppehålla Roms urgamla ära. Som skön typ af en romersk husmoder har historien åt oss framställt Cornelia, Gracchernes moder, som, då man bad att få se hennes dyrbaraste smycken, stolt pekade på sina väluppfostrade söner.

Ehuru, på republikens tid, ej i Rom funnos några af staten inrättade skolor, saknades der ej tillgång på enskilde undervisare, till hvilka husfadern, om han ville och när han så för godt fann, kunde sända sina söner för inhemtande af de första bokliga elementerna. En sådan enskild skolmästare kallades litterator, hvilket ord, från att ursprungligen beteckna en, som lärar barnen bokstäfverna, sedermera har stigit upp ända till våra litteratörer. Äfven ordet litteratura innefattade till en början ej mer än alfabetet i skrift, ehuru dess bemärkelse sedan vidgat sig till inbegrepp af all skriftlig tradition. För öfning i innanläsning, äfvensom till utanlexor, användes i främsta rummet de tolf taflornas lagar. Då desse, med tumsbreda uncialer inhuggne i koppar, funnos uppsatta framför talarestolen på Forum, egde ungdomen dagligen tillfälle att äfven i fria luften öfva sig i deras stafning och läsning. För samma ändamål användes i läseboden hos Litteratorn äfven åtskilliga i gnomisk stil affattade tänkespråk och jemväl, ängre fram, stycken ur Roms äldsta poetiska författare, synnerligast Livius Andronicus, hvars latinska bearbetning af Odyssén på saturniniskt versmått länge gjorde sig gällande som skolbok. Äfven Ennius fick till minneslexor då

släppa till en hop råa hexametrer ur sina Annaler. Det var ej utan, att det otympliga latin, man såhunda lärde i skolan, vid mer än ett tillfälle råkade i strid med det välbildade och välklingande, som mödrarna vidnagthöllo i hemmen. Också utspann sig småningom härutur en dualism, som kom en stor del af Romarne att länge med förkärlek hänga fast vid både språkets och poesiens arkaistiska former, under det en annan del strängt utmönstrade dessa och med ifver omfattade den nya, uppblomstrande konstpoesien, ehuruval ej denna kunde brösta sig af lika nationella anor. Skriföfningsarna skedde på vaxtaflor med metallgrifflar. Läraren skref för bokstäfverna och förde i början lärjungens hand för att lära honom att göra de rigtiga dragen. Sedermera gick man öfver till förskrifter, först af enstaka ord, derefter af hela satser.

Lägger man till de redan nämnda elementerna af läsning och skrifning ytterligare de första grunderna i räknekonsten, hvarvid man begagnade dels fingerspelet, dels det rutiga räknebrädet Abacus, så har man i det närmaste angifvit allt, hvad en Litterator vanligen hade att meddela. Blott undantagsvis egde en och annan bland dem några öfverloppskunskaper att bibringa: han undervisade då i det enklaste af grammatiken, i det allmännaste af historien. Så inskränkt var i republikens äldre tider de unge Romarnes teoretiska uppfostran. Och hvar skulle ämne hafva funnits för en mera utsträckt? Grekiska språket ville man ännu ej veta af, — man hörde det endast från slafvars mun, — det var nära nog förbjudet till införsel, och dermed vägen stängd till all grekisk vetenskap och odling. Man hade då att hålla sig inom den inhemska litteraturens omfång. Men detta omfång var så ringa, denna litteratur ännu så ytterst torftig. Hvad hade man på prosa? Utom de tolf lagtaflorna, endast de årliga krönike-upp-

gifterna af Pontifex Maximus angående årets märkligare tilldragelser och järtecken, en hop embetsverks olika dokumenter, formulärer och registratur, Censorernas början till ett tabellverk, presternas kommentarier angående gudstjenstens ceremoniel och årets kalenderväsende, Augurernas hemliga böcker om sitt spådomssystem, och för öfrigt några förbundsakter, inristade på offentliga pelare och taflo. Inom några patriciska släakter fanns en rå början till kommenterade ättetaflo eller familjememoirer. Detta var historien. Romarnes afgjorda håg för lagstiftning och dennas vetenskapliga utbildning hade ej ännu hunnit att teoretiskt göra sig gällande i annat än de tolf lagtaflo, vidare en samling af författningar från konungarnes tid, den så kallade Jus Papirianum, och ytterligare en annan, den sedermera så kallade Jus Flavianum, innehållande formulär och formaliteter för civila mål. Vältaligheten låg länge i linda. När hon först fick mål, røjde hon sin barnsliga omogenhet i svassande loftal på Forum öfver aflidna personer. Detta var den romerska vältalighetens första kria-ämne.

Och se vi på skaldekonsten, hvad erbjöd väl den? Vi hafva nämnt Livius Andronicus och Ennius, och kunde mellan dem äfven hafva lemnat ett rum åt Nævius. Ingendera af dem var infödd Romare, den förste från Tarent, Nævius från Campanien, Ennius från Calabrien. Alla tre voro förplöjare för en snart groende poetisk kultur, men representanter af en sådan voro de endast svagt. De tillhörde dessutom alla tre en yngre tid af republiken än den, vid hvilken vi hittills uppehallit oss, ty ingen af dem uppträdde som författare, förrän Rom redan hade statt i mer än femhundra år. Före deras tid åter hvad erbjöd den inhemska diktkonsten? Endast en rå tillstymmelse till folkpoesi: veveldänen, med innehåll af grof satir eller plumpt skämt,

sådana som de Fescenninska, dem man fick höra vid landtfester, vid bröllopp eller under soldatmarscher: ytterligare presterliga hymner och ritualqväden, såsom de Saliska och Arvaliska, de förra till gudarnes, förnämligast krigsgudens, ära och utmärkta medborgares minne, de senare under dans uppstämnda på vårliga åkerfält för nedkallande af en god äring. Man egde bordssånger och grafsånger, och man egde slutligen improviserade farcer i vexelspel, de så kallade Saturæ, och så väl i dessa, hvilka beledsagades af flöjten, som i de Osciska diktupptågen, de så kallade Atellanska mimerna, med deras stående karaktersmasker, putslustiga infall och bitande lokalskämt, första brodden till en nationell dramatik och på samma gång ett folknöje så stort, att de med föga förändring bibehöllo sig ända in i kejsartiden, ja, i föryngrade former ännu låta igenkänna sig i Italiens *Commedia dell' arte*.

Det ligger i öppen dag, att ur en så mager nationallitteratur ingen skörd var att hemta för ungdomens andliga näring. Men på någon högre teoretisk bildning gick det också icke ut. Det unga släktets uppfostran var under dessa tider lika öfvervägande praktisk som det realistiska folkets hela riktning: den stod i närmaste sammanhang med den förståndsmessiga anordningen af statens egen livsverksamhet. Genom dagliga kroppsöfningar var sörjdt för att gossens fysiska organism stärktes och härdades, ja, genom de krigiska öfningarna på Circus Maximus, äfven gjordes duglig för soldatlifvet. Själskrafternas odling, börjad i hemmet och fortsatt hos Litteratorn, utvecklades till duglighet för offentliga värf derigenom, att ynglingen, från att vid sextonde året hafva anlagt den manliga togan, gemmenligen af sin fader anförtroddes till daglig och stundlig följeslagare åt en ansedd äldre medborgare, helst en senatörisk person, hvars tal han ahörde, hvars offent-

liga handlingar han åsåg, hvars enskilda råd han följde med den mest spända uppmärksamhet. Vid att vara dennes uppvaktande följesven, fick han småningom öfning i handläggande af allmänna mål, inhemtade både de politiska och juridiska grunder, som börde följas, och lärde sig tillika att med redighet och klarhet, med fyndighet och klokhet, lägga sina ord, när det gälde, vare sig att rådpläga i senaten och folkförsamlingen, eller att inför rätta dels anklaga, dels försvara. Det var denna praktiska kurs, som gaf honom nödtorftiga teoretiska insigter i politik och historisk häfdvunnenhet, i rättskunskap och retorik. Någon vetenskaplighet, jemförlig med den, som framträdde i Grekernas filosofi, filologi och matematik, skulle ej kunnat tillerkännas dessa insigter, men de voro ändamålsenliga för behovet, och ytterst utgingo de från ett vidlyftigt, fornitaliskt, till stor del etruskiskt, system af religiösa och politiska former och satser, hvilkas djupare kännedom bevarades inom några invigda patriciska släkter. I alla dessa ämnen gälde den muntliga traditionen allt, på en tid, då den skriftliga var så knapp. Det var derföre som den romerska ungdomen med så stor uppmärksamhet och tillit blickade opp till den mogna mannaåldern, med så djup vördnad till den visa, erfarna ålderdomen. Det var ock derföre som senaten ursprungligen utgjordes af gråhårsmän och hade dem att tacka för sitt namn. Man kan säga, att Rom styrdes af de gammles tungor och blef så mäktigt genom dessas förmåga att vist leda de unges armar. Det var ännu här fadersväldet, men från familjen utflyttadt i staten. Och att äfven modersrösten, hur än aldern kommit den att darra och tappa sitt silfver, ännu fortfor att på den till man vuxne sonen öfva sitt mäktiga intryck, derom behöfva vi bland många vittnen ej här crinra oss mer än ett: Coriolanus.

Då hvarje Romare var född soldat, — han var från sitt sextonde till sitt fyrationdesjette år förbunden till krigstjänst, när helst fäderneslandet behöfde honom — är öfverflödigt att påminna, hurusom, i bredd med denna utbildning för medborgerliga yrken och embetsmannaverksamhet, städse fortgingo öfningar lämpliga och nödvändiga för krigaryrket. Något tvång låg dock icke på dessa förberedelser, lika litet som på de öfriga. Staten antog, att ingen instälde sig till tjänst, utan att på ett eller annat sätt dertill hafva förvärfvat sig duglighet, och den emottog i alla rigtningar hvad den fick, utan att på förhand sörja för att detta var fullgodt. Den hade en gång för alla öfverlemnadt denna omsorg åt den enskilde, och satte full lit till den husfaderliga omtanke, till den sonliga hederskänslan. Att icke duga till hvad man ville vara, eller sjelf icke arbeta sig fram till hvad man borde blifva, var förnedrande för en Romare.

Det fornlådriga uppfostringssätt, som här blifvit framställt, undergick ingen väsentlig förändring, förrän den grekiska odlingen trängt så nära inpå Roms portar, att de för den ej längre kunde hållas stängda. I samma stund Romarne med sina svärd hade bemäktigat sig det södra Italiens grekiskt koloniserade delar, hade Grekland med sitt språk och sin kultur fått magt öfver Rom. Der blef ett inrusande af grekiska grammatister, retoriker, sofist, poeter, konstnärer, läkare. De kommo från Tarent, de kommo från Sicilien, de kommo snart skocktals från sjelfva Athen. Roms stränge allvarsamme fäder, som sågo spöken i framtiden och nu så mycket mer ville hålla på fornsederna, skakade betänkligt sina gråa hufvuden. Det half icke. Gang efter gang utfärdade Romerska senaten beslut om lärda Grekers förvisande ur staden. Det half lika litet. Det yngre Rom omfattade med ifver och välvilja de nykomna gästerna.

Det blef en modesak att i bättre hus gifva dem anställning som lärare i grekisk litteratur, först i den vittra, snart äfven i den vetenskapliga. Alla ville nu med ens lära sig att läsa och skrifva grekiska, och sjelfve Cato den äldre, som mer än någon ifrat mot detta nyhetsmakeri och länge ansett allt grekiskt som en styggelse, måste omsider beqväma sig att i detta språk taga undervisning af Ennius, som han under sitt ståthållarskap på Sardinien lärt känna och från denna ö medfört till Rom.

Det kan icke nekas, att Rom, genom sin förnäma afsöndring och tillbakahållenhets, hade kommit något efter sin tid, då det så länge låtsat obekantskap med den grekiska litteraturens skatter. Grekiskan hade länge sedan hunnit blifva den då varande, bildade eller halfbildade, världens universalspråk. Det talades i en mängd af de länder, som Rom redan underkufvat. Djupt in i Asien läste man Homerus, och i Afrika dröjde det ej länge, innan Hannibal begagnade detta språk för skildring af sina fälttåg, kartaginensiska sjöfarande för berättelsen om sina upptäcktsresor. Det var då på tiden, att detta tungomål ej längre förblef okänt i världens hufvudstad. Redan med blotta språkets bekantskap dagades för Romarne en litterär gryning; men glansen af dess litteratur kom öfver dem som en hel soluppgång. Nya verldar öppnades för deras syn, nya röster väcktes i deras inre. Tanken fick friare fält, forskningen djupare grufvor, skönhetssinnet evärdliga mönster. Och nu föll med ens i det svala betänksamma romarlynnat Grekernas eld, Grekernas lif. Man var i början liksom solblind, liksom yrvaken; men snart skyndade alla att tillägna sig allt. Man ville inympa det nya på gamla rotskott, man sökte efterbilda åtskilligt i egna former, och hvad man icke förmådde att uppnå bjöd man åtminstone till att efterhärma. Noga skilde man härvid

ej alltid mellan mitt och ditt, ty ärlighet hörde ej till den grekiska införseln, och som romersk nationaldygd höll hon derföre på att dö ut: det sedliga lifvet satte till på hvad det litterära vann. Det kom en tid, då man hade svårt att känna igen de gamle Romarne: de kände med möda igen sig sjelfva. De voro ej mer hvad de varit, men de voro mer. De hade hunnit betydligt framåt, men på vägen tappat mycket, som de fört med sig. Naturen var i behåll, men konsten hade gått deröfver. Urskogen hade blifvit uppröjd till park, och, der den gamla romartypen ännu stod att läsa, var det endast i grekisk öfversättning.

Öfversvämmningen hade kommit så hastigt, att, såsom redan är nämnt, till och med den motspänstige Cato den äldre till slut måste följa med strömmen. Ödet ville, att, vid en beskickning från konung Attalus i Pergamus, ett af sändebuden, Crates, måste, till följd af ett fall på gatan och ett deraf vålladt benbrott, en längre tid qvarstanna i Rom, der han för en talrik åhörarekrets höll föredrag öfver grammatik i grekisk mening, d. v. s. filologi. Hans undervisningsmetod befans förträfflig, och Cato blef nu sjelf så ohjelpigt smittad af den epidemiska förtjusningsfeber, som dessa glänsande föredrag väckte, att han omedelbart derefter lät en af sina slafvar, Chilon, i Rom öppna en skola för grammatik och retorik, efter samma plan och enahanda metod, som Crates hade angifvit och följt. Att hos de gamla folken, Greker så väl som Romare, slafvar understundom voro skolmästare, kan icke förundra oss, som i en senare tid så ofta sett skolmästare vara slafvar. Barnaundervisningen ansågs länge, liksom all öfrig litterär sysselsättning, för ett slafgöra. Ett mellanting af slaf och huslärare var pedagogen hos Grekerna. Han blef det likaså i Rom, der det hörde till undantagen, att

Cato den äldre sjelf undervisade sin son, och att Augustus lärde sina dottersöner att läsa och skrifva.

Om i Rom Chilons skola var den första, der grekisk metod användes, var hon deremot icke den första, som vidgade läroämnenas omfång utöfver Litteratorernas trånga mått. Redan omkring femhundra år efter stadens anläggning, och således några år innan Cato föddes, hade en frigjord slaf, Spurius Arvilius, der upprättat en läroanstalt, som mer än de föregående motsvarade begreppet af skola, och derföre också blifvit räknad för att hafva varit Roms första. Flera följde hans exempel, och det dröjde ej, innan äfven i dessa af Romare hållna skolor grekiska studii-ämnen fingo insteg. Hos ett folk, der hemmets tukt var så sträng, kan man vänta, att skoltukten icke skulle blifva mindre allvarsam. Redan en grekisk skald menar, att »man icke fått någon uppfostran, om man icke fått stryk». Roms republikanske skolmästare voro ej att leka med, om de än kallades ludimagistri. Mot dåsighet och oläraktighet användes ofta kroppslig aga, om än icke af dem alla lika strängt som af den barske Orbilius, hos hvilken Horatius hade gått i skola. Att skalden i en af sina epistlar odödliggjort sin forne lärare genom epitetet plagosus, är ej oförtjent, om man får tro uppgiften, att Orbilius icke nöjt sig med riset, utan äfven brukat läderpiskan. Mannen var i öfrigt lika skicklig som nitisk, trälade med gossar ända in på sena ålderdomen, var då så fattig, att han höll på att dö af svält; men fick efter döden en stod åt sig upprest af sin födelsestad Benevent. Kroppsagan i skolorna fortfor ännu under kejsartiden, men många röster började då att höja sig deremot. Särskildt yttrade sig Qvintilianus ogillande öfver denna ungdomens, som han kallade det, »servila» behandling. Det oaktadt har i skolorna, som bekant är, riset följt med latinet och grekiskan

under nära tvåtusen år, och först i vår tid fatt lägga sig till hvila.

Att vid den genomgripande reform, som i undervisningen föregick genom tillsatsen af grekiska element, intet af de nya läroämnena skulle ega större dragningskraft och få större tillopp än det retoriska, är lätt förklarligt. Romarne hade af ålder en afgjord fallenhet och håg för retorik och juridik, hvarföre ock i alla grenar af deras litteratur, äfven under dennas bästa skeden, prosan icke sällan fick en smak af juridik och poesien nästan alltid en retorisk öfvervigt. Också kan den magt, hvarmed de länge gjorde sig till världens herrar, upplösas i den trefaldiga: svärdets magt, ordets magt, lagens magt. Svärdets magt var störst under republikens enkla och bästa tider. Det var då som de stora eröfringarna gjordes, land efter land intogs, och legionerna med seger och byten återvände till staden. Ordets magt hade visserligen redan under dessa menlösare århundraden sin stora betydelse, ty i folkförsamlingarna som i senaten gälde det att få sin vilja fram, man hade der att segra med talets vapen, man ville öfvertyga och bevisa, tillråda eller afskräcka, och man måste derföre vara öfvad som talare för att kunna verka som medborgare. Men de tidernas politiska vältalighet var ej fostrad af några teorier, den var ännu ej talekonst. Den var mer en medfödd naturlig gåfva, på praktisk väg uppmätnad till talang, förestäfvad af ett ljust förstånd, af ett sundt omdöme, betingad af ärendenas kraf och lämpad efter ögonblickets behof. Lycklig talare var den, som förstod att vinna de flestas öron och gick i land med hvad han ville. Genaste sättet dertill var vanligen att, utan omvägar, gå rakt på saken och med ett hammarslag af några kraftiga och kärnfulla ord träffa hufvudet på spiken.

Men tiderna hade förändrats. De kräfdde en förändring också i den politiska vältaligheten. Den gamla gjorde icke mer sitt förra intryck, hon förslog icke att sätta en dam mot de oroligt böljande folkmeningarna och hålla stängen mot en växande demokraties stegrade fordringar. Patricierne kände makten halka ur sina händer. De Gracchiska jäsningarna hade låtit dem förstå hvad klockan var slagen. De sågo sig om efter hjälp. Då kommo i en lycklig stund de grekiske retorerna till Rom, och här var räddningsplankan funnen. Hvilken skatt låg icke i dessa retorers med slughet parade skicklighet, i deras spetsiga dialektik, deras fina hårklyfverier, sinnrika uttryckssätt, granna ord, klingande fraser. Hos dem lärde man att kläda språket i blommor för att skyla taggarna, hos dem att omsnida talets vapen på ett mera konstmessigt sätt och att bruka dem på ett mera slipadt. Ur dessa oratoriska fäktskolor utgick man väl öfvad och fullt rustad att, med ny tillförsigt, med friskare mod, vexla hugg och bryta lans i drabbningarna på Forum. Och då vi nyss talat om lagens magt, erinra vi oss, att dessa öfningar kommo äfven den till godo, då vid rättstvister och lagtolkning både den dialektiska skärpan och den retoriska ordklyftigheten voro på sin plats, och begge ingingo som viktiga moment i den advokatoriska bildningen.

Sammanfatta vi nu i en allmän öfversigt de romerska undervisnings-anstalterna, sådana de nu efterhand utvecklade sig under loppet af republikens sista två århundraden, så bemärka vi först och främst, att de visserligen kunde kallas offentliga i den meningen, att de stodo öppna för allmänheten, men att, äfven i det utvidgade skick, hvori de nu mer och mer framträdde, de icke voro några statsinrättningar, utan alla, utan undantag, framgångna ur enskilda personers företagsamhet och, man kan tillägga, vinstbegär, enär de helt och

hållet underhöllos och berodde af lärjungarnes afgifter till sina lärare. Af staten berodde de ej vidare än att denne tillät dem att vara till. Seden att taga betalt för meddelande af kunskaper förekom i Athen redan före Sokrates' tid. Vi finna, att redan Gorgias mot ett på förhand öfverenskommet arfvode upptog lärjungar i sin skola för retorik. I Rom, der redan Litteratorerne hade taxerat sina nybegynnare, fortfor man att gå till väga på samma sätt i de olika skolor, kring hvilka vi nu vilja göra en hastig rund.

Vi stanna då vid närmaste gathörn. Man hör ett sorl af unga röster. Det är Litteratorn, som ännu sitter i sin kupa, omgifven af en svärm stafvande gossar. Likasom i republikens forna tider, stafva de allt ännu på de tolf lagtaflorna och lära sig dem utantill. Ännu Cicero och hans bror hade som gossar sträfvat med denna utanlexa. Äfven tänkespråk af Publius Syrus upprepas entonigt. Vi finna dessa nybegynnare för öfrigt sysselsatta ungefär som i en af våra folkskolor.

Några steg längre, och vi träda in hos en skolmästare, en Ludimagister. Här möta vi sträng tukt och läroämnen afpassade för mera försigkomna. Grammatiken, eller här rättare grammatistiken, framkallar redan en och annan suck. Långa lexor i Livius Andronicus och Ennius afteckna sig som moln på de ungas pannor. Riset är till hands. Vi befinne oss i en lägre pedagogi.

Hafva vi väl kommit ut ur denna, så behöfva vi icke att gå långt, innan för oss portarna öppna sig till ett högre elementar-läroverk. Det är en Grammaticus, som här slagit opp sin storskola. Han är en studerad man, vare sig att han är Grek eller Romare. I senare fallet har han genomgått fullständig lärokurs hos någon lärd Grek och söker nu i sin ordning att tillämpa dennes system. Vi tycka oss igenkänna detta. Det är

hufvudsakligen och till sina grunder alldeles samma system, som i Grekland användes under det alexandriska tidehvarfvet. Men i Rom uppträder det nu modifieradt efter romarlynnnet: det är i början icke så polyhistoriskt omfattande och encyklopediskt: det är i någon mån afprutadt och för det mesta inskränkt till filologi och dess hjälpvetenskaper. Också är filolog det namn, hvarmed en romersk Grammaticus bäst tycker om att helsas. Han undervisar i latinsk och grekisk språkkunskap, han föreläser, under sträng analys, de förnämsta auktorer, företrädesvis de poetiska, han tolkar dem, förklarar dem, belyser dem kritiskt, och, allt efter som förklaringarna dertill föranleda, undervisar han på samma gång i historia, i geografi, i fornkunskap, i mytologi. En och annan gång gör han, genom att meddela föreskrifter och anställa öfningar i vältaligheten, intrång på en högre kurs, som icke hör honom till; han skyller då på, att han vill förbereda sina lärjungar för den retoriska. Det yppersta af hvad han för dem framlägger är visserligen hemtadt ur den grekiska litteraturens rika grufva; men äfven i den inhemska har man nu begynt att bryta. Den visar sig mer och mer gifvande. Tid efter annan träda skalder i dagen, om hvilka man icke drömt. I det tragiska dramat eger man redan Pacuvius och Attius, i det komiska Plautus och Terentius, i satiren Lucilius, i det didaktiska epos Lucretius, i lyriken Catullus. Och hvilken tid går man icke till möte? Med skalder sådana som klöfverbladet Virgilius, Horatius, Ovidius, och tvillingstjernen Tibullus, Propertius; med historie-skrifvare som Sallustius, Julius Caesar, Livius; och med vältalare sådana som den ende bland många: Marcus Tullius Cicero. Hans namn erinrar oss, att vi ännu icke slutat vår rund kring Roms skolor.

Vi ställa våra steg till de retoriska.

Vi inträda först hos en romersk retor *. Han förekommer oss att vara en man af bättre stånd och af finare hyfsning än den Grammaticus vi nyss lemnat, men hans studier äro mindre omfattande. De äro närmast beräknade för ett praktiskt syfte och till forensiskt bruk. Han vill dana sina lärjungar till talare och sakförare. För detta ändamål väljer han allehanda ämnen — han tager dem ömsom ur historien och verkligheten, ömsom griper han dem ur luften — och låter sina åhörare sedan utveckla dem efter grekisk teknik, vända dem på alla sidor, tala öfver dem vidt och bredt, och späcka talet med en mängd retoriska figurer. Dessa ämnen kallar han *causæ*, och vid dem gäller det hufvudsakligen att genomföra en tanke eller utreda en sats. Men han har också andra ämnen, dem han benämner *controversiæ*, tvistefrågor angående det rätta. Vid dem uppställer man sig som part och motpart, gillar och försvarar, eller bestrider och förkastar. Det ofullständiga i dessa öfningar, vid hvilka i främsta rummet tungans färdighet afses, ersättes derigenom, att läraren uppmanar och tillhåller sina åhörare att iufinna sig på Forum hvarje gång någon utmärkt talare der låter höra sig, och likaså vid domstolarna, när någon vigtig rättsfråga der förekommer. Sjelf rör han sig inom sin tränga krets med stor ledighet, och behandlar sina ämnen med skicklighet och mångsidighet, om också icke med elegans.

Detta gör deremot den grekiske retorn. För att rätt få höra honom, måste vi iufinna oss i någon af de slutna kretsar, der han för unga patricier håller sina blixtrande föredrag. Han lär dem att grundligt intränga i alla finheter af den grekiska diktionen och att

* Först år 92 före Kr. f. uppträdde sådane. De ansågos i början skada ungdomen, och Censorerne läto derföre stänga deras skolor. Seneca uppgifver, att den förste latinske retorn hetat Plotius Gallus.

för dessa söka motsvarigheter i den romerska. Genom utdrag, öfverflyttningar och efterbildningar af grekiska mönster utdanar han deras skönhetsinne, uppöfvar deras skarpsinnighet genom dialektisk behandling af mer och mer invecklade teser, och inskräpper slutligen i deras minne, jemte empiriska reglor, äfven allt, som ur de grekiska filosofernas skrifter kan lända den offentliga vältaligheten till godo, logiska lagar, etiska grunder, politiska maximer.

Det är eget att se, huru med allt det myckna, som Romarne sålunda fingo lära af Grekerna, de likväl, så länge republiken varade, icke gerna vilja låtsas derom. Det var under deras värdighet att erkänna några företäden hos ett underkufvadt lydfolk. De behandlade sina läromästare med en viss högdragen liknöjdhet, tilllätto dem visserligen att genom filologi och retorik bidraga till sin praktiska utbildning, men ville för ingen del sjelfva blifva ansedda för lärda eller få rykte för att fördjupa sig i teoretiska studier. Sådant skulle ha räknats för ett affall från gammal sed: okunnigheten var ett fädernearf, som ej lättsinnigt fick förspillas. Det kunde vara artigt nog att åhöra dessa Greker, men det hela var ju dock en obetydlighet. En Romare hade vida högre syften och helt annat att beställa. Till denna skygghet bidrog i sin mån äfven det daliga anseende, hvori den grekiska folkkaraktern råkat. Dess opålitlighet och falskhet hade blifvit ett ordstäf. Cicero var den förste, som öppet och inför hela menigheten erkände sina stora förbindelser till den grekiska litteraturen och tillika manligt uppträdde mot nämnda nationella fördom. Och likväl kunde Cicero ej sjelf undvika att vid ett tillfälle, då, i några entusiastiske Grekers närvaro, talet föll på en af deras stora bildhuggare, låtsas som han ej kunde påminna sig dennes namn. Han hade eljest ett förträffligt minne, men man

kunde ej begära, att det skulle behålla ett namn som Fidiās.

En ännu större utsträckning erhöi undervisningen så väl hos retorn som hos grammatikern i det tidehvarf, till hvars ingång vi nu närma oss. Man har kallat det den romerska litteraturens guldalder, och visst är, att skördarna efter de frön, som bläst öfver från Grekland, aldrig rikare än då vaggat sitt guld. Förhallandet blef här omvändt mot hvad som hade egt rum hos Hellenerna. Hos dem hade poesien föregått vältaligheten, Demosthenes kom ett sekel efter den yngste af Athens store tragiska skalder, kom ett halft årtusende efter Homerus. I Rom åter hade med Cicero vältaligheten redan uppnått sin fullmognad, innan poesien rätta blomstringstid kommit. Och när den kom, huru förändradt var då icke allt! Man stod vid frihetens graf. På den hade rest sig en kejsartron. Dessförinnan hade man, tack vare Antonius, sett Ciceros stympade händer och blodiga hufvud fastnaglade på hans forna talare-tribun. Vältaligheten hade icke dött med republiken, men hon hade förlorat sitt bästa innehåll, sin fulla lifskraft: hon var icke mer i sitt element, hon hade något spöklikt. Hon gick igen från en tid, som var förgången: ty nu var Romaren icke mer fri medborgare; han var undersåte. Han vågade icke mer lägga sitt ord i de allmänna riksangelägenheterna. Dem skötte Augustus sjelf och tillät ingen inblandning.

Och nu gick det här som det hade gått i Grekland. När frihetens sol slocknat, tände man sina arbetslampor, och slog sig på lärdom, då man ej längre fick syssla med politik. Det blef ett plötsligt omslag i det allmänna tänkesättet: det slog öfver till en motsatt ytterlighet. En lärd uppfostran behöfde ej nu hemlighållas. Man gjorde sig en ära deraf. Den blef en förtjänst från att vara ett fel. Icke heller nöjde man sig

nu, som tillförene, med att ytligt och summariskt taga besked om ett och annat i kunskapens värld, hvaraf man sedan kunde draga nytta i den praktiska verklighetens. Man ville tränga till djupet af allt vetande. Man började att idka studier för deras egen skull, och att dervid icke inskränka sig till vissa, utan söka den största möjliga universalitet. Det augustiska tidehvarvet blef ett alexandrinskt, ett ptolomeiskt, i romersk upplaga. Till en början hufvudsakligen rigtadt åt den vittra konstutbildningen, fick det, under de nästföljande Cesarerne, mer och mer, till karakteristisk pregel ett afgjordt sträfvande efter lärdom i alla litteraturens grenar. Detta blef framför allt betecknande för den s. k. silfveråldern, och i samma mån behofvet då större af mer utvidgade och bättre graderade undervisningsanstalter.

Den förberedande lägre skolbildningen behöll för det mesta sitt äldre skick, och förutsattes såsom undan-gjord, innan man inträdde i det högre undervisnings-systemet. Detta utgjordes af tre hufvudämnen eller, såsom man kallade dem, »fria discipliner», ty till gram-maiken såsom grundstudium, och retoriken, som ut-gjorde demnas tillämpning i en viss riktning, kom nu äfven filosofien eller dialektiken. För hvart och ett särskildt af dessa tre hufvudämnen funnos i Rom tal-rika lärare. Svetonius uppgifver, att mer än tjugu an-sedda retors-skolor der funnits på en gång.

Till hvilken hög grad af metodisk fulländning den grammatiska kursen hann under detta tidskifte, inhemta vi bäst af Quintilianus, hvars anvisningar i metodik be-funnits användbara för alla tider. Vid studiet af klas-siska auktorer på vers och prosa, hvarvid nu äfven de romerske voro starkt representerade genom alla guld-alderns mästerverk, lades på den estetiska analysen icke mindre vikt än på den grammatikaliska. Fantasi och för-

stånd borde bildas gemensamt. Ämnena voro i öfrigt desamma som förut, nemligen, i bredd med auktorernas läsning, historia och geografi, mytologi och arkeologi; men härtill kommo nu ytterligare allehanda stilöfningar, öfversättningar, parafraser, etologier, krior, äfvensom disputationsofningar. Man igenkänner urtypen för våra högre lärdomsskolor, sådana de ända in till de sista tiderna bibehållit sin gestalt. Man finner lärjungarne fördelade på olika lexlager, der de, för underhållande af inbördes täflan, uppflyttas eller nedflyttas, alltefter visad skicklighet. Och slutligen hör man en klagan öfver, att de, drifna af en brådmognad, som framkallats dels af det yttre lifvets uppjagade rörlighet, dels af undervisningens långt hunna teknik, utvecklas i förtid och hasta från de grammatiska skolorna för att rusa in i de retoriska.

I dessa retoriska skolor hade till en del öfningarna nu undergått förändring, i samma mån som den offentliga våltaligheten sjunkit. Dennas enda verkningsfält hade blifvit inskränkt dels till senaten, der likväl numera sällan några frågor förekommo, som för omröstningen kräfde en utförligare motivering, och der dessutom det fria ordet förklarades af skugggrädsla; dels till domstolarna för enskilda och allmänna rättegångsmål, der föga annat än simpel advokatur kom i fråga, och ärendenas vikt sällan var sådan, att talaren deraf kunde eldas eller åhörarens uppmärksamhet fångas. Rättstvisterna hade numera icke den mångfald, icke den inveckling af förhållanden och intressen, icke heller den passionerade karakter, som de egt under republikens tider: allt gick mera lamt och dött tillväga, och med den slocknande patriotismen mattades äfven de stora praktiska idéer, som fordom genomblixtrat nationen och upplyft henne till en högre själsfrihet. Retoriken, afstängd från alla politiska frågor och en betydelserik

verklighets fulla samning, höll sig likväl oppe som ett formalistiskt bildningsmedel för tankens böjlighet och ordets rätta bruk, men tog nu sina ämnen från en diktad värld och valde till föremål för sin behandling mer eller mindre orimliga hypoteser ur denna: hon sökte att på problemer, hemtade någon gång ur historien, men vida oftare ur myten och fabeln, tillämpa konstens regler, formler och figurer. Men, äfven med denna förändring af ämnen, bibehöll hon så till vida ett praktiskt syfte, att hon fortfarande plöjde en säker väg för skördande af bifall och beröm. De retoriska deklamatorierna inom fyra väggar följdes nu af talrikt inbjudna åhörare med lika spändt intresse som fordom de forensiska talen i fria luften, och ett skallande jubel emottog hvarje qvick vändning, hvarje uppblåst sentens, hvarje sprakande fras, hvarje öfverraskande ordsvall. Det var vältaligheten satt i bur, för en sysslolös allmänhet förevisande sina många konster, och under dess bravorop ådagaläggande sin atletiska vigbet eller utförande sina akrobatiska krumsprång. Med kritisk kännarblick följde man visserligen äfven de unga retorernas förmåga att åt sina ämnen gifva dels behörig kolorit, dels, framför allt, systematisk uppdelning, i hvilket senare afseende alltid fem hufvudstycken voro att iakttaga: uppfinnandet, ordnandet, stiliserandet, memorerandet och utförandet, det sista helst med lämplig teatralisk aktion. Det var dessa fem hufvudstycken, som retorernas katekes sammanfattade såsom troslära under benämningarna *inventio*, *dispositio*, *elocutio*, *memoria* och *actio*. Men allt detta, som kunnat vara, och i viss mån onekligen äfven var, intellektuellt bildande i formelt hänseende, underordnades och undansköts småningom, ju mera erfarenheten hade lärt, att man på genare väg kunde nå målet, och genom prål, flärd och effektsökeri kunde göra sig förvissad om ahö-

rarnes stormande bifall. Så ytlig, så ihälig och tom blef tillsist dessa skolors skenretorik, ett brokigt skal utan all kärna. Man hör ädlare sinnen klaga öfver dessa blindöfningar, som inledde ungdomen på en slippig stig, der all fasthet i åsikter gick förlorad i halkan, på samma gång som all ståndaktighet i karakteren.

Äfven för Grekernas filosofi hade vid denna tid lärosalar öppnats i Rom, visserligen icke lika talrikt besökta som retorernas, men dock af ett icke ringa antal ynglingar och män, som mera ärligt kände sig manade att söka sanningen. Längre tillförene hade rika och förnåma Romare uppsökt den grekiska vishetens skolor på Greklands egen jord, helst i Athen: nu var tillfälle att i Rom inhemta deras läror. För spekulativ verksamhet var romarlynnnet från början främmande. Med dess håg för krigisk och politisk verldseröfring stod en lugn vetenskaplig verldsåskådning icke väl till-samman. Af detta utåt vända folk kunde filosofien visserligen tillämpas på lifvet, men aldrig genom sjelfständig forskning bringas framåt och uppåt: hon blef derföre här endast en hjälpvetenskap, användbar för allehanda pragmatiska syften, företrädesvis för vältaligheten och för det enskilda mannaumgängets lärda samtal, och hon blef nu tillika en rik tröstekälla under den politiska vanmagtens brännande torka.

Sitt första inträde i Rom hade filosofien gjort samtidigt med poesien; ty dennas äldste patriark, Ennius, hade genom sina två satirer, Epicharmus och Euhemerus, visat sig vara en ifrig lärjunge af Pythagoras. Medan Ennius ännu lefde, fick det filosofiska intresset ny väckelse genom personligt besök i Rom af tre berömda grekiska filosofer, af hvilka hvar och en befans vara en värdig representant för sin särskilda skola, nemligen Carneades för den platonska, Critolaus för den peripatetiska, Diogenes för den stoiska. Alla tre, afsända

från Athen i en vigtig statsangelägenhet, väckte i Rom en storm af bifall, först genom sina förträffliga tal inför senaten och derefter, i ännu högre mått, genom några offentliga föredrag, som de passade på att hålla öfver filosofiska och retoriska ämnen. Det var då som Cato den äldre tog så illa vid sig, att han, af fruktan för den smitta, som deras retoriska dialektik kunde utbreda bland ungdomen, förmådde senaten, för att skyndsamt få dem ur staden, att hals öfver hufvud afgöra deras ärenden och blindt bevilja allt hvad de begärde.

Redan under republikens sista tider var af alla filosofiska lärobyggnader stoicismen den, som mest slog an på allvarligt tänkande Romare. Till den hade Cato den äldre och Scipio den yngre slutit sig, begge handledda af Panætius; till den slöt sig längre fram Cato den yngre, till den Cæsars mördare Brutus. Cäsar själf, lika väl som Atticus, hyllade epikurismen åtminstone i praktiskt afseende, skalden Lucretius gjorde det både i teoretiskt och praktiskt, och Horatius antog dess grundlynne, ehuru i en mer godsint och skämtande form. Cicero, som högre än någon annan Romare inlagt förtjenst som framställare och utbredare af grekisk filosofi, var själf fostrad i olika skolor, hvarför han också i teorien stannade vid eklekticism och i praktiken vid en förmildrad form af Stoa. Men det var en strängare form af denna, hvaraf nu under cesarismens dystra tidevarf gjordes behof. Den hufvudsakligaste dygd, som dåvarande politiska ställning tillät att frodas, var passiv själsstyrka och stum resignation. Härtill uppfostrades man af stoicismen. Den blef för många en tillflykt under tider af politisk ödslighet och religiös tomhet, ty de gamle gudarne voro nu idel chimärer, lika väl som den gamla friheten. Att stoicismen, i Rom utbildad till praktisk ensidighet, der blef vida mer populär än den i sitt ursprungliga skick varit i Grek-

land, dertill bidrog så väl dess stolthet i ton som dess högsinnet i tänkesätt. Dess sträfvan efter en pythagoreisk lefnadsrenhet, som i gerning och vandel borde åskådliggöra de stränga grundsatserna, stälde den i skarp motsats till den nu öfverhandtagande osedligheten både i det offentliga och i det enskilda lifvet. Undan en yttre förpestad luft räddade man sig genom att uppsöka denna andliga, rena atmosfär. Det var efter att hafva lefvat i den, och efter att mot despotismens hot hafva ställt stoicismens sköld, som många af tidehvarfvets ädlaste män modigt och villigt gingo att med sitt blod besegla sin inre okufvade frihet. Men denna lefnadsvishet och detta dödsförakt fingo sin vrängbild i samma mån som den Vises dräkt nedsjönk till en modkostym, hvilken hyckleriet visste att svepa om sig, och en skrytsam, egensinnig sjelfkärlek icke heller underlät att begagna.

Vid sidan af Stoas läror, hvilkas studium ansågs oundgängligt för hvar och en, som ville göra anspråk på högre bildning, stod på denna tid en skeptisk ateism, närmast framgången ur epikurismen och i öfrigt föranledd af samhällslifvets upplösning och osammanhang, der man tyckte sig förgäfvat spana efter någon högre regel eller upptäcka spåren af någon ledande gudomlig vilja. I hjert motsats härtill stod åter den fanatiska ifver, hvarmed man på andra håll vände spekulationen åt det öfvernaturliga i dess orientaliska former af magi, mystik, astrologi och teurgi. Den sistnämnda, från Kaldeerna och Persernas Mager komna vetenskapen om sättet att genom vissa handlingar och ceremonier sätta sig i närmare beröring med andeverlden och förmå den till frambringande af öfvernaturliga verkningar, fick redan nu många anhängare i Rom och gick sedermera, som bekant är, med betydande vikt in i neoplatonismen.

Oaktadt man sålunda rycktes mellan en brokig mångfald af filosofiska läror, och oaktadt jemväl i filosofernas skolor stundom förekom allehanda onyttigt ordkram, tomt spegelfäkteri och fåfängligt lärdomsskryt, om också icke i lika ymnigt mått som i retorernas, kan dock med full sanning sägas, att Rom aldrig stått på så pass hög grad af filosofisk bildning som under silfveråldern.

Talrika lärare funnos äfven i andra ämnen än de nu angifna. Så t. ex. i matematik, hvaruti dessutom nu undervisning börjat gifvas äfven i de grammatiska skolorna. Det väcker någon förvåning, att detta ämne, som redan Plato hade upptagit i sitt uppfostrings-system, af Romarne omfattades med så ringa värma. Det var egentligen endast stjernkunskapen och matematikens praktiska tillämpning på byggnadskonst och egomätning, som väckte deras intresse. I förra fallet bidrog till spridning af astronomiska kunskaper Arkimedes' himmelsglob, som vid Syrakusas eröfring hade fallit i Romarnes händer, och icke många år derefter satte en Consul i tillfälle att riktigt förutsäga en månförmörkelse. Sedermera författade Julius Cæsar ett arbete om stjernorna och införde den nya tidräkning, som bär hans namn. Samtidig med honom och Augustus, tillämpade Vitruvius matematiska beräkningar på byggnadskonsten i det lärda arbete öfver detta ämne, som efterverlden ännu har i behåll. Slutligen blef äfven landtmäteriet föremål för skriftlig behandling, sedan den praktiska geometrien erhållit ökad vikt genom de talrika utdelningarna af länderier åt afskedade krigare.

Läkarekonsten, länge inskränkt till huskurer och för det mesta idkad af slafvar och frigifne, hade, genom till Rom strömmande Greker ur den Hippokratiska skolan, snåningom fått en vetenskaplig behandling. Dess främste mälsman under det augustiska tidehvarf-

vet blef, genom de äfven till oss komna åtta böckerna om medicinen, Cornelius Celsus, ömsom kallad den romerske Hippokrates, ömsom helsad för läkarnes Cicero, med afseende på den förträffliga stil och det rena språk som råder i detta arbete, af hvars innehåll i synnerhet den kirurgiska afdelningen anses utmärkt. Skolor af lärjungar samlades till åhörande af de medicinska föredragen.

Ännu större var tilloppet vid de juridiska. Rättsvetenskapen var och förblef den egentliga själen i hela den romerska litteraturen: den var årsbarn med staden, hade vuxit opp med den, och utvecklades nu till allt större vetenskaplighet, ju mer Roms inre förhållanden blefvo intrasslade och orediga. Sitt forna anseende bibehöll hon oförminskadt, och blomstrade under hela kejsartiden, tills hon genom Justinianus nådde sin fullmognad och fick sin systematiska afslutning.

Samtliga dessa lärare, så väl de grammatiska, retoriska och filosofiska, som de matematiska, medicinska och juridiska, hade nu begynt att kalla sig professorer, men alla fortforo de att mottaga sitt underhåll af lärjungarna, icke af staten. De voro allmänhetens enskilda lärare, mot betingade arfvoden, oftast ganska låga. Hvarje Romare, som ville lära något, fick sjelf betala derför. Så hade förhållandet varit alltifrån början, och så förblef det oförändradt ända till Vespasiani tid. Augustus hade visserligen med ansenliga gåfvor understödt enskilda skalder och vetenskapsidkare, men något offentligt anslag för ungdomens undervisning kom ej i fråga, förrän Vespasianus bestämde en sold åt latinska och grekiska retorer att årligen utgå ur den kejserliga kassan med inalles ett hundratusen sestertier, motsvarande 24,000 riksdaler svenskt riksmünt. Quintilianus var den förste latinske retorn, som såhunda fick lön på stat. Sedan monarkien med Hadrianus vunnit full

stadga, vände så väl han som hans efterträdare mycken omsorg åt skolorna, hvilka nu småningom öfvergingo till kejsarliga läroinstituter och till fullkomligt beroende af regeringen, genom de löneanslag, som från den utgingo. Om Hadrianus heter det, att han åt alla grammatiska och retoriska professorer förlänat ära och rikedom, samt äfven sørjt för deras rikliga utkomst, när de ej längre kunde tjena. I sitt rymliga och praktfulla Atheneum, upplät han stora amfiteatraliska hörsalar till bruk icke blott för talares och skalders offentliga föredrag, men äfven för retorernas vetenskapliga undervisning och öfningar. Det var inom dessa murar som Roms sedan så berömda högskola utvecklades och under sekler fortsatte sin verksamhet.

I samma rigtning som Hadrianus verkade sedan Antoninus Pius, som utsträckte sin omsorg från den retoriska äfven till den filosofiska undervisningen, och längre fram Alexander Severus, som för matematik, ja för mekanik och byggnadskonst, lät i Rom tillsätta och besolda professorer, på samma gång han för fattiga studerande drog försorg genom anslag af stipendier. Efter hand hade nu lärostolar tillkommit äfven i medicin och lagfarenhet, och man såg följaktligen under kopparåldern redan den yttre stommen uppförd till den organiska undervisningsbyggnad, som ännu igenkännes i våra universiteter och deras fakultetsfördelningar.

Lärdomens tidehvarf i Rom hade dock ingen lång varaktighet. Just de i öfrigt riksgagneliga inrättningar, hvilka här blifvit omnämnda, blefvo tecken och förbud till dess snart inbrytande fall. Hade den kunnat bära sig af egen kraft, hade den visserligen icke satt de kejsarliga regeringarna i så liflig rörelse för sitt upprätthållande. Lärdomen drog sig småningom från Rom till de romaniserade provinserna, icke blott till de

grekiska, dess första hufvudkälla, der nu väckelse till förnyad litterär verksamhet blifvit gifven genom flera kejsares förkärlek och särskilda omtanke för grekisk vetenskap och konst, utan jemväl till de vesterländska, der redan både i Gallien, i Spanien och i Kartago, skolor hade uppblomstrat till sådant anseende, att många romerske fäder 'ditsände sina söner, hellre än att låta dem uppfostras i Rom, der veklighet och lyx hotade att förslappa all både lust och förmåga till allvarliga och grundliga studier. Det var ursprungligen från det centrala Rom, som de flesta radierande provinserna hade hemtat sin intellektuella näring; men Rom var nu som utsuget: själsodlingens inre must hade dragits derifrån, utan att förädlad vända tillbaka. Sedan lärarne blifvit stälda i oberoende af sina lärjungar och af staten blifvit tillförsäkrade en frikostig aflöning, samt uppförda på ranglistan, dröjde det ej länge, innan undervisningen blef utan lif, blef sömnig och matt, blef handtverksmessig och mekanisk. Man nöjde sig med det minsta möjliga, hittade på allehanda genvägar, begagnade för det mesta kompendier eller fragmentariska utdrag, och nedsjönk slutligen till en ofruktsam lexläsning, utan intresse för mogna sjelfstudier, för vetenskapliga forskningar, för litterär produktivitet. Innan Cesarernas rad slutat, hade en jernålder inbrutit i i Roms undervisningsväsen lika visst som i dess litteratur.

Men ännu var ej måttet rågad. Barbariet hade kikad in i de glesa lärosalarna, men hade ännu icke förmått att nedbryta dem. Detta blef förbehållet åt en tid, som icke var långt borta. Ville vi längre fullfölja våra betraktelser öfver undervisningsfrågans ställning och utveckling i Rom, så skulle vi snart stanna vid en ohjelpig upplösning af alla undervisningens förutsättningar. Vi skulle se de stora folkströmmingarnas vågor

bortskölja de läroanstalter, i hvilka den antika bildningen haft sitt sista och svaga stamhåll: vi skulle se den länge förtryckta och förföljda kristendomen i fanatisk samvetsifver sträfvat att utrota allt, som bar pregel af hedniskt vetande: vi skulle under trycket af ett dystert munkvälde höra fornverldens kultur uppgifva sina sista suckar. Man talar om medeltidens mörker, och ett sådant låter sig ej förneka. Tjockast framträder det vid sexhundratalets början och råder sedan med hela sin tyngd under halftannat sekel. Det är en lång paus i Europas kultur: det är en hel solförmörkelse i andens verld. Nästan alla intellektuella krafter tyckas under denna sekelskymning, denna dåsiga mellantermin, hafva slumrat in eller tagit sig skollof. Och detta egyptiska mörker inskränkte sig icke till några få, fordom civiliserade länder. Det var utbreddt från öster allt intill vester. Ty vända vi våra blickar mot den östra, den grekiska hälften af det nu tveklufna kejsardömet, hvad se vi der? Alla offentliga undervisningsverk indragna, alla lärosalar stängda. Ett kejsarligt påbud har redan på Justiniani tid utgått derom, och verkningarna af dess stränga åtlydnad låta nu känna sig i en stigande råhet, i en grof okunnighet. Rök stiger opp ur askan efter förbrända bokskatter, om hvilkas värde och oersättlighet man icke har någon aning. Antiken ligger på bål. Och hvad elden skonat förstöres af munkarne. Hvar något mästerverk af hellenisk vishet och skönhet ännu spåras opp, der plåna de ut den hedniska texten för att öfverkorsa den med katolska missaler och sålunda tillgodogöra sig det dyrbara pergamentet. Filosofien var hedning och har derföre mistat sin tunga. Det viktigaste tankeämne, som nu sysselsätter förbryllade hjer-
nor, är den monoteletiska satsen om en enda vilja i Kristi dubbla natur. Häröfver utspinnas en oändlig tvist, ilsken och oförsonlig i samma mån som förmågan

att lösa den icke fans, der den intellektuella bildningen var så djupt sjunken.

Och återflytta vi våra ögon till Rom, till det vestra Europa i allmänhet, så öppnas för den ingen gladare utsigt. Äfven här stänger en otålsam hierarki dörrarna för all upplysning och söker släcka ända till de sista strimmorna af forntidens ljus. Den mäktige och nitälskande påfven Gregorius anser Grekernas och Romarnes arbeten för idel lockelser till hednisk villfarelse och förbjuder allt bruk af dem. Han tillhåller strängeligen sina underbiskopar och prester att icke befatta sig med några verldsliga studier, hvarföre det också ej länge dröjer, innan en och annan af dem saknar all öfning i skrifkonsten och med möda kan läsa evangelierna innantill. Munkordnar, som af sina stadgar förbjudas att läsa annat än bibeln, andaktsböcker och legender, åtaga sig den enda undervisning, som är i fråga. Denna afser närmast en nödtorftig prestbildning och kommer föga allmänheten till godo. Det är också icke för jorden, som man nu mera behöfver att uppfostras. Det är direkt för himmelen, på vigaste sätt och utan alla omvägar. Så räcker vidskepelsen handen åt barbariet. Rom ligger åter i okunnighetens mörker, men i ett vida tyngre, än när det fordom eröfrade verlden, utan att känna till någon geografi.

Det ligger utom gränserna för vår närvarande betraktelse att visa, hurusom detta mörker slutligen vek för en ny dagning och huru sjelfva klosterskolorna blefvo antikens bästa skattgömmor, tills, i ofördunklad strålgans af kristendomens sol, den gamla bildningen upptogs af en ny, och all både enskild och offentlig undervisning genomträngdes af båda.

SVERIGES

DELTAGANDE I

WESTFALISKA FREDSKONGRESSEN

OCH GRUNDLÄGGNINGEN

AF DET SVENSKA VÄLDET I TYSKLAND.

AF

C. T. ODHNER.

Uppläst som inträdestal i Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets
Akademien den 5 November 1873.

Förord.

Sveriges deltagande i den westfaliska fredskongressen är utan tvifvel dess största diplomatiska bedrift. Sällan om någon sin har den svenska diplomatien haft att förfoga öfver sådana krafter som då; aldrig har hon uppnått så lysande resultat som de, hvilka hon då med stöd af vapnen tillkämpade sig; Sverige var obestriddigen vid fredskongressen liksom i fält den principala makten. Men oakadt den westfaliska fredskongressens stora betydelse i vår historia har densamma, så vidt vi känna, aldrig varit föremål för någon särskild behandling på svenska språket och af svensk författare. Väl finnas utförliga framställningar af detta ämne i Chemnitz' och Pufendorfs digra verk, af hvilka dock det förra slutar med juni 1646; men dels äro dessa verk att betrakta mera såsom materialiesamlingar än såsom bearbetningar, dels äro de nu omkr. 200 år gamla — och sedan den tiden har forskningen äfven öfver detta ämne gjort stora framtog — dels ändtligen äro de nästan uteslutande grundade på svenska källor. Under sådana förhållanden var en ny behandling af detta ämne tvifvelsutan af behovet påkallad, en behandling som dels underkastade de af Chemnitz och Pufendorf begagnade svenska källorna en ny bearbetning, dels gjorde sig den omfattande utländska literaturen till godo, dels äfven använde de rikhaltiga otryckta bidrag, som ligga förvarade både i svenska och utländska arkiv. Sådan har ock den uppgift varit, som författaren föresatt sig i sina forskningar öfver ifrågasvarande ämne. Hvad beträffar sjelfva behandlingen af ämnet och framställningens art, så hade författaren att välja emellan två sätt att gå till väga: han kunde efter Pufendorfs och andres föredöme lemna en utförlig, i detalj gående redogörelse för de långvariga diplomatiska förhandlingarna, och han kunde inskränka sig till en mer kortfattad öfverskådlig framställning. Han valde utan tvekan den senare utvägen. Det hade visser-

ligen varit en lättare uppgift att fylla flere band med detaljer, än att förskaffa sig det herravälde öfver ämnet, som fordrades för att gifva en klar och öfverskådlig framställning af de invecklade underhandlingarnas gång, intressenas kamp och det hemliga ränkspelet samt krigshändelsernas inverkan på det hela. Men förf. var öfvertygad, att ett arbete af senare slaget skulle blifva för vår historia af större gagn, och att, om än en betydlig del af hans samlingar på detta sätt ej komme att direkt begagnas, framställningen likväl skulle för den sakkunnige bära vittnesbörd om de forskningar, som för densamma ligga till grund.

Vid uppgörandet af planen för arbetet visade det sig svårt att bestämma den tidpunkt, från hvilken det rätteligen borde taga sin början. Preliminärförhandlingarna till westfaliska freden begynde egentligen först med år 1637, men utgjorde tillika en fortsättning af de underhandlingar, som Axel Oxenstjerna fört med kurfursten af Sachsen, och dessa sammanhånga i sin ordning med Gustaf Adolfs och hans kanslers tidigare planer och förhandlingar. Det blef sålunda en nödvändighet att gå tillbaka ända till 1630, men naturligtvis kunde man för hela den förberedande tiden intill westfaliska fredskongressens början inskränka sig till en kortare översigt, dock så att äfven denna grundade sig på sjelfständig forskning. Men det svenska väldet i Tyskland grundades ej blott genom arméerna och diplomaten; dertill bidrog i väsentlig mån äfven den skieklighet, hvarmed svenska regeringen förstod att beherska och organisera de områden, som hon utsett till sin »satisfaktion», i synnerhet Pommern. Förf. har derför ansett sig böra inläta en framställning af den svenska styrelsens grundläggning i detta landskap, ett stycke af vår historia som hos oss torde vara tämligen obekant.

För framställningen af Sveriges deltagande i den westfaliska fredskongressen har förf. haft att förfoga öfver ett rikhaltigt diplomatiskt material. Hvad först de svenska källorna beträffar, så finnes den officiella brefväxlingen emellan svenska regeringen och dess legater vid kongressen någorlunda fullständigt bevarad i svenska riksarkivet, medan deremot den diplomatiska brefväxlingen för de föregående åren 1637–43 är mycket ofullständig och måste kompletteras ur Acta Salviana och andra privata samlingar, äfvensom ur Pufendorfs verk. Dertill kommer den enskilda brefväxlingen emellan Axel och Johan Oxenstjerna, hvilken finnes till större delen i behåll dels tryckt dels otryckt.

Rådsprotokollen lemna äfven många värdefulla upplysningar. — I de franska arkiven hafva inga särskilda forskningar kunnat anställas; detta har ej häller varit af nöden, då man besitter en sådan samling af diplomatiska handlingar, som »Négociations secrètes touchant la paix de Münster et d'Osnabrig» (4 voll. in fol., Haag 1725 6); och hvad som saknas i denna samling, ersättes af Bougeant's arbete öfver westfaliska fredskongressen (Paris 1743), för hvilket D'Avaux' samlingar ligga till grund. Dertill böra nämnas Chanut's bekanta memoires, äfvensom de utdrag ur Chanut's brevväxling, som finnas i Wahrenbergs efterlemnade samlingar. — Vigtiga bidrag till ämnets belysning har förf. hämtat ur det venetianska arkivet, hvarest genomgingos Contarinis skrivelser från Münster (af hvilka endast final relationen finnes tryckt). Dessa bref ingå ej mycket i fredsverkets detaljer, men lemna en klar och väl skriven, resonnerande öfverblick af dess allmänna gång. — Af ännu större vikt äro de bidrag, som samlats i de tyska arkiven. I första rummet är att nämna kejsrerliga arkivet i Wien med dess rikhaltiga samlingar. Här genomgicks största delen af den diplomatiska brevväxlingen rörande ämnet ända från 1638, men i synnerhet från 1643, deri inberäknade Trautmansdorfs enskilda bref till kejsaren. Gesanternas skrivelser finnas tämligen fullständigt i behåll; den kejsrerliga reskriptsamlingen är deremot högst ofullständig. — I kungliga arkivet i München medgafs det förf. att begagna de osnabrigkiska handlingarna, men af de münsterska endast en liten del; i kungliga arkivet i Dresden genomgingos de sachsiska gesanternas diarium och kurfurstens skrivelser. Hvad angår den diplomatiska brevväxlingen i kungl. preussiska arkivet, finnes densamma numera utgifven i den omsorgsfullt redigerade samlingen: »Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg», 4:de delen (Berlin 1867). Från de öfriga protestantiska furstarnes gesanter finnas en mängd relationer och skrivelser i v. Meier's stora urkundsamling: »Acta Pacis Westphalicæ» (6 voll. in fol. Hannover 1734—6), i hvilken äfven protokoll och andra officiella handlingar finnas tryckta. Ändtligen har man i Ad. Adami »Relatio historica de pacificatione Osnabrug-Monasteriensi» en berättelse af en bland det ultramontana partiets ledare vid kongressen.

Förf. har härmed redogjort för de vigtigaste bland sina källor. Härtill måste läggas en omfattande literatur af äldre och nyare bearbetningar. För de äldre finnes en utförlig redogö-

relse hos Pütter, »Geist des Westphälischen Friedens» (Göttingen 1795), ett arbete som innehåller en systematisk utredning af det westfaliska fredsslutets innehåll. De nyare bidragen till westfaliska fredens historia äro hvarken många eller betydande; det är liksom om Tysklands historieforskare på senare tider skytt att beröra sitt fäderneslands förnedringstid. Det nyaste större arbetet öfver denna tid (M. Koch, Geschichte des Deutschen Reiches unter der Regierung Ferdinands III, 1—2, Wien 1865—6) är, egendomligt nog, tillika det ensidigaste och otillförlitligaste af alla dem förf. sett.

I afseende på tidräkningen har förf. i texten alltid iakttagit den gamla stilen, der icke äfven den nya finnes angifven, men de i noterna anförda urkundernas data äro angifna efter originalen, alltså för de katolska makterna enligt den nya stilen, för de protestantiska enligt den gamla.

Följande förkortningar begagnas:

R. A.	betecknar	Kungl. svenska riksarkivet.
W. F. H.	»	Westfaliska fredens handlingar i R. A.
Rreg.	»	Riksregistraturet i R. A.
Ox. Saml.	»	Oxenstjernska samlingen från Tidön i R. A.
W. A.	»	Kais. kön. geheime Staats, Hof und Haus-Archiv i Wien.
M. A.	»	Kön. Bayer. geheime Staats-Archiv i München.
D. A.	»	Kön. Sächs. Staats-Archiv i Dresden.
B. A.	»	Kön. Preuss. Staats Archiv i Berlin.
Ven. A.	»	Archivio Centrale i Venezia.
H. S. H.	»	Handlingar rörande Skandinaviens historia.
U. n. A.	»	Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg.

I.

Blick på Sveriges tyska politik 1630—1636, med särskildt afseende på dess förhållande till Pommern och Brandenburg.

Det har varit en ofta framkastad och afhandlad historisk tvistefråga, huruvida Gustaf II Adolf, när han inblandade sig i trettioåriga kriget, bestämdes hufvudsakligen af religiösa eller af politiska bevekelsegrunder. Denna liksom alla dylika historisk-psykologiska frågor kan naturligtvis aldrig på ett fullt afgörande sätt besvaras, men hon erhåller tillräcklig belysning genom en oväldig betraktelse på en gång af den historiska karaktären, sådan denna uppenbarar sig i ord och handling, och af de tidsförhållanden, i hvilka densamma uppträdt och verkat. Att fränkänna Gustaf Adolfs tyska politik hvarje religiös betydelse, synes oss vittna om fullkomligt misskännande ej mindre af tidsförhållandena än af konungens karaktär. Den fara, som hotade Sverige, ifall kejsaren och ligan blefve allrådande i Tyskland, gälde ju ögonskenligen ej blott dess politiska utan äfven dess religiösa frihet; den uppgift, som i Tyskland var Gustaf Adolf förelagd, var ju obestriddligen äfven af religiös-kyrklig art, eller kanske rättare, de kyrkliga och de politiska tvistefrågorna i Tyskland voro så sammanväfda, att de omöjligen kunde från hvarandra särskiljas, och att de politiska frågorna ej kunde afgöras, utan att de religiösa på samma gång vunne sin lösning. Betänker man dertill, att den personlighet, som fått en sådan uppgift att lösa, var genomträngd af en

utpräglad religiös öfvertygelse, en äkta protestantisk troskraft, så lär man svårligen kunna neka, att det religiösa intresset för Gustaf Adolf varit af bestämmande vikt och inflytelse.

Men om sålunda ock det religiösa intresset för Gustaf Adolf varit af stor betydelse, är dermed ej sagdt, att det varit det allt afgörande eller ens det öfvervägande; fastner var det en nödvändig följd af hans ställning i lifvet, att den politiska synpunkten var den för honom första och närmast liggande. Gustaf Adolf var ej en religiös reformator eller ett »protestantiskt helgon», utan framför allt regent, statsman, härförare, och såsom sådan hade han det till sin första pligt att sörja för sitt fäderneslands välfärd och säkerhet, hvilka allvarsamt hotades af den pånyttfödda kejsarmakten, dess restaurerande politik och planer på ett östersjövälde. Hans hufvudsyfte var, såsom hans kansler sedermera yttrade, »att Sveriges rike och våra trosförvandter måtte blifva i säkerhet och vidmakthållna så i kyrkligt som politiskt hänseende», hvadan hans ögonmärke varit i första rummet riktadt på statens välfärd, som dock äfven innefattade religionen ¹⁾. Samma uppfattning ligger till grund för de rådplägingar med riksråd och ständer, som föregingo den tyska expeditionen, och för det manifest, som utfärdades efter landstigningen i Tyskland. Det var först senare, under förhandlingarna med Tysklands protestantiska furstar, under segertåget genom de katolska stiftet och vid den hotande brytningen med Frankrike, som Gustaf Adolf med större kraft gjorde gällande den religiösa betydelsen af striden.

Frågar man nu, hvad som var grundtanken i Gustaf Adolfs politiska planer vid öfvergången till Tysk-

¹⁾ Rådsprotokoll d. 17 maj 1637.

land, så är densamma i sjelfva verket redan angifven: den tyska expeditionen var till sin anledning och utgångspunkt ett försvarskrig. Väl hafva de katolske och kejserlige historieskrifvarne förklarat det för ett ogrundadt påstående, att Sveriges frihet och säkerhet varit på något sätt hotade från kejsarens sida, samt beskylt Gustaf Adolf att medvetet eller omedvetet hafva begagnat detta påstående såsom en täckmantel för äre-giriga eröfringsplaner. Men nyare tidens undersökningar hafva till fullo bekräftat Gustaf Adolfs afskedsord till ständerna, att han nödtvungen och ej af krigslystnad kastade sig i den nya fejden, och bevisat verkligheten af de faror, för hvilka Sverige vid den tiden ansåg sig utsatt. Redan i kejsarens hela maktställning, sådan hon utvecklade sig efter Mansfelds och Kristian IV:s nederlag 1626, låg en om ock aflägsen fara för Sverige, i synnerhet om man besinnar kejsarens förhållande till den polska Vasa-ätten. Men det var först Wallensteins företag och planer, som gjorde faran öfverhängande. Denne statsman har med sin skarpa blick och liksom ledd af en aningsfull förkänsla redan tidigt i Gustaf Adolf förutsett en af kejsarens och sina farligaste fiender. Allt ifrån 1627 hade han sitt öga uppmärksamt riktadt på Gustaf Adolfs förehafvanden; han tröttnade ej att varna sin herre och mana honom till vare sig en betryggande uppgörelse med Sverige eller ett kraftigt angrepp på dess eget område. För det senare ändamålet återupptog Wallenstein Sigismunds gamla plan att med tillhjälp af en spansk flotta från Dunkerque hemsöka Gustaf Adolf i hans eget land; han arbetade ifrigt på att indraga Hansestäderna i sitt nät för att kunna förfoga öfver deras sjömak, och såsom »general öfver de oceaniska och baltiska hafven» upprättade han i Wismar en örlogsstation, der en spansk-kejserlig flotta

hastigt uppväxte ¹⁾. Han sökte derjämte genom hjälpsändningar qvarhålla Gustaf Adolf i Polen och utsådde frön till oenighet emellan de båda nordiska konungarne, på det de i farans stund måtte stå isolerade. Det var med afseende på dessa planer mot Norden, som han så ifrigt eftersträfvade Stralsunds besittning — denna stad var jämte Wismar nyckeln till Östersjön från tyska sidan — det var af samma skäl som Gustaf Adolf betraktade Stralsunds räddning som en lifsfråga för sitt land, ty »der kejsaren Stralsund mäktig vore och med det hela Pommern, skulle han lätteligen komma till en flotta och således hastigast vara i Danmark eller i Sverige» ²⁾. Det blef honom allt mer klart, att Sveriges sjelfständighet ej vore betryggad, förr än kejsaren aflägsnades från östersjökusten och Sveriges inflytande der trädde i stället. Han hade ej stort förtroende till våra s. k. naturliga gränser, utan menade tvärtom, att man borde förlägga vår försvarslinie på andra sidan Östersjön, »ty», sade han, »ingenstädes äre vi svagare än i Sverige, alldenstund vi hafva vidlyftiga stränder och många hamnar, så att omöjligt är allt så sköta, att icke fienden fotfäste fatta skulle» ³⁾. Derför hade han utestängt Ryssland och Polen från Östersjön och gjort dess östra och sydöstra kuster till en sammanhängande svensk besittning; derför beslöt han att äfven i afseende på kejsaren hållre förekomma än förekom-

¹⁾ Mera härom hos Reichard, Die maritime Politik der Habsburger im 17:ten Jahrh. När Wismar började belägras af Svenskarne, fans i hamnen en eskader af 15 örlogsfartyg.

²⁾ K. M:s proposition till ständerna d. 20 maj 1629. Jfr Sten Bjelkes yttrande i sin relation till regeringen af den 30 jan. 1637: »Desse bägge sjöporter (Stralsund och Wismar) äre icke allena claustra Germania, utan ock de rätte platser, dernti royale skepps-armader kunna blifva formerade och sedan Sveriges krona derutur satt i far».

³⁾ Gustaf Adolf till Axel Oxenstjerna d. 5 mars 1629: Gustaf Adolfs Skrifter, ss. 533—4.

mas, att hällre flytta kriget öfver på tyskt område än hemsökas i eget land och att om möjligt fatta fast fot äfven på Östersjöns södra kust. »Pommern och sjökusten», yttrade Axel Oxenstjerna längre fram, »äro lik-som en bastion för Sveriges krona; deri består vår säkerhet mot kejsaren» — han kunde hafva tillagt, äfven mot Polen och Danmark, ty från Pommern höllos dessa fiendtliga grannar bäst i schack. Den anförda liknelsen blef vid ett annat tillfälle närmare utförd på det sätt, att Sverige vore att betrakta som en fästning, den der hade skären till vallar, Östersjön till vallgraf och Pommern till »contrescarpe»¹⁾. Man finner häraf, att det svenska östersjöväldet — dominium maris baltici, som var Gustaf Adolfs oföränderliga syfte — att detta välde ej endast gick ut på eröfring, utan i första rummet afsåg eget försvar; och erfarenheten sedan den tiden har nog-samt bekräftat denna uppfattning: hon har visat, att, sedan den yttre försvarslinien, utanverken i söder och öster, en gång blifvit bruten, har vallgrafven gång efter annan öfverskridits och vallarne ej varit tillräckliga att skydda fästningen.

Men icke allenast af politiska och militäriska skäl var det vid ifrågavarande tid för Sverige af stor vikt att beherska Tysklands norra kust; äfven ur finansiell synpunkt var denna besittning för Gustaf Adolf i hög grad önskvärd. Denna vanligen förbisedda synpunkt var i verkligheten af stor betydelse. Gustaf Adolf hade genom en lång och mödosam erfarenhet allt för väl lärt känna, huru inskränkta Sveriges finansiella tillgångar i sjelfva verket voro, och hvilka hinder medellösheten lade i vägen för alla hans företag. Det var därför hans offlåtliga bemödande vid sidan af de krigiska fram-

¹⁾ Salvii yttrande till de brandenburgske sändebuden i Osnabrück 1645: se Urkunden und Aktenstücke zur Gesch. des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg, IV, s. 408.

gångarne att skapa nya rikare hjälpkällor i finansielt hänseende. En dylik hjälpkälla af betydighet hade han funnit i de livländska och preussiska hamnarne, hvilkas lifliga handel beskattades genom ett nytt tullsystem med stegrade tullsatser (s. k. licenter), ordnad af Axel Oxenstjerna med biträde af den kloke holländske köpmannen Peter Spiring. Om nu detta inbringande tullsystem utsträcktes äfven till Tysklands norra kust och sålunda komme att omfatta största delen af Östersjön, så vore dermed grunden lagd till en finansiell makt, som Sverige dittills saknat och hvarförutan den politiska makten ej i längden kunde upprätthållas ¹⁾).

Gustaf Adolf hade ännu icke fullbordat Sveriges östra försvarslinie, då han började lägga första grunden till den södra. I det han flyttade det polska kriget från Livland till Preussen närmade han, sig den tyska krigsskådeplatsen och förlorade ej ett ögonblick ur sigte, hvad som der tilldrog sig. På Stralsund var hans ögonmärke i första hand riktadt, och redan 1625 hade han genom sin utskickade, Gabriel Gustafsson Oxenstjerna, låtit försäkra staden om sin hjälp, ifall den komme i nöd. Detta löfte förnyades, då staden hotades af Wallenstein, och i dec. 1627 infann sig derstädes svenske öfversten Didrik von Falkenberg, för att hjälpa borgerskapet sätta staden i försvarstillstånd ²⁾. Väl kom konungen ej att utföra sin första afsigt att redan 1628 flytta kriget från Preussen till Pommern; men han inledde nu närmare förbindelser med Stralsund, bistod staden med råd och dåd, med trupper och

¹⁾ »Licenterne äre ett större secretum regni Sueciae än mången tror, och kan jag det, såsom den dem drifvit hafver, med sanning säga: blifva de erhållne och bevarade, så är riket tvänne gånger så starkt, som det någon sin varit hafver och mäktigt att taga emot sina fiender.» Axel Oxenstjerna till svenska rådet d. 13 maj 1633. H. S. II. 26, 91.

²⁾ Enl. Barthold, Geschichte von Pommern, IV, 2, s. 531.

förråder, samt afslöt d. 25 juni 1628 med densamma ett förbund ¹⁾ på 20 år, hvilket blef första uppslaget till grundläggningen af det svenska väldet i Tyskland. Genom detta förbund, som förklarades afse Stralsunds försvar och Östersjöns frihet samt ej inverka på stadens undersåttliga ställning till kejsaren och Pommerns hertig, förband sig Stralsund i 5:te artikeln att ej skilja sig från Sveriges krona, utan ständigt vid densamma förblifva och ej utan Sveriges samtycke och deltagande inlåta sig i traktat med fienden. Genom ett särskildt fördrag med Danmark, som äfven bistått Stralsund med trupper, blef Sveriges konung ensam stadens skyddsherre, och dess förhållande till den svenska besättningen bestämdes närmare genom en s. k. kapitulation, som d. 17 jan. 1629 i Stockholm afslöts emellan konungen och stadens utskickade. Denna kapitulation, som framgent blef stödet för det svenska inflytandet i Stralsund, förbehöll visserligen stadens egna myndigheter högsta ledningen af försvarsväsendet, men med sådana inskränkningar, att den svenske kommandanten i verkligheten blef den bestämmande ²⁾. Den svenska besättningen ökades efter hand till 5000 man och kvarstannade äfven efter belägringens upphäfvande.

Härmed voro kejsarens östersjöplaner för tillfället tillintetgjorda, och Sverige hade fast fot på Östersjöns södra kust, på samma gång afvärjande kejsaren från Östersjön

¹⁾ Ratificeradt af Gustaf Adolf i Dirschau d. 22 juli. Angående de närmare omständigheterna se G. Droysen, Gustaf Adolf, I, ss. 332, ff.

²⁾ Staden skulle rörande krigssaker och förhandlingar med fienden intet företaga utan kommandantens vetskap och samtycke; kommandanten skulle i samråd med den svenske residenten tillse, att inga »verdächtige Händel» företoges, som strede mot alliansen med Sverige, samt vidtaga nödiga åtgärder i detta hänseende; vid alla öfverläggningar om försvarsväsendet skulle kommandanten intaga främsta platsen o. s. v. Kapitulationen finnes i afskrift i Oxenstjernska saml. i R. A.

och hotande sina gamla fiender, Danmark och Polen, från sidan; det var på samma gång en defensiv frontställning emot den förre och en offensiv flankställning emot de senare. Konung Kristian IV insåg till fullo den fara, som denna Syeriges ställning innebar för Danmark; han sökte därför i det längsta hindra Gustaf Adolf från vidare inblandning i det tyska kriget, och när han erfor, att den tyska expeditionen var af denne, besluten, ville han förekomma honom genom att köpa ön Rügen — en plan som understöddes af Wallenstein och vann insteg äfven hos hertigen af Pommern. Det var dock för sent: redan i mars 1630 hade svenskarne från Stralsund öfvergått till Rügen, och i början af juni var öns eröfring fullbordad. Tre veckor derefter landsteg Gustaf Adolf på Tysklands jord.

Det är ej vår afsigt att följa Gustaf Adolfs vapen på deras segertåg eller redogöra för de krigshändelser, hvarigenom Pommern togs af svenskarne i besittning. Den militäriska ockupationen af Pommern var till största delen fullbordad före utgången af 1630, och de få återstående platserna, såsom Demmin, Colberg, Greifswald, föllo efter hand i svenskarnes händer. Vid sidan af de militäriska framgångarne gingo de diplomatiska, hvarigenom frukterna af de förra betryggades. Den första och afgörande af dessa diplomatiska segrar var den till hälften aftvungna alliansen med Pommern. Det är bekant, att hertigen i Pommern, Bogislaus XIV, genom särskilda beskickningar först sökt afstyra den svenska expeditionen och sedermera utbedt sig neutralitet, men slutligen, då Gustaf Adolf med sin här visade sig framför Stettin, fogade sig i det nödvändiga. Det fördrag, hvarigenom hertigen förband sig med Sverige, är dateradt den 10 juli 1630, samma dag då Gustaf Adolf anlände till Stettin, men det visar sig af andra samtida handlingar, att det är antedateradt, och

att det sannolikt först den 30 augusti ¹⁾ blifvit form-
ligen afslutet. Det skulle vara af stort intresse att känna
de närmare omständigheterna vid de i Stettin förda
underhandlingarna ²⁾, hvilka från svensk sida leddes af
konungens geheimsekreter Filip Sattler, densamme som
uppgjort det med Stralsund slutna fördraget af 1628.
Det finnes nämligen i det Stettinska fördraget en punkt,
som både då och sedermera utgjorde en vigtig tviste-
fråga. Sedan till en början aftalats ett evigt försvars-
förbund emellan Sverige och hertigdömet Pommern, ett
förbund som dock ej skulle lända hertigens förhållande
till kejsaren och riket, ej håller hans makt och hög-
het till förfång, och sedan de båda furstarne lofvat
hvarandra, konungen att upplåta alla i Pommern er-
öfrade örter åt hertigen och denne att ej föryttra något
af sina länder, gjorde konungen i 14:de art. det för-
behåll, att om hertigen skulle aflida utan manlig af-
komma, innan kurfursten af Brandenburg såsom när-
maste arftagare och eventuellt hyllad efterträdare be-
kräftat detta förbund, eller om successionen gjordes
denne af andra stridig, ville konungen så länge hålla
Pommern besatt, till dess successionsfrågan blifvit af-
gjord samt efterträdaren godtgjort Sverige dess krigs-
omkostnader och bekräftat förbundet ³⁾. Att de pom-

¹⁾ Med visshet emellan d. 28 och d. 30 aug.: se memorialet för Gu-
staf Horn, Johan och Karl Banér d. 30 aug. och Lars Grubbes
bref till Axel Oxenstjerna af Stettin d. 4 sept. 1630: Arkiv till
upplysn. af svenska krigens och krigsinrättningarnes historia, I,
ss. 208, 707. Troligen afslöts fördraget samtidigt med de s. k.
defensionspaeta, som bära datum af d. 30 aug.

²⁾ I memor. för viceguvernören och assistensråden i Pommern d. 25
aug. 1640 omtalas protokollen öfver dessa underhandlingar; de
finnas ej mer i behåll.

³⁾ Artikeln lyder sålunda: »Endlich und fürs Vierzehende haben Wir,
König aus Schweden, Uns per expressum vorbehalten, dass wann
ein trauriger Todesfall sich begeben und des Herzogen in Pommern
Liebden die Welt ohne männliche Leibserben gesegnen sollte, ehe
und zuvor der Churfürst zu Brandenburg. als eventualiter ge-

merske underhandlarne gjort svårigheter vid denna punkt och hänskjutit densamma till furstarnes särskilda uppgörelse, finner man af en samtida anteckning ¹⁾); och från den pommersk-brandenburgska sidan påstods det längre fram, att den 14:de punkten vore ett af konungen ensidigt gjort förbehåll, hvartill hertigen och de pommerska ständerna aldrig gifvit sitt bifall, utan hvaremot de tvärtom för sin del protesterat; konungen skulle till och med hafva uttryckligen medgifvit en sådan tolkning af artikeln. Att så verkligt förhållit sig, kan numer ej bevisas, men artikelns lydelse gifver onekligen stöd åt nämnda påstående, i det att deri ej särskildt omtalas hertigens samtycke. Svenskarne åter påstodo, att hertigen och hans råd medgifvit punktens införande i fördraget, men att man för den Brandenburgske kurfurstens skull gifvit densamma en sådan lydelse, att den skulle synas hertigen påtvungen ²⁾. I

huldigter Successor die Einigung ratificiret und bestätiget und diesen Landen zu Ihrer Entledigung wirklich assistiret hätte, oder da dem Churfürsten die Succession von anderen streitig gemacht und widerfochten würde, Wir König aus Schweden oder unser Successor an der Chron alsdann diese Lande in sequestratoria und elientelari protectione so lange inbehalten wollen, bis der punctus successionis seine vollständige Richtigkeit und Erledigung erlanget, und uns von dem Successore die Kriegsunkosten, jedoch ohne einige Beschwerde, Belästigung oder Zuthat des Landes Pommern und aller darunter gehörigen Stände und Einwohner, entrichtet und diese Conjunction und Einigung gebührend ratificiret und vollenzogen wird, alles bey gutem christlichen Glauben und Treuen sonder Gefährde». — Det svenska originalet är förkommet, hvarför artikeln anföres efter en afskrift i Palmsehöldska Saml. i R. A. Förbundsurkunden är tryckt hos Dähnert, Sammlung Pommerscher Landesurkunden I, 76 ff.

¹⁾ Å ett utkast till fördraget, skrifvet af en bland de svenske underhandlarne, Alex. Erskain, är vid 14:de art. antecknad: »Dieser Punkt ist von den Fürstl. Pommerschen Räten ausgelassen und zu verbitten gesucht, von uns aber als ein Fundamentum gestritten, endlich beiderseits Principalen darüber terner zu vernehmen geschlossen worden»: von Bohlen, Die Erwerbung Pommerns durch die Hohenzollern, s. 51.

²⁾ Chemnitz, Schwedischer in Teutschland geführter Krieg, II, s. 244 ff.

hvarje fall har dock hertigen på vanligt sätt och utan protest underskrifvit fördraget, och äfvenså de pommerska landständerna den 21 april 1631 bekräftat det-samma, dock ej in pleno, utan genom ett särskildt utskott, som efter landtdagens upplösning beseglade alliansen. Förbundet hade erhållit ett viktigt tillägg genom de s. k. defensionspacta af den 30 aug. 1630, hvarigenom konungen erhöll rätt att, så länge kriget varade, i Pommerns hamnar och på dess strömmar upptaga förhöjda tullavgifter eller s. k. defensions-geld samt att förfoga öfver landets fästningar och allt hvad till krigsväsendet hörde ¹⁾.

Från detta ögonblick var Sveriges konung den verkliga herskaren i Pommern; dess städer och fästningar voro besatta af svenska trupper, och den svage hertigen hade vid sidan en svensk kommissarie eller legat, som hade i uppdrag att visserligen ej göra något intrång i hertigens myndighet såsom landsfurste, men tillika att noga vaka öfver förbundets efterlefnad, hålla hertigen och hans undersåtar i »god affection» samt skaffa sig kännedom om alla viktigare skrivelser, som hertigen emottog från främmande orter ²⁾. Denna befattning innehades först af Karl Banér och sedan af Sten Bjelke.

I anledning af nämnda fördrag emellan Sverige å ena sidan, Stralsund och Pommern å den andra hafva de häftigaste beskyllningar blifvit riktade mot Gustaf Adolf af flere nyare tyska historieskrifvare ³⁾. Dessa beskyllningar gå hufvudsakligen derpå ut, att han genom sitt fördrag med Stralsund skulle hafva ryckt denna stad från dess laglige furste och sedermera ej enligt löfte återställt

¹⁾ Se Dähnert a. st. I, 85 ff.

²⁾ Memorial för K. M:s Commissarius hos H. F. N. hertigen af Pommern, d. 30 aug. 1630: Krigshist. Arkiv, I, s. 213.

³⁾ T. ex. Barthold och v. Bohlen i deras ofvan cit. arbeten.

dess underdånighetsförhållande till hertigen, samt att han genom den tvetydiga 14:de art. i förbundet med Pommern utlagt en snara, för att derigenom rycka Pommern från kurfursten i Brandenburg, dess erkände och hyllade »eventual-successor». Den förstnämnda af dessa beskyllningar har ej mycket att betyda, ty Stralsund egde såsom hansestad gammalt privilegium att ingå fördrag med främmande makter, och konungen hade i den pommerska alliansen gjort uttryckligt förbehåll för stadens privilegier och särskilda förbund med Sverige (§ 5). Hvad deremot beträffar 14:de art. i fördraget med Pommern, så har sjelfve Axel Oxenstjerna erkänt, att den var tvetydig och »stäld på skrufvar»¹⁾; den var tydligen derpå beräknad, att man skulle derigenom ega ett band och utöfva en påtryckning på den vacklande, opålitlige kurfursten af Brandenburg. Man må dock ej förgäta, att Gustaf Adolf derjämte alltid erkände kurfurstens rätt till Pommern, och att han aldrig åberopat den tvetydiga punkten eller gjort något oärligt bruk af densamma. Deremot skola vi se, att förmyndareregeringen på ett mer diplomatiskt än ridderligt sätt begagnade sig deraf.

Gustaf Adolfs förhandlingar med Pommern följdes från flere håll med oro och farhågor. De kunde ej annat än misshaga Polens och Danmarks konungar, som sågo sig direkt hotade genom Gustaf Adolfs herravälde i Pommern. Men ingen kände sig närmare och obehagligare berörd deraf, än kurfursten Georg Wilhelm af Brandenburg, Gustaf Adolfs svåger, hvilken såsom redan nämnt var Pommerns erkände arffurste. Den barnlöse Bogislaus XIV var nämligen den siste manlige afkomlingen af den urgamla pommerska Greiff-ätten, och efter dennas utgång skulle enligt arfsfördraget af

¹⁾ Kansleren till regeringen d. 12 febr. 1635: H. S. H. 34, s. 18.

1529 Pommern ärfvas af Hohenzollernska ätten i Brandenburg, hvilken därför vid alla tronskiften emottagit ständernas eventuella hyllning. Kurfursten såg nu sina anspråk allvarsamt hotade genom en mellankommande tredje och visade sig äfven af denna orsak föga vänligt ständ emot den svenske konungen, som han en gång i nödens stund sjelf kallat till hjälp ¹⁾, men som han nu under andra förhållanden ej ville kännas vid; han sökte genom upprepade beskickningar dels medla fred dels ursäkta sin neutralitet och betrygga sina anspråk på Pommern. Dessa anspråk var Gustaf Adolf långt ifrån att bestrida, tvärtom lofvade han att förfäkta desamma samt till och med genast inrymma kurfursten Pommern, men han fordrade såsom villkor brytning med kejsaren och förbund med Sverige. »Derest så ej sker», yttrade han till kurfurstens sändebud v. Wilmerstorff, »så säger jag också rent ut, att han det aldrig bekomma skall» ²⁾. Då emellertid konungens ställning i Nordtyskland allt mer befästes, och då kurfursten ej slöt sig till honom förr än han var tvungen, så framträdde Gustaf Adolf snart med större anspråk. Huruvida det ingått i hans ursprungliga plan att göra verkliga eröfringar i Tyskland, är omöjligt att afgöra, men sannolikt är på grund af hela hans politik, att han redan från början tänkt sig såsom materiel vinst af kriget, utom allians med de protestantiska furstarne, äfven några hamnar på Tysklands norra kust, i första rummet Stralsund. Första gången han lät denna afsigt tydligare framskymta var, så vidt vi funnit, vid besöket

¹⁾ Så första gången 1624 genom Bellin, andra gången 1626 genom Winterfeld. Året derpå 1627 hade kurfursten genom inverkan af sin gunstling greve Schwarzenberg ändrat system och närmat sig kejsaren. Jfr J. G. Droysen, *Gesch. der Preussischen Politik* (2 Aufl.), III, 1, ss. 33, 37, 47 ff.

²⁾ Se Helbig, *Gustaf Adolf und die Kurfürsten von Sachsen und Brandenburg 1630—32*, s. 15.

i Berlin och öfverläggningen med kurfursten af Brandenburg i maj 1631. Kurfursten berättar sjelf om denna rådpläging, att Gustaf Adolf visserligen erkände kurfurstens rätt till Pommern, men tillika förbehöll sig jus belli i afseende på krigskostnadsersättning och lät förstå, att en del af Östersjökusten eller åtminstone de der belägna hamnarne vore, hvad han närmast åstundade¹⁾.

Emellertid fick denna fråga tills vidare hvila, hon var af mycket ömtålig beskaffenhet och måste med den största varsamhet behandlas, så framt ej Brandenburg skulle åter aflägsnas från Sverige. Först efter slaget vid Breitenfeld och segertåget i Franken bragtes frågan åter på tal. Men nu hade ställningen väsentligen förändrats; nu hade Gustaf Adolfs planer vidgats och förstorats, och det rent defensiva i hans utgångspunkt började uppblandas med eröfringstankar, dock så att dessa tankar städse låta hänföra sig till nämnda grundåskådning. Från Mainz sände Gustaf Adolf i december 1631 en befallning till svenska riksrådet att yttra sig rörande Sveriges fredsvilkor; och rådets svar, som troligen ej tillkommit utan kännedom af konungens och kurfurstens mening, gick derpå ut, att Sverige skulle erhålla nela Pommern och Wismar, men kurfursten af Brandenburg ersättas med en del af Schlesien på kejsarens bekostnad²⁾. Då nu konungen i juni 1632 afsände en beskickning till kurfursten af Sachsen, för att föreslå honom bildandet af ett tyskt protestantiskt förbund, så gaf han sändebuden derjämte i uppdrag att liksom på eget bevåg framställa konungens förmodade anspråk i en blifvande fred; de skulle framkasta Pommern eller en del deraf såsom Sveriges ersättning samt några

¹⁾ Kurfurstens bref till grefve Schwarzenberg, cit. af J. G. Droysen, a. st. III, 1, s. 265. Härmed öfverensstämmer Salvii uppgift i hans relation från Osnabrück d. 26 jan 1646: W. F. II.

²⁾ K. M. till sv. rådet d. 14 dec. 1631 och rådets svar d. 26 mars 1632: Krigshist. Arkiv, I, sid. 529 och II, s. 391 ff.

sekulariserade stift såsom Brandenburgs ¹⁾. I ett bref från Nürnberg till den sachsiske kurfursten erkände Gustaf Adolf dessa förslag såsom sina, och i öfverensstämmelse härmed äro ock de fredsvilkor affattade, som konungen i Nürnberg lät sin kansler uppsätta. Han fordrade här för sina trosförvandter i allmänhet religionsfrihet och restitution samt dessutom för Sveriges räkning Pommern såsom tyskt län för och Brandenburg Magdeburg och Halberstadt; Kursachsen borde erhålla Lausitz och stift Bamberg, Wallenstein stift Würzburg såsom hertig af Franken, Bayern öfre Österrike i stället för öfre Pfalz, Sachsen-Weimar Erfurt, och landtgreffen af Hessen-Cassel Fulda ²⁾.

Hvad således Gustaf Adolf för Sveriges räkning åsyftade, är af honom bestämdt uttaladt och utgjorde i sjelfva verket ej mera än hvad som slutligen i Westfaliska freden måste beviljas oss. Det oaktadt betraktades dessa fordringar såsom mycket öfverdrifna och oantagliga ej blott af Sveriges fiender, utan ock af dess bundsförvandter, de båda protestantiske kurfurstarne, af den sachsiske derför att han såg sitt primat i Nordtyskland hotadt, af den brandenburgske för Pommerns skull; och vid en gemensam öfverläggning, som de höllo i Torgau på våren 1632, hade kurfursten af Sachsen föreslagit att afspisa Sverige med en penningssumma, Georg Wilhelm åter menat, att stift Bremen vore en passande ersättning ³⁾. Kursachsens motvilja betydde för Gustaf Adolf mindre; så mycket större afseende fäste han vid Brandenburg, både för släktskapens skull emellan de

¹⁾ Om denna förhandling se Ranke, Wallenstein, ss. 249 ff.; Helbig, a. st. s. 79.

²⁾ *Leges seu conditiones pacis universalis per Germaniam, conceptæ Noribergæ vivo rege et ex ejus mandato, anno 1632*: koncept af Ax. Oxenstjerna i R. A. Jfr C. Odhner, Sveriges inre historia under dr. Kristinas förmyndare, s. 2. Öfvannämde punkter voro utan tvifvel desamma, som kanslern i början af 1633 meddelade svenska rådet, se H. S. II. 38, s. 443.

³⁾ J. G. Droysen, a. st. III, 1, s. 111.

båda furstehusen, och därför, att kurfursten af Brandenburg egde en obestriddig rätt till Pommern. Men dertill kommo ytterligare viktiga politiska skäl. Omgifvet af fiendtliga grannar och hotadt från alla sidor, var Sverige väl i behof af en politisk bundsförvandt vid Östersjön, och dertill egnade sig på den tiden ingen makt bättre än just Brandenburg, som egde besittningar både i Tyskland och i Polen, och hvars läge gjorde dess allians ovärderlig, vare sig det gälde Polen, Danmark eller kejsaren. Det fans dock ett hinder för en närmare allians emellan Sverige och Brandenburg, nämligen bådas stridiga anspråk på Pommern. För att nu sammanjämka dessa intressen och vinna det brandenburgska hofvet, hade Gustaf Adolf kommit på den tanken att stifta en äktenskaplig förbindelse emellan den då 11-årige kronprinsen Fredrik Wilhelm och konungens enda barn, Sveriges presumtiva tronarving Kristina, ett förslag som ej kunde annat än smickra kurfursten och hans familj. Det blef, så vidt vi funnit, första gången framkastadt af konungen under förhandling med den brandenburgske kansleren Sigismund von Götze, som jan. 1631 besökte Gustaf Adolf i Bärwalde ¹⁾. Frågan blef vidare förhandlad med kurfursten sjelf under konungens besök i Berlin juni 1631 ²⁾, samt slutligen på fullt allvar återupptagen i början af 1632 under konungens vistelse i Frankfurt am Main. Saken afhandlades först emellan konungen sjelf och den brandenburgske kansleren. Gustaf Adolf föreslog, att prinsen skulle sändas till Sverige, för att uppfostras tillsammans med Kristina och förvärfva svenskarnes tillgifvenhet; och skulle konungen framdeles få en son, som ärfde

¹⁾ Enligt uppgift af Götze sjelf i de brandenburgske sändebudens relationer från Stockholm 1642: Urk. u. Akt. I, s. 592.

²⁾ Så berättar åtminstone Mauvillon, *Histoire de Gustave Adolphe*, IV, s. 82, och angifver som sin källa de Arckenholtzska samlingarna, på hvilka hans arbete är grundadt.

Sveriges krona, kunde kurprinsen erhålla ersättning i Tyskland eller göras till konung i Polen. Derpå öfverlemnade konungen sakens vidare behandling åt Axel Oxenstjerna och de brandenburgske sändebuden, v. Götze och v. Leuchtmar, och flere öfverläggningar höllos derom i Frankfurt och Mainz. Såsom grundvilkor föreslog Axel Oxenstjerna på konungens befallning, att kurprinsen skulle uppfostras i Sverige och i den evangeliska läran, samt att han, i fall konungen finge en son, skulle såsom Kristinas hemgift erhålla allt hvad konungen innehade i Tyskland, men eljest blifva Sveriges konung, i hvilket fall en oupplöslig union skulle emellan Sverige och Brandenburg upprättas. Den största svårigheten vid denna förhandling synes hafva legat i frågan om kurprinsens religionsförändring och uppfostran i Sverige, ty kurfurstens rådgifvare voro ifrige reformerte; de theologer, till hvilka religionsfrågan hänsköts, föreslogo, att konungen måtte sammankalla en allmän protestantisk synod för att förlika de stridiga åsiktterna ¹⁾. Emellertid kommo krigshändelserna och andra hinder emellan och afbröto tills vidare underhandlingen.

Den närmaste anledningen till Gustaf Adolfs plan att sålunda förena Sverige och Brandenburg är redan angifven; den var, såsom Axel Oxenstjerna uttryckte sig, »att Kongl. Maj:t intet ville cedera Pommern, som ej kunde behållas utan kurhuset Brandenburgs märkelige skada och stort missförstånd och alienation; hvilket Kongl. Maj:t gerna ville undvika och sig det huset obligerat». Men Gustaf Adolf hade med denna förbindelse äfven ett större, vidsträcktare politiskt syftemål; härom berättar rikskanslern, »att konungen äfven såg

¹⁾ Om dessa förhandlingar se i synnerhet Ax. Oxenstjernas bref till rådet från Cöln an der Spree d. 4 febr. 1633, tryckt i II. S. II. 38, s. 423 ff., desammes bref till sonen Johan d. 16 april 1642, tr. i Gjörwells samling s. 43 ff., Mauvillon a. st. IV, ss. 81--6, och Pufendorf, de rebus gestis Friderici Vilhelmi, II, 52.

derpå, att, så framt Sverige och Brandenburg med deras dependentier kunde conjungeras, vore näppeligen in Europa en sådan stat att finna och kunde bjuda hufvudet åt hvem den ville». Gustaf Adolf ville sålunda upprätta en protestantisk stormakt i norra Europa, som kunde sammanhålla och leda det protestantiska Tyskland och Skandinavien samt icke allenast bilda en motvigt mot den habsburgska makten i Österrike, Spanien och Italien, utan till och med öfverflygla densamma. Det hade blifvit en makt i norra Europa, jämförlig med den som Karl V sökt grunda i det sydliga och icke mindre fruktansvärd för det katolska Europa, än Karl V:s eller Filip II:s rike varit för det protestantiska ¹⁾. Dess betydelse hade blifvit så mycket större, i fall det lyckats Gustaf Adolf att grunda vare sig ett »protestantiskt kejsardöme» eller ett protestantiskt statsförbund, ett corpus evangelicorum ²⁾, ty inom ett sådant skulle en svensk-brandenburgisk stat blifvit den själfskrifne ledaren. Hurudan Sveriges ställning skulle hafva blifvit i en dylik svensk-tysk stormakt, derom är ej lätt att bilda sig en föreställning. Att Sverige, så länge Gustaf Adolf lefde, blifvit den dominerande, är lika säkert, som det är ovisst, om Sverige framgent förmått bevara denna ställning och upprätthålla sin nationela själfständighet. Det var troligen dylika betänkligheter, som gjorde Oxenstjerna mindre benägen för nämnda plan; hans ståndpunkt förblef alltjämt mera uteslutande svensk, medan åter Gustaf Adolfs vyer under de sista åren fingo en europeisk, världshistorisk omfattning.

¹⁾ Jfr J. G. Droysen, a. st. III, 1, s. 79.

²⁾ Emellan dessa båda alternativ synas Gustaf Adolfs framtidsplaner allt efter omständigheterna hafva rört sig. Ett corpus evangelicorum var grundtanken i hans förslag till Kursachsen från maj 1632; ett protestantiskt kejsardöme eller, såsom Salvius kallade det, ett »imperium macedonicum» synes åter hafva föresväfvat honom, då han kort före sin död uppsatte instruktionen för Axel Oxenstjerna såsom legat i öfre Tyskland: se Krigshistor. arkiv. I, n:o 487.

Efter Gustaf Adolfs död och sedan Axel Oxenstjerna ensam öfvertagit ledningen af de tyska angelägenheterna, bragtes äktenskapsfrågan och unionsplanen åter å bane ¹⁾, då kansleren jämte Per Brahe i febr. 1633 gjorde ett besök i Berlin, för att befästa bandet emellan Sverige och Brandenburg. Vi känna ej de närmare förhandlingarna vid detta tillfälle, men kansleren säger sjelf i bref till svenska rådet, att han underhållit kurfurstens förhoppningar, utan att gifva något bestämdt löfte, och att kurfursten därför visat sig tillgifven Sverige och den gemensamma saken. Det svenska rådet, som nu första gången yttrade sig i denna fråga, fann visserligen saken betänkelig ej blott af redan nämnda skäl, utan ock därför att en främmande furste lätt kunde blifva farlig för Sveriges gamla fri- och rättigheter, men det ansåg dock förslaget ej vara att förkasta, i fall kurprinsen förändrade religion och uppfostrades i Sverige samt Pommern för alltid kunde bringas under Sveriges krona ²⁾. Något visst kunde emellertid ej afgöras förr än den unga drottningen uppnått myndig ålder.

Frågan om äktenskapet emellan Kristina och Fredrik Wilhelm var altså ännu mer stäld i vida fältet, än medan konungen lefde, och därför nöjde sig kurfursten ej längre med blotta förespeglingar, utan beslöt att af svenska regeringen utverka garantier för sina anspråk på Pommern. Detta blef så mycket angelägnare, då Sverige på konventet i Heilbronn skaffade sig försäkran om en nöjaktig »satisfaction» och härunder ansågs åsyfta Pommern; hvartill kom, att den gamle

¹⁾ Rykten härom voro i omlopp. Så skrifver Chateauneuf d. 21 dec. 1632 till kardinal Richelieu: »Si ce mariage réussissait, Brandenburg serait le plus grand prince de toute l'Europe et joindrait de grands états»: Wahrenbergs Auteckn. ur Arch. des affaires étrang. i Paris.

²⁾ Rådets memorial till kansl. d. 29 mars 1633: H. S. H., 25, s. 148 ff.

Bogislaus i april 1633 träffades af ett slaganfall, så att hans död när som helst kunde väntas. Man skyndade å ömse sidor att vidtaga nödiga åtgärder för att betrygga sina anspråk. Den svenska regeringen öfversände på Oxenstjernas uppmaning två inhemska svenska regementen att bestrida garnisonerna i Pommern och sökte genom en god behandling vinna invånarne, hvilka dock till största delen voro Brandenburg tillgifne. Kurfursten i Brandenburg åter lät framföra sina fordringar såväl till Oxenstjerna sjelf vid konventet i Frankfurt 1633, som till de svenska riksråd, hvilka begifvit sig till Tyskland för att hemföra konungens lik, och erböd sig att ratificera den pommerska alliansen af 1630, om han finge försäkran om sin rätt ¹⁾. Då han på båda hållen erhöill undvikande svar, afsände han till Sverige en beskickning, bestående af kurfurstliga råden C. B. von Pfuel och L. von dem Knesebeck, och till dem slöt sig en pommersk legation, bestående af furstliga råden M. Kleist, H. F. Flemming och Chr. Schwartz, hvilka hade i uppdrag att understödja Brandenburgs fordringar, erinra om Pommerns trohet och uppoffringar samt förfäktat dess sjelfständighet ²⁾.

Den svenska regeringen befann sig onekligen i stor förlägenhet vid det ovälkomna besöket. Att villfara Brandenburgs och Pommerns önsknings, hade varit detsamma som att beröfva Sverige all egentlig fördel af det tyska kriget, ty utan Pommern eller en del deraf skulle Sveriges besittningar i Tyskland blifva mer en börda än en förstärkning. Å andra sidan måste man om möjligt undvika att reta Brandenburg till misstroende och fiendskap, ty ingen af de tyska furstarne kunde såsom vän vara Sverige till större nytta och såsom fiende

¹⁾ Kansl:s memor. till rådet d. 13 maj 1633: H. S. H. 26, 85 ff. v. Bohlen a. st. s. 4; Chemnitz, a. st. II, ss. 181, 242.

²⁾ Deras instruktion är tryckt hos v. Bohlen a. st. ss. 61 ff.

till större skada, än just kurfursten af Brandenburg. Sändebuden emottogos därför på det vänligaste, men i afseende på deras uppdrag beslöt man att följa kanslerens råd: »I skolen icke säga, att kurfursten intet skall komma dertill, men icke desto mindre gifva honom ingen förtröstning, utan alltid referera Eder på alliansen och remonstrera dem att sub hac rerum incertitudine icke kunna göra riket något præjudicium, förr än med samtliga intresserade allt är ordentligen afhandladt; och detta allt verbis quam modestissimis och icke desto mindre realissimis»¹⁾. Då därför de brandenburgske sändebuden, understödde af de pommerske, dels påstodo, att den 14:de punkten i alliansen af 1630 blott uttryckte den svenske konungens mening, men ej vore bindande för Pommern, ännu mindre för Brandenburg, dels ock, för att betaga punkten dess tvetydighet och fara för Brandenburg, erbödo sig att ratificera traktatens öfriga artiklar, så svarade den svenska regeringen, att samtliga artiklarne vore af både konungen och hertigen underskrifna, och att man ej visste af någon mot 14:de art. afgifven protest; hvad ratifikationen beträffade, ville man ej närmare utlåta sig och hänvisade kurfursten för öfrigt dels till kansleren dels till en allmän fredstraktat, som komme att behandla frågan om Sveriges »satisfaction». Detta undvikande svar retade de brandenburgske sändebuden så, att de vid afskedet d. 5 dec. 1633 inlemnade en i skarpa ordalag affattad protest, som ansågs förnärmande för Gustaf Adolfs minne; och de pommerske sändebuden förklarade rent ut, att Pommern, i händelse af den gamle hertigens bortgång, ärnade omedelbarligen erkänna kurfursten såsom sin hertig. »Och var detta, efter sal. konungens död, den första egentliga

¹⁾ Kansl. till rådet d. 5 sept. 1633, jfr hans skrivelser af d. 13 maj. d. 10 juli o. d. 4 aug. 1633: II. S. II. 26, ss. 85, 121, 206; 27, 155 ff.

rencontre med de kurbrandenburgske för Pommerns skull», yttrar Chemnitz efter sin vidlyftiga redogörelse för dessa förhandlingar ¹⁾. Det blef allt mer tydligt, att Sveriges och Brandenburgs intressen voro allt för motsatta för att kunna sammanjämkas. Väl sökte rådet modifiera Sveriges anspråk på ett sådant sätt, att de ej skulle komma i allt för skarp motsats till Brandenburgs intressen, och föreslog kansleren ²⁾ att begära endast Hinterpommern jämte Rügen och Usedom samt skyddsmakt öfver Stralsund, hvartill borde läggas Wismar och möjligen stift Bremen och Verden såsom ersättning för Vorpommern. Detta program, hvilket på ett märkvärdigt sätt öfverensstämmer med det, som 14 år senare genomdrefs, synes ej hafva rätt behagat kansleren, och dessutom var det tydligt, att det ingalunda skulle ställa Brandenburg tillfreds. »Den pommerska saken», skref kansleren kort derpå, »är ett pomum Eridis, som troligen skall skilja E. M. och Brandenburg, och som man måste till slut göra sig beredd på att med svärdet maintainera» ³⁾.

Emellertid lyckades Oxenstjerna ännu en gång lugna kurfurstens farhågor och misstroende, i det han vid ett möte med honom och hans råd i Stendal (febr. 1634) erkände hans rätt till Pommern; men tillika förklarade kansleren, att Sverige ej kunde utrymma landet, innan det vore försäkradt om satisfaktion, i enlighet med hvad konventet i Heilbronn funnit skäligt, och föreslog sakens hänskjutande till det nya Frankfurter-

¹⁾ Chemnitz, a. st. II, ss. 243—50. Jfr Pufendorf, *Rerum Suecicarum* L. V, 106. De pommerska sändebuden blefvo sedermera af Axel Oxenstjerna hårdt tilltalade för de otillbörliga beskyllningar, som under förhandlingarna blifvit framkastade mot sal. konungen: v. Bohlen, a. st. s. 6.

²⁾ I bref d. 17 jan. 1634: H. S. II. 28, ss. 6 ff.

³⁾ Kansl. till rådet d. 3 mars 1634: H. S. II. 29, s. 26; Chemnitz, a. st. II, s. 308.

konventet, å hvilket äfven satisfaktionsfrågan skulle förekomma. Men då denna fråga vid konventet förekom (juli 1634), och kansleren i sin förklaring öfver densamma ej otydligt lät förstå, att Sverige åstundade Pommern, och att Brandenburg borde förnötas med några af de eröfrade stiften, så var det slut med det goda förhållandet mellan Sverige och Brandenburg. Kurfursten skref vid underrättelsen derom till Arnim, att han blifvit förd bakom ljuset eller på ren tyska bedragen, och började från den stunden hemligt motarbeta alla Sveriges förehafvanden. Flere af de församlade ständerna voro benägna att öfverlåta Pommern åt Sverige; andra föreslogo — och det misshagade ej kansleren — att Preussen, förvandladt till tyskt rikslän, borde af Polen och Brandenburg afträdas till Sverige. Men Brandenburg ville ej höra talas om någon afträdelse å den viktiga östersjökusten; det fordrade nu af Sverige en försäkring rörande Pommern, innan det inläte sig i underhandling om det föreslagna 'evangeliska' förbundet, och gjorde dymedelst hvarje resultat om intet ¹⁾. De långsläpiga förhandlingarna och invecklade intrigerna vid konventet togo en ände med förskräckelse genom slaget vid Nördlingen; så snart underrättelsen härom inträffade, upplöste Oxenstjerna konventet d. 3 sept. 1634.

Genom de svenska vapnens nederlag förändrades ställningen med ens, och Sverige måste nu betydligt nedsätta sina anspråk på satisfaktion. Redan innan nederlaget blifvit i Sverige bekant, hade svenska regeringen befullmäktigat kansleren att sluta fred i Tyskland på hvilka villkor som hälst, blott man försäkrade sig om de tyska protestanternas vänskap och förbund.

¹⁾ Chemnitz, a. st. II, s. 438 ff., 497, 502. J. G. Droysen a. st. III, 1, s. 95. Kansl:s memorial till sv. reger. d. 20 maj och 30 juli: H. S. H. 30, ss. 18, 92.

Det sistnämnda syftemålet visade sig snart allt svårare att ernå, då kejsaren och Kursachsen gjorde allt för att draga till sig de skingrade och rådvilla protestantiska ständerna, och då slutligen freden i Prag hotade att beröfva Sverige dess återstående bundsförvandter. Under sådana förhållanden ansåg sig Oxenstjerna böra uppgifva Sveriges anspråk på Pommern, i fall han derigenom kunde försäkra sig om Brandenburgs fortfarande vänskap. Han inlät sig i början af år 1635 i underhandling med den brandenburgske kansleren v. Götze, som efter Frankfurter-konventets upplösning stannat kvar i Rhentrakten, och uppgjorde med honom i Mainz ett förslag till förbund emellan Sverige och Brandenburg, enligt hvilket kurfursten skulle erhålla Pommern, men deremot hjälpa till att förskaffa Sverige stiftet Magdeburg, Halberstadt och Osnabrück samt en hamn vid Östersjön till underhållande af förbindelsen emellan nämnde orter och kusten ¹⁾. Detta förslag behagade den svenska regeringen. Deremot upptog kurfursten mycket illa, att Götze inlåtit sig så djupt med Oxenstjerna, förklarade, att han öfverskridit sin fullnakt, och visade honom sin onåd. I hans ställe vid kurfurstens sida trädde nu dennes gamle förtrogne och kansler före 1630, den kejsarligt sinnade katoliken greffe Adam von Schwarzenberg, och nu fingo »de Schwarzenbergske consilier» öfverhand hos Georg Wilhelm. När Oxenstjerna i maj 1635 från Frankrike och Holland återkom till norra Tyskland, skickade Schwarzenberg en af sina anhängare, von Blumenthal, honom till mötes i Salzwedel och affordrade honom i skarpa ordalag den ofta begärda försäkringen rörande Pommern. Han fick till svar, att, när kurfursten förklarat sig emot Pragerfreden,

¹⁾ Kansl. till reg. d. 12 febr. 1635. Reg. till kansl. d. 12 april 1635: H. S. II. 34, 18 ff. 35, 4. Chemnitz, II, s. 596, 637—8. J. G. Droysen a. st. ss. 101, 269.

skulle Sverige gå hans önsknings till mötes. Å andra sidan utlofvades åt kurfursten, i fall han anslöte sig till Pragerfreden, kejsarens garanti för hans arfsrätt till Pommern. Ännu vacklade dock den svage obestutsamme Georg Wilhelm och sökte under växande svårigheter uppskjuta afgörandets ögonblick; hans ostadiga, karaktärlösa politik målas träffande af Oxenstjerna med de orden: »Brandenburg tors intet, kan intet och vill intet». Kurfurstens familj och flertalet af hans rådsherrar voro ingalunda ovänligt sinnade emot Sverige, och en brytning med Sverige kunde medföra betänkliga följder för Brandenburg; af dessa skäl uppfordrade kurfursten Sachsen att åt Sverige utverka en hederlig fred samt penningersättning och gjorde detta till ett bland villkoren för sin anslutning till Pragerfreden. Men Schwarzenberg, som afgick till Kursachsen såsom underhandlare, befullmäktigades att i yttersta nödfall äfven utan alla villkor biträda Pragerfreden, och han dröjde ej att göra bruk af denna fullmakt: Kurbrandenburg anslöt sig obetingadt till nämnda fred, vid medlet af augusti 1635 ¹⁾.

De två månader, som förflöto närmast efter Brandenburgs affall, innan Torstensson med förstärkningar anländt från Preussen, och före svenskarnes seger vid Dömitz, var utan tvifvel den för Sverige mörkaste och hopplösaste tiden under hela det tyska kriget. Ställningen var sådan, att den store kansleren måste beqväma sig till steg, som utan tvifvel för honom skulle kännas förödmjukande. Han måste inlåta sig i fredsunderhandlingar med den halsstarrige, pockande kurfursten af Sachsen, oaktadt denne i sjelfva verket ej

¹⁾ Som Schwarzenberg från Berlin medförde accessionsurkunden, är denna daterad d. 29 juli, ehuru densamma först vid medlet af aug. kan vara utlemnad. Se J. G. Droysen, a. st. ss. 105, 270. Jfr Chemnitz, a. st. II, s. 796—7.

var befogad att leda dylika underhandlingar, och han lät till och med förnä sig att söka fred omedelbart hos kejsaren. Hur långt Axel Oxenstjerna var besluten att gå i eftergift, för att vinna freden, finner man af hans i början af sept. 1635 till Kursachsen afgifna fredsöförslag, vanligen efter orten, der det framställdes, kalladt det Schönebeckska projektet¹⁾. För Sveriges räkning fordrade Oxenstjerna en viss penningersättning och såsom säkerhet, tills denna vore gulden, Pommern eller vissa orter i detta land, vidare förbund med de evangeliska ständerna, samt dessutom soldateskans betalning; för Sveriges bundsförvandter och vänner i Tyskland fordrade han en oinskränkt amnesti, utan sådana undantag som Pragerfreden stadgade. Freden skulle slutas emellan Sverige å ena sidan, kejsaren och katolska ligan å den andra. Men kurfursten, styrkt och äggad af kejsarens utskickade, ville ej veta af annat fredsslut med Sverige, än helt enkelt dess underkastelse under Pragerfreden, och härpå kunde naturligtvis Sverige aldrig ingå, äfven om det lät sig nöja med hvad kurfursten bjöd detsamma såsom ersättning, nämligen 2½ millioner gulden, deri inberäknad soldateskans betalning, samt till underpant staden Stralsund. I början af oktober 1635, sedan kurfursten afgifvit sitt ultimatum, skred han till öppna fiendtligheter emot svenskarne.

Det var efter mottagandet af kurfurstens svar på det Schönebeckska förslaget, som rikskansleren vände sig direkt till det kejserliga hofvet med fredsöanbud, dertill föranledd af den man, som ledt underhandlingen med Kursachsen, greve Kristoffer Karl von Brandenstein, hvilken åtog sig att till Wien fortskaffa kanslerens

¹⁾ Tryckt hos Londorp, Acta publica, IV. Jfr Chemnitz.

skrifvelse ¹⁾. I undfallande, nästan ödmjuka ordalag föreslog Oxenstjerna öppnandet af en fredsunderhandling i Wien, dit han, i fall det behagade kejsaren, skulle för sådant ändamål afsända Brandenstein och Lars Grubbe såsom underhandlare. Men den budbärare, som öfverförde kanslerens bref och som äfven lär haft i uppdrag att göra kejsaren vissa muntliga anbud, blef i Wien arresterad, under förevändning att han befunnits innehafva misstänkta och förgrifliga papper. Kejsaren synes först hafva ämnat svara på Oxenstjernas bref; han skref till kurfursten i Sachsen, att han visserligen haft skäl att ej ens emottaga kanslerens skrifvelse, men att han likväl till undvikande af klander och då brefvet var hållet i ödmjuka ordalag tagit kännedom deraf; han kunde dock icke gifva »dem Oxenstirn» annat besked, än att svenskarne skulle få åtnjuta Pragerfreden, om de ofördröjligen lemnade rikets område ²⁾. För-

¹⁾ Denna skrifvelse, affattad på latin och dat. Magdeburg d. 17 sept. 1635, finnes tryckt såsom bilaga till en af kurfursten i Brandenburg 1637 utgifven berättelse om de af honom med Sverige plägade underhandlingar. Jfr Chemnitz, a. st. II, s. 776, och Pufendorf, Suec. VII, 69, hvilka meddela skrifvelsen i utdrag.

²⁾ Kejsarens bref till kurf. i Sachsen, som förvaras i K. Sächs. Staatsarchiv i Dresden, är dat. Wien d. $\frac{3}{2}$ nov. 1635. Kejsaren hade tagit Oxenstjernas bref i öfvervägande, »damit uns nicht möchte Schuld gegeben werden, als wann wir auch dergleichen humillimas oblationes paeis aus Verachtung ausgeschlagen». Antoge svenskarne Pragerfreden, så skulle den gamla vänskapen återställas »und in Ungutem nicht gedacht werden, was die Zeit hero fürübergangen»; gjorde de det icke, »so wird man sich dieser Leute vollends nur mit ernstlicher Zusammensetzung und Gewalt entbrechen müssen». — Hvad som på grund af handlingar i Wiener-arkivet berättas af Hurter (Friedensbestrebungen Kaiser Ferdinands II, ss. 164 ff.), näml. att Brandenstein sjelf varit den, som framfört brefvet och blifvit arresterad, jämte en dr Burkhard, och att hos den senare funnits en skrift, hvori för Sveriges räkning fordrades, förutom penningar, stift Osnabrück samt en god hamn vid Östersjön — detta kunna vi hvarken bekräfta eller förneka; men säkert är, att Hurters uppgifter i allmänhet böra mottagas med försigtighet. Hvad särskildt beträffar Brandensteins arrestering, så kan uppgiften derom möjligen bero på förväxling med en senare tilldragelse; i

modligen har Kursachsen afstyrkt brefvets besvarande, ty något svar afhördes aldrig.

Genom segern vid Dömitz, stilleståndet i Stuhmsdorf och den derigenom möjliggjorda öfverflyttningen af de i Preussen stående trupper till Tyskland förbättrades Sveriges läge väsentligt. Under sådana förhållanden ansåg sig Oxenstjerna kunna med bättre utsigter återupptaga den afbrutna underhandlingen med kurfurstens af Sachsen och annodade hertig Adolf Fredrik af Mecklenburg att åtaga sig medlarekallet. Rikskansleren formulerade nu (nov. 1635) bestämdare Sveriges anspråk på ersättning; det minsta, hvarmed det kunde låta sig nöja, vore, förutom soldateskans betalning, 4 millioner riksdaler och tillbörlig säkerhet i land för deras erläggande. Kurfursten af Sachsen hade genom de senaste tilldragelserna blifvit så till vida medgörligare, att han nu medgaf ett särskildt fredsslut emellan kejsaren och Sverige, vid sidan af Pragerfreden; men han förervisade aldrig behörig fullmakt af kejsaren att med Sverige afsluta en dylik fred; i afseende på amnestifrågan kunde han ej utlofva mera, än att kejsaren skulle visa sig mild och nådig; och hvad Sveriges satisfaktion beträffade, borde densamma, såsom en fråga, den der ej anginge kejsaren och riket, utan blott de evangeliska ständerna, upptagas i en särskild birecess och till sitt belopp närmare bestämmas på ett konvent af nämnda ständer, hvilket kurfurstens skulle utlysa; dock borde freden oberoende häraf genast gå i verkställighet. Det är tydligt, att dessa villkor, hvilka lemnade frågorna om Sveriges ersättning och om amnestien oafgjorda, voro fullkomligt oantagliga; rikskansleren hade väl ingen-

mars 1637 begaf sig B. verkligen på väg till Wien såsom fredsmäklare, men då han ej var försedd med nödig legitimation från Sveriges sida, så blef han i Dresden arresterad och der kvarhållen i fängelse till sin död. Jfr Pufendorf, Succ. IX, 52. Handlingar i arkivet i Dresden.

ting emot den föreslagna birecessen eller det evangeliska konventet, men kunde omöjligen medgifva något fredsslut förr än Sverige på ett eller annat sätt fått säkerhet för sina anspråk. Då kurfursten ej kunde af Mecklenburgaren förmås att längre gå Oxenstjerna till mötes, så afstannade denna underhandling i början af år 1636, och fruktlösa voro äfven de försök, som konungen af Danmark gjorde att återupplifva densamma ¹⁾. Det återstod nu ej annan utväg än att åter pröfva »ultima ratio». I juni 1636 lemnade rikskansleren Tyskland och återvände till Sverige.

Vid samma tid, då underhandlingen emellan Sverige och Kursachsen afbröts, blef äfven brytningen med Brandenburg fullständig. Redan förut hade kurfursten låtit sina trupper träda under sachsiskt befäl och för Sveriges fiender öppnat passen till Pommern. Förgäfvess sökte den franske gesanten St. Chaumont att medelst en af Oxenstjerna utfärdad försäkring rörande Pommern förekomma brytningen och draga Brandenburg från det kejsrerliga partiet ²⁾ — ingenting hjälpte, och den 6 jan. 1636 utfärdades Brandenburgs krigsförklaring emot Sverige. Ännu en gång yppade sig ett tillfälle till försoning emellan Sverige och Brandenburg — det var efter slaget vid Wittstock, då Banér lät Herman Wrangel inrycka i Brandenburg och besätta Berlin. Svenskarne behandlade landet skonsamt; stämningen bland invånarne var gynsam för fred och förbund med Sverige, och det svensksinnade partiet bland kurfurstens rådgifvare, Götze, Pfuel och Leuchtmar, bemödade sig att framkalla ett omslag i Brandenburgs politik. Men

¹⁾ Om dessa underhandlingar se brefväxlingen emellan svenska rådet och kansleren, tryckt i H. S. H., samt Chemnitz' och Pufendorfs utförliga redogörelser. En öfersigt deraf är lemnad af Lindahl, Rikskansleren Axel Oxenstjernas fredsunderhandlingar i Tyskland 1634—1636, Lund 1870.

²⁾ Kansl. till rådet d. 24 okt. 1635: H. S. H. 37, 125.

Schwarzenberg beherskade kurfursten helt och hållet; och då kejsaren sände friska hjälptrupper samt utnämnde kurfursten till sin generalissimus, så beslöts i kurfurstens råd, nov. 1636, att fasthålla vid Pragerfreden och afbryta de med Vrangel inledda underhandlingarna. Kansleren v. Götze afskedades från sitt ämbete, och äfven Pfuel och Leuchtmar aflägsnades. Den kejsrerliga politiken hade vunnit en fullkomlig seger i det brandenburgska kabinettet ¹⁾).

II.

Grundläggningen af den svenska styrelsen i Pommern.

Medan Sveriges förhållande till Brandenburg blef allt mer spändt och slutligen öfvergick till öppen fiendtlighet, hade Pommern qvarstått i sitt tvungna förbund och sin vacklande trohet mot Sverige. Från Sachsen och Brandenburg bearbetades Pommerns regering och ständer på det flitigaste och uppmanades att sluta sig till Pragerfreden; och då de kejsrerlige på hösten 1635 inföllo i Pommern, så mottogos de nästan som vänner, och Sverige hotades med ett allmänt affall. Borgerskapet i Stettin visade sig mycket afvoigt sinnadt och förvägrade ytterligare bidrag till garnisonens underhåll, hertigen och hans råd afhöllos blott genom det svenska krigsfolkets närvaro från att offentliggöra sitt beslut om Pragerfredens antagande; endast presterskapet afstyrkte denna åtgärd såsom varande en »samvetssak» ²⁾. Le-

¹⁾ Jfr J. G. Droysen a. st. ss. 118—121.

²⁾ Kansl. till reg. d. 29 aug. 1635: II. S. II. 35. Chemnitz, a. st. ss. 803 ff., 856 ff., 1005 ff.

gaten Sten Bjelke hade därför att kämpa med många svårigheter, för att kunna bevaka Sveriges intressen; han gjorde det med klokhet och kraft ¹⁾, ehuru hans omåttliga fetma och deraf följande sjuklighet ofta band honom vid sängen. Ställningen förbättrades något, sedan Torstensson med sin armé hunnit anlända till Pommern. Kort efter slaget vid Wittstock blefvo de kejserlige åter drifne ur landet, och det svenska väldet var tills vidare åter befäst.

Det var en lycka för Sverige, att dess arméer hade öfverhand i norra Tyskland vid den tidpunkt, då den gamle Bogislaus afled, hvilket i följd af ett upprepadt slaganfall inträffade d. 10 mars 1637; med honom utlocknade den inhemska fursteätt, som i 500 år regerat i Pommern. Genom sin militäriska öfverlägsenhet blef Sverige i stånd att, stödjande sig på 1630 års fördrag och krigets rätt, förhindra den brandenburgska successionens verkställighet och ordna Pommerns regering i enlighet med sina intressen. Redan i nov. 1634 hade de pommerska ständerna, med tanke på det förestående dödsfallet och den omtvistade tronföljden, antagit en s. k. Regimentsverfassung ²⁾, enligt hvilken regeringen öfver hela Pommern skulle föras af ett directorium, bestående af en generalståthållare såsom chef och 7 andra medlemmar under namn af regeringsråd. För att betrygga denna anordning, hade ständerna och regeringsråden under hertigens sista sjukdom träffat den öfverenskommelsen, att förblifva vid 1634 års styrelseform och att söka utverka både den svenske legatens

¹⁾ Axel Oxenstjerna satte stort värde på denne statsman: »han har beqväme qvaliteter, har en ambition, men moderat och regulerad till fäderneslandets tjänst, och vet hvad han gör». Till brodern Gabriel d. 29 mars 1636: Kgl. bibl. — Micraelius i sin krönika för 1638 (Balt. Stud. III, 128) kallar honom »ein feiner, gelarter und hochverständiger Herr», ehuru något »jähzornig».

²⁾ Tryckt hos Dähuert, a. st. I, ss. 337 ff.

och kurfurstens af Brandenburg bifall till densamma; de föreslogo äfven, att kurfursten måtte låta sin rätt hvila, till dess en fullkomlig fred blifvit sluten, och att under tiden Pommern skulle styras af ofvan nämnda directorium såsom interimisregering. Till dessa förslag gaf Sten Bjelke sitt samtycke, och en pommersk beskickning begaf sig till Küstrin, för att inhämta äfven kurfurstens bifall. Men denne hade nyligen från den nye kejsaren, Ferdinand III, emottagit den försäkran, att han ej skulle förlora en enda bonde af det pommerska arfvet, samt rustade sig af alla krafter att med vapenmakt taga detsamma i besittning; han gaf därför de pommerske sändebuden ett vägrande svar och afsände, sedan hertigen under tiden aflidit, till Stettin en härold med tryckta manifest, hvori Pommerns invånare uppmanades att erkänna honom såsom deras rätte herre. Manifesten undertrycktes, och budet återskickades af Bjelke med hånfullt svar. Förgäfves vände sig de pommerska ständerna ännu en gång till kurfursten med anmodan, att han måtte godkänna interimisregeringen; han ville endast på det vilkor samtycka, att denna regering fördes i hans namn, men dertill kunde Bjelke naturligtvis ej samtycka. Ständerna måste därför på eget bevåg vidtaga nödiga åtgärder för upprätthållande af landets sjelfständighet och säkerhet. Den 9 maj 1637 slöto ständerna med de f. d. hertigligena regeringsråden en öfverenskommelse¹⁾, att dessa skulle fortfarande föra regeringen i enlighet med regementsformen, under namn af »Fürstl. Pommersche hinterlassene Regierungsräthe», och att de skulle af ständerna åtnjuta tillbörlig hörsamhet och lydnad. Denna författning antogs och bekräftades utan att den svenske legatens mening inhämtades, och detta föranledde några invändningar

¹⁾ Tryckt hos v. Bohlen, a. st. ss. 66 ff.

från hans sida, enär svenska regeringen önskade, att Sveriges legat antoges till förman i regeringen; men slutligen lät han sig nöja och gaf sitt samtycke, under förbehåll af svenska regeringens ratifikation, hvilken dock aldrig formligen meddelades ¹⁾).

Vid samma tid, då detta försiggick i Stettin, hade Banér företagit sitt berömda återtåg från Torgau till Pommern, och krigets vågor hvälfde sig öfver det dittills tämligen förskonade Pommern, som nu hemsöktes af alla förödelsens styggelser, mord och plundring, pest och hungersnöd. Större delen af Vorpommern jämte Usedom och Wollin föll i de kejserliges händer, och Banér försvarade med möda Hinterpommern emot de brandenburgska trupperna. Förhållandet emellan Sverige och Brandenburg blef allt bittrare; kurfursten lät offentliggöra och sprida en del för Sverige och Gustaf Adolfs minne förklenliga skrifter, och Bjelke svarade med att ur Stettin förvisa alla brandenburgska undersåtar och förklara fågelfria dem, som utan särskildt tillstånd der påträffades. Dittills hade kurfursten nöjt sig med att ignorera den i Pommern upprättade interimregeringen; men sedan han i början af år 1638 erhållit kejsarens investitur å Pommern samt bemäktigat sig det viktiga Oderpasset Garz, ansåg han tiden vara inne att göra sin myndighet gällande: han afgaf den 27 febr. en högtidlig protest mot den utan hans samtycke tillsatta interimregeringen och bød densamma att inställa sin verksamhet. Denna befallning af landets erkände suverän kunde ej annat än åtlydas: efter en öfverläggning med de i Stettin närvarande medlemmarne af ständerna nedlade regeringen i dessas händer sin myndighet, den 17 mars, och exemplet följdes af de fleste öfrige ämbetsmän. Nu var alltså Pommern utan regering. Den när-

¹⁾ v. Bohlen a. st. s. 76. Pufendorf a. st. IX, 49.

maste följden deraf blef en fullkomlig anarki i landet; det gick så långt, att, enligt ett samtida intyg, gudstjensten på landsbygden upphörde, der förrättades ej mer vare sig dop eller nattvård, och all rättsskipning afstannade ¹⁾).

Den brandenburgska politiken under Schwarzenbergs ledning hade alldeles missräknat sig i sitt förfarande mot Pommern och i stället för att befordra kurfurstens intressen arbetat sina fiender i händerna. Man hade gjort slut på den sista lagliga regeringsmyndigheten i Pommern och framkallat ett sådant sakernas läge, att svenska regeringen måste anse sig ej allenast berättigad, utan rent af förpligtad att öfvertaga styrelsen och återställa ordningen i landet. I april 1638 höllos om denna sak åtskilliga öfverläggningar i den svenska regeringen, hvarvid man äfven inhämtade råd af de i svensk tjänst anställda tyska hofråden, deribland f. d. pommerske kansleren Schwalenberg; och resultatet af dessa rådplägingar blef, att Sverige borde begagna tillfället, för att »draga till sig regementet i Pommern» ²⁾. Kort förut, d. 6 april, hade Sten Bjelke efter lång sjuklighet afflidit i Stettin, och man måste därför tänka på andra personer att sätta i spetsen för den nya pommerska styrelsen. Till en början fick denna styrelse en mera militärisk anstrykning, i det att regeringen (maj 1638) till guvernörer i Vor- och Hinterpommern utnämnde generalmajorerne Axel Lillje och Johan Lilljehöök samt i nov. s. å. till generalguvernör öfver hela Pommern fältmarskalken Johan Banér. Dessa generaler biträdades i den civila styrelsen af underordnade, Sverige tillgifna personer under namn af assistensråd; själen i den pommerska regeringen blef Johan Nicodemi Lilljeström, utn.

¹⁾ v. Bohlen a. st. s. 20 ff., s. 92 ff. Pufendorf X, 16. Urk. n. Akt. I, ss. 512—13.

²⁾ Rådsprot. d. 3, 5, 29 o. 30 apr. 1638. Pufendorf, X, 17.

statssekreter i Sverige, men 1636 utsänd till Pommern såsom Bjelkes biträde. Lilljeström tillhörde den krets af skickliga ämbetsmän, som framgått ur Axel Oxenstjernas skola; en ofrälse uppkomling liksom Salvius, Björnkrou m. fl. var han det oakadt flitigt använd i de viktigaste diplomatiska och administrativa värf; men som hans verksamhet hufvudsakligen tillhör Tyskland, har han i Sveriges historia ej blifvit bemärkt så som han förtjenar ¹⁾. Åt honom uppdrogs nu att utarbета ett förslag till den pommerska styrelsens ordnande. Hvad svenska regeringen med sina åtgärder åsyftade, framlyser tydligt af den hemliga bi-instruktion, som meddelades Axel Lillje. Han skulle visserligen »kassera ständerna och hålla dem i god humör», men tillika förebrå dem, att de låtit regeringen ligga nere, och ej gifva dem något tillfälle att åter öfvertaga styrelsen, utan ställa så till, »att K. M. blifver liksom tvungen till att taga sig det verket an, när så kommer till pass och tiden sig anlåter» ²⁾. De pommerska ständerna märkte snart, att de voro på väg att förlora sitt forna inflytande, och vände sig därför ännu en gång till kurfursten med anhållan, att han måtte medgifva interimsgovernmentens återupprättande, men på Schwarzenbergs råd blefvo de äfven nu afvisade, utan tvifvel till mycken tillfredsställelse för svenska regeringen. De sågo sig slutligen nödsakade att 1640 till Stockholm affärda ett

¹⁾ »Såsom jag skattar honom ibland andre vettigast och modigast, alltså är han utan tvifvel sådan som man kan förlita sig uppå», skrifver Axel Oxenstjerna till sonen Johan d. 20 nov. 1641 (Gjörwells saml. I, s. 51). L. var född 1597 i Örebro, der fadren var rådman. Efter fullbordade studier vid in- och utländska universitet, blef han anställd i kansliet och gjorde sitt förnämsta lärospån såsom Axel Oxenstjernas sekreter vid guvernementet i Preussen från 1626. Generalkommissarie i Preussen 1632. Statssekreter 1636; adlad s. å.

²⁾ Bi-instruktion för Lillje d. 4 maj 1638. Kbr. till Lilljeström d. 7 juni s. å. Registr.

sändebud (Filip Horn) och hos svenska regeringen begära, det ordning och rätt måtte återställas i landet, och en landtdag sammankallas ¹⁾).

Emellertid hade ett förslag till förvaltningsstadga blifvit af Lilljeström utarbetadt och af Axel Oxenstjerna öfversedt, hvarpå det meddelades den pommerska styrelsen i ett »memorial för guvernören och assistensråden» af d. 25 aug. 1640 ²⁾). Enligt detta skulle Pommerns regering tills vidare utgöras af ett »consilium status et bellicum» i Stettin, bestående af generalguvernören, viceguvernören på stället, 4 assistensråd samt i kammarsaker äfven kamereren. I allmänne frågor skulle adjungeras 7 namngifne Pommernare samt några bland landtråden. Af landets gamla förvaltningsmyndigheter skulle återupprättas en hofrätt och ett consistorium för hvardera af Pommerns båda hufvuddelar; hofrätternas sigill skulle bära omskriften: sigillum dicasterii Sueco-Pomeranici. — Kort derpå beslöt svenska regeringen att villfara ständernas begäran om en landtdags utlysande, i afsigt att vinna deras bekräftelse af den nya ordningen; men till denna landtdag in kallades ej alla dertill berättigade, utan blott ett utskott, i likhet med hvad som i Sverige stundom skedde. Afsigten med denna utgallring vans dock ej, ty utskottsständerna, hvilka samlades i Stettin den 12 november 1640, visade sig mycket afvoigt sinnade mot allt hvad som från den svenska sidan föreslogs och hänsköto allt till en allmän landtdag, hvilken ensam egde rätt att besluta i dylika ärenden; de afslogo den begärda bevillningen, liksom äfven ett förslag till skolväsendets återupprättande, de påstodo, att Sverige öfverskrede sin rätt och befogenhet samt begärde, att interimisregeringen måtte återställas. Derpå svarades från den svenska

¹⁾ Jfr Urk. u. Akt. I, s. 514.

²⁾ Registr.

sidan, att, då ständerna sjelfva lemnat allt vind för våg, hade Sverige måst träda i utöfning af den skyddsmakt, som enligt fördraget tillkomme det efter hertigens död, och intill en blifvande fred taga en del af den hertigliga myndigheten i anspråk. Men oaktadt Lilljehöök, som vid mötet representerade svenska kronan, antog en skarp och hotande ton ¹⁾, kunde dock ständerna ej förmås till några egentliga eftergifter — en hållning hvori de styrktes af den nye kurfursten i Brandenburg, Fredrik Vilhelm (Georg Vilhelm hade d. 21 nov. aflidit) — de upplöstes derför i dec. s. a. utan något resultat, och Lilljehöök måste på eget bevåg vidtaga de åtgärder för den verldsliga och kyrkliga ordningens återställande, som blifvit honom af regeringen anbefalda ²⁾.

Vid utskottsmötet hade ständerna förklarat sig ärna affärda ännu ett sändebud till Stockholm. Detta skedde ock följande sommar, då Bernhard Tessin till svenska regeringen framförde ständernas klagomål och begäran om interimisregeringens återupprättande. Han återkom på hösten med ett utförligt svar, hvori svenska regeringen sökte visa rättmätigheten af sitt beteende och sköt skulden på ständerna sjelfva, som först låtit den antagna interimisregeringen upplösas och sedan vid 1640 års utskottsmöte åtskilts utan resultat; för öfrigt hänvisades de till den, som regeringen utsett till Sveriges legat vid den förestående fredskongressen, nämligen friherre Johan Oxenstjerna, hvilken vore befull-

¹⁾ »Die Schweden sind ob der Stände Hartnäckigkeit in solche Furie gerathen, dass sie öffentlich gesagt haben, sie wollten die Alliance den Ständen vor ihrem Angesicht zerschneiden», skrifver M. v. Croekow till kurfursten: Urk. u. Akt. I, sid. 516. — Lilljeström var ej närvarande vid mötet; han hade i aug. 1640 blifvit af brandenburgerne på ett ströftåg tillfångatagen och lösgafs först efter 10 månader.

²⁾ Pufendorf a. st. XII, 38; v. Bohlen a. st. s. 22 ff. Urk. u. Akt. I, s. 515.

mäktigad att upptaga och afhjelpa deras klagomål ¹⁾. Man hade nämligen gifvit Johan Oxenstjerna det uppdraget att, innan han begaf sig till Osnabrück, uppehålla sig någon tid i Pommern och ordna dess styrelse. Han ditkom i oktober 1641 och qvarstannade der till maj 1643, då han fortsatte resan till kongressorten. Han var beklädd med utomordentlig myndighet att bjuda och ordna i Pommern och egde »votum decisivum» i alla frågor. Enligt sin instruktion skulle han ej vidare inkalla ständerna vare sig till utskottsmöte eller allmän landtdag — så vida ej något särskildt stode dermed att vinna — utan han skulle blott »in effectu och tacite tillhålla K. M. vim imperii» ²⁾. Till hans biträden förordnades den med de pommerska förhållandena väl bekante Lilljeström i egenskap af »statsminister» och president i pommerska kansliet, äfvensom den i landet födde Alexander Erskein. Lilljehöök, som dittills fört ordet i det pommerska statsrådet, kallades till armén, och den nye generalguvernören öfver Pommern, fältmarskalken Lennart Torstensson, kunde naturligtvis ej taga någon omedelbar befattning med Pommerns styrelse. Det blef därför Johan Oxenstjerna, Erskein och Lilljeström, och från maj 1643 den sistnämnde ensam, som förestodo den civila styrelsen och genomförde den nya ordningen i Pommern; största förtjensten deraf tillkommer onekligen Lilljeström. Nu blefvo de båda hofrätterna och konsistorierna samt universitetet i Greifswald återupprättade och ordnade, och en fullständig stat öfver den pommerska förvaltningen uppgjordes ³⁾.

¹⁾ Förmyndareregeringens resolution af d. 30 okt. 1641 är tryckt hos v. Bohlen, a. st. ss. 100 ff.

²⁾ Mem. för Joh. Oxenstjerna d. 5 okt. 1641; Kbr. till Lilljeström d. 30 okt. s. å. Rregist.

³⁾ Instruktionen och staten för den pommerska styrelsen stadfästes af regeringen d. 13 sept. 1645. Af dessa handlingar saknas den förstnämnda, men staten finnes qvar bland koncepten till Rreg.

Statsrådets sammansättning blef i någon mån förändrad: det skulle hädanefter bestå af guvernören i Stettin och 5 assistensråd, af hvilka två skulle förnämligast brukas i Vorpommern och endast i viktiga frågor kallas till Stettin. Till förvaltningsorganer antogos endast de, som voro Sverige och det svenska väldet väl bevägna, och trohetsed aflades till Sveriges drottning, i hvars namn styrelsen fördes och rätt skipades. Svenska regeringen började äfven förfoga öfver de pommerska statsdomänerna och dermed belöna officerare och andra sina tjenare i Tyskland; af dessa förläningar voro de flesta s. k. concessioner på 10 år, men donationer till evärdelig egendom förekommo äfven.

En del af den pommerska förvaltningen — och visserligen ej den minst viktiga — var och hade från början varit undandragen den pommerska regeringens maktområde. Det var förvaltningen af de s. k. licenterna. Vi hafva redan omtalat den viktiga roll, tull- och licentväsendet spelade i det svenska finanssystemet, och hvilket inflytande det kom att utöfva på Sveriges tyska politik ¹⁾. Det var efter eröfringen af de preussiska hamnarna, som licenterna började införas. Väl stadgades genom stilleståndet i Stuhmsdorf 1629, att alla tullar skulle förblifva såsom de varit före kriget, men denna i något tvetydiga ordalag affattade bestämmelse blef en död bokstaf; den upphäfdes i

¹⁾ Jfr s. 48. Betydelsen af licentväsendet angifves af Axel Oxenstjerna sålunda: »Licenterna i Östersjön, der de hållas i en sådan stat, som de nu äre, skole icke allenast conservera de provinser, som sal. Kongl. Maj. hafver Sveriges krona underlagt och sådant utan kronans besvär, utan också fournera medel till att stärka kronan till lands och vatten och utföra kriget emot den ene eller den andre grannen, der så omträngde, och således stärka kronan emot alla sina ovänner och det utan någon af undersåternas klank eller store känsel»: II. S. II. 26, s. 90 ff. — »ja till deras uppkomst och märkeliga tillväxt», heter det på ett annat ställe: II. S. II. 26, 268.

sjelfva verket redan genom Sveriges separatfördrag med staden Danzig af d. 28 febr. 1630, hvilket ej allenast berättigade Sverige att af de $5\frac{1}{2}$ procent, som skulle för alla i Danzig in- och utgående varor erläggas, bekomma $3\frac{1}{2}$ proc., utan ock förpligtade Sverige att i Pillau upptaga en lika hög tull, på det icke handeln skulle draga sig från den förra till den senare orten. Nu ordnades det nya tullsystemet af Axel Oxenstjerna såsom Preussens generalguvernör med biträde af den förut nämnde holländaren Peter Spiring¹⁾, hvilken jämte sina tre bröder, Isak, Arendt och Didrik, blef tullförvaltare i Preussen samt i östersjöprovinserna, der ett likartadt licentsystem infördes. Huru inbringande detta system var, visar sig deraf, att endast de preussiska tullarne år 1634 gånge öfver 800,000 rdr; de uppvägsde halfva Sveriges krona, förklarade kanslern²⁾. Det var därför han så ifrigt motsatte sig de preussiska hamnarnes afträdelse och med sådant misshag upptog stilleståndet i Stuhmsdorf 1635. Det var ej blott den betydliga minskningen i inkomster han dervid hade i sigte; dertill kom, att licentsystemet endast då kunde med framgång tillämpas, när Sverige beherskade hela östersjökusten, ty i annat fall skulle de höga tullarne drifva handeln till närbelägna billigare hamnar. Också voro efter Wismars eröfring jan. 1632 samtliga östersjöhamnarna (utom

¹⁾ Denne märklige, i vår historia allt för litet uppmärksamman hade börjat såsom köpman i Delft, kom i svensk tjänst 1627 (?) samt vann för sin ovanliga duglighet och sina insigter i handelsväsendet Axel Oxenstjernas synnerliga förtroende. Han anlätades af denne såsom rådgifvare i flere viktiga angelägenheter, såsom vid utfärdandet af den nya tull- och seglationsordningen 1636, vid kolonisationen af Nya Sverige m. m. Han blef 1636 adlad med namnet Silfvercrona och s. å. utnämnd till finans-råd och svensk resident i Holland. Äfven såsom sådan fortfor han att genom underordnade förvalta det svenska licentväsendet: jfr hans förnyade fullm. af d. 2 aug. 1642: Rreg. Hans namn skrefs egentligen Spieringk.

²⁾ Odhner, Sveriges inre historia under Dr. Christinas förmyndare. ss. 51, 289. Prysk hufvudbok för 1634: Krigs-koll. ark.

Lübeck och de danska) i Sveriges våld ¹⁾. Det Spiring-ska licentväsendet infördes snart äfven i de pommer-ska och mecklenburgska hamnarna. Uppslaget dertill gafs genom de förut omtalade »defensionspacta» emellan Sverige och Pommern af 1630, på grund af hvilka Sverige allt intill en blifvande fred skulle ega att i Pommerns hamnar och på dess strömmar upptaga en tull af $4\frac{1}{2}$ procent, hvaraf Sverige skulle behålla $3\frac{1}{2}$ men lemna 1 proc. åt hertigen. Äfven i de mecklenburgska hamnarne förbehöll sig Sverige genom fördraget af den 28 febr. 1632 rätt att uppbära licenter. Den preussiska licentordningen började nu tillämpas utefter hela kusten, och en på denna grundad licentordning för Pommern och Mecklenburg, utarbetad under Axel Oxenstjernas ledning, utfärdades från Mainz d. 5 april 1632. Samtliga östersjötullarne från Reval till Wismar öfverlemnades under rikskanslerens tillsyn åt Spiringarne såsom entreprenörer; de redovisade för inkomsterna och uppburo såsom lön i början hvar 20:de, slutligen hvar 15:de penning. Härigenom låg det i deras intresse, ej mindre än i svenska statens, att uppdrifva tullinkomsterna så mycket som möjligt, och detta kunde, då procenten var bestämd, ej ske på annat sätt, än så att varorna uppskattades till högsta möjliga värde. Då nu varuvärderingen låg i Spiringarnes händer och kronan tryckt af ständigt penningbehof ej lade hinder i vägen, så blefvo i följd häraf tullarne stegrade i en grad, som dittills varit inom östersjöhandeln oerhörd och ej kunde undgå att ofördelaktigt inverka på de länder, som drabbades deraf; för den svenska handeln åter, hvilken mestadels var fri från licenter, blef nämnda system en källa till uppkomst — något som måhända äfven ingått

¹⁾ Äfven vid de kurländska hamnarna Windau och Libau upptogo svenskarne tull, ehuru detta ej varit uttryckligen medgifvet i stillståndsfördraget.

i planen ¹⁾). Svenska regeringen öfverhopades med klagomål dels ifrån östersjöstäderna, dels ifrån de med dem trafikerande utländska stater; det klagades, att för somliga varor måste betalas ända till 20—25 proc. af värdet. Missnöjet och hatet träffade i första rummet Spiringarne, hvilka ock synas med en viss hårdhet och egenmäktighet begagnat sin vidsträckta makt. Efter de preussiska hamnarnas afträdelse sjönk totalbeloppet af tullinkomsterna betydligt; ehuru svenska kronan efter hertigens död tillagnade sig äfven hans qvot af de pommerska licenterna, uppgingo dessa jämte de mecklenburgska knappt till 250,000 rdr årligen. De förvaltades fortfarande af Peter Spiring, sedan de öfriga bröderna 1635 lemnat Sveriges tjänst ²⁾).

Medan sålunda den svenska styrelsen på alla områden fick insteg och allt mer befästes, fortsatte de pommerska ständerna sin opposition emot densamma. De sammankommo 1643 på eget bevåg i Stettin och tillsatte vissa ständiga utskott, som skulle bevaka landets fri- och rättigheter i förhållande till myndigheterna; de utsågo äfven tvänne fullmäktige, hvilka skulle vid westfaliska fredskongressen representera dem och förfäkta deras intressen i närmaste anslutning till kurfursten af Brandenburg. Dessa fullmäktige, hvilka på hösten 1645 infunno sig i Osnabrück, hade sålunda till sin hufvudsakliga uppgift att vid fredskongressen motarbeta svenskarnes planer. I Pommern underhölls oppositionen i synnerhet af de vorpommerska stän-

¹⁾ Så t. ex. blef det en följd af den höga tull, som lades på tysk koppar, att kopparindustrien i Tyskland förföll; arbetarne läto förmå sig att öfverflytta till Sverige, och den svenska koppartillverkningen uppdrofs ansenligt. Jfr ett betänkande öfver denna sak, afgifvet till tyska riksdagen i Regensburg 1641: Urk. u. Akt. I, s. 749 ff.

²⁾ Jfr Odhner a. st. ss. 69, 239, 289. Rådsprotok. passim. Urk. u. Akt. I, ss. 10, 22. Pommersk klagoskrift rörande licenterna i Baltische Studien, VI, 1, ss. 109—10.

derna. Dessa hade, när den vorpommerska hofrätten i Greifswald 1642 organiserades, afgifvit en skarp protest mot denna åtgärd såsom vidtagen utan deras samtycke, och då de på sommaren 1645 sammankommo i Greifswald, uppsatte de en besvärsskrift, i hvilken de sammanfattade alla sina klagopunkter emot den svenska styrelsen: »ämbetsverk hade blifvit inrättade utan ständernas samtycke, åt utländingar hade både ämbeten och statsdomäner bortgifvits och landets egna barn blifvit undanträngda, den gamla rättgångsordningen hade lidit intrång genom den nya regeringen» o. s. v. Klagoskriften, hvilken inlemnades till regeringen i Stockholm, föranledde en särskild undersökning inför pommerska statskansliet, der man sökte visa det ogrundade eller obefogade i klagomålen. Kort derpå blef Pommerns öde afgjort vid fredskongressen, och dermed var de pommerska ständernas opposition förlamad ¹⁾).

III.

Öfversigt af de underhandlingar, som föregingo westfaliska fredskongressen, och af Sveriges tyska politik 1636–1643.

Medan alltså svenska regeringen sökte göra sitt herravälde i Pommern till en »fait accompli» och uppförde sig i allo såsom landets beherskare, fortgingo de

¹⁾ K. M. till Joh. Oxenstjerna d. 14 maj, 30 juli o. 24 dec. 1642; till Lilljeström d. 8 okt. s. å., d. 15 juli 1643; Rreg. Vorpommerska ständernas klagoskrift af 1645 m. m. i Ox. saml. Pufendorf, Succ. XIV, 42. U. u. A. I, s. 517. Chemnitz, a. st. IV, 2: 15, 29, 44, 58; 3: 12, 31.

diplomatiska förhandlingar, som slutade med att göra detta herravälde rättsligt och erkänt i större delen af landet. Vi skola nu redogöra för dessa underhandlingars gång från hösten 1636, då de åter togo sin början. Under de första nio åren, intill hösten 1645, kom det i sjelfva verket endast till ansatser och förberedelser; denna inledande period kan därför behandlas mer öfversigtligt.

På sommaren 1636 hade Axel Oxenstjerna återvänt till Sverige, sedan det visat sig, att de fredsun-
derhandlingar, som pågått under bemedling af Kur-
sachsen, Mecklenburg och Danmark, ej skulle leda till något resultat. De hade hufvudsakligen strandat på kejsarens och kurfurstens vägran att afgifva några garantier för löftena om penningersättning åt Sverige och amnesti åt dess tyska bundsförvandter, äfvensom på Axel Oxenstjernas obenägenhet att sluta kriget på ofördelaktiga villkor. Hemma i Sverige var fredsbegäret så starkt, att, om regeringen fått råda, Sverige hade nöjt sig med en penningersättning åt sitt utländska krigsfolk, amnesti åt de tyskar, som tjänat Sverige sedan 1630, samt kejserlig ratifikation af fredsslutet ¹⁾, och på dylika villkor hade freden möjligen kunnat erhållas. Om dessa fredsvillkor yttrade kansleren i sin instruktion för Sten Bjelke och Salvius, hvilka han lemnade efter sig såsom Sveriges fullnåktige, den förre i Stettin, den senare i Hamburg, att han »måste dem med reverens upptaga och oemotsagda låta»; men i sjelfva verket blefvo de aldrig fienden erbjudna, utan kansleren anbefalde vid sin afresa de båda diplomaterna att visserligen fortsätta fredsun-
derhandlingen, helst på ett för detta ändamål sammankalladt evangeliskt konvent, men

¹⁾ Reg:s memorial för Salvius d. 28 april 1636: Acta Salviana i R. A. Han skulle i nödfall sjelf begifva sig till de tyska hofven och erbjuda fred.

att i afseende på villkoren afvakta vidare ordres hemifrån¹⁾).

Återkommen till Sverige hade kansleren ingen synnerlig syårighet att i rådet genomdrifva sin mening, att kriget borde med kraft fullföljas, till dess Sverige funne gehör för sina tre hufvudfordringar, nämligen kronans satisfaktion, »soldateskans contentement» samt protestanternas amnesti och restitution. Ej långt derefter kom underrättelsen om segern vid Wittstock, hvilken rättfärdigade och gaf stöd åt kanslerens politik. Denna utvecklades i sina allmänna drag i det af kansleren författade »rådslag», som d. 14 dec. 1636 antogs i rådet och blef normen för förmyndare-regeringens såväl inre som yttre politik under den närmast följande tiden. I enlighet härmed voro de nya instruktioner affattade, hvilka kansleren 1637 meddelade Bjelke och Salvius såsom ledning för deras underhandlingar i Tyskland. Man finner af dessa instruktioner, att Axel Oxenstjerna visserligen för tillfället öfvergifvit de gamla planerna till tyska rikets ombildning, men att han framgent vidhöll Gustaf Adolfs tanke att förskaffa Sverige herraväldet öfver de nordtyska hamnarna. Ty väl skulle Sverige i yttersta fall nöja sig med Vorpommern intill Peene, Rügen, Usedom och Wollin, Wismar och Warнемünde, jämte tillhörande licenter, allt såsom hypotek för en summa af 3 mill. rdr; men då betalningsterminen skulle utsträckas ända till 20—30 år, så var det tydligt, hvad som i sjelfva verket åsyftades. Dessutom skulle soldateskan aflönas med några månaders sold. Hvad de tyska ständerna beträffar, så skulle man till det yttersta påyrka allmän amnesti och restitution, men slutligen, i fall de öfriga fordringarna beviljades, låta detta

¹⁾ Kanslerens instruktion och binemorial för Steu Bjelke, memorial för Salvius, samtliga af d. 22 juni 1636; hans instr. för Bjelke, Salvius och Steinberg d. 29 juni s. å.: Acta Salviana.

yrkande falla och nöja sig med kejsarens löfte att vilja på Sveriges särskilda förbön »favorisera» större delen af de i Pragerfreden uteslutna ständerna. Sverige kunde nämligen icke föra ett ändlöst krig »för andras skull, som det litet erkänna»¹⁾.

Bjelke och Salvius behöfde ej länge vänta på tillfälle att åter upptaga fredsunderhandlingarna. Slaget vid Wittstock synes hafva gifvit ny fart åt dessa underhandlingar; i slutet af 1636 tog fredsarbetet åter sin början och fortgick sedermera oafbrutet till dess freden var vunnen. Fredsmäklare anmälde sig från olika håll, förslagen korsade hvarandra, underhandlingar inleddes af alla möjliga slag, hemliga och offentliga, äfventyrliga och allvarliga, separata och allmänna.

Då underhandlingarna på våren 1636 börjat afstanna, hade Axel Oxenstjerna åter närmat sig Frankrike, hvilken makt gjorde allt för att qvarhålla Sverige i kriget och afhålla det från separatfred med kejsaren, samt hade med St. Chaumont afslutit förbundstraktaten i Wismar. Detta förbund blef dock lika litet som det i Compiègne 1635 afslutade ratificeradt af svenska regeringen; kansleren ville nämligen genom dessa fördrag visa fienden, att den gamla vänskapen emellan Sverige och Frankrike vore oförsvagad, men han ville ej, att Sverige skulle definitivt förbinda sig med Frankrike, förr än hvarje utsigt till fördelaktig separatfred vore försvunnen. Ej håller ville han lyssna till Richelieus förslag, att Sverige skulle jämte Frankrike deltaga i den fredskongress, som höll på att sammanträda i Cöln. Det var påfven Urban VIII, som föreslagit denna kongress och erbjudit sin bemedling, och såväl han som kejsaren och Spanien affärdade dit sina ambassadörer. Äfven Frankrike hade samtyckt till kongressen, men sökte

¹⁾ Instr. för Bjelke och Salvius d. 23 mars 1637, memor. för Salvius d. 14 sept. s. å.: Acta Salviana.

förgäfvos förmå Holland och Sverige till deltagande deri. Svenska regeringen förklarade, att påfvens bemedling hvarken vore Sverige erbjuden eller antaglig; och att endast uppträda såsom ett bihang till Frankrike, strede mot kronans värdighet¹⁾. För att öfvervinna dessa betänkligheter, förmådde Frankrike den venedianska republiken att (i mars 1637) erbjuda Sverige och Holland sin bemedling vid den Cölnska kongressen. Holland mottog genast anbudet. Den svenska regeringen åter var missnöjd öfver den ofullständiga titulaturen i republikens skrifvelse och afgaf först d. 30 dec. 1637 sitt svar, hvori hon visserligen antog bemedlingen, men utan att visa sig särdeles angelägen; man fruktade nämligen, att republiken skulle visa sig föga intresserad för Sverige och partisk för de katolska makterna. Sverige önskade helst att slippa alla medlare och att i sammanhang med Cölnerkongressen få underhandla omedelbart med de kejsarliga i Hamburg. Dessa Sveriges betänkligheter gjorde, att äfven Frankrike tills vidare uteblef å Cölnerkongressen, och att grefve D'Avaux, som i april 1637 utnämndes till Frankrikes fullmäktige i Tyskland, begaf sig ej till Cöln för att deltaga i fredskongressen, utan till Hamburg för att afsluta förbundet med Sverige.

Samtidigt med dessa underhandlingar om en universaltraktat upprepades försöken att förmå Sverige till enskild fred med kejsaren och att derigenom hindra förbundets afslutande emellan Sverige och Frankrike. Till sept. 1636 hade kejsaren utlyst en kurfurstedag i i Regensburg, för att dels genomdrifva sin sons val till

¹⁾ Svenska regeringens resolutioner till franske gesandten D'Avaugour d. 26 nov. 1636 och 6 febr. 1637: Wahrenbergska saml. Påfvens sinnelag mot Sverige visar sig bäst af den instruktion han gaf sin legat: denne skulle motsätta sig hvarje afträdelse till Sverige, ty »den gudomliga barmhertigheten skulle nog finna medel att aflägsna denna nation ur Tyskland»: Ranke, Die Römischen Päpste, II, 565.

romersk konung, dels öfverlägga med kurfurstarne om fredsverket. Genom det brandenburgska sändebudet grefve Schwarzenbergs undfallenhet för kejsarens önskingar lyckades denne genomdrifva sin vilja både i afseende på konungavalet, amnestifrågan och fredsverket. Det uppdrogs åt kurfurstarne i Mainz och Brandenburg att jänte kejsaren utföra fredshandeln med Sverige såsom kurfurstekollegiets fullmäktige, hvaremot de öfriga ständerna ej kommo i åtanka. Ett uppslag till nya underhandlingar med Sverige hade nyligen yppat sig. Den holländske residenten hos kejsaren, Foppe van Aitzema, hade nämligen på kejsarens uppmaning vändt sig till Salvius i Hamburg och genom sin son låtit fråga honom, om Sverige ville underhandla direkt med kejsaren i Wien eller Prag. Salvius gaf ett undvikande svar ¹⁾, hvilket dock af Aitzema tolkades såsom bifallande, och på grund häraf blef markgreffe Siegmund af Brandenburg anmodad att såsom väl känd af svenskarné å de båda kurfurstarnes vägnar inleda underhandlingar med svenske legaten i Stettin Sten Bjelke. Med honom började markgreffen en skriftväxling och erhöll af Bjelke det svar, att väl icke någon beskickning till kejserliga hofvet kunde komma i fråga, men att han vore villig att vare sig emottaga markgreffen i Stettin eller möta honom på någon mellanliggande ort. Mötet egde rum den 1 mars 1637 i Vierraden, hvarvid Bjelke förklarade sig beredd och befullmäktigad till fredshandel, men tillika fordrade såsom första villkoret, att markgreffen erhöile behöriga fullmakter ej blott af kurfurstekollegiet och Brandenburg, utan ock af kejsaren såsom Sveriges egentlige motpart. Sedan de begärda fullmakterna från Wien anskaffats, hölls d. 1 juni ett nytt möte, dock ej

¹⁾ Salvius till kansleren d. 3, 17 o. 31 dec. 1636: Ox. saml. Kurf:s af Brandenburg instruktion för sina gesanter i Osnabrück d. 28 jan. 1645: Urk. u. Akt. IV, 365.

emellan markgreffen och Bjelke, utan emellan deras subdelegerade, å Sveriges vägnar Lilljeström, å Brandenburgs v. d. Borne och Fromhold. Å ömse sidor gjordes anmärkningar vid de företedda fullmakterna, äfvensom olika meningar yppade sig om mötesplatsen, i det svenskarne önskade Hamburg, kejsaren Frankfurt a. d. O. Härom uppstod nu en vidlyftig och i följd af Bjelkes sjuklighet långsam skriftväxling; saken måste hänskjutas till de resp. hofven i Wien och Stockholm, och det drog långt ut på tiden. Kejsaren, som var angelägen att få sluta fred, medan han gynnades af vapenlyckan, medgaf slutligen underhandlarne att gifva efter i afseende på fullmakterna och mötesplatsen. Äfven Bjelke rådde till eftergifvenhet, men Axel Oxenstierna var nu mindre än någonsin benägen för fred, »ty», skref regeringen till Bjelke, »att bettla fred af vederparten är intet practicerligt, och fast bättre och reputerligare att alldeles med våld blifva utslagen än sig i så måtto prostituerar»; därför borde vi i vår nuvarande ofördelaktiga ställning »mera dirigera våra consilier till krigets continuation, än att vi något hopp oss göra kunna om någon afhandling». Regeringen hade från början ej väntat sig mycket af den brandenburgska bemedlingen; denna försvårades ytterligare, då efter den pommerske hertigens död stämningen blef allt bittrare, tvisten allt skarpare emellan den svenska och den brandenburgska sidan. Underhandlingen aftynade småningom och slöts helt och hållet med Sten Bjelkes död ¹⁾.

¹⁾ Redogörelsen för underhandlingen emellan Sverige och Brandenburg 1637 grundar sig på handlingar i Kön. Preuss. Staats-Archiv i Berlin, i synnerhet kurfs i Mainz br. till markgreffen d. 20 dec. 1636, markgreffvens till kurf. i Brandenburg d. 4 mars 1637, dens. till Bjelke d. 21 dec. 1636, d. 6 o. 30 juni, 19 juli 1637, kejsaren till kurf. af Brandenburg d. 15 april, 17 juli, 17 aug., 10 okt. 1637, Bjelke till markgr. d. 24 jan., 24 juni, 25 juli, till de subdelegerade d. 29 aug., 30 nov., 1 dec. 1637. De subdeleg:

Af alla de fredsmäklare, som i slutet af 1636 erbjödo sina tjänster, var det ingen, som af svenska regeringen omfattades med större förtroende än hertig August af Braunschweig-Lüneburg; han var nämligen ej på något sätt intressent i saken samt dessutom en klok man och åtnjöt större anseende än markgreffen af Brandenburg. Genom hans försorg inleddes en underhandling i Hamburg emellan Salvius och kejsarlige residenten Menzel, och man gaf hertigen förhoppning att bekomma kejsarens fullmakt för fredshandeln. Men då hertigen och de öfriga medlemmarna af det braunschweig-lüneburgska huset hos kejsaren påyrkade allmän amnesti såsom grundvilkor för freden äfvensom rätt för alla tyska ständer att taga del i fredsverket ¹⁾, så var detta nog för att göra honom i kejsarens ögon misshaglig. Mer betydande blefvo de sachsen-lauenburgske hertigarnes fredsmäklerier. Först vände sig hertig Frans Albrekt till Banér, då han låg vid Torgau, äfvensom till Salvius i Hamburg; och då han från svensk sida uppmuntrades, begaf han sig jämte sina bröder Henrik Julius och Frans Karl på sommaren 1637 till Wien, för att verka för saken. I början gaf kejsaren, som då var inbegripen i den brandenburgska förhandlingen, ett afvisande svar, så att Frans Albrekt öfvergaf hela företaget och lemnade Wien. Men de båda andra bröderna och deras beställsamme rådgifvare, dr. Miethof, som förut varit anställd i svensk tjänst, fortsatte med mycken ifver sina bemödanden dels i Wien, dels hos Salvius i Hamburg. Svenska regeringen hade med intresse omfattat detta nya uppslag, väl närmast för att derigenom undkomma den brandenburgska förhandlin-

relation d. 3 juni, br. till Bjelke d. 23 aug., 16 okt. 1637. Jfr äfven reg:s br. till Bjelke d. 23 juni, 7 aug., 9 dec. 1637: Rreg.
 1) Hertigarnes bref till kejsaren och kurfurstekollegiet d. 16 apr. 1637: kop. i B. A.

gen samt den bemedling, som Danmarks konung nu åter sökte påtruga de krigförande, men tillika för att kunna göra ännu ett försök till separatfred med kejsaren, innan man oåterkalleligen förbunde sig med Frankrike. Salvius erhöll från Sverige ny både fullmakt och instruktion och skulle sannolikt hafva slutit fred med kejsaren, om de kejsrerlige påskyndat saken och gått in på Sveriges ultimatum, nämligen Vorpommern med Wismar och Warnemünde såsom hypothek för 3 mill. rdr samt penningersättning åt det utländska krigsfolket ¹⁾). Men då det allt mer visade sig, att kejsarens hufvudsyfte med sina underhandlingar var att söndra de båda krownorna Sverige och Frankrike, valde Sverige det andra af de båda föreliggande alternativen och beslöt att bekräfta det förbund med Frankrike, som Axel Oxenstjerna redan i mars 1636 aftalat med St. Chaumont, men hvars ratifikation blifvit af svenska regeringen allt jämt uppskjuten. Det var dock endast med motvilja, som svenska regeringen beslöt sig för detta steg, ty icke nog dermed att det hindrade Sverige från separatfred — det gjorde äfven Sveriges politik och afsigter misstänkta hos de tyska ständerna. Sverige hade dittills endast fordrat någon ersättning för sina gjorda uppförfingar, nu åter skulle det tillika befrämja Frankrikes intressen, hvilka uppenbarligen gingo ut på eröfringar.

Om detta fördrag hade Salvius länge underhandlat i Hamburg, först med markisen St. Chaumont och derpå med grefve D'Avaux, och hade måst uppbjuda hela sin ovanliga skicklighet för att dels utdraga underhandlingen på längden, dels genom förespeglade af en separatfred utverka de för Sverige fördelaktigaste vil-

¹⁾ Sv. reg:s br. till Salvius d. 20 maj, 3 o. 10 juni, 9 sept., 29 nov., dess instrukt. f. dens. d. 13 sept., memorial d. 14 sept. o. 30 dec. 1637: Rreg. o. Acta Salv. Pufendorf, Suec. IX, 60.

kor ¹⁾). Resultatet af dessa förhandlingar emellan Salvius och D'Avaux, Europas kanske skickligaste diplomater på den tiden, blef fördraget i Hamburg af den ^{24 febr.}_{6 mars} 1638, hvilket ansågs för ett diplomatiskt mästestycke och lade grunden till den nära allians, som intill krigets slut förenade Sverige och Frankrike. Det var likväl ej bindande för längre tid än tre år. Detta fördrag, som innehöll dels en bekräftelse af det Wismarska fördraget af 1636, dels åtskilliga nya tilläggsartiklar, utgjorde ett program för de båda makternas gemensamma politik i Tyskland. Det angafs såsom deras mål att i tyska riket återställa det kyrkliga och politiska skick, som gälde före 1618, och att förskaffa sina tyska vänner och bundsförvandter full restitution; derjämte skulle de förhjelpa hvarandra till satisfaktion. För dessa ändamål skulle de föra kriget med förenade krafter och efter en gemensam plan samt Frankrike understödja Sverige med 400,000 rdr årligen; de skulle ej sluta fred annorledes än gemensamt och på en allmän fredskongress, som skulle hållas af Frankrike i Cöln, af Sverige i Hamburg eller Lübeck ²⁾). Härigenom var Sveriges politik för de tre följande åren bestämd. Kriget fortsattes med förnyad kraft, hvartill ock medel bereddes dels genom de franska subsidierna, dels genom ökade bevällningar af 1638 års riksdag, dels ändtligen genom de samma år beslutna s. k. frälseköpen.

¹⁾ »I måsten med dem se Eder väl före, visandes att en svensk hafver ock ingenium», skref kanslern till Salvius d. 16 dec. 1637. Salvius skulle enligt sin instr. af d. 13 sept. 1637 »medelst allianceen skynda de kejserske till ett godt och reputerligt slut, och der detta icke vill säkert gå, att han då äggar Fransosen till alliancens fullbordan, genom fredstractaten, och der så på lyktone händer, att fred blifver sluten med kejsaren, då står hr Salvio an att justificera våra actioner så vida han kan».

²⁾ Fördraget är tryckt hos Bougeant, Hist. des négociations, qui précédèrent le traité de Westphalie, 4:de bok, § 78.

Men de separata fredsunderhandlingarna skulle icke därför upphöra. Just vid tidpunkten för den franska traktatens afslutande kommo de lauenburgske hertigarne och Miethof från Wien tillbaka till Hamburg, sedan de erhållit kejsarens uppdrag att underhandla med Salvius. De följdes inom kort af rikshofrådet Johan Söldner, och på våren 1638 infann sig i norra Tyskland en af kejsarens förtrogne, riksvicekanslern greve Ferdinand Kurtz, med uppdrag att antingen sluta separatfred med Sverige eller ock förmå de nedersachsiska ständerna och konungen i Danmark till förbund med kejsaren. Konungen af Danmark hade nämligen genom särskilda beskickningar ånyo erbjudit kejsaren och Sverige sin bemedling å en kongress i Lübeck samt emot vissa löften å kejsarens sida afgifvit en skriftlig förbindelse, att, om Sverige ej antog bemedlingen och freden, förena sina vapen med kejsarens¹⁾. Å ömse sidor var den danska bemedlingen antagen, men med den skilnad, att Sverige förklarat sig önska en allmän fredshandel, kejsaren åter föreslagit en separatförhandling. Nu började mellan Salvius och Kurtz en diplomatisk täflingsstrid. Den förre hade till uppgift att undvika hvarje fredshandel under dansk bemedling, dock utan att låta märka sin ovilja; den senare bemödade sig att öfverbevisa Sverige om dålig vilja och derigenom förmå Danmark till brytning. Men då nu Salvius afskydde den danska bemedlingen och Kurtz motarbetade fredskongressen, så hade följaktligen bägge ett

¹⁾ Denna förbindelse afgafs i Wien d. 24 nov. 1637 genom danska sändebuden greve Pentz och sekret. Günther, såsom det visar sig af kejs:s br. till kurf. i Mainz och Cöln af 4 dec. 1637, kejs:s fullm. f. greve Kurtz af 7 mars 1638, greve Kurtz till fältmarskalken v. Arnim d. 16 april 1641 m. fl. handl. i W. A. Konungen af Danmark lär dock hafva desavuerat Pentz under förklaring att han öfverskridit sin fullmakt: Salvius till K. M. d. 29 aug. 1643. W. F. H.

intresse af en hemlig och direkt underhandling, och därför kom snart en sådan dem emellan i gång, med tillhjälp dels af de lauenburgske hertigarne dels af den hamburgske syndicus Meurer. Under dessa förhandlingar framkommo flere förslag till fredsvillkor, deribland ett, som uppgafs vara författadt af Salvius, men som denne aldrig ville erkänna ¹⁾. Hvad de offentliga förhandlingarna beträffar, så drogo de långt ut på tiden, i det man tvistade om lejdebrefven för de båda kronornas bundsförvandter. Det låg nämligen i kejsarens intresse att begränsa fredsverket så mycket som möjligt, i kronornas att gifva det en vidsträckt omfattning. Särskildt ville kejsaren icke genom utfärdande af lejdebref för kronornas »foederati et adhaerentes per Germaniam» på förhand erkänna ständernas rätt att ingå förbund med utländska makter. Vid dessa förhandlingar lagade Salvius alltid så, att han kunde skylla på motparten, och att han i allt syntes handla i samråd med konungen af Danmark. På detta sätt vann han sitt syftemål, nämligen att Danmark hvarken kunde utföra sin bemedling eller fick en skälig förevändning till brytning. När Kurtz slutligen efter ett års fruktlösa underhandlingar besökte danske konungen i Glückstadt (april 1639) och uppmanade honom att fullgöra sina löften rörande Sverige, gaf Kristian IV ett undvikande svar och förklarade, att han ännu ej ville anse allt förloradt ²⁾. Han hade nyligen (dec. 1638) på en herredag i Kolding förgäfvess uppmanat sitt råd till allvarliga rustningar.

Sedan den föreslagna kongressen i Lübeck gått om intet, begaf sig Kurtz (maj 1639) på danska örlogsfartyg

¹⁾ »Anderwärtige unvorgreifliche Vorschläge zum Frieden», bilagda Kurtz' bref till kejs. d. 4 juli 1638; dessa förslag yrkade afträdelse till Sverige af Vorpommern med Rügen såsom rikslän, soldateskans contentement, amnesti för vissa namngifna ständer m. m. W. A.

²⁾ Kurtz till kejsaren d. 22 april o. 17 maj 1639. Kon:s af Danmark resol. d. 26 april s. å. W. A.

till Danzig, för att genom Polen återvända till Wien. Det hufvudsakliga syftemålet med hans besök i Preussen var att söka förmå kurfursten af Brandenburg, som då vistades i denna provins, att till Sverige afträda någon del af Pommern, hvilken man derpå ville i en separatförhandling bjuda Sverige. Han hade, innan han lemnade Hamburg, låtit syndicus Meurer framkasta till Salvius, att kejsaren för sin del gerna skulle öfverlåta åt Sverige hela Pommern såsom hypotek, i fall det ville sluta separاتفred, och slutligen meddelat honom ett anonymt fredsöförslag med anbud af Vorpommern och Rügen såsom län ¹⁾. Men i ett annat, erkänt förslag, som meddelades både Danmark, Brandenburg och de öfriga kurfurstarne, var anbudet inskränkt till Rügen och Stralsund såsom hypotek för 2½ millioner ²⁾. Af kurfursten i Brandenburg kunde dock ej utverkas något bestämdt löfte i den pommerska frågan, utan saken hänsköts till vidare förhandling ³⁾.

Under sitt besök i Preussen erhöU Kurtz närmare förtroende af ett hemligt anslag, som der förbereddes mot Sverige. En öfverste i kejserlig tjänst, vid namn v. Booth, hvilken under våren 1639 värfvat folk i Preussen, hade gjort kurfursten det förslag att infalla i Livland och öfverrunpla Riga. Kurtz omfattade förslaget med intresse och utlofvade kejsarens understöd. Äfven konungen i Polen var delaktig i hemligheten och bi-

¹⁾ Se i synnerhet reg:s br. till Salvius d. 1 mars och d. 7 okt. 1639. Acta Salv.

²⁾ »Unverfänglicher Aufsatz in puncto Recompensæ»; de öfriga punkterna i olöst chiffré: W. A. Vore summan, som skulle utgöras endast af de evangeliska ständerna, på 10 års tid ej betald, skulle hypoteket tillfalla drottningen af Sverige och hennes manliga afkomlingar.

³⁾ Kurtz till kejs. d. 17 maj. 15 juni 1639. W. A.

drog med en penningssumma till den goda saken ¹⁾. Detta företag stod för öfrigt i sammanhang med en mer omfattande plan, som just då höll på att sättas i verket. Sveriges fiender hade kommit till den öfvertygelsen, att detta rike endast till sjös vore åtkomligt, och att en sjörustning mot Sverige vore säkraste medlet att göra slut på kriget. En stor armada hade länge varit under utrustning i Spanien, der man nu ville göra sista försöket att kufva de affallna Nederländerna, och denna armada ansågs äfven vara riktad mot Sverige. Det liknade sig till en stor koalition mot Sverige, i det att både England och Danmark vid samma tid närmade sig Spanien; England gynnade den spanska armadans företag, konungen af Danmark sände en beskickning till Spanien och rustade så mycket han utan rådets understöd kunde. Dertill kom den allt närmare förbindelsen emellan kejsaren, Polen och Brandenburg. Kurfursten var bunden vid den kejsarligen politiken genom Schwarzenbergs inflytande, och polske konungen genom sitt giftermål med kejsarens syster. Äfven emellan konungen i Polen och kurfursten i Brandenburg var en nära förbindelse knuten genom tullfördraget i Köpenik af 1638, hvilket gick ut på att för bådas gemensamma räkning tillämpa det svenska licentsystemet i de preussiska hamnarna; med inkomsterna deraf skulle konungen fullfölja sin älsklingsplan, upprättandet af en polsk sjömak i Östersjön, och kurfursten med kraft fortsätta kriget mot Sverige. I början af 1639 hölls i Grodno ett personligt möte mellan de båda furstarne, och samtidigt företog konungens

¹⁾ Kurfurstens andel i detta företag har hittills ej varit med visshet känd (han förnekade det på det bestämdaste). Beviset för ofvannstående är kurf:s bref till Kurtz af Ortelsburg d. 19 juli 1639: W. A.

broder, den österrikiskt sinnade Johan Kasimir, en resa till Spanien ¹⁾).

Såsom man finner, voro minans trädar både djupt lagda och vidt omfattande. Men när de skulle antändas, följde en rad af missöden, som omintetgjorde hela anslaget. Johan Kasimir blef (i maj 1639) på resan till Spanien arresterad i Marseille. Dernäst misslyckades angreppet mot Riga, i det v. Booth, som i slutet af juni 1639 inföll i svenska Livland, blef af den svenske guvernören i Riga fullkomligt slagen. Och slutligen i okt. s. å. blef den spanska armadan vid de engelska Dynerna i grund slagen af holländarne under Martin Tromp ²⁾). Föga bättre gick det för kejsaren till lands, ty efter hertig Bernhards död (juli 1639) blef Frankrikes inflytande i sydvästra Tyskland stärkt, och svenskarne under Banér framträngde ända till Prag. Den stora kombinationen Spanien—England—Danmark i förbund med kejsaren—Polen—Brandenburg hann icke ens öppet framträda och blef inom kort alldeles öfverflyglad af den motsatta kombinationen Frankrike—Holland—Sverige. Redan 1639 började inbördes kriget emellan Karl I och skottarne, hvilka i hemlighet understöddes från Sverige; följande år gjorde portugisarne, uppviglade af Richelieu, uppror mot det spanska öfverväldet, och s. å. slöts det förnämligast mot Danmark riktade nya förbundet emellan Sverige och Holland. Konungen i Polen tillbakahölls dels genom bristen på medel, dels genom

¹⁾ Om ofvanstående politiska kombination jfr Pufendorf, *Succ.* XI, 61. U. u. A. I, ss. 29—31, J. G. Droysen, a. st. ss. 131, 139, 141—2. Chant, *Mémoires*, II, p. 40—44. Slange, Christian IV:s Historie, IV, ss. 963 ff., förnekar deremot Kristian IV:s delaktighet i dessa planer. Visst är emellertid, att han genom Pentz flere gånger vidtalade grefve Kurtz rörande en spansk hjälpsändning till sjös: Kurtz till kejs. d. 21 febr. 1639. W. A.

²⁾ Salvius skrifver om denna seger: »Magnæ res est sequelæ in omnem partem. Polonus si intentionum secretiorum Hispanæ classis particeps fuit, mutabit consilia» o. s. v. *Acta Salv. conc.*

Frankrikes inverkan, och efter kurfursten Georg Vilhelms död sökte hans efterträdare förlikning och vänskap med Sverige. Inom ett och ett halft års förlopp var hela detta betydelsefulla omslag i Europas politik fullbordadt.

Under tiden hade den af Kurtz släppta underhandlingstråden åter blifvit upptagen af andra händer. De lauenburgske hertigarne och Miethof uppträdde åter såsom fredsmäklare och anknöto nya förbindelser emellan Wien och Hamburg. Samtidigt härmed (på hösten 1639) inleddes en underhandling emellan de i Böhmen lägrade fiendtliga arméernas befälhafvare, å ena sidan Banér, å den andra Gallas och Schlick. Såsom budbärare begagnades här en medic. doctor Oswald, hvilken Banér anlitade såsom läkare för sin familj. Det såg ut, som om man å ömse sidor hade större allvar med dessa separatunderhandlingar, än med de föregående. Kejsaren befann sig i stort trångmål, i det han hotades äfven af turkarne med krig; han gick därför Sverige mer till mötes än någonsin förut och lät tillställa både Banér och Salvius samma anbud, som Kurtz uppsatt och meddelat kurfurstekollegiet (Rügen och Stralsund såsom hypotek för 2½ mill. rdr)¹⁾. På den svenska sidan voro både Axel Oxenstjerna och Salvius nu benägna för enskild fred med kejsaren, dels af fruktan för den danska bemedlingen, dels af missnöje med fransmännens beteende, då de efter hertig Bernhards död tubade hans trupper att öfvergå i fransk tjänst. Men Sverige kunde naturligtvis ej nöja sig med hvad kejsaren bjöd; anspråken hade nu stigit, och regeringen ville ej höra talas om mindre än Vorpommern och Wismar såsom rikslän²⁾. Dertill kom, att den dubbla förhandlingen,

¹⁾ Kejs. till grefve Schlick d. 21 dec. 1639, kejs. till C. v. Lützw d. 18 jan. 1640. W. A.

²⁾ Reg. till Salvius d. 7 okt. 1639: Acta Salv.

genom Salvius och Banér samtidigt, blef högst menlig för sjelfva saken. Regeringen ville ej gerna öfverlåta en så vigtig förhandling åt den föga diplomatiske Banér och gaf honom ofullständiga fullmakter; Salvius såg ogerna, att underhandlingen drogs från Hamburg, och de lauenburgske mellanlöparne, som fruktade att i sådant fall gå miste om bemedlingens ära, tillstälde missförstånd på alla håll, så att svenska regeringen började misstänka spegelfakterier och svek. Redan i december 1639 fingo Banér och Salvius regeringens befallning att afbryta sina hemliga förhandlingar med de kejsrerlige, hvilka endast hade för afsigt att väcka söndring och »kika oss i chartan»; Salvius skulle dessutom afbryta sina förbindelser med de lauenburgske medlarne, som visat sig sakna de för ändamålet nödiga egenskaperna, samt hänskjuta allt till en allmän fredskongress, hvori äfven Frankrike deltog¹⁾. Sveriges politik blef alltså framgent att upprätthålla och i sinom tid förnya förbundet med Frankrike samt drifva fredsverket i samråd med detta rike.

Ej långt derefter tog det allmänna fredsverket ett betydande steg framåt genom inverkan af de tyska ständerna på kurfurstedagen i Nürnberg (januari—juli 1640) och på den allmänna riksdagen i Regensburg, som öppnades i sept. s. å., den första af detta slag allt sedan 1613. På ständernas begäran lofvade kejsaren nu att utfärda lejdebrefven i öfverensstämmelse med kronornas önskan, och sedan detta hinder för fredskongressen blifvit undanröjdt, beslöts, att densamma skulle hållas i Cöln med Frankrike, i Hamburg eller Lübeck med Sverige, och att danske konungen, som åter erbjudit sina tjänster, skulle på senare stället antagas till medlare. Vidare och på Brandenburgs för-

¹⁾ Jfr i synn. reg:s bref till Salvius d. 7 dec. 1639. Banérs underhandling utdrogs ända till apr. 1640.

slag afläto tyska ständerna skrivelser till Sveriges drottning, råd och ständer, hvori de betygade sin fredskärlek och uppmanade till fredens befordrande. Det uppdrogs åt Dannark och Brandenburg att öfverbringa breffen till Sverige i rättan tid för att kunna meddelas de då församlade (utskott)ständerna ¹⁾. I sammanhang härmed väcktes fråga om Sveriges blifvande ersättning i freden. Redan på kurfurstedagen i Nürnberg hade kejsaren framlagt det af Kurtz uppsatta, Banér och Salvius meddelade anbudet på Stralsund och Rügen såsom hypotek för 2½ mill. rdr, och han hade i anledning deraf lyckats genom Schwarzenberg förnä kurfursten af Brandenburg till det löfte, att han ville för det allmänna bästa uppoffra någon del af Pommern, dock emot fullgodt vederlag ²⁾. Frågan återupptogs på riksdagen i Regensburg, men då Georg Vilhelm vid samma tid afled och Schwarzenberg förlorade sitt inflytande vid det brandenburgska hofvet, så kom ej saken vidare framåt, ty den nye kurfursten kunde på inga villkor förmås att afstå en del af Pommern utan beständ försäkran om vederlag, och något dylikt hade hvarken kejsaren eller ständerna att bjuda honom ³⁾. Icke heller fick amnestifrågan någon tillfredsställande

¹⁾ Man hyste i Tyskland tämligen allmänt den föreställningen, att pluraliteten af Sveriges ständer och råd längtade efter freden, men att »den Oxenstjernska faktionen» motverkade densamma. Man sökte därför dels genom de danska beskiekningarna till Sverige, dels genom de med svenska konungahuset beslägtade mecklenburgska och brandenburgska hofven sätta sig i förbindelse med de missnöjda i Sverige och ge dem vapen i händerna. På dessa vägar kom man äfven i besittning af flere hemliga statshandlingar, fördrag, instruktioner m. m.

²⁾ Kejs. till Schwarzenberg d. 23 jan., Kurtz till dens. d. 2 febr., Schwarzenberg till Trautmansdorf d. 27 mars 1640: W. A. Schwarzenberg till kurf. Fredr. Wilhelm d. 2 jan. 1641: Urk. u. Akt. I, 391.

³⁾ Se handlingarna rörande riksdagen i Regensburg bland Urk. u. Akt. I.

lösning; ty väl förmaddes kejsaren att (d. $\frac{10}{20}$ aug. 1641) utfärda en s. k. generalamnesti, men denna var atföljd af sadana förbehåll, att i sjelfva verket föga var dermed vunnet. Först i okt. 1641 slöts denna riksdag, hvilken kejsaren genom sin personliga närvaro lyckats leda nagorlunda efter sin önskan.

Medan riksdagen i Regensburg pågick, hade vigtiga underhandlingar fortgått i Hamburg. Det fransk-svenska förbundet af 1638 utgick med den 15 mars 1641, och den stora frågan var nu, huruvida förbundet skulle förnyas eller upplösas. Det är redan nämnt, att svenska regeringen efter misslyckandet af de hemliga fredsunderhandlingarna 1639 var böjd för alliansens förnyande, men hon önskade tillika afpressa Frankrike förmånligare villkor ¹⁾, och därför afvisades ej helt och hållet de hemliga underhandlingar, som änyo inleddes från den kejsarliga sidan. I början af 1640 infann sig i Hamburg rikshofrådet Curt von Lützow, för att fullfölja de hemliga underhandlingar, som grefvarne Kurtz och Schlick påbörjat, och genom bemedling af råds-herrar i Hamburg kommo hemliga möten i gång emellan Salvius och Lützow (från sept. 1640). Lützow, som ej var van vid dylika förhandlingar och lätt öfverlistades af sin sluge vederpart, kände sig snart öfvertygad, att Sverige vore beredt att sluta separatfred med kejsaren, och begärde enständigt af kejsaren att blifva utrustad med fullständiga fullmakter och instruktioner. I följd häraf tillsändes honom från Regensburg (dec. 1640) fullmakt samt utförlig instruktion. Han egde enligt densamma att bjuda Sverige Rügen och Stralsund såsom rikslän för drottningen och hennes manliga afkomlingar, och han skulle till traktatens befordrande äfven erbjuda Oxenstjerna och Salvius ståndsupphöjelse

¹⁾ Instruktion för Salvius rör. franska alliansen d. 31 juli 1640.

och andra fördelar. Sedan Lützow uppvisat sin fullmakt, kom underhandlingen i full gång. Salvius tillkännagaf sin motvilja för den danska bemedlingen och sin böjelse för en separاتفörhandling, tackade äfven för hvad som bjöds honom personligen, men fann anbudet till kronan för ringa. Då fick Lützow kejsarens befallning (jan. 1641) att småningom och i viss föreskrifven ordning öka sina anbud till Sverige samt slutligen bjuda hela Vorpommern såsom län för drottningen och hennes manliga arfvingar och, i fall hon afginge utan sådana, 4 mill. rdr med Vorpommern såsom hypotek. Man öfverskickade till och med ett formligt förlåningsbref på Vorpommern. Slutligen då det drog ut på tiden, och man när som helst kunde vänta afslutningen af det nya fransk-svenska förbundet, fick Lützow kejsarens fullmakt att i yttersta fall bjuda Sverige hela Pommern såsom län och, under nyssnämnda förutsättning, såsom hypotek för 6 mill. rdr. Derjämte erbjöd kejsaren Sverige garanti för Pommerns trygga besittning, ja till och med vänskap och förbund, äfvensom ersättning åt soldateskan och amnesti för Sveriges bundsförvandter ¹⁾. Till kejsarens frikostighet med Pommern bidrog troligen den kallsinnighet, som numera rådde mellan de kejserliga och brandenburgska hofven, samt ryktet om kurfurstens närmande till Sverige och planer på giftermål med Sveriges drottning. Emellertid blef anbudet på hela Pommern aldrig Salvius meddeladt; det stannade vid Vorpommern och förhoppning om något derutöfver (Stettin m. m.), men redan detta

¹⁾ Se i synnerhet kejs:s br. till Lützow d. 10 dec. 1640, d. 22 jan., 19 febr., 26 mars, 2, 10 och 17 apr., d. 29 maj 1641. Lützows br. till kejs. d. 17 nov., 25 dec. 1640, d. 8 o. 25 jan., d. 6, 19 o. 26 febr., d. 5 o. 29 mars, d. 7, 10 o. 14 maj 1641: W. A. Jfr Pufendorf, Suec. XIII, 78–82, der en framställning gifves af hela förhandlingen, medan Chemnitz, som eljest är Pufendorfs förnämsta källa, alldeles förbigår denna sak.

anbud syntes Salvius så hederligt och allvarligt, att han afgaf en skriftlig men icke undertecknad förklaring der-
öfver¹⁾ och i sina skrivelser till regeringen tillstyrkte,
det man borde uppgöra åtminstone satisfaktionspunk-
ten enskildt med kejsaren. Han styrktes i denna me-
ning af de motgångar, som på sista tiden drabbat de
svenska vapnen, och af svenska härens svåra belägenhet
på våren 1641; möjligen inverkade också personliga skäl,
t. ex. de kejsarliga löftena till Salvius samt det spända
förhållande, som för tillfället egde rum emellan honom
och D'Avaux och som föranledde en bitter skriftväxling
emellan dessa herrar.

Svenska regeringen var dock i denna sak ej af
samma mening som Salvius; hon hade visserligen ingen
förkärlek för den franska alliansen, och Oxenstjerna be-
klagade sig ofta öfver Frankrikes »skälmiske procedere»,
men man ansåg nämnda förbund såsom ett nödvändigt
ondt, särskildt för subsidiernas skull. Man misstrodde
nämligen kejsarens fredsanbud såsom en snara; man
hade visserligen tillåtit den hemliga underhandlingen,
men blott för att utforska Lützow och uppdrifva Frank-
rikes anbud. När regeringen förnam missförståndet
emellan D'Avaux och Salvius, skyndade hon att anbe-
falla Salvius eftergifvenhet »utan disputer och långt
väsande»²⁾. Ännu angelägnare var dock franska rege-
ringen att få alliansen förnyad; hon skickade till Stock-
holm en särskild gesant (St. Romain) och befallde
D'Avaux att, om det behöfdes, själf resa dit samt strö
omkring sig penningar; hon ålade honom att avsluta
alliansen, kosta hvad det ville, och medgaf honom att
för detta ändamål höja subsidierna, garantera Sverige

¹⁾ »Salvii Erklärung auf das ihm zugestellte Project wegen Vorder-
pommern»: bilagd Lützows br. d. 10 maj 1641. Häri begärde S.
hela Pommern för kronans och ej blott för drottningens räkning.

²⁾ Se i synn. reg:s br. till Salvius d. 3, 10, 17 o. 23 apr., d. 1
maj, d. 26 juni 1641: Acta Salv.

besittningen af Pommern, ställa en del af franska hären under dess befäl, ja i yttersta fall öfverlåta den weimarianska armén åt Sverige ¹⁾. Så långt behöfde dock D'Avaux ej gå i eftergifvenhet. Sverige vann genom alliansen af d. 30 juni 1641 endast någon förhöjning af subsidierna, men gjorde i stället det medgifvande, att förbundet utsträcktes ända till ett allmänt fredsslut. En annan förändring var, att såsom mötesplatser för fredsunderhandlingarne nu berämnades Osnabrück och Münster, i stället för Lübeck och Cöln; fransmännen hade nämligen velat draga svenskarne närmare sin mötesplats, men desse hade endast på det vilkor samtyckt, att äfven Frankrikes mötesplats förändrades. Frankrike hade önskat Mainz och Frankfurt am Main, kejsaren Lübeck och Cöln, men båda gifvo efter för Sveriges önskan ²⁾.

Först sedan den hemliga underhandlingen emellan Salvius och Lützow blifvit afbruten och den fransk-svenska alliansen förnyad, kom det något lif i den allmänna fredsförhandlingen i Hamburg. Men ehuru de tyska ständerna i Regensburg jämrade sig och tiggde om fred samt sökte befordra densamma genom förnyade skrivelser till Sveriges statsmakter ³⁾, så visade dock ingen af de underhandlande makterna någon rätt ifver eller intresse för saken. Största allvaret visade nu den svenska regeringen, i det hon både påskyndade förhandlingen i Hamburg och d. 20 aug. utnämde sina kommissa-

1) Memoire au sieur D'Avaux le 28 juin, 7 juillet m. fl. D'Avauz förstod att om svenska regeringens beslut skaffa sig underrättelser, hvilka genom residenten De Rorté aflockades De la Gardie och hans grefvinna: brevväxl. emellan D'Avaux o. Rorté i Wahr. saml.

2) Fördraget är tryckt hos Bougeant, a. st. 6, 40.

3) Ständes första skrivelser af d. 17 o. 18 jan. 1641, andra af 4 juli s. å. Svaren voro af d. 27 mars o. d. 15 sept. 1641. Svenska rådet svarade både å sina egna och ständernas vägnar och förklarade, att saken var »in absentia statuum ex ratione moderni regiminis hujus regni nobis resignatum».

rier vid sjelfva fredsverket (riksråden Johan Oxenstjerna och Ture Bjelke samt Joh. Salvius); man insåg nämligen, att man ej längre kunde undgå den danska bemedlingen, och beslöt därför att så godt först som sist finna sig i det oundvikliga. Deremot visade Danmark mycken ligkiltighet i sitt medlarekall, och både kejsaren och Frankrike gjorde allt för att draga ut på tiden: kejsaren emedan han ej ville veta af någon allmän fredskongress, Frankrike emedan kardinal Richelieu ansåg krigets fortsättning för det bästa medlet att betrygga sin makt, i fall konungen afledde, och därför hemligen befalde D'Avaux att så länge som möjligt uppehålla fredsverket ¹⁾. Såsom förevändning anfördes hufvudsakligen saknaden af fullmakt från Spaniens sida med afseende på dess deltagande i kongressen. Först i nov. instälde sig i Hamburg ett ombud för konungen i Danmark, men derefter gick det raskare framåt med förhandlingen, och då danske konungen åtog sig garanti för Frankrikes fordringar, kunde fredspreliminärerna undertecknas i Hamburg d. $\frac{13}{23}$ dec. 1641. På grund häraf skulle den egentliga fredskongressen taga sin början i Osnabrück och Münster d. $\frac{43}{23}$ mars 1642.

Det visade sig dock snart, att detta beslut ej kunde efterkommas. Väl skyndade svenska regeringen att meddela sin ratifikation af preliminär-fördraget (d. 5 jan. 1642); och till fredens befrämjande hade Johan Oxenstjerna redan i okt. 1641 infunnit sig i Tyskland (Ture Bjelke stannade hemma och kom aldrig att delta i fredskongressen). Men kejsaren å sin sida gillade ej sin legat v. Lützows åtgöranden, utan hemkallade honom och afsände till Hamburg i hans ställe grefve J. W. v. Auersperg. Denne, som anlände i febr. 1642, hade

¹⁾ Bougeant, a. st. 7, 1. Mémoire au sieur D'Avaux le 26 fevr. 1642, deri han befallas att fördröja traktatens verksämlighet, så länge det kan ske med goda pretexter. Wahrenb. saml.

i uppdrag att väl godkänna preliminärernas hufvudpunkter, men att förvägra kejsarens ratifikation af deras ordalydelse såsom förgräplig för kejsarens höghet ¹⁾). Härmed ville nu konungen i Danmark såsom medlare låta sig nöja, men D'Avaux och Salvius påyrkade fullständig ratifikation, och båda legaterna förenade nu sina bemödanden till att i tal och skrift ²⁾) hvälfva hela skulden för fredsverkets afstannande på kejsaren. Kraftigare verkan än dessa pennfäktningar hade Torstenssons framgångar i kejsarens arfländer, och i följd deraf beqvämade sig kejsaren att omsider (juli 1642) utfärda sin ratifikation. Denna befans dock ej riktig, och då under tiden genom Richelieus död utsigterna syntes ljusna för det spanskt-österrikiska partiet, brådskade man ej; först den ^{23 mars}_{2 april} 1643 utväxlades i Hamburg alla handlingarna, och preliminärerna kommo äntligen till afslutning. D'Avaux fans vid den tiden ej qvar i Hamburg; han hade redan på hösten 1642 återrest till Frankrike, och ärendena sköttes af residenten St. Roman.

Under hela tiden medan dessa förhandlingar pågingo, hade grefve Auersperg gång efter annan sökt inleda hemliga separatunderhandlingar med Salvius, genom bemedling af åtskilliga personer ³⁾). Salvius, som hade en viss benägenhet för hemliga underhandlingar, ville, att man skulle begagna sig häraf för att träffa

¹⁾ Kejsarens titel var i de svenska och franska instrumenten satt efter konungarnes; städerna Osnabrück och Münster voro förklarade neutrala, hvilket innebure misstroende till kejsarens lejdebref o. s. v.

²⁾ Salvii epistola ad amicum och Legati Gallici epistola ad regem Danie, båda tryckta.

³⁾ Såsom hertigen af Mecklenburg, stadsöfversten i Hamburg Kniphausen, Miethof, portugisiske juden dr Rosales. Kejsaren ville för samma ändamål använda svensken Peder Smaltz, hvilken varit mycket brukad i diplomatiska värf, men 1639 (såsom det uppgafs förförd af jesuiter) rymt från Sverige, blifvit katolik och gått i kejserlig tjänst.

vissa förberedande öfverenskommelser med kejsaren, men han fick regeringens befallning att ej lyssna till dylika förslag, utan genast meddela dem åt franske gesanten och hänskjuta allt till fredskongressen ¹⁾. Denna skulle enligt preliminärfördraget taga sin början den 1te juli 1643.

Så länge kurfursten Georg Vilhelm lefde, leddes Brandenburgs politik helt och hållet af Schwarzenberg. Den bestämdes följaktligen af de spanskt-österrikiska intressena och var ytterst fiendtlig mot Sverige; alla mot Sverige riktade anslag funno i Brandenburg uppmuntran och understöd. Just vid den tidpunkt, då Georg Vilhelm afled, förbereddes ett dylikt anslag, och i spetsen därför stod den gamle svensk-hataren v. Arnim, som rymt ur sitt fängelse i Sverige och nu brann af begär att få kämpa mot svenskarne, »alldeles så som det gälde mot turkarne». Han hade i Polen och Schlesien värfvat en här, och denna skulle, förstärkt med brandenburgska och sachsiska trupper, på våren 1641 rycka mot Pommern, medan den kejserliga hären under Piccolomini qvarhölle svenska hufvudhären i mellersta Tyskland. Samtidigt beredde sig svensk-fienderna Booth och Crockow att från Preussen infalla på en gång i Pommern och Livland, och de spanska kaparne i Dunkerque vidtalades att understödja ett angrepp mot sjöstäderna i Pommern och Mecklenburg. Hade detta anslag kommit till utförande såsom ärnadt var, samtidigt med svenska arméns återtåg 1641 och

¹⁾ Salvius till K. M. d. 18 juni, 2 juli, 31 dec. 1642, d. 18 febr., 25 mars, 13 maj 1643: Acta Salv. Chemnitz a. st. IV, 2: 4, 20, 34, 48; 3: 2, 7, 20. Jfr äfven Koch, Gesch. des deutschen Reichs unter der Regierung Ferdinands III, II, ss. 40—5.

Banérs död, så kunde det lätt hafva krönts med framgång och svenskarne blifvit afskurne från sjökusten. Nu gick det om intet genom en rad af oväntade dödsfall, Georg Vilhelms i nov. 1640, Schwarzenbergs i mars och Arnims i april 1641.

Den nye kurfursten af Brandenburg, Fredrik Vilhelm, var ej sinnad att träda i sin faders fotspår eller gå i Schwarzenbergs och kejsrerliga hofvets ledband. Af naturen sjelfständig och skarpsynt hade han under en längre vistelse hos sina fränder, Oranierna i Holland, tillagnat sig en helt annan uppfattning af den europeiska och den tyska politiken, än den då vid brandenburgska hofvet rådande, och därför under fadrens lifstid varit aflägsnad från ärendena. Han ville lösgöra sig från det slafviska beroendet af Österrike och grundlägga en sjelfständig brandenburgsk politik. Först af allt måste han dock vara betänkt att sätta en gräns för det elände, som den Schwarzenbergiska krigspolitiken dragit öfver Brandenburg, och rädda sina stater från fullkomlig undergång. Han tog regeringstyglarne i sina egna händer och återkallade till hofvet det antikejsrerliga partiets ledare, såsom von Götze m. fl.; det Schwarzenbergiska anhanget förlorade allt inflytande, sedan Schwarzenberg d. ä. aflidit och hans son, anklagad för högförrädiska stämplingar, flytt till kejsaren. Redan i jan. 1641 lät kurfursten inställa alla fiendtligheter mot svenskarne, och i april inleddes underhandlingar om en vapenhvila med de svenske befälhafvarne ¹⁾. Samtidigt dermed afsände kurfursten för samma ändamål Samuel v. Winterfeldt till Salvius i Hamburg och R. v. Leuchtnar till Stockholm. Den senare hade till officielt uppdrag att aflemna de tyska ständernas skrifvelse till Sverige, men skulle tillika upplysa svenska regeringen om den nya

¹⁾ Jfr J. G. Droysen, a. st. III, 1, ss. 155 ff.

brandenburgska styrelsens afsigter, erbjuda ett vapenstillestånd, höra sig för rörande Pommern och äfven utforska stämningen med afseende på ett giftermål emellan kurfursten och den unga drottningen¹⁾. Båda blefvo på ett mycket förekommande sätt emottagna, ty Sverige hade, i synnerhet i sin då varande kritiska belägenhet, mycken fördel af en vapenhvila med Brandenburg. Det kom därför snart till en öfverenskommelse, och d. 14 juli 1641 slöts i Stockholm ett vapenstillestånd på två år emellan Sverige och Brandenburg. Villkoren voro följande. Svenskarne skulle fortfarande hålla besatta Landsberg, Frankfurt och några andra orter; deremot skulle de utrymma Altmark, i fall Werben-skansen vid Havel åt dem öfverlemnades. Sveriges fiender skulle ej medgifvas fritt tåg genom Brandenburg, men om svenska trupper genom krigets skiften nödgades att uppehålla sig i landet, skulle det ej anses för fredsbrott; i så fall skulle deras underhåll ordnas genom kurfurstliga kommissarier. Enligt en »bi-recess» skulle dessutom Sverige ega rätt att hålla en särskild agent i Küstrin, som skulle vaka öfver fördragets efterlefnad. Ratifikationen skulle utväxlas inom tre månader, och om traktatens verkställighet skulle vidare förhandlas¹⁾.

Redan d. 7 sept. utfärdade svenska regeringen sin ratifikation af stilleståndsfördraget och öfverskickade densamma med Johan Oxenstjerna, då han i okt. 1641 reste till Pommern. Enligt sin instruktion skulle lega-

¹⁾ Instruktionen för Leuchtmar bland Urk. u. Akt. I, 522 ff. Om giftermålsplanen förekommer intet i instruktionen, men Winterfeldt talar derom i sitt br. till v. Götze af d. 19 maj (Urk. u. Akt. I, 539), och Chemnitz anför ett yttrande af Leuchtmar: »un bon mariage videra toutes les controversies de la Pomeranie»: Chemnitz, a. st. IV, 1: 4.

²⁾ Chemnitz, a. st. IV, 1: 4. Moerner, Kurbrandenburgische Staatsverträge, s. 128 ff.

ten, äfven om ratifikation af fördraget från kurfurstens sida uteblefve, likväl upprätthålla godt förstånd med honom, förutsatt att stilleståndsvilkoren efterlefdes. Dessutom skulle han söka inleda en förtrolig underhandling med kurfursten rörande Pommern och om möjligt uppgöra saken med honom före fredskongressen, ty det vore att förutse, att danske konungen såsom medlare skulle i denna fråga med händer och fötter motarbeta Sverige. Komme det till förhandling härom, skulle legaten, för att rättfärdiga Sveriges anspråk på en kurfursten tillhörande provins, erinra, att hans fader var den, som kallade sal. konungen till Tyskland, ehuru han sedermera blifvit en af Sveriges bittraste fiender, och att § 14 i fördraget med Pommern — ett fördrag som kurfursten aldrig velat tillträda — ännu egde gällande kraft. Såsom vederlag för Pommern skulle erbjudas kurfursten stift Magdeburg eller delar af Schlesien samt en fördelaktig allians med Sverige. I underhandlingen med kurfursten skulle man för Sveriges räkning fordra hela Pommern såsom rikslän, men vid fredskongressen skulle legaterna i yttersta nödfall nöja sig med Vorpommern, jämte stift Cammin och öarna, samt Warnemünde och Wallfisch, allt såsom hypotek för 4 mill. rdr¹⁾.

Den brandenburgska ratifikationen af Stockholmsfördraget afhöordes ej inom föreskrifven tid. Slutligen i jan. 1642 infunno sig i Stettin de kurfurstliga sändebuden v. Leuchtmar och v. d. Borne, hvilka medförde ratifikationen, men under en förändrad form. Kurfursten fordrade nämligen, att bi-recessen skulle alldeles utgå såsom för honom förklenlig, att Werben-skansen, som under tiden blifvit af brandenburgarne förstörd, ej måtte vidare sättas i fråga, o. s. v. Sändebuden

¹⁾ Instruktion för kommissarierna till fredstraktaten, secret bi-instruktion samt bi-memorial rörande traktaten med kurf. i Brandenburg, alla tre af d. 5 okt. 1641: Rreg.

skulle dessutom rörande den pommerska frågan utföras, om ej en underhandling kunde inledas på grundvalen af de mellan Axel Oxenstjerna och v. Götze 1635 i Mainz öfverenskomna punkter. Angående den sistnämnda frågan förklarade Johan Oxenstjerna, att han ej visste något om öfverenskommelsen af 1635, och att i hvarje fall ställningen sedan dess väsentligen förändrats. Om stilleståndsvilkoren kom sent omsider en underhandling i gång emellan de brandenburgske sändebuden och de svenske delegerade, Lilljeström och kamereraren Gert Rehnsköld, först i Stralsund (mars 1642) och sedermera i Stettin (maj s. å.). De kunde dock ej komma öfverens om de ifrågasatta ändringarna, ej håller om beloppet af de kontributioner, som skulle utgöras till de svenska garnisonerna i Brandenburg ¹⁾. Svenskarne läto de besegrade känna sin öfvermakt och ville på sin höjd eftergifva bi-recessen; man hörde från dem sådana yttranden, som att man ej borde låta kurfyrsten komma till makt igen. För öfrigt hade man å ömse sidor fördelar af, att stilleståndet fortgick utan ratifikation: svenskarne kunde då så mycket hänsynslösare begagna Brandenburg för sina marscher och rörelser, och kurfyrsten kunde vänta större undseende af kejsaren och af Polen, så länge ratifikationen tillbakahölles. Eljest var hans förhållande till kejsaren numera ej det bästa, enär hans gesanter å riksdagen i Regensburg öppet slutit sig till oppositionen.

Under förhandlingarna i Stralsund och Stettin hade Leuchtmar äfven ledt samtalet in på frågan om giftermålssaken och sökt utforska Johan Oxenstjernas mening derom. Denna fråga var, såsom Axel Oxenstjerna yttrade, »ett hett jern att handtera», och han rådde därför

¹⁾ Om hela denna förhandling se Chemnitz, a. st. IV, 2: 16, 30. Pufendorf, Brandenb. I, 27—33.

sonen att å ämbetes vägnar ej yttra sig derom, utan förebära bristande instruktion. Enskildt kunde han deremot »discurrera pro et contra» och låta förstå, att religionsolikheten torde utgöra det största hindret, enär Sveriges grundlagar ålade konungen att tillhöra den evangeliska bekännelsen. Emellertid trodde kansleren, att det ej var något rätt allvar med kurfurstens giftermålsplaner; »mig tyckes», yttrade han, »att giftermålshandeln kastas mera in såsom ett expedient att vinna bättre conditioner och undvika några besvär, än att man derpå gör stort fundament»¹⁾. Att den pommerska frågan var hufvudmotivet till kurfurstens giftermålstan-
kar, deri hade kansleren utan tvifvel rätt, men deraf följer ej, att han icke haft allvar med frieriet. Redan i aug. 1642 afsände han för detta ändamål en ny beskickning till Sverige och utsåg till sändebud de två män, som redan på Gustaf Adolfs tid ledt underhandlingen om giftermålsplanen, nämligen kansleren v. Götze och Leuchtmar. Giftermålshandeln var otvifvelaktigt hufvudsaken för denna beskickning, men dess officiella uppdrag var att avsluta stilleståndsförhandlingarna och att med svenska regeringen uppgöra enkedrottning Maria Eleonoras underhåll och vistelseort²⁾.

Den 9 aug. ankommo sändebuden till Stockholm, der de mottogos och undfägnades på det präktigaste. Den unga drottningen var ej närvarande i hufvudstaden, utan befann sig på en resa, för att bese landet och jaga; sändebuden mottogos därför af förmyndarne och gjorde äfven enskildt hos dem sin uppvaktning. Rörande enkedrottningen kom det till en skriftlig upp-

¹⁾ Axel Oxenstjerna till sonen Johan den 19 febr., 12 mars och 16 april 1642: Gjörwells samling. Ännu 1643 skref han till dens.: »jag vet icke, hvad jag om det hofvet säga skall, om det går an med allvar eller skämt»: d. 14 okt. 1643.

²⁾ Instruktionen af juli 1642 bland Urk. u. Akt. I, s. 566 ff.

görelse, hvarigenom henne tillförsäkrades ett årligt underhåll från Sverige af 30,000 rdr; enligt regeringens och hennes egen uttryckta önskan skulle hon intill dotterns myndighet taga sin bostad i Preussen. I fråga om stilleståndsvilkoren kom man hvarandra ej mycket närmare, och saken hänsköts slutligen till ny förhandling med Joh. Oxenstjerna. I giftermålssaken vände sig legaterna företrädesvis till rikskansleren, som bäst kände Gustaf Adolfs planer och redan 1632 förhandlat med dem derom, samt begärde hans råd, huru saken bäst kunde bringas å bane. Axel Oxenstjerna yttrade sig med mycken försigtighet; han fann anbudet »billigt och årligt och considerabelt», men ville hvarken uttala någon synnerlig benägenhet därför eller gifva någon viss förhoppning: »könnte keine eigentliche Vertröstung thun, auch keine Misströstung». Allt berodde dels af drottningens egen böjelse, när hon om 2½ år blefve myndig, dels af svenska ständernas samtycke. I förra afseendet kunde man ej ännu säga något bestämdt, då drottningen ännu vore mycket ung; för öfrigt vore hon, yttrade kansleren, begåfvad vida öfver sitt kön och torde med tiden blifva en »heroína», hade en fast vilja och en förundransvärd omdömeskraft samt erinrade mycket om fadren, men föga om modren. För att inhemta drottningens egen mening rörande det brandenburgska frieriet, begåfvo sig riksråden Åke Natt och Dag, Gustaf Horn och Carl Bonde till Örebro, der hon då vistades. Man framställde oväldigt de statsskäl, som talade för nämnda förbindelse, »att H. M:s gränser derigenom utsträcktes om hela Östersjön, hvilket icke vore någon ringa ting, hälst der Pommern, Preussen och Markbrandenburg komme härunder». Drottningen anförde såsom skäl emot förbindelsen, att kurfursten vore kalvinist, och då man invände, att han kunde öfvergå, svarade hon ifrigt: »den menniska, som förnedrar sin

Gud, bör icke sättas någon tro till af andra». Hon anförde ock exemplet af kon. Johan III:s katolska gemål samt tillade, att syskonbarn såsom för närskylda ej kunde ega hvarandra¹⁾. Det vill synas, som om Kristina redan nu börjat fatta motvilja för äktenskap; man omtalade för de brandenburgska sändebuden, att hon en gång yttrat: »non sit alterius, qui suus esse potest». Kurfursten fick alltså ej något bestämdt svar, ehuru han genom upprepade bud yrkade derpå. Huru angelägen han var att få saken afgjord, visade sig bäst deraf, att han till och med hade för afsigt att göra en incognito-resa till Sverige och personligen framföra sitt frieri; och för att häfva de religiösa betänkligheterna, sökte han i sitt land åvägabringa ett närmande mellan de lutherska och reformerta bekännelserna och föreslog för detta ändamål ett religiöst colloquium²⁾.

De brandenburgska sändebuden, hvilka d. 7 okt. återvände till den i Preussen varande kurfursten, medförde väl ej bestämdt svar, men ansågo ingalunda sin beskickning misslyckad. Kurfursten visade sig nöjd med resultatet och fortfor att hysa goda förhoppningar.

Kurfurstens frieri till Sveriges drottning följdes med mycken uppmärksamhet i hela Europa. De flesta af Europas makter betraktade med farhågor den fruktansvärda makt, som höll på att bilda sig vid Östersjön. Till och med Frankrike och Holland blefvo oroliga, och det förra sökte medelst andra förslag motverka planen³⁾; men de som direkt hotades deraf, voro onekligen Po-

1) Om samtalet i Örebro upplyser Åke Axelsson Natt och Dags bref till kansleren d. 2 sept. 1642: Ox. saml.

2) Om sändebudens resa och verksamhet i Sverige se deras relationer, kurfurstens bref, samt utdrag ur Leuchtmars dagbok, bland Urk. u. Akt. I, 572 ff., 591 ff. Om kurfurstens ireniska bemödanden ibid. ss. 99, 520. Pufendorf, Succ. XIV, 49.

3) Så t. ex. föreslogs från fransk sida äktenskap med någon af de polska prinsarne.

len och Danmark. Vid ryktet om kurfurstens förhållande sände konung Vladislav sin kansler till honom och varnade honom i skarpa ordalag för att eftertrakta en krona, som vore hans länsherres rättmätiga tillhörighet. Härpå svarade kurfursten, att han aldrig tänkt på något dylikt ¹⁾. Derjämte satte sig polske konungen i förbindelse med kejsaren och konungen af Danmark, för att åvägabringa förbund och samverkan mot Sverige. Han uppmanade kejsaren att söka vinna Danmark genom att bevilja dess fordringar rörande Elbetullen och grefskapet Pinneberg samt lofvade sjelf till Danmark afstå en del af sitt arfrike Sverige ²⁾. Samtidigt härmed (sommaren 1642) afgick general v. Baudis såsom konungens sändebud till Danmark, för att med Kristian IV öfverlägga om medel att hindra äktenskapet emellan kurfursten och svenska drottningen, eller, om detta likväl ginge i verkställighet, aftala ett förbund emellan Polen och Danmark till bådas betryggande emot Sverige ³⁾. Dessa anslag befrämjades högeligen genom de dödsfall, som kort derpå inträffade i Frankrike, i det kardinal Richelieu afled i nov. 1642 och konung Ludvig i maj 1643; man väntade såsom följd häraf, att Frankrike skulle skilja sig från Sverige och sluta separatfred, och konungen af Polen gjorde allt för att vinna den nye premierministern, kard. Mazarin. Väl lyckades det hvarken den polske eller den danske konungen att intressera sina undersåtar för sina krigiska rådslag, ty det danska rådet afstyrkte alldeles hvarje anfall mot Sverige, och den polska riksdagen ville ej lyssna till konungens och den kejsarliga gesantens föreställningar, utan följde hellre den franske agentens råd, hvilken

¹⁾ Kurf. till Götze o. Leuchtmar d. 1 sept. 1642: Urk. u. Akt. I, ss. 104 ff.

²⁾ Kejsarens instruktion för A. v. Greiffenclaw sås. gesant till kon. i Polen, d. 17 aug. 1642: W. A.

³⁾ Slange, a. st. IV, s. 1135.

uppmånade polackarne att ej bryta stilleståndet med Sverige¹⁾. Men det oaktadt funno de båda konungarne utvägar att på våren 1643 företaga åtskilliga rustningar, hvilka af svenska regeringen ansågos riktade mot Sverige; man misstänkte i Sverige äfven, att de täta beskickningar, som dessa år växledes emellan Danmark och Ryssland, afsågo att indraga czaren i den anti-svenska ligan. På våren 1643 afreste general Baudis ännu en gång till konungen af Danmark och föreslog dels ett personligt möte mellan båda konungarne dels ett förbund, som borde närmast gå ut på att utestänga Sverige från Pommern. Men då polske konungen lät förstå, att han sjelf gjorde anspråk på detta land, så blef konung Kristian betänksam och hänsköt saken till vidare förhandling emellan de danske och de polske sändebuden i Osnabrück; den krigsmakt, konungen samlat vid nedre Elbe, blef endast använd emot Hamburg och, sedan staden bifallit konungens fordringar, åter upplöst²⁾. Den så länge omtalade och planerade koalition mot Sverige gick således äfven denna gång om intet; när det kom till det afgörande steget, saknades både mod och krafter att sätta de stora planerna i verket.

Det var emellertid en oklok och farlig politik, som Danmark och Polen i denna tid drefvo mot Sverige. De borde hafva antingen förenat sina vapen med kejsarens och sökt hämma Sveriges för dem båda hotande tillväxt, eller ock uppfört sig lojalt och vänskapligt. Nu gjorde de intetdera, utan motarbetade och retade Sverige genom allahanda stämplingar och hem-

¹⁾ Danska rådets betänkande d. 7 maj 1642: Slange, s. 1172. Mém. au sieur baron D'Avaugour s'en allant en Varsovie d. 20 dec. 1642: Wahr. saml. Brandenburgske residenten i Varsjav Hoverbeck till kurf. d. 30 mars o. 7 apr. 1643: Urk. u. Akt. I, ss. 115, 117.

²⁾ Hoverbeck till kurf. d. 11 juli 1643: Urk. u. Akt. I, s. 134. Slange a. st. IV, ss. 1173 ff. Chemnitz, IV, 3: 19, 53. Pufendorf, Succ. XV, 75—6.

liga fiendtligheter och ådrogo sig derigenom dess hämd. En dylik fiendtlighet visades Sverige från Polens sida, då kejserlige generalen v. Crockow vid sitt infall i Hinterpommern (aug. 1643) fick ohindradt genomtåga polskt område och äfven vid sitt återtag (nov. s. å.) begagnade sig af samma utväg. Och konungen af Danmark rågade detta år måttet af sina förnärmelser mot Sverige, i det han vid ön Ruden började utkräfva tull af alla fartyg, som seglade på Pommern, samt företog godtyckliga visitationer och konfiskationer af svenska fartyg i Öresund. Ändtligen beredde sig Danmark att tillfoga Sverige allt möjligt afbräck genom sin medlareverksamhet å den stora fredskongressen, som var utsatt att begynnas d. 1 juli 1643. Huru partiskt Danmark dervid ärnade gå till väga, visar sig bäst af de danska legaternas instruktioner: de skulle nämligen på inga villkor medgifva någon tysk landafträdelse till Sverige, och, om i värsta fall en penningersättning måste det beviljas, skulle det ske på de för tyska riket fördelaktigaste villkor¹⁾. Då nu svenska regeringen visste, hvad hon på kongressen hade att vänta af Danmark, så beslöt hon att icke längre uppskjuta det såsom oundvikligt ansedda kriget med denna makt, utan genom ett djerft angrepp på en gång hämnas gamla oförrätter och befria sig från en besvärlig medlare. Detta var grundtanken i regeringens skrifvelse till Torstensson af d. 25 maj 1643, som hade till följd dennes återtag mot norr och infall i Holstein (dec. 1643).

Det danska kriget blef ej utan inverkan på Sveriges förhållande till Brandenburg och Pommern. Det var nämligen af största vikt för Sverige, att kurfursten iakttog stilleståndet under kriget med Danmark och ej läte locka sig att förena sig med Sveriges fiender.

¹⁾ Instruktionen af d. 17 juli 1643, hos Slangé a. st. IV, ss. 1163 ff.

Om stilleståndsvilkoren hölls i april—maj 1643 en ny öfverläggning i Stettin emellan Johan Oxenstjerna å den ena, Götze och Leuchtmar å den andra sidan; men ehuru Sverige gaf efter både i afseende på bi-recessen och rörande Werben-skansen, så kom det icke håller nu till någon viss uppgörelse eller ratifikation af Stockholmsfördraget, utan man inskränkte sig till ett muntligt provisoriskt aftal rörande kontributionernas belopp och tog de stridiga punkterna ad referendum¹⁾. På sommaren 1643 afsände kurfursten till Sverige en viss baron von Effern med en present och en egenhändig skrifvelse till drottningen samt med vissa uppdrag dels i stilleståndsfrågan dels ock i giftermålssaken, men intet närmare är bekant om denna beskickning²⁾. Svenska regeringen synes dock hafva gifvit kurfursten vissa förhoppningar; hon lät till och med framkasta möjligheten af Pommerns restitution. Man skulle tro, att detta endast varit ett konstgrepp för att vinna kurfursten och hålla honom i godt lynne. Men det visar sig af rådsprotokollen från denna tid, att regeringen haft allvar med nämnda tanke. I sammanhang med öfverläggningen om danska kriget rådsläpades äfven om Sveriges satisfaktion i Tyskland, och man anförde skälen för och emot Pommerns bibehållande. För detsamma talade i synnerhet Sveriges fiendtliga förhållande till Danmark, Polen och kejsaren och Pommerns gynsamma belägenhet, i fall man ville angripa någon af dessa makter och aflägsna kriget från det egentliga Sverige. Emot Pommerns bibehållande anfördes hufvudsakligen: att invånarne vore Sverige afvoge och kurfursten tillgifne, att provinsen kostade mer än den smakade, enär den till sitt försvar erfordrade

¹⁾ Chemnitz a. st. IV, 3: 31. Pufendorf, Brandenb. I, 42—3.

²⁾ Chemnitz a. st. IV, 3: 31. Pufendorf, Brandenb. I, 44. Urk. u. Akt. I, 597—8.

10,000 man garnisonstrupper, med en kostnad af 500,000 rdr årligen, men ej afkastade mer än 120,000 rdr, att denna besittning skulle ådraga oss fiendskap och ständiga krig från Danmarks, Polens och Brandenburgs sida, och att den i sådant fall vore svår att försvara såsom långt aflägsen och under vintern svårtillgänglig o. s. v. På grund häraf beslöts i rådet, att man ej borde göra Pommerns besittning till ett oundgängligt vilkor för freden, utan att man skulle kunna nöja sig med 2 mill. rdr åt soldateskan och 6 mill. åt svenska kronan, jämte vederbörlig säkerhet. Man beslöt ock, att gifva kurfursten en vink härom, hvilket skedde genom hofrådet Joachim Transehe von Roseneck, som på sommaren 1643 besökte Berlin, liksom i egna ärenden, och dervid äfven satte sig i beröring med hofvet¹⁾. Svenska regeringens närmande var ej förgäfvets; äfven om några försök gjorts från dansk sida att vinna kurfursten²⁾, så hade de i hvarje fall ingen framgång, utan stilleståndet upprätthölls obrottligt. Genom ett särskildt fördrag (d. 5 jun. 1644) inrymde svenskarne åt kurfursten ytterligare platserna Frankfurt och Crossen, för att kunna begagna garnisonerna på andra håll, och kurfursten förband sig att uppbjuda alla sina krafter, för att dessa orter ej måtte falla i händerna på Sveriges fiender³⁾. Det anbud, som kurfursten genom en särskild beskickning lät framställa i Köbenhavn och Stockholm, att medla i kriget mellan de båda kronorna, mottogs i Sverige med tacksamhet, men blef i Danmark afböjdt.

¹⁾ Pufendorf, Suec. XV, 83—5. Rådsprot. d. 16 o. 19 maj, d. 6 okt. 1643.

²⁾ Såsom Pufendorf, Suec. XV, 85 påstår. I preussiska statsarkivet lär ingen upplysning derom förefinnas.

³⁾ Fördraget tryckt hos Moerner a. st. ss. 133 ff.

IV.

Westfaliska fredskongressens första, förberedande skede,
nov. 1643—nov. 1645.

När Torstensson inbröt i Holstein, hade fredskongressen i Osnabrück och Münster redan börjat samla sig. De förste på platsen voro de kejserliga sändebuden, i Münster grefve v. Nassau och dr Volmar, i Osnabrück grefve v. Auersperg (efter ett år ersatt af grefve von Lamberg) och rikshofrådet Crane. Derefter, i slutet af aug. 1643, anlände till Osnabrück den danska ambassaden, anförd af rikskansleren Jost Höegh, men de för Münster afsedda medlarne, venetianaren Contarini och påflige nuntien Chigi, kommo vida senare (den förre i nov. 1643, den senare i mars 1644). Af den svenska beskickningen infann sig i Osnabrück först den egentligen för Münster bestämde residenten Schering Rosenhane (i slutet af augusti); de båda hufvudmännen åter stannade tills vidare i Minden, för att afbida de franska sändebudens annalkande. Efter någon tid reste Salvius ensam vidare till Osnabrück, dit han ankom den 17 nov.; men som de franska sändebuden, grefvarne D'Avaux och Servien, dröjde att infinna sig, ansåg Johan Oxenstjerna det vara med kronans värdighet bäst öfverensstämmande att likaledes dröja. Sedan de franska sändebuden efter fyra månaders vistelse i Haag ¹⁾ i mars 1644 ankommit till Münster, höll Oxenstjerna d. 27 mars sitt högtidliga intåg i Osnabrück ²⁾.

¹⁾ De hade tagit denna omväg för att förnya förbundet emellan Frankrike och Generalstaterna.

²⁾ Detta intåg beskrifves såsom synnerligen präktigt och lysande: han åtföljdes af 60 beridna adelsmän från trakten, 10 karosser, 100 hästar, en talrik betjening och hofstat, härpukare och trumpetare,

Hade sålunda de förbundna kronorna till en början visat minsta ifvern för fredsunderhandlingen, så dröjde det dock ej länge, innan de kejserlige visade sig ännu likgiltigare. Orsakerna till denna vändning i den kejserliga politiken voro dels fransmännens nederlag vid Duttlingen ¹⁾ (i nov. 1643), dels Torstenssons infall i Holstein, hvarigenom Danmark och kanske äfven Polen bragtes i harnesk mot Sverige. Kejsaren och Spanien hoppades därför mér af vapnen än af underhandlingarna, och den förre lät dels genom sina gesanter vid kongressen dels genom en särskild beskickning erbjuda konungen af Danmark ett nära förbund. På alla uppmaningar från motpartens sida att utväxla fullmakterna och börja förhandlingarna kunde med goda skäl svaras, att sådant ej kunde ske utan medlare, och att Sverige genom sitt anfall på Danmark`drifvit de danska medlarne bort (de hade redan i jan. 1644 åter öfvergifvit Osnabrück, endast qvarlemnande en agent). Att nu, såsom Sverige föreslog, gå Danmark förbi och underhandla utan medlare, vore sårande för nämnda rike, och att enligt fransmännens förslag äfven i Osnabrück aulita venetianska republikens bemedling, vore ej förenligt med Sveriges värdighet, såvida icke republiken dit affärdade en särskild ambassadör, och dertill fans hon icke villig. Men detta hinder betydde i sjelfva verket ej så mycket, då äfven förhandlingarna i Münster, oaktadt medlarnes närvaro och tjänster, stodo alldeles stilla; de strandade på rang- och titelstridigheter samt ömsesidiga anmärkningar mot de företedda fullmakternas lydelse. Ändtligen fans äfven emellan kejsaren och de förbundna kronorna en betydelsefull och

drabanter, pager och lakejer. Stadens borgmästare och råd mötte utanför portarne, och borgerskapet i gevär bildade haie.

¹⁾ I anledning häraf gör Salvius den reflexionen rörande franska nationens militära duglighet: »Fransoserna` duga litet utom deras gränser»: S. till K. M. d. 3 dec. 1643. W. F. H.

djupt ingripande tvistefråga, som först måste afgöras, nämligen den om de tyska riksständernas deltagande i fredskongressen.

Det låg naturligtvis i kronornas intresse, att ett sådant deltagande egde rum, och att det blefve så vidsträckt och betydande som möjligt. Ty de flesta protestantiska ständer och många katolska hade intressen, som voro motsatta kejsarens, och skulle därför ställa sig på kronornas sida, de förra under Sveriges beskydd, de senare under Frankrikes. De allierade skulle härigenom dels kunna uppträda med större eftertryck emot habsburgska huset och lättare hindra hvarje kejsarens försök att emot främlingarne förena Tysklands ständer, dels äfven med ständernas tillhjälp så mycket kraftigare befordra sina särskilda intressen. Men frågan om ständernas deltagande i fredstverket hade äfven en djupare, principiel sida, hvilken det likaledes låg i kronornas intresse att förfäktas. Det 30-åriga kriget hade framkallats ej allenast genom den katolska reaktionens försök att rubba de bestående religionsförhållandena; detta krig var tillika den sista afgörande striden emellan de båda politiska system, hvilka allt sedan medeltiden kämpat om herraväldet i tyska riket, nämligen det monarkiska och det riksfurstliga eller territoriela. Det var ett ögonblick under krigets lopp, då det såg ut, som om Tyskland åter skulle göra skäl för namnet monarki, hvilket de tyske rättslärde ännu äflades att gifva detsamma; men inom kort började en stark reaktion från de i sin sjelfständighet hotade tyska riksständerna, i det de först störtade den monarkiska principens förkämpe, Wallenstein, och derefter under Sveriges eller Frankrikes skydd gjorde den territoriela sjelfständigheten gällande i hela dess omfång. På denna grund var det som Gustaf Adolf ville upprätta sitt corpus evangelicorum, om det än är sannolikt, att konun-

gens herskarlynnne i längden svåriligen skulle hafva förlikat sig med den federativa författningen. Genom slaget vid Nördlingen och Pragerfreden syntes kejsarmakten åter vinna insteg, i det de flesta tyska ständer åter slöto sig till densamma med uppoffrande af sådana medståndare, som kejsaren ej ville benåda. Under de närmast följande åren syntes Sverige uppgifva sina från Gustaf Adolf ärfda planer till tyska rikets ombildning och endast kämpa för egen fördel och ära; men Oxenstjerna hade icke glömt dessa planer, och allt efter som lyckan på nytt började gynna de svenska vapnen, bragte han dem åter å bane. I detta afseende hade Sverige och Frankrike tämligen likartade intressen. Det blef nu kronornas oafslåtliga bemödande, vid sidan af de krigiska framgångarne, att åter väcka och underhålla den territoriella sjelfständighetsandan samt de gamla farhågorna för kejsarmaktens öfvergrepp. För detta ändamål arbetade de svenska diplomaterna med pennan och ordet, liksom arméerna med svärdet; och det var sannolikt under svenskt inflytande, som den ryktbara antikejserska boken »de ratione status in imperio nostro Romano-Germanico» af pseudonymen Hippolithus a Lapide utarbetades och utgafs. Efter all sannolikhet är arbetet tryckt i Stettin och har till författare den bekante Bogislav Filip Kemnitz, sedermera svensk historiograf och adlad von Chemnitz ¹⁾. Förhåller det sig verkligen så, kan man antaga, att boken

¹⁾ Bevisen för detta antagande äro samlade af F. Weber, Hippolithus a Lapide: Sybels Histor. Zeitschrift, XXIX, s. 254 ff. — I Ox. saml. finnes ett bref från Lilljeström till Axel Oxenstjerna, deri den förre hos kanslern rekommenderar B. F. Kemnitz, hvilken då stod i begrepp att resa öfver till Sverige, och beskriver honom såsom den der »hade om rikssakerna här ute stor vetenskap» och vore »mäktig god att bruka till att skriva om de tyska sakerna, när något förefölle». Då detta bref är skrivet d. 5 nov. 1640, kan boken näppeligen, såsom hon sjelf angifver, vara utkommen 1640.

ej tillkommit utan Axel Oxenstjernas medverkan, liksom hon väsentligen är ett uttryck af hans uppfattning. Författaren till denna skrift yrkar, att kriget må fortsättas, till dess det för Tyskland så förderfliga habsburgska huset blifvit förödmjukadt och om möjligt af-satt, och att derpå riket må återställas i sitt författningsenliga skick, hvilket enligt författarens mening vore aristokratiskt-republikanskt; suveräniteten låge nämligen hos den tyska riksdagen, och kejsaren vore ej annat än dess ordförande och verkställaren af dess beslut, rikets förste ämbetsman, ungefär såsom dogen i den venetianska republiken.

Det var i enlighet med denna uppfattning af tyska rikets författning, som kronorna nu gjorde gällande samtliga ständernas rätt till deltagande i de westfaliska fredsförhandlingarna. Visserligen hade ständerna genom riksdagsbeslutet i Regensburg 1641 uppdragit åt kejsaren att, biträdd af kurfurstarne, föra fredsunderhandlingen med de utländska kronorna, men de hade tillika förbehållit sig att få till kongressen affärda sina gesanter för att meddela de kejserliga kommissarierna sina önskningsar. Härmed var dock åt ständerna endast en passiv och anspråkslös roll anvisad, och detta var ej nog vare sig för dem sjelfva eller för kronorna. De senare gjorde därför allt för att utvidga ständernas befogenhet vid kongressen och förnå dem dit affärda sina sändebud. Strax efter preliminärfördragets ratifikation hade Salvius genom en skrifvelse meddelat ständerna, hvad man för dem utverkat, och d. 14 nov. 1643 utfärdade de svenske legaterne från Minden en fornlign inbjudning till de förnämsta evangeliska ständer att infinna sig vid kongressen, jämte åtföljande lejdebref för deras sändebud. Dessa bemödanden understöddes kraftigt af ett parti vid den samtidigt församlade riksdeputationen i Frankfurt a. M.. Deputationen hade

på grund af riksdagsbeslutet i Regensburg sammanträdte i febr. 1643, för att behandla vissa föreslagna reformer inom rikets justitieväsen, men de i deputationen deltagande ständer ¹⁾ hade instruerat sina sändebud att äfven upptaga frågan om fredsverket, och denna blef snart den viktigaste. I trots af de kejserliges motstånd började deputationen att inblanda sig i fredsverket för att påskynda detsamma. Så långt voro deputationens medlemmar öfverens. Men då fursterådet yrkade, att samtliga ständer borde genom kretsvis valde deputerade deltaga i fredskongressen, så mötte detta motstånd ej blott hos de kejserliga, utan äfven hos de kurfurstlige gesanterna, hvilka ville förbehålla kurfurstarne ett öfvervägande inflytande vid kongressen. Deremot voro hvarken de kejserlige eller de kurfurstlige obenägna för det medelförslag, att ständerna finge deltaga i fredsverket medelst riksdeputationen. Men när fråga blef, på hvad sätt detta deltagande skulle ske, antingen genom skriftväxling emellan Frankfurt och kongressorten, eller genom deputationens flyttning till Osnabrück och Münster, så utbröt en häftig strid, i det att kejsaren och kurfursterådets flertal yrkade det förra, fursterådet åter det senare, och i denna mening instämde de brandenburgske gesanterna, hvilka satte sig i spetsen för oppositionen. För att understödja denna opposition och pådrifva ständerna, hotade de båda kronornas legater att öfvergifva kongressen samt uppvakta såväl deputationen som ständerna i gemen med nya uppmanings- och inbjudningsskrifvelser ²⁾. Af dessa

¹⁾ Dessa bestodo enl. riksdagsbesluten af 1559 och 1570 af kurfurste-kollegiet, 8 verldsliga och 4 andliga furstar samt 2 riksstäder. Katolikerna hade i denna församling stor öfvervigt.

²⁾ De svenska skrifvelserna voro af d. 15 febr., d. 4 och 7 okt. 1644, det förstnämnda ställdt till de förnämsta evangeliska ständer, det andra till riksdeputationen i Frankfurt och det tredje till såväl katolska som evangeliska ständer.

blef ingen ryktbarare än det af D'Avaux författade bref ¹⁾, som den 6 april afläts till samtliga Tysklands ständer. Det innehöll häftiga utfall mot habsburgska huset, hvilket beskyldes för planer på en universalmonarki samt våldförande af de tyska ständernas fri- och rättigheter. Detta bref väckte en storm af ovilja och ogillades äfven af dem, som godkände dess allmänna syfte, ja till och med af D'Avaux' kollega Servien; de svenska skrivelserna åter voro hållna i en lugnare ton och gjorde därför djupare intryck.

En annan tvistefråga, som äfven bidrog att förhala fredswerket, var den om de kurfurstlige gesanternas rang och titel. Det hörde till tidens anda att lägga en otrolig vikt vid allt, som rörde formerna och ceremonielet, och det fans ännu icke någon bestämd praxis att i detta afseende följa; det var just den westfaliska fredskongressen, som skapade en fast norm för dylika frågor. Det väckte mycken harm hos kurfurstarne, att de kejsrerliga legaterna gäfvö den venetianska republikens sändebud titeln excellens och hedrade honom med första visiten, men icke ville tillerkänna de kurfurstliga gesanterna samma heder. Af detta skäl dröjde dessa för kongressens arbeten oundgängliga personer att infinna sig. Hela kongressen stod fortfarande stilla; diplomaterna sysselsatte sig ej med annat än att på hvarandra skjuta skulden för dröjsmålet. De svenska och franska legaterna använde tiden till att aflägga besök hos hvarandra och aftala gemensamma mått och steg rörande fredswerket och andra frågor.

Liksom ofta tillförene, var det äfven nu vapnens gång, som satte lif i underhandlingarna och gjorde de kejsrerlige villigare. Krigsutsigterna började på sommaren

¹⁾ Aftryckt hos Chemnitz, IV, 4: 12. Jfr för öfrigt M. J. Schmidt, Geschichte der Deutschen XI, ss. 20 ff. De Gardin, Hist. generale des traités de paix, I, 135 ff.

1644 åter förmörkas för kejsaren och hans bundsförvanter, i det att bayrarna måste vika utefter Rhenlinien, på samma gång som Torstensson återvände från Holstein och hotade den kejsarliga hären under Gallas. Dessa tilldragelser dröjde ej att återverka på den kejsarliga politiken, som nu visade sig betydligt fogligare och fredligare stämd. De kejsarliga legaterna i Osnabrück erbjödo sig nu att göra hvad de dittills envist förvägrat, nämligen att utan medlare skrida till fullmakternas uppvisning, hvilket ock skedde den 1 sept. 1644 i dekanen Heystermans boning, der de båda legationssekreterarna med behöriga handlingar sammanträffade. Och sedan man å ömse sidor vederbörligen granskat fullmakterna, blefvo dessa ändtligen (d. 21 nov.) utväxlade, äfvenledes utan anlitande af medlare; stadens syndicus användes såsom budbärare. Detsamma hade kort förut skett äfven i Münster. Strax derpå (d. 24—27 nov.) afgåfvos de första preliminära propositionerna å ömse sidor och å båda orterna. De kejsarlige föreslogo att till grund för underhandlingen lägga dels fredsslutet emellan kejsaren och Frankrike i Regensburg 1630, dels det s. k. Schönebeckska förslaget, som 1635 under förhandlingen med Kursachsen uppsattes af Axel Oxenstjerna ¹⁾. Kronorna åter gjorde inga yrkanden i hufvudfrågan, utan fordrade endast, såsom villkor för hvarje underhandling rörande densamma, att kejsaren måtte kalla samtliga riksständer till deltagande i fredskongressen.

De flitiga bearbetningarna började småningom göra verkan; redan i slutet af 1644 visade sig i Osnabrück en och annan gesant från furstar och städer, t. ex. från Braunschweig-Lüneburg, Mecklenburg och Hansestäderna,

¹⁾ Se sid. 68.

och andra tillkännagåfvo, att de ärnade infinna sig. Och sedan kejsaren lofvat att bevisa de kurfurstliga sändebuden samma heder som den venetianske, infunno sig efterhand äfven dessa, med undantag af de kursachsiske, hvilka dröjde ända till 1646. Men hvad som gjorde slag i saken, var åter en händelse på krigsteatern: d. 24 febr. 1645 vann Torstensson den lysande segern vid Jankovitz. Följden häraf för fredskongressen visade sig deri, att de tyska ständerna nu oakadt kejsarens missnöje började strömma till Osnabrück och Münster, och kejsaren sjelf fann slutligen för godt medgifva ¹⁾, att riksdeputationen i Frankfurt finge förläggas till Münster för att der gå de kejserliga ambassadörerna till handa (d. 1 april 1645); hvarefter mötet i Frankfurt upplöstes. Men nämnda medgifvande kom nu alldeles för sent, det ansågs ej längre tillfyllestgörande; de evangeliska i Osnabrück församlade ständerombuden voro beslutna att ej nöja sig med mindre än samtliga ständers tillträde till kongressförhandlingarna, så mycket mer som katolikerna i riksdeputationen hade afgjord öfvervigt; och häri styrktes de fortfarande af svenskarne. Dessa hyste någon tid äfven den tanken, att samtidigt med kongressen en tysk riksdag borde sammankallas för att besluta om de inre tyska tvistefrågorna, men denna plan afstyrktes af de evangeliska ständerna, hvilka på en riksdag lätt skulle kunna öfverröstas af katolikerna.

Sakens afgörande kunde ej längre uppskjutas, enär det var hög tid att ändtligen komma från förberedelserna till den egentliga underhandlingen. Väl hade en ny preliminär tvistefråga uppstått, i det att svenskarne

¹⁾ »Jag ser, att den af Gud H. K. M. förlänte victorien i Böhmen hafver sträckt sina strålar till fredstraktaten i Tyskland, så att fienden begynner blifva courtois och tala humanare». Axel Oxenstjerna till sonen d. 25 april 1645.

fordrade lejdebref äfven för staden Stralsunds fullmäktige, hvilket af de kejsrerlige förvägrades; de senare menade, att endast omedelbara ständer vore berättigade att erhålla lejdebref, de förre åter att under begreppet »adhærentes» måste innefattas äfven sådana medelbara ständer, som slutit sig till kronorna. Hvad de kejsrerlige härvid fruktade, var ej så mycket nämnda fordran i och för sig, som de slutföljder Sverige deraf skulle kunna draga till fördel för de böhmiska och österrikiska flyktingarne. De svenska legaterna nöjde sig emellertid tills vidare att förbehålla vederbörande deras rätt och förklarade sig villiga att genast börja förhandlingarna i enlighet med de närvarande ständernas enträgna begäran. De aflade första besöket hos de kejsrerliga legaterna (d. 6 mars 1645) och pådrefvo de franska sändebuden, hvilka sökte allahanda uppskof. Under ömsesidiga besök i Osnabrück och Münster (våren 1645) aftalades emellan kronornas legater innehålllet och formen af de första propositionerna i hufvudfrågan, hvilka de nu beredde sig att afgifva; och på fransmännens begäran mildrades härvid ett och annat skarpt uttryck af religiöst syfte. Som fransmännen länge fingo vänta på bestämda ordres från sitt hof, eller kanske rättare hade befallning att uppskjuta saken så länge som möjligt, kunde propositionerna först den 1 juni afgifvas, hvilket skedde i Osnabrück genom den svenske legationssekreteren Mylonius, i Münster genom medlarne. Den svenska propositionen yrkade först och främst en allmän och oinskränkt amnesti och restitution, med 1618 såsom normalår, för samtliga tyska rikets ständer och undersåtar, bland hvilka särskildt nämndes böhmiska kronan, husen Pfalz, Würtemberg och Baden samt staden Augsburg, vidare att de reformerte måtte inbegripas i religionsfreden, att hädanefter ingenting af vigt måtte af kejsaren i rikets angelägenheter

företagas utan ständernas samtycke å allmän riksdag, att ständerna måtte få oqvalde åtnjuta alla lagliga suveränitetsrättigheter, deribland rätten att sluta förbund med främmande makter, att alla politiska och kyrkliga tvister, som uppstått inom riket på grund af religionsfreden eller af andra orsaker, måtte vid kongressen biläggas genom en fullkomlig uppgörelse, samt slutligen att kronorna och deras bundsförvandter måtte erhålla en billig satisfaktion (hvilken dock ej närmare bestämdes), äfvensom penningersättning åt sina arméer. Härmed öfverensstämde den franska propositionen i allt, som rörde politiska förhållanden, hvaremot de kyrkliga frågorna genom inverkan af den ifrige katoliken D'Avaux blifvit helt och hållet förbigångna¹⁾.

Kort efter propositionernas afgifvande anlände till Münster den franske principallegaten, hertigen af Longueville, hvilken blifvit afsänd för att genom sin höga rang gifva glans åt den franska beskickningen och genom sin öfverordnade ställning sammanhålla de båda andra sins emellan oeniga sändebuden. Vid samma tid (juni 1645) inträffade i Münster äfven den spanske principalgesanten grefve Peñaranda. Man väntade, att dessa inflytelserika personers närvaro skulle gifva fart åt underhandlingarna.

De främmande kronorna hade sålunda gjort sin skyldighet med afseende på fredsverkets fortgång. Hindret låg ej längre hos utlåndingen, utan hos dem, som fredsverket närmast rörde, hos kejsaren och de tyska ständerna, hvilka ännu icke kunnat komma öfverens om den *modus tractandi*, som borde följas å den tyska

¹⁾ Han yttrade till Contarini, att man måste så varsamt som möjligt behandla den religiösa frågan, »per non traghettar la guerra presente, che fin hora è stata politica, in guerra di religione, come forse gli protestanti desiderano»: Contarini till Nani (den berömda historikskrifvaren, venetiansk ambassadör i Paris) d. 16 juni 1645. Ven. A.

sidan, ja läto tiden förlöpa under sådana lumpna tvister, som t. ex. den om excellenstiteh, hvilken de furstliga gesanterna ej ville medgifva de kurfurstliga ¹⁾. För att komma till klarhet i den hufvudsakliga tvistefrågan, den om samtliga ständernas deltagande i kongressens förhandlingar, höllo de kejserliga och kurfurstlige legaterna den 30 juni—1 juli 1645 en konferens i Lengerich (en ort belägen emellan Osnabrück och Münster). Här beslöts visserligen, att kejsaren borde admittera samtliga ständerna till kongressen, men derjämte att de skulle kallas endast till Münster, och att, till dess de hunnit infinna sig (d. v. s. i sjelfva verket *ad calendas græcas*), en förstärkt riksdeputation skulle derstädes deltaga i förhandlingarna. Försöket att på detta sätt förlägga kongressens tyngdpunkt till Münster och att draga de evangeliska ständerna undan Sveriges inflytande, kunde ej annat än reta de svenska legaterna, hvilka också hotade att öfvergifva kongressen och sluta separatfred; och försöket att på en omväg insmuggla riksdeputationen rönt starkt motstånd hos de evangeliska ständerna i Osnabrück, hvilka städse handlade i samråd med svenskarne. De förklarade, att deputationsformen ej vore antaglig, utan att ständerna fördelade i de tre vanliga rikskollegierna borde samtliga deltaga i förhandlingarna och samtidigt å båda orterna, så att hvartdera kollegiet befunne sig dels i Osnabrück dels i Münster, men likväl betraktades såsom ett helt, och att de öfliga re- och correlationerna såväl emellan de båda delarne af hvarje kollegium, som emellan de särskilda kollegierna skulle ske antingen genom utsedda

¹⁾ Härom gör Contarini följande reflexion: »Tutti nell' imperio languiscono, e pure tra questi languori, eh' à dir il vero sono dei più confinanti alla morte, prevagliano gl'affetti della religione, della passione, e non sanno manco risolversi a convenire per stabilir del luogo e delle forme, con le quali si doveria progredir nei trattati»: Contarini till Navi d. 25 aug. 1645. Ven. A.

ombud eller genom ständerna sjelfva å möten, som föranstaltades ömsevis i Osnabrück och i Münster, hvar efter ett gemensamt s. k. conclusum skulle bringas till stånd.

Efter ett envist motstånd från de kejserliges och de i Münster församlade katolska ständernas sida — ett motstånd som uppmuntrades genom fransmännens vacklande hållning i denna sak — fann man slutligen för godt att gifva vika; det var att vänta, att svenskarne numer, efter fredsslutet med Danmark (d. 13 aug.) och stilleståndet med Kursachsen (d. 27 aug.), skulle med förökad kraft fullfölja kriget i Tyskland, och detta bidrog att stämna kejsaren till foglighet. Den 19 augusti 1645 utfärdade han en allmän kallelse till samtliga riksständer att vid kongressen inställa sina fullmäktige, och kort derpå blef den af protestanterna föreslagna modus tractandi äfven i Münster antagen. Härigenom hade kronorna, och i första rummet Sverige ¹⁾, tillintetgjort kejsarens så länge och envist förfäktade plan att ensam eller på sin höjd biträdd af kurfurstarne få vid kongressen representera riket och bestämma dess fredsvilkor. Den nu antagna formen för öfverläggningarna var visserligen tung och otymplig, men likväl den enda, som kunde anses fullt betryggande för de protestantiska intressena. De mäktigare tyska ständerna uppträdde hädanefter vid kongressen såsom själfständiga stater och hade vanligen ombud å båda orterna; alla de öfriga delade sig i tvänne stora grupper, den svensk-protestantiska i Osnabrück och den kejserlig-katolska i Münster, hvarjämte med tiden bildade

¹⁾ »Sempre più appar chiaro, che gli affari di Germania si trattaranno anzi in Osnabrück che à Münster, sotto la directione de' Suezesi più che de' Francesi — essi medesimi il confessano e conoscono di esser più seguaci che direttori». Contarini till Nani den 26 maj och den 18 aug. 1645. Ven. A.

sig flere mellangrupper, en fransk-ligistisk, en spansk-ultramontan m. fl. ¹⁾).

Sedan frågan om riksständernas deltagande blifvit afgjord, erbjödo sig de kejserlige att afgifva sina förklaringar öfver kronornas propositioner och utsatte der-till en bestämd dag, nämligen den $\frac{1}{2}$ september 1645, jämt 90 år efter religionsfredens undertecknande. Detta gaf anledning till en ny tvistefråga af preliminär art, i det de kejserlige och de katolska ständerna ville från den högtidliga akt, då nämnda förklaringar skulle afgifvas, utesluta vissa protestantiska ständer, nämligen stift Magdeburg, HessenCassel, BadenDurlach och NassauSaarbrücken, det förstnämnda därför att dess ärkebiskop var protestant, de tre sistnämnda på den grund att de ännu voro oförsonade med kejsaren eller till och med i öppen fejd med honom. De svenska legaterna förfäktade ifrigt de uteslutnes rätt, men gáfvo slutligen med sig på de öfriga protestantiska ständernas begäran och emot deras löfte att vid de följande förhandlingarna ej utesluta de ifrågavarande ständerna. Derpå blef den kejserliga förklaringen å utsatt dag i de tyska ständernas närvaro högtidligen uppläst på rådhusen i Osnabrück och Münster. På sistnämnda stället blef förklaringen genom medlarnes försorg till fransmännen öfverlemnad. I Osnabrück erbjödo sig först venetianarne, derpå de närvarande kurfurstlige sändebuden att göra tjänst såsom medlare, men dessa anbud afböjdes af svenskarne, det förre emedan republiken ej ville i Osnabrück underhålla annan fullmäktig än en resident, det

¹⁾ Denna öfversigt af de två första årens förhandlingar grundar sig på Meiern, *Acta Pacis Westphalicæ*, I; Chemnitz, a. st. IV, 4 o. 5; Bougeant, *Histoire du traité de Westphalie*, bok. I—III, samt de svenska, kejserlige och brandenburgskå ambassadörernas i Osnabrück relationer. Jfr äfven Stöckert, *die Admission der Deutschen Reichsstände zum Westfälischen Friedenscongresse*, Kiel 1869.

senare på det icke kurfurstarnes företråde måtte väcka missnöje och afund hos de öfriga tyska ständerna. Man öfverenskom slutligen, att förklaringen skulle till svenskarne öfverlemnas direkt genom den kejserlige legationssekreteren, hvilket ock skedde den 12 oktober 1645.

Den kejserliga urkunden var af följande hufvudsakliga innehåll. Kejsaren erbjöd oinskränkt amnesti¹⁾ samt restitution enligt 1641 års riksdags beslut, d. v. s. med 1627 såsom normalår i afseende på andliga gods, 1630 i afseende på verldsliga, han medgaf de reformerte delaktighet i religionsfreden, försäkrade, att han aldrig skulle i rikets angelägenheter företaga något af vigt utan samtliga ständernas samtycke å allmän riksdag, och att ständerna skulle få oqvalde åtnjuta sina suveränitetsrättigheter, deribland rätten att sluta förbund med främmande makter, blott det icke skedde emot kejsaren, riket och religionsfreden, samt medgaf, att alla inre tyska tvistefrågor skulle å kongressen fullkomligt uppgöras; hvad åter beträffade Sveriges fordran af satisfaktion för sig och sina arméer, så förklarade kejsaren sig ej skyldig att gifva någon dylik, men ville ständerna tillerkänna Sverige någon ersättning i enlighet med det Schönebeckska förslaget af 1635, så skulle kejsaren ej motsätta sig. Af ungefär enahanda innehåll var förklaringen till fransmännen, med det undantag att kejsaren ej ville veta af något slags satisfaktion åt Frankrike, ej håller vidrörde punkten om de inre tyska tvistefrågorna. Fransmännen voro därför mycket missnöjda öfver den kejserliga förklaringen; svenskarne åter funno densamma i det hela och med undantag för satisfak-

¹⁾ Den 1 okt. 1645 hade af kejsaren utfärdats ett nytt amnestipatent, förkuumande en allmän amnesti efter riksdagens i Regensburg beslut 1641, men med upphäfvande af den deri för vissa ständer gällande suspensionen.

tionsfrågan tillmötesgående, men misstänkte, att den hufvudsakligen var afsedd att vinna ständerna och draga dem ifrån kronorna. I hvarje fall voro dermed afgjorda tre vigtiga principfrågor, nämligen om de reformertes religionsfrihet, om ständernas suveränitetsrättigheter samt om kongressens rätt att afgöra de inre tyska tvistefrågorna eller de s. k. gravamina.

Det tillkom nu kronorna och de evangeliska ständerna att taga det nästa steget till freden; kronorna hade att afgifva sin »replica» och de evangeliska ständerna sitt »Gutachten» i anledning af den kejsrerliga förklaringen. Här om rådplägrades flitigt på hösten 1645, på samma gång som tvisterna om mediatständernas och de uteslutnes admission fortgingo, och ömsesidiga besök aflades för gemensamma rådplägingar å de båda kongressorterna, af de svenska och franska legaterna samt af de evangeliska och de katolska ständernas deputerade. Men hvad som vid denna tid mer än något annat tog kongressens och allmänhetens uppmärksamhet i anspråk och ingaf förhoppning om en snar fred, var underrättelsen, att kejsaren uppdragit åt sin förtrögnaste minister grefve Maximilian von Trautmannsdorf att afgå till kongressen och med vidsträckt fullmakt öfvertaga högsta ledningen af underhandlingarna å den kejsrerliga sidan. Den $\frac{19}{29}$ nov. 1645 höll Trautmannsdorf incognito sitt intåg i Münster och begaf sig derifrån den $\frac{5}{15}$ dec. till Osnabrück. Verkan af hans närvaro spordes redan deri, att utan vidare uppskof lejdebref beviljades de mediatständer, för hvilka Sverige fordrat sådana (Stralsund och Erfurt), och att de ständer, som kejsaren och katolikerna velat utesluta från förhandlingarna, nu på vissa villkor till dem tingo tillträde. Men ännu vigtigare var, att Trautmannsdorff utan vidare omsvep gick rakt på den fråga, hvars lösning efter hvad alla visste var det första villkoret för

hvarje fredsslut, nämligen frågan om de främmande kronornas satisfaktion.

Denna fråga, som naturligtvis var den för kronorna viktigaste, hade dessa i sina propositioner endast i största allmänhet omförmålt, utan att på något sätt specificera sina fordringar. Orsaken till denna varsamhet är lätt att inse; de stora fordringarna skulle skrämma de tyska ständerna och gifva de kejserlige tillfälle att göra kronornas afsigter misstänkta, de skulle äfven skaffa kronorna nya fiender i dem, som genom fordringarna funne sig hotade eller förfördelade. Bland dessa hade Sverige för Pommerns skull i första rummet att frukta Brandenburg.

Dittills hade Sverige och Brandenburg vid fredsverket förfäktat samma meningar och intressen; såväl vid riksdeputationen i Frankfurt som vid sjelfva kongressen hade de kurfurstliga gesanterna med kraft och skicklighet motarbetat de kejserliges bemödanden att utesluta ständerna och gått hand i hand med svenskarne. Hvad åter beträffar frågan om Sveriges satisfaktion, hade de befallning att motsätta sig hvarje afträdelse af pommerskt område och i stället föreslå en större penningsumma mot pant af några andliga gods och stift, sådana som Magdeburg, Bremen och Verden, Halberstadt, Minden, Osnabrück ¹⁾. Först på hösten 1645, efter de kejserliga propositionernas afgifvande och under öfverläggningen om dem, började man i de diplomatiska kretsarne tala om denna ömtåliga fråga. De svenska sändebuden fingo länge vänta på nya instruktioner och ytttrade sig därför ej bestämdt, men sökte dock enskildt förbereda sinnena på nödvändigheten af Pommerns afträdelse. Å andra sidan voro de kurfurstliga sändebuden mycket verksamma i motsatt riktning både hos

¹⁾ Kurfurstens instruktion af den 28 jan., resol. den 28 juni 1645: Urk. u. Akt. IV, ss. 375, 384 ff.

de kejsrerlige, de franske och ständerna. De förstnämde uppmanade dem till ståndaktighet och lofvade, att kejsaren ej skulle afstå en handsbredd af rikets jord; fransmännen åter rådde dem att hålla god min i elakt spel och att med Sveriges tillhjälp skaffa sig ersättning för Pommern. Hvad ständerna beträffar, voro de af olika meningar; få voro dock de, som väl unnade Sverige Pommern, och till och med öfver de evangeliske beklagade sig de svenska sändebuden: »när man rör sig om satisfaktion, finnas de hvarken kalle eller varme», utan bete sig »liksom vore de deruti icke intresserade» ¹⁾. Ett godt stöd fingo brandenburgerne i de pommerska sändebuden, och till och med Stralsunds utskickade, hvilka svenskarne med så mycket besvär skaffat tillträde till kongressen, motsatte sig deras anspråk på Pommern ²⁾. Förgäfvdes bemödade sig de svenska sändebuden att vinna de pommerske genom vänlighet och goda löften, förgäfvdes sökte de skrämja dem med kurfurstens reformerta bekännelse och faran, att han skulle mot Pommern begagna den jus reformandi, som han arbetade på att förskaffa äfven de reformerte furstarne; de pommerske kunde ej förmås att medgifva mera, än att de möjligen skulle vara benägna för det svenska våldet, om de ej vore genom ed och förpligtelser bundna vid en annan ³⁾. De pommerske iakttago emellertid en mycket försiktig hållning; ej så brandenburgerne, hvilka förde ett högt språk, kallade Sveriges fordran »obillig och okristlig» och framkastade hotelser om »desperata consilia», om nytt förbund med kejsaren, med Polen och Danmark o. s. v. Och i en ny resolution af den 3 dec. inskräppte kurfursten ånyo sitt beslut att ej

¹⁾ De kurfurstl. gesant:s relationer d. 1, 8, 17, 22 nov. 1645: Urk. u. Akt. Sv. legat:s rel. d. 8 dec. 1645: W. F. H.

²⁾ Så yttrade de åtminstone till de pommerske: se de pomm. sändebudens relationer, tryckta i Baltische Studien, IV, 2, s. 82.

³⁾ Baltische Studien, IV, 2, ss. 30, 35, 51, 73, 86.

afstå något af Pommern, ty detta land vore liksom en förmur för kurfurstendömet, och endast derigenom kunde förbindelsen emellan Brandenburg och Preussen upprätthållas ¹⁾).

Ej långt förut hade de svenska legaterna från sin regering emottagit bestämda instruktioner rörande Sveriges satisfaktion. De skulle i första hand begära Pommern med stift Cammin, Wismar, stiften Bremen, Magdeburg, Halberstadt, Verden, Minden och Osnabrück, äfvensom Schlesien; derpå skulle de långsamt, »testudineo gradu», släppa efter de öfriga stiften, men hålla fast vid Pommern med stift Cammin, Wismar med Poel och Wallfisch samt Bremen och Verden; hvad Schlesien beträffar, borde Brandenburgs »æquivalent» derur tagas. Mot kurfursten behöfde ej vidare undseende visas, utan borde man »slå botten ur tunnan» och uttryckligen säga, att man på inga villkor ärnade afstå från Pommern; det var rikskanslerens sista ord i den skrifvelse, som han i regeringens namn den 10 nov. aflät till legaterna, att ingen besittning kunde, om man afsåge Sveriges säkerhet och gagn, jämföras med Pommern ²⁾).

Hvad de öfriga svenska fordringarna beträffar, så hade Wismar allt sedan jan. 1632 befunnit sig i Sveriges våld. Redan Gustaf Adolf hade sökt förmå hertigarne af Mecklenburg till dess afträdande; han hade dock endast kunnat utverka åt Sverige rätten att tills vidare besätta Wismar, Poel och Warnemünde ³⁾). Under den följande tiden började Wismar af svenskarne betraktas såsom en för Sveriges säkerhet oumbärlig be-

¹⁾ Kurfurst. gesants rel. d. 10 nov., d. 28 dec. Kurf:s resol. af d. 3 dec. 1645: Urk. u. Akt. Chemnitz, a. st. IV, 5: 50. Kejsarl. gesants i Osnabrück rel. d. 27 nov. 1645: W. A.

²⁾ K. M. till legaterna d. 10 nov. o. 23 dec. 1645: Rreg.

³⁾ Fördraget emellan Gustaf Adolf och hertigarne af Mecklenburg slöts d. 28 febr. 1632 i Frankfurt a. M. Underhandlingen hade förts af Salvius.

sittning, dels för hamnens skull, dels med afseende på Danmarks närhet, dels äfven därför att platsen skulle sätta Pommern i förbindelse med den andra hufvuddelen af den svenska satisfaktionen, nämligen stiften Bremen och Verden. Första tanken på förvärfvandet af dessa båda stift hade hos de svenska statsmännen uppstått redan 1634, då man väntade den bremiske ärkebiskopens snara fränfalle och stiftets ledigblifvande ¹⁾). Denna ledighet inträffade verkligen i sept. 1634, men som detta var en för svenskarne kritisk tidpunkt, måste rikskansleren beqväma sig att erkänna den nye ärkebiskop, som af domkapitlet valdes, nämligen hertig Fredrik af Danmark, konung Kristians andre son. Emellertid förlorade man ej stiftet ur sigte, och under danska kriget tog Königs-mark detsamma i besittning, i början af 1645. Vid fredsunderhandlingarna i Brönsebro sökte danskarne utverka hertig Fredriks återinsättande, men förgäfvades; de måste nöja sig med den franske medlarens löfte att hos drottningen i Sverige till det bästa anbefalla hertigens intresse. Detta löfte blef ej af någon nytta för Danmark; den svenska regeringen beslöt nämligen att ej vidare släppa danskarne in i stiftet, utan att i dess ställe sjelf behålla detsamma jämte det angränsande stift Verden. Skälen till detta beslut vore dels farhågan för Danmarks anspråk, dels de omständigheter, som af Salvius, den ifrige förfäktaren af denna plan, ofta plägade anföras: »det ena af de båda stiftet vore ett stånd i den westfaliska kretsen, det andra i den nedersachsiska, och hade man alltså säte och stämman i två kretsar. Stiftet låge emellan de två hufvudfloderna Elbes och Wesers utlopp, hvilka man sålunda kunde beherska. Så vunne man ock en vigtig korrespondens-linie mellan

¹⁾ Hvad stift Verden angår, hade detsamma i följd af restitutionse-diktet indragits af katolikerna och förlänats åt biskopen i Osnabrück, men åter befriats genom svenskarne.

dessa flodmynningar och Göteborg. Och ändtligen yppades derigenom tillfälle att stifta närmare förbindelser med huset Braunschweig-Lüneburg», o. s. v. ¹⁾).

Om än satisfaktionsfrågan otvifvelaktigt var den för Sverige viktigaste af de frågor, som skulle vid kongressen förekomma, får man likväl ej anse det för blott hyckleri, då det befalldes de svenska legaterna att försäkra, det Sveriges förnämsta ersättning låge i tyska ständernas »väl funderade frihet». Ty denna frihet var dock i hvarje fall ett vilkor för Sveriges säkerhet och inflytande i Tyskland. Legaterna skulle därför i det längsta påyrka allmän restitution efter 1618 års norm, de skulle styrka både Frankrike och de evangeliska ständerna att hålla fast vid denna fordran och endast på ständernas egen begäran släppa efter i detta hänseende. Genom att sålunda i handling visa sitt deltagande för ständernas angelägenheter skulle man så mycket bättre kunna se sitt eget intresse till godo. Den politik, som Sverige ärnade vid kongressen följa, uttalar sig kortligen i den befallningen till legaterna: »gån alltid i bägge ärendena (d. v. s. satisfaktionsfrågan och ständernas angelägenheter) pari passu, och under favor af ständernas intresse söken att göra satisfaktionspunkten riktig!» ²⁾. Sverige ville sålunda begagna sina trosförvandters intressen såsom en häfstång för sina egna, men hade ingalunda för afsigt att uppföra de förra, sedan de senare blifvit tillgodosedda, såsom ock utgången nogsamt bevisade ³⁾.

¹⁾ Salvius till rikskansleren d. 18 juli 1635: Ox. saml. Dens. till Per Brahe d. 3 mars 1645: Skokl. Dens. till Gyldenklou den 2 febr. 1646: W. F. II.

²⁾ Orden förekomma i K. M:s förklaring till legaterna d. 30 maj 1646: Rreg.

³⁾ Endast i denna mening gäller om Sverige hvad Bougeant, a. st., V, 72, uppgifver: »que les plénipotentiaires des deux couronnes étoient

Innan vi öfvergå till de egentliga fredsunderhandlingarna, torde det vara af intresse att göra närmare bekantkap med de förnämsta af de i kongressen deltagande diplomaterna.

Af de svenska legaterna intog Johan Oxenstjerna den främsta platsen på grund af sin börd och sin riksrådsvärdighet, men hvarken på grund af ålder och erfarenhet eller begåfning. Född 1611 hade han efter afslutade studier redan vid 23 års ålder börjat sin diplomatiska bana med en beskickning till England och Nederländerna samt derpå varit en af Sveriges fullmäktige vid stilleståndsförhandlingen i Stuhmsdorf 1635. Följande år gifte han sig med Anna Sture, sista ättlingen af den fräjdade Sturesläkten. Vid 28 års ålder utsedd till riksråd förordnades han två år derefter (1641) till Sveriges förste legat vid den förestående stora fredskongressen. Hvad som förskaffade honom vid så unga år detta viktiga uppdrag, var naturligtvis faderns stora anseende och förhoppningen, att denne skulle med sina visa rådslag stödja och leda honom; sonen skulle blifva liksom en ställföreträdare åt fadern. Erkännas måste ock, att den gamle rikskansleren ingalunda sparade sina råd och förmaningar ¹⁾, men det oaktadt visade sig Johan Oxenstjerna åtminstone under den första tiden icke fullt vuxen ett så maktpåliggande uppdrag. De mest framstående felen hos honom voro högdragenhet och egensinne, fel som för öfrigt tillskrefvos svenska nationen i allmänhet. Han uppträdde i det yttre med mycken ståt och sökte öfverglänsa de

convenus entre eux de se relâcher sur les affaires générales, à proportion que les ennemis consentiroient à les satisfaire sur leurs intérêts particulières».

¹⁾ Se den af Gjörwell utgifna samlingen af hans bref till sonen åren 1642—1649, innehållande 248 bref, deribland många utförliga.

andra diplomaterna ¹⁾; endast fransmännen kunde i detta afseende täfla med honom. Han hyste öfverdrifna föreställningar om sitt lands och sin slägts storhet och glans och sårade ofta sina kolleger genom sin ton och sina anspråk ²⁾, i synnerhet som de tyckte sig finna, att den höga tonen ej uppbars af en motsvarande begåfning. Man återfinner ofta i de diplomatiska brefväxlingarna det omdömet om Johan Oxenstjerna, att han saknade »capacitet»; det hette, att hans underhandling bestode i att upprepa ständigt samma skäl o. s. v. Derjämte hade han svårt att beherska sina känslor och bibehålla fattningen, när det gick honom emot. Slutligen ansågs Oxenstjerna ej blott af de återhållsamme fransmännen och italienarne ³⁾, utan äfven af tyskarne vara allt för mycket hängifven åt bordets nöjen; han omtalas ej sällan såsom upphetsad af starka drycker och derigenom mindre diplomatisk i sitt sätt att gå till väga. Med alla dessa brister var Johan Oxenstjerna i hvarje fall en kunnig, redbar och fosterländskt sinnad man, och den erfarenhet han efter hand förvärfvade satte honom med tiden i stånd att på ett mera tillfredsställande sätt fylla sin uppgift.

Den andre af Sveriges representanter, hofkansleren Johan Adler Salvius, känna vi af det föregående såsom

¹⁾ Contarini berättar (jfr äfven Bougeant), att Oxenstjerna vanligen uppträdde med en svit af många vaguar samt uppvaktande adelsmän, pager och hillebardier; då han spisar, göres musik med »pifferi, tamburi e trombe», hvilket eljest är ett privilegium för kurfurstarne, och äfven stunden, då han går till hvila och står upp, tillkännagifves med pukor och trumpeter.

²⁾ En fransk minister tillägger Joh. Oxenstjerna den meningen, »qu'un roi de Smolandie seulement ne devrait point céder à celui de France». — Servien kallade O. (såsom det återgafs på tyska) »ein hoch intonirtes aufgeblasenes Subjectum, dabei nichts in Recessu wäre». Jfr Bougeant a. st. I, 24.

³⁾ Contarini säger om honom, att han var »superbo al più alto grado come pur dedito al vino a segno stravagante, vizii amendue naturali della nazione tutta». Han kallas ock »testardo assai».

en af sin tids finaste och skickligaste diplomater. Han egde en omfattande lärdom och hade vid utländska lärosäten förvärfvat både filosofisk och juridisk doktorsgrad; hans juridiska insigter kommo honom väl till pass, när det gälde att ordna det tyska rikets invecklade rättsförhållanden. Såsom stilist intager han ett ganska högt rum; med samma ledighet och behagrörde han sig på det svenska och det latinska språket; hans svenska bref och statshandlingar höra, ehuru vimlande af latinska och franska uttryck, till det bästa den tiden frambragt på prosastilens område. Dock tyckte man sig finna, att han stundom missbrukade sin talang till spetsfundigheter och lärdomsprål¹⁾. Genom en lång erfarenhet hade han förvärfvat noggrann kännedom om den europeiska politiken och särskildt det tyska rikets inre förhållanden. Han egde ett genomträngande skarpsinne och en långt beräknande försigtighet²⁾. Känd såsom en mästare i intrigens och förställningens konst var han i hög grad fruktad och af fienden skildrad såsom en »Lügner und Machiavellista»³⁾. I sjelfva verket var han stundom mindre nogräknad om medlen och använde med förkärlek list och omvägar för att nå sitt mål. Hans skarpsinne urartade stundom till en öf-

1) »Salvius discurrendis med en hop ratiunculis, som läste han Terentium eller Plautum för skoledjäknar, att visa sin stora vetenskap»: Axel Oxenstjerna till sonen d. 4 mars 1648. — »Si j'avais l'intention de marchander, pointiller et distinguer, je n'anrais pas manqué des moyens non plus que M. Salvius, quoique je ne sois pas docteur»: D'Avaux till De Rorté d. 1 sept. 1640. Wahrenb. saml.

2) »En man af stat bör vara såsom en cubus; på hvilken sida han dimper att han likväl blifver stående», skref Salvius till Axel Oxenstjerna d. 9 okt. 1639. Ox. saml.

3) Så skrifver greve Kurtz d. 8 maj 1638 till kejsaren: »Es erscheint, was gleichwohl dieser Salvius für ein schlechter Mensch und wie er ein solches Instrumentum, so alle des Ochsenstirns Gedanken zu Werk muss setzen, er befehle ihm was Indignitet er immer wolle». Jfr Bougeants omdöme.

verdrifven misstänksamhet, hans försigtighet till obestutsamhet och vankelmod ¹⁾. Ödmjuk emot sina förmän hade han svårt att komma öfverens med kolleger och medarbetare, ty han var retlig och ömtålig om sin makt. Denna makt var i sjelfva verket ganska stor och grundade sig ej blott på hans diplomatiska uppdrag. Vid sidan af dessa utvecklade han nämligen äfven en vidsträckt finansiell verksamhet. Allt sedan 1638 hade han uppburit och förvaltadt de franska subsidie-medlen samt med tillhjälp af dessa upplånat och förskotterat medel till arméernas underhåll. Han var rätte mannen härtill, ty han egde en ovanlig finansiell skicklighet och åtnjöt dessutom en stor enskild kredit, såsom egare af en betydlig förmögenhet. Denna var grundlagd genom hans giftermål med den rika guldsmidsenkan Margareta Hartmann (född Skute) och ökades alltjämt genom Salvii sparsamhet och födgeni, genom betydliga förlänningar af kronan och slutligen äfven genom gåfvor af främmande potentater, som åstundade hans tjänster. Det måste dock erkännas, att han aldrig af sådana gåfvor lät förmå sig att försumma sitt fosterlands intressen. Hvad ryktet hviskade om hans enskilda lif, kan såsom obestyrkt förbigås. I konfessionelt afseende ansågs Salvius mer fördomsfri, än Oxenstjerna ²⁾.

¹⁾ Enl. Chanuts bref till Servien d. 5 sept. 1648 ansågs Salvius vara »faible, craintif, irrésolu, pliant à toute persuasion, incertain dans ses propres avis et capable de se laisser surprendre par de fausses apparences contre ses premières résolutions». Wahrenb. saml. Joh. Oxenstjernas bref till fadern äro fulla af klagomål öfver Salvii vankelmod.

²⁾ Contarini kallar honom »più politico e meno zelante dell' Oxensterna in proposito della religione»; C. till Nani d. 10 juli 1646. — I det paskill öfver Salvius och hans hustru, som finnes tryckt i *Deutsche Acta Eruditorum* af 1712 p. 488 ff., och som för öfrigt innehåller många träffande omdömen om S., skildras han såsom en religiös tviflare och fritänkare.

Förhållandet emellan de båda svenska legaterna var ingalunda det bästa. Redan 1641, sedan Johan Oxenstjerna kommit öfver till Pommern, yppade sig den första anledningen till missämja emellan dem, i det Oxenstjerna i en skriftväxling förvägrade Salvius excellens-titeln samt förklarade sig sjelf vara »caput legationis», ett uttryck som saknade all grund i fullmakterna och därför äfven af rikskanslern ogillades ¹⁾). Väl återställdes för tillfället det goda förhållandet, men sedan de båda legaterna 1643 personligen sammanträffat och börjat sin gemensamma verksamhet, visade det sig snart, att de ej kunde draga jämt. Orsaken härtill var naturligtvis ömsesidig afund och bådas önskan att spela den första rollen. Oxenstjerna inbillade sig, att Salvius ville »spela præceptor» för honom såsom den yngre ²⁾), och harmades deröfver, att Salvius ensam hade förtroendet af hela den finansiella förvaltningen, äfven hvad legationens underhåll beträffade. Salvius åter kunde ej smälta, att han, som med sådan utmärkelse ledt Sveriges underhandlingar i Tyskland allt sedan 1637 och så grundligt kände den europeiska politiken, nu måste nöja sig med andra rummet, medan en annan, yngre, oerfarnare och mindre begåfvad, uppträdde såsom Sveriges »principalgesant» och tog hedern från honom. Och detta blef så mycket bittrare, som den stolte och sträfve Johan Oxenstjerna vid alla tillfällen lät Salvius känna hans underordnade ställning. Salvius å sin sida gjorde allt för att visa sin andliga öfverlägsenhet, sitt större anseende och inflytande vid fredskongressen; han inlät sig utan sin kollegas vetskap i särskilda förhandlingar, ja yppade stundom instruk-

¹⁾ Härom se åtskilliga bref i ofvannämnda saml. af Gjörwell. Joh. Oxenstjerna till fadern d. 12 jan. 1642: Ox. saml.

²⁾ »Salvius umgår med mig, unge man, såsom en gammal räb», skriver han en gång till fadern.

tionernas innehåll fortare än han bort, för att vinna försteget framför Oxenstjerna och genom sin fredsifver skörda bifall vid kongressen; han klagade inför främlingar öfver sin kollegas »bizarrerier», »orimliga actiöner» o. s. v., och blottade skoningslöst hans svagheter. Det är naturligt, att ett dylikt missförhållande emellan legaterna ej kunde vara annat än menligt för Sveriges intressen.

Till den svenska legationen hörde äfven residenten i Münster Schering Rosenhane samt legationssekreteraren Mathias Mylonius eller Björnkrou, såsom han hette sedan han 1645 blifvit upphöjd i adligt stånd. Båda voro män af framstående begåfning och derjämte af en omfattande bildning; de omtalas med mycket beröm af af de utländske diplomater, med hvilka de kommo i beröring ¹⁾. Contarini gifver de svenska diplomaterna i allmänhet det vitsordet, att de förstodo så väl iakttaga sitt lands värdighet och intressen, att de nogsamman visade sig endast till namnet vara barbarer; han hade ofta varit i tillfälle beundra de unga svenskar, hvilka utskickades att besöka främmande land, för deras insigter, klokhet och takt ²⁾.

Inom den franska legationen rådde samma split, som inom den svenska, emellan grefvarne D'Avaux och Servien, och det var hufvudsakligen därför, som franska regeringen till Münster affärdade såsom principalgesant Henri af Orléans, hertig af Longueville, hvilken Mazarin dessutom gerna såg aflägsnad från hofvet. Denne praktälskande, vänsälle prins var väl skickad att

¹⁾ Om Rosenhane heter det i sachsiska gesanternas diarium: »Vir est corpore eximius, fronte liberalis, doctus ingenio, qui aut egregie bonus aut altissime novit dissimulare». D. A. Härmed öfverensstämmer Contarinis omdöme.

²⁾ Se Contarinis final-relation, tryckt i *Fontes rer. Austr. Dipl.* XXVI: »Quanti ministri sono sortiti da quell' horrido settentrione, tutti indifferentemente sono riusciti e nell' una e nell' altra mirabilmente».

representera och att medla mellan sina båda kolleger, men ingrep ej på något kraftigare sätt i förhandlingarna, utan lät för det mesta leda sig af D'Avaux' råd, åtminstone i alla Tyskland rörande frågor. Claude de Mesmes grefve D'Avaux, vid denna tid 50 år gammal, hade sedan 12 år tillbaka varit sysselsatt med de tyska och nordiska förhållandena, hvilka han därför kände bättre än någon annan fransk diplomat; han hade 1634—35 besökt Danmark, Sverige och Polen samt bemedlat stilleståndet i Stuhmsdorf; derpå hade han i Hamburg bevakat Frankrikes intressen och der afslutit såväl förbundsfördragen med Sverige som fredspreliminärerna af 1641. D'Avaux var en man af omfattande bildning, odlad smak och literär begåfning; han ansågs för en af sin tids ypperste stilister, och hans diplomatiska noter beundrades såsom i formelt afseende mönstergilla; man beskyldde honom till och med för öfverdrift i detta hänseende, i det han nedlade för mycket arbete på formen och stundom uppoffrade saken för en vacker fras ¹⁾. D'Avaux var vältalig, smidig, belevad samt rastlöst verksam och rörlig, men ansågs tillika mindre fast till karaktären, obeslutsam och lätt rådvill samt i religiöst afseende bigott.

I många afseenden var Servien en motsats till D'Avaux. Abel Servien, grefve de la Roche-Servien, var nämligen en fast och energisk man, stolt och hersklysten, sträf och otillgänglig, men i religiöst afseende mer fördomsfri än D'Avaux. Hans bildning och insigter lågo mer åt det juridiska hållet än åt det literära. Af Richelieu aflägsnad från styrelsen hade han af Mazarin blifvit återkallad och egde i hög grad denne mi-

¹⁾ »Vous avez mieux aimé faire courtes fortunes aux intérêts du Roi, que de perdre quelques mots de latin, parce qu'ils avaient trop coûté à trouver», yttrade Servien till D'Avaux: *Négociations secrètes*, I, s. 39. — »Det är allt ihop med honom lapperi och vaniteter», skriver Joh. Oxenstjerna till fadern.

nisters förtroende, medan deremot Longueville och D'Avaux voro föremål för Mazarins misstroende. Endast Servien kände de innersta syftena i kardinalens politik, hvarom han erhöll kännedom genom särskild brefväxling. Detta förhållande gaf Servien en viss öfvervigt och gjorde det för honom ännu svårare att förlika sig med D'Avaux' företräde i rang och anseende. Härigenom uppstod emellan legaterna en stark spänning, hvilken gick ända derhän, att de ej längre sammanträffade, utan förhandlade med hvarandra genom legationssekreteren, äfvensom insände särskilda berättelser till hofvet, ja till och med offentliggjorde stridskrifter emot hvarandra. Genom Longuevilles ankomst blef endrägten åtminstone till det yttre återställd ¹⁾. — Såsom fransk resident i Osnabrück tjenstgjorde först den tidigare såsom resident i Sverige anstälde baron de Rorté, men som denne var en af D'Avaux' vänner, förstod Servien att aflägsna honom. Han efterträddes af en herr de la Barde, hvilken åter efter ett år ersattes af herr de la Cour.

Vida större inflytande på kongressen än Longueville utöfvade den kejserlige principalgesanten, grefve Maximilian von Trautmannsdorf. Född 1584 hade Trautmannsdorf blifvit uppfostrad i den evangeliska bekännelsen, men tidigt öfvergått till den katolska; han hyste dock ej renegaters vanliga hätskhet emot den kyrka, de fordöm tillhört, utan visade sig städse fördragsam emot olika tänkande. Såsom Ferdinand II:s ungdomsvän och trogne anhängare åtnjöt han städse denne kejsares synnerliga förtroende, om han än i afseende på inflytande öfverflyglades af det ultramontana spansksinnade partiet vid kejsarhofvet. När kejsaren sökte försoning med de

¹⁾ Om de franska legaterna och deras misshälligheter, se Bougeant a. st. I, samt Contarinis relationer, äfvensom dithörande handlingar i Négoc. secrètes, I.

evangeliska ständerna, var det Trautmannsdorf, som ledde underhandlingen; freden i Prag 1635 var hans verk. Han bibehöll samma förtroende hos Ferdinand III, hvars öfverhofmästare han varit före tronbestigningen och af hvilken han sedermera utnämndes till president i geheime-rådet; sitt inflytande begagnade han till att verka för freden, i strid med det spanska, jesuitiska partiet, som hade mäktiga förespråkare i kejsarinnan, Maria af Spanien, samt hennes biktader Chiroga. Trautmannsdorf var genom hela sin personlighet synnerligen lämplig för det värf, som nu anförtroddes honom. Väl egde han ej de yttre företräden, som anses önskvärda hos en diplomat; han hade ett mindre fördelaktigt yttre och var ingenting mindre än hofman i sitt sätt att vara ¹⁾, men dessa små brister ersattes rikligen genom inre egenskaper: han var mild och välvillig, tystlåten och pålitlig, öppen och redbar, eller såsom Salvius beskref honom »kort och real i tal och svar, utan discusser och långa compliment, dem han intet kan lida» ²⁾. Läger man dertill hans religiösa fördomsfrihet, hans insigter och erfarenhet i statsmannavärf samt hans inflytande hos kejsaren, så var det på goda grunder, som man lofvade sig mycket af hans närvaro å kongressen ³⁾.

Närmast Trautmannsdorf inom den kejsarliga beskickningen stodo, om man afser rangen, grefvarne Jo-

¹⁾ Rosenhane berättar, huruledes han vid dennes första visit kommit att vända pelsodret i sin kappa utåt och derigenom, krokig som han var och med en stor peruk på hufvudet, sett ut som en björn. — »Är ock en man kloker nog, men af plump och butt procedur i sakerna», skrifver Joh. Oxenstjerna till fadern d. 30 dec. 1645.

²⁾ Contarini yttrar om T.: »non è huomo d'inventione, camina alla buona, si potria accusar più tosto di troppo sincero che di troppo avvertito»: Cont. till Nani d. 3 juli 1646. Jfr Grimanis ömdöme i 1641 års final-relation: *Fontes rer. Austr. Dipl.* XXVI, s. 280.

³⁾ Närmare biografiska upplysningar om Trautmannsdorf meddelas ur österrikiska arkivkällor af Koch, a. st. I, ss. 14 ff.

han Ludvig von Nassau och Johan Maximilian von Lamberg, den förre anstald i Münster, den senare i Osnabrück, men om man afser anseendet och inflytandet, doctor Isak Volmar, hvilken var Nassaus biträde, liksom rikshofrådet Johan Crane var Lambergs medhjelpare. Hvarken Nassau, Lamberg eller Crane åtnjöt något synnerligt anseende vid kongressen ¹⁾, Volmar åter var utan jämförelse den lärdaste mannen och den bästa stilisten vid den kejsrerliga beskickningen och ansågs i allmänhet för en af kongressens största förmågor; i vissa hänseenden kunde endast Salvius täfla med honom, och därför påstods en viss rivalitet råda mellan dessa båda framstående uppkomlingar. Volmar hade börjat sin bana såsom protestantisk teolog, i tjänst hos greffen af Nassau, men då denne 1629 öfvergick till katolicismen, följt hans exempel samt derefter slagit sig på rättsvetenskapen och gått i tjänst hos den tyrolska linien af österrikiska huset. Vid kongressen var han ej blott kejsarens legat, utan äfven ombud för nämnda furstehus, som tillika innehade landtgrefskapet Elsass och sålunda hotades med stora förluster genom Frankrikes anspråk. Måhända var detta anledningen till Volmars hätskhet mot Frankrike och förtrolighet med det spanska partiet; han ansågs af fransmännen för en »pensionarius Hispanorum».

Bland de tyska ständer, som inställt sina ombud vid kongressen, intogs främsta rummet, hvad rangen beträffar, af Kurmainz, som förde direktoriet bland ständerna. Den dåvarande kurfursten af Mainz, Anselm Kasimir, och hans kansler v. Reigersberger, som representerade honom vid kongressen, räknades till det strängt katolska, ultramontana lägret. Den egentlige

¹⁾ Om Crane yttrades skämtvis: *Cranus parum cranii*. »Grefvarne Nassau och Lamberg äre fromme och Crane af ingen consideration». Crane var en fanatisk katolik.

ledaren af det oförsonliga partiet bland katolikerna var dock biskopen af Osnabrück, Minden och Verden, Frans Vilhelm grefve af Wartenberg, son af en bayersk prins. Uppfostrad af jesuiterna hade han varit en af den katolska reaktionens ifrigaste målsmän och särskildt haft ledningen af restitutionsediktets genomförande. Genom nämnda reaktion hade han kommit i besittning af tre f. d. protestantiska stift, men åter förlorat dem i följd af Sveriges uppträdande. Då nu Sverige fordrade de tre stifteten för egen eller andra protestanters räkning, låg det i biskopens intresse att motarbeta freden och sätta sitt hopp till en lycklig vändning i krigslyckan. Till detta ultramontana parti, som slöt sig till Spanien och inspirerades af jesuiterna, hörde många af de små världsliga och andliga riksfurstarne i södra och vestra Tyskland; deras ombud vid kongressen, priorn Adam Adami ¹⁾ och dr v. Leuxelring, ansågos jämte biskopen af Osnabrück för nämnda partis ledare; dessa s. k. triumvirer förfogade öfver så många röster, att de ofta bestämde utgången bland de katolska ständerna.

De bland ständerna, som hade de största intressena att bevaka och äfven utöfvade största inflytandet vid kongressen, voro Kurbayern och Kurbrandenburg. Den gamle kurfursten Maximilian af Bayern önskade före sin död betrygga sina unga söners framtid genom fred och bekräftelse af Bayerns rätt till kurvärdigheten samt Öfre Pfalz, och var därför en af de ifrigaste fredsvännerna. Härigenom hade han blifvit skild från sina forna partivänner, Spanien och ultrakatolikerna, och i stället satt sina förhoppningar till Frankrikes understöd. Han hade därför midt under krigets fortgång med Frankrike inledt ett ränkspel af hemliga underhandlingar, hvaraf en del meddelades det kejserliga hofvet, för

¹⁾ Densamme som författat den bekanta *Relatio historica de pacificatione Osnabrugo-Monasteriensi*.

att afvända dess misstankar, en del åter hemlighölls såsom syftande till kejsarens förfång. Kurfurstens sändebud vid kongressen, af hvilka de förnämste voro friherre von Haslang och dr J. A. Krebs, sökte därför sitt stöd hos de franska legaterna samt motarbetade Spanien och, för så vidt den kejserliga politiken tog intryck af Spanien, äfven kejsaren. Till det fredsvänliga, moderata partiet bland katolikerna räknades de flesta af de mäktigare andliga furstarne, såsom kurfursten Ferdinand af Köln, den bayerske kurfurstens broder, vidare den franksinnade kurfursten Filip Kristoffer af Trier, som länge hållits i kejserlig fångenskap men nyligen blifvit frigifven, samt biskoparne af Würzburg, Bamberg och Salzburg m. fl.

Såsom Kurbrandenburgs fullmäktige hade i april 1645 å kongressen infunnit sig grefve Johan von Sayn und Wittgenstein, anställd såsom principalgesant å båda orterna; han biträdde i Osnabrück af friherre Joh. Fr. v. Löben och kammarrättsrådet Matth. Wesenbeck, i Münster af hof- och kammarrättsrådet Joh. Fromhold. Grefve Wittgenstein hade tidigare varit anställd vid evangeliska förbundets »consilium formatum» samt tjänat Sveriges krona såsom öfverste för två af honom värfvade regementen, men ansåg sig ej för sin tjänst tillräckligt belönad och var därför Sverige mindre bevågen. Han var en klok och verksam diplomat, ehuru saknande literär bildning; derjämte ansågs han vara den största militära auktoriteten vid fredskongressen. — Till den brandenburgska beskickningen slöto sig, såsom redan är nämnt, de pommerska sändebuden, Marcks von Eichstädt och dr Fr. Runge. I religiösa frågor hade kurfursten såsom reformert gemensamma intressen med landtgreffen af Hessen-Cassel, hvilken likaledes till båda kongressorterna affärdat särskilda sändebud, äfvensom med Pfalz och Anhalt.

En jämförelsevis, mindre betydande roll spelade de kursachsiska sändebuden, hofråden Pistorius och Leuber, hvilka först i april 1646 inträffade vid kongressen. De hade kurfurstens befallning att understödja de kejsrerlige i deras bemödanden för freden, att befordra ständernas förlikande på grundvalen af Prag-freden och motarbeta hvarje afträdelse till kronorna; derjämte skulle de motsätta sig hvarje utvidgande af de reformertes rättigheter¹⁾. Det var naturligt, att dylika förlegade och ofördragsamma åsikter ej kunde bereda Kursachsen stort inflytande bland de öfriga protestanterna. Ej håller ville Kursachsen åtaga sig direktoriet bland de evangeliske, hvilket därför fördes först af de magdeburgske, derpå (från sept. 1647) af de sachsen-altenburgske gesanterna. Dessa hörde till en helt annan sida än de kursachsiske; de räknades jämte de sachsen-weimarske, braunschweig-lüneburgske, hessen-casselske, württembergske, m. fl. gesanter till det antikejsrerliga svensksinnade strängt protestantiska partiet och förekomma därför äfven under namnet extremister. Den mest framstående och inflytelserike inom detta parti var den braunschweig-lüneburgske gesanten dr Jakob Lampadius, Salvii ungdomsvän och svenskarnes rådgifvare i åtskilliga tyska tvistefrågor, en klok och begåfvad man samt en skicklig partiledare och därför ett föremål för katolikernas hat²⁾. För öfrigt åtnjöto de lärda doctores juris, som i stort antal bevistade kongressen, ej något synnerligt anseende bland utlandets diplomater, hvilka ofta gjorde sig lustiga öfver deras pedanteri och skrifklåda³⁾. Det var också

1) Kurf:s instruktion af d. 24 mars 1646: D. A. Det var på kejsarens särskilda uppmaning, som kurfursten affärdade sina fullmäktige till fredskongressen, hvilken han*städse betraktade med oblida ögon.

2) Det ger sig luft ännu hos Koch, a. st. förordet till 2:dra bandet.

3) Contarini säger: »Veramente li dottori non sono buoni per questi negotii, troppo compiacendosi de' suoi paragrafi nello scrivere».

sista gången de tyska doctorerna spelade en ledande roll på den diplomatiska skådebanan.

Af de båda i Münster residerande medlarne stod den ene, påflige nuntien Fabio Chigi (sedermera påfven Alexander VII), icke i någon förbindelse med svenskarne; han kunde ej ens umgås med dem, enär de voro kättare. Så mycket lifligare beröring egde rum emellan svenskarne och den venetianske medlaren, Alvisse Contarini. Denne skicklige underhandlare, hvars hela lefnad utgjorde så att säga en enda sammanhängande ambassad, och som med framgång bevakat sitt fosterlands intressen i London, Paris, Haag, Rom och Konstantinopel, afslöt sin långa diplomatiska bana med det hedrande värfvet att medla fred emellan Frankrike å ena sidan, de båda habsburgska makterna å den andra; ja, äfven emellan kejsaren och Sverige gjorde han ofta tjänst såsom medlare, ehuru han af redan anförda skäl ej kunde af svenskarne erkännas såsom officiell medlare. Detta värf utförde han med nit och äfven med oväld, om han än var en bestämd motståndare till Mazarin och skarpt ogillade dennes slingrande, för fredsverket menliga politik. Hans nit för freden blef så mycket större, sedan venetianska republiken 1645 ånyo angripits af turkarne och kommit i stort behof af hjälp från de andra kristna makterna. Men då Contarini insåg, att ett fredsslut ej så lätt skulle kunna bringas till väga, arbetade han för ett stillestånd på längre tid, ett förslag som dock ej behagade svenskarne, hvilka ville begagna de fördelar de hade i händerna. Deremot förespeglade de Contarini möjligheten af en svensk hjälpsändning till sjös emot turkarne; hvarför han i dec. 1645

Trautmannsdorf beklagade, att furstarne ditskickat »ein Haufe Præceptores und Schulmeister, die nichts dann Verwirrung machten, die Reputation und andere Dinge nicht considerirten, weniger den Hofstaat verstünden».

till Sverige affärdade sin legationssekreter Generini för att utverka en dylik hjälp. Denne blef i Stockholm väl emottagen, och en svensk allians med thy åtföljande hjälpsändning erbjöds republiken, men endast på det vilkor att denna bistode Sverige emot habsburgska huset. Detta vilkor gjorde naturligtvis hvarje dylik allians omöjlig ¹⁾. Emellertid fortfor allt framgent ett godt förhållande att råda mellan Contarini och den svenska beskickningen, i synnerhet Salvius.

Tvänne andra makter, som endast i Münster egde representanter, voro Spanien och de Nederländska Staterna. Dessa fordom så fiendtliga makter voro nu allvarligt sinnade att göra slut på den långa striden, de underhandlade med hvarandra utan medlare, och fåfänga voro alla Frankrikes bemödanden att hindra en uppgörelse. Spaniens principalgesant var, såsom redan är nämnt, grefve Guzman de Peñaranda; bland beskickningens öfriga medlemmar märkas i synnerhet don Diego Saavedra, som dock snart lemnade kongressen, och den sluge burgundaren Anton de Brun. Emot de svenska sändebuden visade sig spanjorerna mycket förekommande i förhoppning att kunna draga dem ifrån det franska förbundet och inleda separatförhandlingar emellan dem och de kejserlige. — Den nederländska af åtta medlemmar bestående ambassaden inträffade först i januari 1646; dess mest framstående medlemmar voro Adrian Pauw, representant för provinsen Holland och för det aristokratiska, anti-oraniska partiet, och Jan van Knuyt, som var prinsens af Oranien anhängare.

Andra stater, som läto vid den stora fredskongressen representera sig, voro Toscana, Mantua och Savoyen, Schweiziska Edsförbundet samt Portugal, hvilket land

¹⁾ Härom finnas närmare upplysningar i förf:s afh.: Sveriges förbindelser med Venetianska republiken under 17:de århund. (Nordisk Tidskrift för 1867), grundad på handlingar i Ven. A.

dock ej var af de habsburgska makterna erkändt såsom i fredsverket deltagande. Dessutom voro ombud från konungen i Polen och fursten af Transsylvanien tidtals vid kongressen närvarande. Af Europas mera betydande stater saknades sålunda, för att icke tala om Ryssland och Turkiet, inga andra än England och Danmark. Det var den första allmänt europeiska fredskongress; och den blef i följd af de tyska ständernas allmänna deltagande talrikare besökt än någon annan i före 1814 samt på grund af tvistefrågornas mångfald och art i hög grad invecklad. Det skulle tydligen kräfva lång tid och de största ansträngningar att bringa reda i ett sådant virrvarr af stridiga viljor och motsatta intressen.

V.

Westfaliska fredskongressens andra skede, från Trautmansdorfs ankomst till hans afresa, nov. 1645—juli 1647.

Grefve Trautmansdorf kom till kongressen med vidsträckt fullmakt och en af kejsaren egenhändigt skriven instruktion — en handling som vi dock ej varit i tillfälle att se ¹⁾. Men af hans förtroliga brefväxling med kejsaren, som det medgifvits oss att begagna, framgår tydligt, hvilka hans uppdrag och syften voro. Han skulle först och främst bemöda sig att förlika ständerna sins emellan och med kejsaren samt förena hela tyska riket emot främlingarne, hvilka derigenom skulle nödgas till en billig fred. Och skulle någon

¹⁾ Instruktionen lär vara dat. Linz d. 4 okt. Originalen finnes i furstl. Trautmansdorfska ark. enl. Koch, a. st., II, s. 139.

här i kunnat lyckas, så hade det varit den fördragssamme samt öppne och tillmötesgående Trautmannsdorf. För den händelse att han ej lyckades förena ständerna, var det hans afsigt att ställa protestanterna någorlunda till freds, bevilja Sverige dess fordringar och slutligen isolera Frankrike. I detta uppsåt styrktes han i synnerhet af spanjorerna, hvilka hoppades, att Frankrike, sålunda öfvergifvet af sina bundsförvandter, skulle lätteligen öfverväldigas af Spaniens och kejsarens förenade krafter.

De franske ambassadörerna insågo äfven den fara, som hotade Frankrikes intressen vid Trautmannsdorfs ankomst; de voro oroliga, besökte flitigt Osnabrück och visade sig mycket tillmötesgående mot Sverige och protestanterna. Det var i sjelfva verket ej längre Sverige som berodde af Frankrike, utan tvärtom; Contarini säger till och med, att de franske ambassadörerna stodo i ett blindt beroende af de svenske ¹⁾. De senares ställning var också vida fördelaktigare. Sveriges politik var klar och beständ; det hade blifvit kalladt till Tyskland såsom protestanternas beskyddare, och det var både af böjelse och intresse manadt att bevaka deras fördelar, på samma gång som sina egna. Frankrike deremot hade oombedt inblandat sig i striden, utan giltig orsak, utan att deri ega något annat intresse än sin egen förstoring. I de kyrkliga frågorna spelade

¹⁾ Contarini till Nani d. 10 nov. 1645: »in effetto li Suedesi in questi congressi portano il vanto di tutta la maggiore sodezza nei trattati». D:o d:o d. 19 jan. 1646: »così li Suezzezi in tutte l'occorrenze d'imperio hanno la direttione del negotio e l'applauso dell' universale e li Francesi all' incontro l'aversione di questo ed una cieca dipendenza da Suezzezi in tutto». »L'universale del imperio concorre nel dar piuttosto molta sodisfattione alla Suezzia, che poca alla Francia». Ven. A. Trautmannsdorf till gr. Kurtz d. 11 jan. 1646: »Die Franzosen werden wegen Gott selbsten, der Christenheit und ihrer eigenen Seelenheil die Schweden nicht offendiren, cher Gott verläugnen mit allen Heiligen». W. A.

Frankrike en tvetydig roll; det önskade visserligen understödja de katolska ständerna, men vågade ej håller stöta sig med de protestantiska, det vacklade mellan båda partierna, och misstroddes därför af båda ¹⁾). Den allmänna stämningen var därför, att man hellre unnade Sverige en betydlig förstoring än Frankrike en ringa. Ett undantag utgjorde dock kurfursten af Bayern, som alltjämt fortsatte sina hemliga förbindelser med Frankrike, för att dels i detta land ega ett stöd emot Sveriges ovilja och derigenom rädda sin kurfurstehatt, dels med Frankrikes hjälp åvägbringa ett stillestånd i kriget eller åtminstone förskaffa sina länder neutralitet. Dessutom förstodo fransmännen allt för väl konsten att skaffa sig vänner »medelst den orätta mammon» ²⁾).

Sedan Trautmannsdorf tillbragt ett par veckor i Münster och erbjudit fransmännen, förutom stiftet Metz, Toul och Verdun, några platser i Lothringen och Piemont — ett anbud som af fransmännen mottogs med hånlöje — skyndade han till Osnabrück, der han inträffade den 5 dec., och der han qvarblef till den 15 febr. 1646, under ständiga bemödanden dels att förlika de tyska ständerna, dels att ställa svenskarne till freds och draga dem ifrån det franska förbundet. Hans bemödanden att försona katoliker och protestanter syntes i förstone ej bära mycken frukt; åtminstone voro de utförliga gravamina, som protestanterna i dec. 1645 af-

¹⁾ Karakteristiskt är ett yttrande af kejsarl. legaten Volmar: »plus se injuratis Suecis quam millies jurantibus Gallis credere». — Jfr Ad. Adami yttrande i hans *Relatio historica* p. 271—2: »Quod si in aliquo reprehendenda venit Gallorum levitas, in his profecto rebus fuisset castiganda, quod nimirum Catholicis opem promitterent contra Protestantes et Protestantibus contra Catholicos, quod ad constantiam animarent utrosque, quod illos impellerent ad postulandum, alios vero ad negandum».

²⁾ Så t. ex. öfverskickades i dec. 1645 till Münster 100,000 fr. att användas till bestickningar och skänker. Brienne till de franska sändebuden d. 11 dec. 1645: *Negoe. secr.* II, 230.

gåfvo, ej egnade att påskynda tvistefrågornas afgörande, och katolikernas till svar afgifna mot-gravamina voro ännu mindre tillmötesgående.

Bättre syntes det vilja lyckas Trautmannsdorf att ntså frön till oenighet emellan de förbundna kronorna och söndra deras intressen. Redan hans långa vistelse i Osnabrück föreföll de franska legaterna misstänkt och för Frankrike nedsättande, likasom Osnabrück vore hufvudorten. Dessutom hade dessa herrar fått någon spaning om de anbud till enskild uppgörelse, som åter började framställas till svenskarne. Redan några gånger förut hade de spanska sändebuden grefve Peña-randa och don Diego Saavedra under samtal med Salvius och Rosenhane ¹⁾ uppmanat Sverige till fred, lockande med kejserliga anbud samt handelsförmåner i spanska monarkien, och skrämmande med berättelser om franska separatförhandlingar. Nu började snart äfven Trautmannsdorf slå an på samma strängar, i det han lät Oxenstjerna veta, att han egde fullmakt till särskilda förhandlingar med svenskarne ²⁾. I anledning häraf fattade fransmännen misstankar och visade sig »jaloux på svenskarne, liksom en äkta man på sin hustru». Väl sökte Oxenstjerna betaga de franska legaterna alla farhågor och misstankar, då han i december 1645 gjorde en ny resa till Münster, för att med dem rådpläga rörande de fordringar, som kronorna skulle framställa i sina »repliker» på de kejserliga förklaringarna. Men sedan dessa repliker kort efter Oxenstjernas återkomst till Osnabrück d. 28 dec. 1645 blifvit å båda ställena afgifna — det skedde muntligen,

¹⁾ Saavedra hade inledt närmare bekantskap med Rosenhane i anledning af bådas litterära intressen och öfverhopat honom med löften och artigheter.

²⁾ Härom se Chemnitz, IV, 5: 50, 55. Trautmannsdorf till kejsaren d. 20 dec. 1645: W. A.

dock så att legationssekreterarne å ömse sidor förde protokoll — gaf denna akt fransmännen nya anledningar till missnöje och misstankar. Ty först och främst hade den franske residenten i Osnabrück, herr de la Barde, ej fått vara närvarande vid den konferens, då Sveriges replik meddelades de kejsarlige; han uteslöts på den grund, att svenske residenten i Münster ej fått tillträde till fransmännens konferenser, hvilket åter berodde derpå, att den påflige medlaren vägrade att sammanträffa med svenskarne. Vidare påstodo fransmännen, att de svenske legaterna i sin replik sträckt fordringarna längre, än som blifvit emellan dem öfverenskommet. De hade nämligen fordrat ej allenast Schlesien, Pommern jämte stift Cammin, Wismar med Poel, Wallfisch och Warnemünde, utan ock de andliga områden, som de innehade, i första rummet stift Bremen och Verden, men äfven andra (Magdeburg, Halberstadt, Osnabrück m. fl.) dem de ville använda som satisfaktion åt öfriga intressenter. Det förtröt fransmännen, att dessa stift blifvit nämnda, oaktadt de förklarar, att de såsom katoliker ej kunde tillstyrka deras afträdelse och att de på sin höjd kunde blunda för Bremen och Verden; de återupptogo derjämte äldre klagomål, såsom öfver kriget med Danmark, och stilleståndet med Brandenburg, och visade sig så sträfva, att Rosenhane befaldes äfven å sin sida iakttaga större förbehållsamhet. Väl kom det till förklaring, då D'Avaux i början af febr. 1646 infann sig i Osnabrück, men svenskarne kunde ej förmås att vika en hårsmon från sin ståndpunkt. Lika förgäfves klagade franske residenten i Stockholm Chanut hos svenska regeringen öfver dess ambassadörers beteende; och oaktadt ett särskildt sändebud (St. Romain) för samma ändamål skickades till Stockholm och der förblef från febr. till maj 1646, kunde svenska regeringen ej förmås till eftergift i tvistepunkterna. Kansleren antyder visserligen i bref till sonen,

att fransmännen vid denna underhandling haft hjälp af hvad han kallar »raptus generosarum mentium», hvarmed han förmodligen syftar på drottningens franska sympatier; men hans inflytande var ännu nog starkt att bestämma Sveriges utländska politik, och han var nu mindre än någonsin sinnad att falla undan för fransmännens anspråk. Det såg ut, som om förbundet och förtroendet emellan de båda makterna fått en svår stöt¹⁾.

Det var naturligt, att Trautmannsdorf skulle begagna sig af denna utsigt till söndring emellan kronorna och följaktligen till separاتفörhandling med endera af dem. Såväl han som de flesta andra hade blifvit bestört öfver de stora fordringar, som svenskarne framtält vid konferensen den 28 dec.; när äfven de andliga godsen nämdes, hade han utropat: »basta, basta! en dylik fred vore i historien oerhörd, och om kejsaren sute fången i Stockholm, liksom franske konungen Franciscus var i Madrid, hade man ej kunnat spanna bågen högre!» Emellertid var det lätt att inse, det svenskarne sträckt sina fordringar så vidt ej för att envist fasthålla dervid, utan för att ega »prutmon» samt medel att tillfredsställa sina anhängare eller dem, som i likhet med Brandenburg och Mecklenburg blefve lidande för Sveriges skull. Trautmannsdorf lät sig därför ej bekomma, utan sökte tillfälle att närma sig svenskarne. Sedan Crane vid ett besök hos Salvius förberedt saken, begagnade Trautmannsdorf tillfället, då Salvius den 2 febr. förevisade honom svenskarnes förnyade fullmakt, och inlät sig i ett förtroligt samtal med honom om satisfaktionsfrågan. Han berättar derom sjelf i bref till kejsaren, att Salvius emot tysthetsed

¹⁾ Om denna missänja mellan Sverige och Frankrike, se Chemnitz, IV, 5: 54; 6: 1, 3. *Negociations secrètes*. III, ss. 40, 241 m. fl. Bongeant a. st. Chanut, *Mémoires*, I, ss. 16 fl. Rikskansleren til sonen Johan d. 14, 21, 28 febr 1646 m. fl.

yppat för honom Sveriges yttersta villkor, nämligen hela Pommern, Wismar, Bremen och Verden, och att han sjelf hjudit Vorpommern, Bremen och Verden, hvilket anbud Salvius funnit skäligt och lofvat tillstyrka. Äfven Oxenstjerna öfvertalades att häri instämna, och de svenska legaterna tillhörde verkligen sin regering att låta sig dermed nöja, i synnerhet om Wismar lades till det öfriga. När nu Trautmannsdorf den 13 och 14 febr. gjorde sina afskedsbesök hos de svenska legaterna, upprepade han uttryckligen sitt förra anbud, med tillägg att kejsaren för sin del gerna unnade Sverige äfven Wismar; likväl kunde beläningen af dessa områden ej gälla Sveriges krona, utan blott drottningen och hennes lifsarfvingar eller på sin höjd den ätt, som, i fall hon blefve utan arfvingar, efterträdde henne på Sveriges tron, äfvensom Bremen och Verden måste bibehålla sin natur af andliga gods. Svenskarne fortforo visserligen enligt sin instruktion att påyrka hela Pommern, liksom de äfven ovilkorligen fordrade beläning för Sveriges krona och ej blott för vissa konungaätter, men för öfrigt visade de sig tillmötesgående och uttalade den förhoppning, att freden skulle till påsktiden hinna afslutas. Trautmannsdorf ansåg sig hafva så godt som uppgjort saken med svenskarne och reste derpå till Münster, för att återupptaga underhandlingen med fransmännen ¹⁾.

Man finner, att de svenska legaterna för sin del voro mera böjda för eftergifvenhet, än svenska regeringen, hvilken ännu leddes af rikskansleren. Denna meningskiljaktighet berodde väl först och främst derpå, att de förre på närmare håll sågo och erforo svårigheterna;

¹⁾ Trautmannsdorf till kejsaren d. 12 febr. (till en del i chiffrer, som dock kunnat lösas med tillhjälp af andra, lösta chiffrer), d. 22 o. 27 febr., d. 2 mars. Gesamt-relat. från Osnabrück d. 22 jan. 1646: W. A. Chemnitz, IV, 6: 5. Sv. legats relat. d. 2 febr.: W. F. H.

de lade regeringen på hjertat, att starka intressen stode i vägen för hela Pommerns afträdelse, men att kurfurstens bifall troligen kunde erhållas till Vorpommerns afträdelse — ett bifall som vore mer värdt än kejsarens och rikets garanti — att Hinterpommern vore till ringa gagn för Sverige, såsom föga fruktbart samt betungadt med hypoteker, men att det i kurfurstens hand kunde tjena till en förmår mot Polen, att Sverige genom besittningen af Vorpommern, Bremen och Verden blefve herre öfver Tysklands tre vigtigaste flodmynningar samt medlem af trenne kretsar o. s. v.¹⁾. Deremot anförde kansleren både i regeringens skrivelser och i sina enskilda bref till sonen, att, i fall Pommern delades och i synnerhet om Stettin med område ej medföljde, vore de erbjudna länderna föga annat än »magnifica nomina», att kurfurstens så dyrt betalda samtycke ej vore mer värdt än andra fördrag, hvilka lätt kunde genom omständigheterna mista sin betydelse, och att han för sin del därför röstade att hållre taga hela Pommern utan kurfurstens bifall än Vorpommern med detsamma. Ett ytterligare skäl att icke släppa Hinterpommern ur händerna låg deri, att en mängd officerare i Sveriges tjänst der innehade förläningar²⁾. Denna kanslerens bestämda mening kunde ej annat än inverka på sonen; för Salvius låg deri ett skäl att framhärda i sin mening och söka göra densamma gällande.

Salvius hade nämligen från att vara kanslerens skyddsling och ödmjuke tjänare småningom blifvit en af hans hätskaste vedersakare. Orsaken dertill var utan tvifvel i första rummet sårad fäfånga och ärelystnad. Han ansåg sig ej belönad efter förtjenst; han hade väntat att blifva upphöjd till riksråd och utnämnd

¹⁾ Svenska legats relat. d. 2 febr. 1646 och Salvii bref till Gyldenklou af s. d. W. F. H.

²⁾ Se isynn. kanslerens br. till sonen d. 2 jan. 1646. Gjörw. saml.

till Sveriges förnämsta ombud vid fredskongressen, men såg sig besviken i sina förhoppningar och tillbakasatt för kanslerens son, som var honom i så många afseenden underlägsen. Hans oenighet med denne kunde ej annat än återverka på hans förhållande till fadern. I sjelfva verket hade kansleren dittills alltid yttrat sig fördelaktigt om Salvius och erkänt hans förtjenster, om än ogillat hans »qvinter». Det oaktadt hade den miss-tänksamme Salvius dels genom egen inbillning dels genom beställsamma tungors sqvaller kommit till den öfvertygelsen, att han vore af kansleren misskänd och förföljd. Under inverkan af alla dessa förhållanden slöt han sig till kanslerens motparti i Sverige samt motarbetade honom och hans planer genom särskilda brefväxlingar med förtrogna inom rådet och kansliet¹⁾, ja inom kort med drottningen sjelf. I de diplomatiska kretsarne vid kongressen utspred han allahanda förklenliga rykten om Oxenstjernorna — rykten hvaraf talrika spår återfinnas i de diplomatiska brefväxlingarna från den tiden — såsom t. ex. att de med flit hindrade freden och fullföljde kriget, för att kunna så mycket säkrare upprätthålla sin makt och göra sig ounbärliga, att de ville bortgifta drottningen med kanslerens yngre son Erik, eller ock alldeles förhindra hennes giftermål, på det de efter hennes bortgång skulle kunna införa valrike eller aristokratisk republik o. s. v.²⁾. Att dessa rykten voro grundlösa, behöfver ej bevisas. Axel Oxenstjerna önskade tvifvelsutan freden, om denna kunde vinnas på ett för Sverige fullt tillfredsställande sätt,

¹⁾ T. ex. statssekreteraren Gyldenklou, kungl. sekr. Nils Nilsson Tungal, båda i hög gunst hos drottning Kristina.

²⁾ Se t. ex. D'Avaux' mémoire till sitt hof d. 18 mars 1647: *Negoc. secrètes*, IV, 50. Contarini till Nani d. 8 sept. 1645, d. 2 okt., d. 27 nov. 1646. Ven. A. Contarinis final-relation, s. 324. Brandenb. gesant. till kurf. d. 9 febr. 1646: Urk. u. Akt. IV, s. 425. Pufendorf, Brandenb. II, 48.

men han var nog erfaren och klarsynt att inse, att det skulle draga ut på tiden med fredsverket, och dessutom var han genom sitt lynne benägen att ej brådska, utan se tiden an ¹⁾).

Mer grundadt var ett annat rykte, som vid fredskongressen förspordes om Oxenstjernorna, nämligen att de åstundade för sin ätt belänas med stift Bremen såsom verldsligt furstendöme. Att rikskansleren verkligen skulle hafva befattat sig med en dylik plan, är föga sannolikt. Men detsamma kan ej sägas om sonen. I sin brefväxling med kejsaren talar Trautmannsdorf flere gånger om Oxenstjernas »pretention» eller »privatintresse» rörande stift Bremen och upphøjelse i furstligt stånd, och begärde kejsarens ordres derom; i följd deraf blef öfver denna fråga ett särskildt betänkande afgifvet af deputerade kejserliga rådsherrar ²⁾. Sannolikt är därför, att den ärelystne Johan Oxenstjerna på eget bevåg sökt sålunda verka för ättens upphøjelse. Planen att göra Axel Oxenstjerna till tysk riksfurste var för öfrigt icke ny; den hade af honom sjelf varit omfattad 1633—34, då fråga var att åt honom öfverlåta kurfurstendömet Mainz ³⁾, men efter denna tid synes han hafva slagit alla sådana tankar ur hågen.

Den med Trautmannsdorf förda underhandlingen hade redan visat, att det icke var från kejsarens sida, som Sverige hade att befara det häftigaste motståndet mot sina fordringar; kejsaren skulle nog till sist gifva med

¹⁾ »Skall jag säga min mening», skref han till sonen i febr. 1646. »så tycker mig intet, att universalfreden ännu är mogen, så vidt jag dess motiver kan afse».

²⁾ Trautmannsdorf till kejsaren d. 24 juli 1646 (»dies ist finis occultus totius belli Suecici», heter det), d. 14 aug. s. å., till grefve Kurtz d. 17 aug., d. 14 sept. s. å. Kejsarl. reskript till Trautm. d. 29 okt. W. A.

³⁾ Se härom Odhner, Sveriges inre historia under Dr. Christinas förmyndare, s. 7.

sig, allenast man ej rörde vid Schlesien, »pupilla oculi cæsarei» såsom Trautmannsdorf kallade det. Likaledes var kurfursten af Bayern villig att medgifva hvad som hälst, allenast han finge behålla kurvärdigheten och öfre Pfalz; han låg ideligen öfver kejsaren och Trautmannsdorf med uppmaningar att skynda och hotelser att eljest skilja sig från kejsaren. Den gamle skarpsynte kurfursten försäkrade gång efter annan, att kronorna aldrig skulle kunna söndras, så länge de hade så starka gemensamma intressen, och att man därför borde ju förr desto hällre bevilja deras fordringar¹⁾. Det var likväl ej så lätt för de kejsarlige att genast gifva tappt, äfven om de velat det, ty i afseende på Frankrike måste de taga hänsyn till Spanien och i afseende på Sverige förnämligast till Brandenburg.

Den svenska repliken af d. 28 dec. hade besannat brandenburgarnes värsta aningar: Sverige fordrade hela Pommern och syntes göra det till sjelfva kärnpunkten i sina fordringar, till det första, oeftergifligaste vilkoret för ett fredsslut. De brandenburgska gesanterna tillkännagåfvo den högsta bestörtning och förtrytelse och uppfylde kongressen med sina klagomål. I första rummet vände de sig till svenskarne, af hvilka de klagade sig vara förda bakom ljuset med goda ord och förespeglingar. De öfverlemnade till dem en skrift, hvori de sade sig hoppas, att Pommern ej på allvar blifvit nämndt bland fordringarna, erinrade om kurfurstens nära släktskap med svenska drottningen samt om Gustaf Adolfs och rikskanslerens uttalanden i denna fråga, betonade kurfurstehusets obestriddliga rätt till Pommern och vigten för detsamma af denna besitt-

¹⁾ Se isynn. kurfs br. till sin gesant i Osnabrück d. 17 jan. 1646, d:o d:o i Münster d. 28 febr. Dens. till Trautmannsdorf d. 7 febr. s. å. M. A.

ning samt slutligen lofvade kurfurstens tacksamhet och allians, i fall han i denna sak finge åtnjuta sin rätt ¹⁾. Svenskarne å sin sida hade ej svårt att svara härpå; de hoppades, att kurfursten såsom nära blods-förvandt väl unnade drottningen en satisfaktion, och frågade, hvari densamma skulle bestå, och då gesanterna ej hade något att föreslå, erinrade de dem, hur föga Sverige vore Brandenburg något undscende skyldigt, enär det senare alltid stått Sverige emot vare sig såsom opålitlig vän eller såsom öppen fiende, och att Sverige ingalunda ärnade för kurfurstens skull afstå från en besittning, som vore för detsamma så väl belägen och hvarifrån det lättast kunde komma de tyska protestanterna till hjälp, när så påfordrades. Deremot erbjöd man sig villigt att söka förskaffa kurfursten ett hederligt vederlag ²⁾. Härom ville dock kurfursten ej höra talas, utan förklarade, att han anbefalde Gudi sig och sin rättvisa sak ³⁾.

Vid detta liksom vid föregående tillfällen, då den pommerska tvistefrågan varit å bane, föreslogs ånyo giftermål emellan drottningen och kurfursten såsom den lyckligaste utvägen att lösa densamma, och det omtalades åter såsom en afgjord sak ⁴⁾. De svenska legaterna uppmanade kurfursten att vinna drottningens bevägenhet genom tillmötesgående i tvistefrågan; i synnerhet Salvius återkom ständigt till denna sak och sy-

¹⁾ Skriften bilagd svenska legats rel. d. 19 jan. 1646.

²⁾ Chemnitz, IV, 6: 5. Brandenb. ges:s rel. d. 26 jan. 1646: Urk. u. Akt. IV, 419.

³⁾ »Wir sehen gleichsam die Ruin Unseres ganzen Status vor Unseren Augen — — Itzt will die Cron Schweden Uns gar ins Herz gleichsam ihren Fuss setzen, damit sie Uns stetig zu ihrem Willen haben oder doch wenigstens in stetigem Allarme und Furchten halten kann». Kurfs resolution d. 9 april: Urk. u. Akt. IV, 431.

⁴⁾ »Die Heirath zwischen der Königin in Schweden und Ch. Brandenburg mögen E. K. M. vor gewiss halten»: Trautmannsdorf till kejs. d. 15 febr. 1646. W. A.

nes verkligen hafva på fullt allvar arbetat för en dylik förbindelse. Han uppmanade kurfursten till tålamod, ty den gamle rikskansleren, som vore det förnämsta hindret, kunde ej länge lefva; i Sverige finnes många, som i likhet med Salvius i denna förbindelse såge enda hjälpen mot Oxenstjernornas farliga planer; sjelf hade han tillrådt drottningen att mottaga kurfurstens anbud och hoppades, att en högtidlig legation till Sverige skulle göra slag i saken ¹⁾. Men kurfursten betraktade numer dylika yttranden såsom tomma förespeglingar, afsedda att gäcka honom och att insöfva hans vaksamhet i den pommerska frågan. Han hade nämligen från Sverige erhållit underrättelser, som förmådde honom att helt och hållet slå den länge omtalade giftermålsplanen ur hogen. Ända dittills synes han verkligen hafva närt förhoppningar om en lycklig utgång af sitt frieri. För att utverka ett bestämdt svar hade han till Stockholm affärdat, enligt rikskanslerens råd, ej en högtidlig beskickning, utan en privat sändeman, Kristoffer Benckendorf, som medförde bref såväl från enkedrottning Maria Eleonora till dottern, som ifrån kansleren Götze till Axel Oxenstjerna. Under förebärande af enskilda angelägenheter vistades han i Sverige omkring ett halft år och verkade för kurfurstens sak. Han uppehölls länge af rikskansleren utan bestämdt svar och under anförande af de vanliga betänkligheterna, men slutligen fick han af drottningen sjelf det besked, att den nära släktskapen och den olika religionen och andra »*invincibiles rationes status*» lade hinder i vägen för ett sådant äktenskap. Detta var en bestämd korg, och sedan Benckendorf på våren 1646 återkommit och gjort reda för sin beskickning, förklarade kurfursten i bref till sina gesanter, att det nu vore slut

¹⁾ Brandenb. gesant:s rel. d. 9 febr., d. 2 mars, d. 27 april 1646: Urk. u. Akt. Pufendorf, Brandenb. II, 48.

med det svenska frieriet för alltid; sjelf vore han också bäst belåten dermed, enär han under nuvarande förhållanden troligen ej blifvit Sveriges verkliga konung, utan endast drottningens gemål och öfverste kammarherre, och hans barn ej ens fått åtnjuta arfsrätt till kronan; äran af »subscriptionen» hade han måhända dyrt fått betala dermed, att svenskarne gjort sig till herrar äfven i hans eget kurfurstendöme ¹⁾.

Medan sålunda denna utsigt till en uppgörelse mellan Sverige och Brandenburg förmörkades och slutligen alldeles försvann, hade kurfursten och hans gesanter, förutseende utgången, vändt sig åt alla möjliga håll för att vinna stöd och hjälp mot svenskarnes anspråk. Af de kejserlige hade kurfursten ej mycket att hoppas. Trautmannsdorf lät snart förstå, att Vorpommerns afträdelse vore en politisk nödvändighet, och var så mycket mindre benägen att befrämja kurfurstens intressen, som han misstänkte honom att hafva ingifvit svenskarne tanken på Schlesien för att derur skaffa sig ersättning för Pommern; förhållandet emellan de kejserliga och kurfurstliga gesanterna blef allt mera spändt. Från fransmännens sida fingo kurfurstens gesanter väl goda ord och komplimenter, men intet vidare. Bättre lyckades de hos dem, som voro direkt i saken intresserade. Både de pommerske och de stralsundske gesanterna ingåfvo till de svenske legaterna särskilda skrivelser, hvori de ånyo protesterade mot hvarje afträdelse, åberopande privilegier och eder och de med Sverige slutna allianserna; det var fåfångt, att de svenska legaterna sökte bringa dem på andra tankar och vinna deras bevågenhet, de voro Brandenburgs trogne

¹⁾ Om detta sista skede i den svensk-brandenburgska giftermålshandeln se kurfis resol. d. 12 maj, d. 20 d:o, d. 22 juni 1646. Brandenb. gesant:s rel. d. 27 april s. å. Urk. n. Akt. Pufendorf, Brandenb. I, 46; II, 48, 52. Balt. Studien, V, 2, s. 55.

vapendragare. Äfven hertigen af Mecklenburg och Hansestäderna motarbetade de svenska anspråken, den förre för Wismars skull, de senare hufvudsakligen af farhågor för det svenska licentväsendets fortfarande bestånd. Af de främmande makterna var det — för att ej tala om det nästan förkrossade Danmark — egentligen Polen och Nederländerna, som voro obehagligt berörda genom Sveriges planer på Pommern och benägna att lägga hinder i vägen därför.

Om konung Vladislav i Polen haft lika mycken makt, som han utvecklade nit och verksamhet, så hade han visserligen blifvit en af Sveriges farligaste fiender. Vi hafva redan omtalat hans stämplingar med kejsaren och Spanien, med kurfursten i Brandenburg och Danmarks konung, för att hejda Sveriges framsteg i Tyskland: Redan vid kongressens början, i slutet af 1643, hade polske konungen dit afsändt en agent vid namn v. Griessheim, som skulle i samråd med de kejsarlige och de danske motarbета Sveriges afsigter; men denne tve tydige person var af svenskarne bestucken och yppade för dem allt hvad han visste om sin herres planer och stämplingar ¹⁾. Sedermera, då den pommerska frågan ryckte närmare, öfversände polske konungen till den venetianske medlaren en protest mot hvarje afträdelse af de pommerska områden, på hvilka Polen gjorde anspråk ²⁾, och denna protest förnyades ytterligare genom polske residenterna Mathias v. Crockow i Osnabrück och Roncalio i Münster, hvilka der uppträdde på sommaren 1646. I samma syftemål underhandlade polske konungen äfven i Haag och Paris; med Frankrike hade han nämligen vid denna tid kommit i närmare förbin-

¹⁾ Salvius till K. M. d. 14 dec. 1643. Chemnitz, IV, 3: 53. Kejsarl. gesant:s rel. d. 24 dec. 1643: W. A.

²⁾ Protesten, af d. 29 dec. 1645, finnes bland Contarinis depescher. Ven. A. Anspråken voro för öfrigt fullkomligt ogrundade.

delse genom sitt giftermål med prinsessan Louise Marie af Gonzaga-Nevers, hvilket tillvägabragts under fransk bemedling. På våren 1646 anställde konungen starka rustningar, hvilka sades gälla turkarne, men som sannolikt voro riktade mot Sverige; han blef dock snart af polska ständerna nödgad att inställa desamma¹⁾.

Hvad de Nederländska Staterna beträffar, så utgjorde den nyss slutna Brömsebro-freden en vändpunkt i deras förhållande till Sverige. De hade dittills haft gemensamma intressen med Sverige på grund af Danmarks prejerier i Öresund, men sedan de genom fördraget i Kristianopol fått sina klagomål afhjelpa, läg det tydligen i deras intresse att upprätthålla jämvikten emellan de båda nordiska staterna samt att ej låta Sverige alldeles öfverflygla Danmark eller blifva allrådande i Östersjön och dess förnämsta hamnar²⁾. De hade redan haft en obehaglig försmak af det svenska östersjöväldet, i det deras handel lidit af de svenska licenterna, först i de preussiska, sedermera i de pommerska och mecklenburgska hamnarne. De sågo därför hällre, att Brandenburg komme i besittning af Pommern, än Sverige. Dertill kom äfven slägtskapen emellan det oraniska och det kurfurstliga huset, hvarigenom generalståthållarens familjintresse i detta afseende sammanföll med Staternas. Kurfursten försummade ej håller att bevaka sina intressen hos de »Hooghmögende». I mars 1646 afsände han till Haag Ewald v. Kleist med uppdrag att erbjuda Generalstaterna för-

¹⁾ Se brandenburgske residentens bref från Varsjav f. år 1646: Urk. u. Akt. I. Contarini till venet. sändeb. i Polen Tiepoli d. 21 sept. 1646. Ven. A.

²⁾ Se Staternas instruktioner för sina gesanter i Kristianopol hos van der Hoeven, *Geschiedenis van den Sonttol*. Hvilken betydelse östersjöhandeln egde för Staterna, framgår af den uppgiften, att år 1634 ej mindre än 6,000 fartyg af 720,000 läster bemedlade denna handel: Vreede, *Geschiedenis der Nederlandsehe Diplomatie*, II, 2. bil. s. 116.

bund med Brandenburg och att anhålla om deras kraftiga bemedling hos svenska regeringen i den pommer-ska frågan; den gemensamma religionsbekännelsen och det gemensamma intresset åberopades båda till kur-furstens fördel. Resultatet af Kleists underhandling blef dels ett löfte af Generalstaterna, att deras ambas-sad i Münster skulle understödja hans sak, dels en skrifvelse till Sveriges drottning (af d. 15 maj) med uppmaning att åt kurfursten afstå Pommern¹⁾. Aitzema uppgifver, att Kleist äfven haft i uppdrag att inleda underhandling om giftermål emellan kurfursten och gene-ralståthållarens dotter Louise, »mademoiselle d'Orange»²⁾; detta är ganska sannolikt, alldenstund kurfursten redan då kunde veta utgången af den sista beskickningen till Sverige.

Den pommerska frågan hade således blifvit en ej blott tysk, utan äfven europeisk fråga af stor bety-delse, en »brännande fråga» för hela norra Europa, ej blott för Sverige och Brandenburg, utan äfven för Dan-mark, Polen och Nederländerna. Det var i anledning af denna fråga, som Brandenburg första gången indrogs i den stora europeiska politiken och³⁾ lade grund till dessa omfattande förbindelser, som inom kort gjorde detta kurfurstendöme till en europeisk makt af betydighet.

Medan sålunda Brandenburg satte alla krafter i rö-relse för att motarbeta Sveriges planer på Pommern, hade förhandlingen emellan de kejserlige och de svenske angående satisfaktionsfrågan någon tid hvilat, och upp-

¹⁾ Se de handlingar som meddelas bland Urk. u. Akt. III, 5 ff., IV, 56.

²⁾ Aitzema, Saeken van Staet en Oorlogh, VI, 226. Jfr Siccama, Schets van de diplomaticke betrekkingen tusschen Nederland en Brandenburg, 1596—1678, s. 126. Redan på våren 1645, medan det svenska frieriet ännu var sväfvande, hade kurfursten genom en agent inhämtat upplysningar om den nederländska prinsessan: Urk. u. Akt. IV, s. 745 ff.

märksamheten vändt sig från Osnabrück till Münster, hvarest Trautmannsdorf med tillhjälp af medlarne som bäst var inbegripen i underhandlingar med fransmännen. Liksom i Osnabrück Pommern, så blef i Münster Elsass med Breisach det egentliga tvisteäpplet, och liksom den förra underhandlingen försvårats genom Brandenburgs bearbetningar, så blef det nu Spanien, som ansträngde sig att hindra hvarje öfverenskommelse. Dertill kom, att kejsaren naturligtvis var mindre benägen att afstå ett gammalt österrikiskt område, än rikslän, som på sätt och vis voro lediga ¹⁾. Men voro såhunda i Münster de motverkande krafterna ännu starkare än i Osnabrück, så funnos der äfven mäktigare befordrare af freden. Sådana voro först och främst medlarne, hvilka båda ifrigt arbetade för en uppgörelse mellan kejsaren och Frankrike, den påflige nuntien för att sedan kunna förena dem emot Sverige och protestanterna, den venetianske ambassadören för att påskynda den allmänna freden och derefter så mycket lättare förskaffa sin republik hjälp emot turkarne. Båda, men i synnerhet venetianaren, sökte på våren 1646 åvägabrunga ett stillestånd, för att förekomma ett nytt fälttåg och dermed sannolikt följande stegringar i anspråk å de allierades sida. Men ännu ifrigare än medlarne verkade de kurbayerske för stillestånd och fred. De voro benägna att bevilja alla fransmännens fordringar och yppade för dem innehållet af de kejserliga instruktionerna; de hotade kejsaren med separatfred och utöfvade en stark tryckning på det kejserliga hofvet. Trautmannsdorfs ställning var onekligen ganska svår, i det han måste taga hänsyn till två så motsatta intres-

¹⁾ »Der Tractat mit Schweden kommt mich leicht an, denn dort handle ich E. K. M. Länder zu recuperiren, aber der Französische Tractat, weilen uns bei demselben von des Haus Österreich Landen was hinterlassen soll, ist mir im Herzen und der Seele zuwider». Trautmannsdorf till kejs. d. 3 apr. W. A.

sen som det bayerska och det spanska. Sjelf ansåg han, att det sistnämnda borde tillbakasättas för hvad Tysklands allmänna bästa fordrade, och uttalade öppet i sina bref till kejsaren, att om Spaniens inneslutande i freden gjordes till ett oeftergiftigt vilkor, man aldrig skulle komma till afslutning ¹⁾. Denna hans mening utsatte honom för mycken ovilja hos det spanska, jesuitiska partiet vid kejsarhofvet, hvilket under ledning af spanske ambassadören Terra Nova gjorde allt för att beröfva honom hans inflytande hos kejsaren ²⁾. Denne sökte jämka emellan de båda motsatta intressen, som bekämpade hvarandra vid hans hof; han befalde ³⁾ Trautmannsdorf att handla i samråd med den spanske legaten och innesluta Spanien i freden, men tillika göra allvar af underhandlingen med fransmännen och bjuda dem hela österrikiska Elsass med undantag af Breisach, dock emot en viss penningersättning åt den tyrolska linien, som nämnda landskap tillhörde. Detta anbud kom från Wien till de bayerskes kännedom och från dem till fransmännens; Trautmannsdorf såg sig därför snart nödsakad att rycka fram dermed och lät (d. 4te april) medlarne öfverbringa anbudet till fransmännen. Straxt derefter afreste han åter till Osnabrück.

Emellertid hade svenska gesanternas bref af den 2 febr., hvori de för sin del tillstyrkte, att Sverige borde nöja sig med Vorpommern, Wismar, Bremen och Ver-

¹⁾ Trautmannsdorf till kejsaren den 16 mars 1646: »Sollte ich nun meinen Tractat auf die Compréhension Spaniens tanquam conditionem sine qua non stellen, so kann ich kein Schluss hoffen». W. A.

²⁾ »Alla corte cesarea l'ambasciatore Terra Nova, unito con l'imperatrice Maria e col padre Chiroga, inveliscono con ogni premura contro Trautmannsdorf, tassandolo di troppo libidine, timido, voglioso di ritornar presso il favore e cose simili»: Contarini till Nani d. 15 maj 1646. Ven. A. 1 maj 1646 afled kejsarinnan.

³⁾ Kejs:s egenhändiga bref d. 2 mars, jfr kejs:s reskript d. 10 juli 1646. W. A.

den, kommit svenska regeringen till handa. Det gjorde intryck på drottningen och äfven, som det vill synas, på kansleren samt hade till följd, att regeringen ned-satte sina anspråk. Genom bref af drottningens egen hand, dat. den 21 mars, uppställdes såsom Sveriges yttersta villkor: Vorpommern jämte alla dess tillhörigheter, och med tillägg, att, om Stettin afstodes, måste Sverige förbehålla sig alla Oderns tre utlopp jämte stift Cammin och ön Wollin, vidare Wismar med Poel och Wallfisch och några närliggande amt, samt Bremen och Verden med några »amplificationer», allt under länsrätt. Hvad det föreslagna stilleståndet beträffar, hvilket äfven Torstensson under vissa villkor tillstyrkt, så afvisades det obetingadt, ty det skulle mera lända fienden än Sverige till gagn. Till denna officiella instruktion fogade kansleren i bref till sonen det enskilda rådet, att han skulle till det yttersta söka erhålla hela Pommern, och antydde, att drottningens bref mer uttryckte hennes, än hans mening; kansleren hade önskat, att detta bref endast blifvit sonen anförtrodt, ej tillika Salvius, på hvars tystlåtenhet han ej litade, men det hade ej låtit sig göra »för orsakers skull, som du sjelf kan tänka» ¹⁾).

Den fullmakt att gifva efter, som svenska legaterna sålunda erhöilo, syntes till en början ej komma att behöfvas. Vid de första konferenserna emellan dem och Trautmannsdorf, efter dennes återkomst till Osnabrück, erbjöd han alternativt Vorpommern med Bremen och Verden eller hela Pommern utan stiften, med

¹⁾ K. M. till gesant. i Osnabrück d. 2 febr. 1646: R.reg. Kansleren till sonen Johan d. 13, 21, 28 mars, d. 4, 11 april. I bref af d. 2 maj heter det: »Statt stift på desseinen och låt intet vika dig till det sista projectet, utan genom en extremitet, till hvilken jag menar dig intet behöfva att komma». Ungefär detsamma befallas i K. M:s bref till gesant. af s. d.

företråde åt det förra anbudet. Svenskarne ville ej afgifva bestämdt svar, innan den kejsarliga »duplican» aflemnats, och denna åter tillbakahölls under afvaktan på ständernas utlåtande öfver kronornas replik. I fyra månader hade ständerna varit sysselsatta med detta utlåtande; efter långvariga förhandlingar i ständerråden å båda orterna samt vederbörliga relationer och correlationer blef man slutligen färdig dermed d. 17 april. I detta betänkande voro de kyrkliga tvistefrågorna utlemnade och hemställda till särskild förhandling; i amnestifrågan gingo de katolskes och de evangeliskes meningar vidt ifrån hvarandra, och hvad slutligen satisfaktionsfrågan beträffar, förklarades, att, om Sverige ej kunde tillfredsställas med penningar, ingen afträdelse af land måtte ske utan intressenternas samtycke och ständernas vidare hörande. Nu först ansågo sig de kejsarlige kunna afgifva sin duplica, hvilket skedde i Osnabrück den 21 april; dervid var fogadt ett bihang rörande den svenska satisfaktionsfrågan, som hufvudsakligen upprepade de förra muntliga anbuden, d. v. s. Vorpommern, Bremen och Verden, under samma villkor, som den 14 febr. dervid blifvit fästade. Men då svenskarne visade missnöje öfver att frågan ej ryckt vidare framåt och hotade att bryta underhandlingen, så yppade Trautmannsdorf vid legaternas besök d. 26 april den yttersta graden af sin instruktion och erbjöd Sveriges krona hela Pommern jämte de båda stiftet och Wismar; Brandenburg skulle ersättas med en penningssumma och dertill stift Halberstadt¹⁾. I förhoppning att detta lysande anbud skulle öfvervinna alla svenskarnes betänkligheter och inom kort framkalla freden, hade de kejsarlige tillika uppsatt ett förslag till fredsinstrument,

¹⁾ Sv. leg. till K. M. d. 27 april 1646: W. F. H. Trautmannsdorf till kejsaren d. 8 maj. Jfr Chemnitz a. st. IV, 6: 18.

hvilket öfverlemnades till svenskarne den 28 april ¹⁾. Trautmannsdorf hade redan dessförinnan återvänt till Münster, hvarest han omtalade, att saken vore med Sverige så godt som uppgjord; han begärde till och med, att fiendtligheterna måtte inställas.

Det föreslagna fredsinstrumentet, hvilket var uppställt i samma ordning som den svenska propositionen, vidhöll med afseende på amnestifrågan fortfarande 1627 och 1630 såsom normalår, men erbjöd Sverige såsom satisfaktion hela Pommern jämte Wismar samt stiften Bremen och Verden, allt såsom tyska rikslän. Vid detta anbud voro dock, liksom i bihanget till duplican, fogade åtskilliga villkor, nämligen först och främst att de i saken intresserade furstar och ständer gifve sitt bifall, och att nämnda län endast tillkomme drottningen och hennes manliga afkomlingar eller, om sådana saknades, hennes efterträdare och dennes mansarfvingar, efter hvilkas afgång Pommern skulle tillfalla Brandenburg, som dittills finge innehafva stift Halberstadt; vidare att de båda stiften förblefve andliga, genom administratorer styrda områden samt deras domkapitel och andliga stiftelser orubbade, att staden Bremen erkändes såsom riksomedelbar och oberoende, att Sverige skulle för nämnda områden föra endast ett votum vid riksdagen samt erkänna riksdomstolarnes befogenhet, att handel och rörelse skulle återställas i den frihet de haft före kriget (detta syftade i synnerhet på licenterna och hade inkommit genom Hansestädernas föreställningar) o. s. v. Dessutom hade kejsaren i bihanget till duplican förbehållit sig, att Sverige skulle förmå Frankrike till billigare fredsvillkor samt erkänna Bayerns besittning af kurvärdigheten och öfre Pfalz. Afsigten var tydligen

¹⁾ Duplican och fredsinstrumentet finnas tryckta hos Meiern a. st. III, ss. 54 ff., 66 ff. samt refererade hos Chemnitz a. st. IV, 6: 18.

att genom eftergift i satisfaktionsfrågan locka Sverige till öfvergifvande af sina tros- och bundsförvandters intressen.

Genom de kejsarliges eftergift i den svenska satisfaktionsfrågan var visserligen ett viktigt steg framåt taget, men ännu återstodo stora svårigheter att öfvervinna. För att icke tala om de tyska protestanternas intressen, hvilka i de kejsarliges sista förslag voro föga tillgodosedda, så var den svenska satisfaktionen beroende af deras samtycke, som voro i saken intresserade, i första rummet kurfurstens af Brandenburg. Och denne var ännu långt ifrån att tänka på något dylikt. Till sitt förut gjorda anbud af de pommerska amten Barth och Triebsees lade han nu visserligen ön Rügen¹⁾, men detta anbud klingade i svenskarnes öron nästan såsom hån. Småningom började dock de brandenburgska sändebuden i Osnabrück få ögonen öppna för den verkliga ställningen och nödvändigheten att i någon mån gifva efter. En af den brandenburgska beskickningens medlemmar, v. Löben, gjorde sig underrättad, hvilken ersättning svenskarne tillämnade kurfursten, och begaf sig derpå till Berlin, för att sätta sin herre i kännedom af ställningen. Det dröjde ej häller länge, innan grefve Wittgenstein från Berlin erhöll befallning att draga in segeln och visa sig fogligare. Grefven lät nu förstå, att kurfursten möjligen skulle kunna afstå en del af Pommern, i fall Sverige förhjelpste honom till en god ersättning²⁾; men något bestämdt besked vare sig i det ena eller det andra afseendet kunde ej erhållas, utan kurfursten sökte under allahanda förevändningar draga ut på tiden, för att se utgången af årets fälttåg samt

¹⁾ Kurf:s resolution d. 12 maj 1646: Urk. u. Akt. IV, 439. Sv. legat. till K. M. d. 4 maj. W. F. H.

²⁾ Kurf:s resol. d. 18 juni, instruktion d. 22 juni: Urk. u. Akt. IV, 445—6. Sv. legat. till K. M. d. 13 april, 25 maj, 8 juni. W. F. H. Chemnitz, IV, 6: 19.

hanna utverka kraftigare understöd från Holland, dit han på hösten ärnade begifva sig i friareärenden. Hans sändebud vid kongressen voro missnöjde med hans beteende och anhöllo enträget om beständare instruktioner. Slutligen då v. Löben i aug. s. a. återsändes till kongressen, fick han i uppdrag att öfverbringa kurfurstens beslut i frågan. Dennes anspråk voro ingalunda små: i yttersta nödfall skulle han kunna afstå Vorpommern intill floden Peene, men blott emot riklig ersättning, i hvilket afseende han föreslog stiftet Halberstadt, Minden, Hildesheim, Osnabrück, Bremen och Münster, de schlesiska furstendömena Glogau, Sagan, Schweidnitz och Janer, äfvensom expektans på stift Magdeburg och full besittning af de jülichska länderna; ändtligen fordrade han äfven befrielse från alla bidrag till soldateskans aflöning. I ett senare bref tillade han, att sändebuden ej skulle inlåta sig i några underhandlingar med svenskarne, förr än dessa afstått från sina anspråk på hela Pommern samt medgifvit de pommerska ständerna att på allmänt möte yttra sin mening i tvistefrågan¹⁾. De pommerske å sin sida förklarade, att de ej skulle låta sig behandlas och föryttras som osjäliga kreatur, ej håller samtycka till någon afträdelse, innan kurfursten löst dem från deras trohetsed samt deras privilegier blifvit bekräftade. De ville hafva sitt ord med i laget, då deras öde afgjordes och begärde, att Pommerns ständer för detta ändamål måtte få sammankomma i Stettin; men detta ville de svenska myndigheterna ogera medgifva, af fruktan att ständerna endast skulle gå kurfurstens ärenden²⁾. Hvad man i Pom-

¹⁾ Brandenb. legat. till kurf. d. 13 o. 20 juli. Brefväxl. mellan Wittgenstein och v. Löben s. m. Kurfis resolution d. 8 och 19 aug., d. 3 sept. 1646: Urk. u. Akt. IV, 450—1, 454, 456.

²⁾ Balt. Studien, VI, 1, 60 fl.; Chemnitz, IV, 6: 22. Härom yttrar kansl. i bref till sonen d. 26 sept.: »Hvad de pommerskes rigoureuse tractament vidkommer, som de klaga öfver, det vill jag icke

men fruktade mest af allt, var landets delning emellan de båda pretendenterna.

De svarigheter, som sålunda mötte de svenska legaterna från Brandenburgs och Pommerns sida, ökades genom den patryckning, som från alla håll försöktes emot dem i samma syfte. De protestantiska ständerna samt- och synnerligen, äfven de mot Sverige mest väl-sinnade, bådo det för det allmänna bästas skull nöja sig med Vorpommern, Wismar, Bremen och Verden. Holländarne, hvilka redan i juni 1646 aftalat sina fredsvilkor med spanjorerna, gjorde allvarliga föreställningar; de anknöto allt närmare förbindelser med Brandenburg och med Danmark och läto kejsaren veta, att Sveriges omedgörlighet i den pommerska frågan kunde föraleda en brytning mellan denna makt och Holland ¹⁾. Från Kjöbenhavn ontalades Spaniens bemödanden att åvägabringa ett förbund emellan Polen och Danmark, och polske konungens agenter fortsatte sina stämplingar mot Sverige både i Haag, Berlin och vid fredskongressen. Dertill kom, att de öfriga sväfvande underhandlingarna, den emellan de tyska ständerna och den emellan kejsaren och Frankrike, under sommaren 1646 började drifvas med större framgång och gifva förhoppning om ett resultat.

Det är redan omtaladt, att de båda kyrkliga partierna kort efter Trautmamsdorfs ankomst framställt sina ömsesidiga gravamina; de protestantiska afgåfvos den 11 december 1645 och de katolska den 29 januari 1646. Härtill fogade protestanterna den 14 febr. särskilda förlikningsförslag (»media compositionis»), hvarpå

äfven i allt excusera; dock måste jag det derhos ihugkomma, att när man gifver dem qvarteret, så taga de alnen utan betänkande eller åtskilnad af tiderna, som vi lefva uti».

¹⁾ Trautmamsdorf till kejs. d. 29 maj, d. 17 juli 1646. W. A. Chemnitz, IV, 6: 23. M. Björnkrou till M. G. de la Gardie d. 8 aug. W. F. II.

katolikerna den 7 mars afgåfvo svar. De väsentligaste af protestanternas fordringar voro: att reservatum ecclesiasticum måtte upphävas, att de efter Passau-fördragets afslutande af dem indragna andliga gods måtte dem för alltid tillförsäkras, samt med afseende på eganderätten till godsen året 1618 anses såsom normalår, att protestantiska undersatar i katolska stater måtte åtnjuta religionsfrihet, att protestanterna vid riksdagarne måtte i alla religionssaker ega veto, äfvensom paritet i riksdeputationer och riksdomstolar, hvilka senares antal borde ökas från två till tre eller fyra. Katolikerna åter ville ej öfverlåta de andliga godsen på längre tid än 40—60 år, ej heller sätta normalåret längre tillbaka än till 1627, och svarade på de öfriga fordringarna med ett obevekligt »non possumus». För att nu kunna lättare jämkä och medla mellan de motsatta meningarna, uppmanades ständerna af svenskarne att sammankomma till muntliga öfverläggningar i Osnabrück. Detta af de kejserlige mindre väl upptagna förslag bifölls af ständerna, och i Osnabrück sammanträdde alltså den 2 april en deputation af protestantiska och katolska ständer. Vid dessa sammanträden, som fortgingo under april månad, framställdes åtskilliga bemedlingsförslag, men utan resultat. Det var i synnerhet det katolska yrkandet på »temporaliteten», d. v. s. de andliga godsens öfverlåtelse på viss tid, som vållade svårigheter; katolikerna förklarade sig nämligen af samvete och religion hindrade att för alltid afträda godsen, en uppfattning hvari påflige nuntien och jesuiterna af alla krafter sökte styrka dem ¹⁾. Det gemensamma sammanträdet hade endast tjänat till att visa, att man på den fria öfverenskommelsens väg aldrig skulle nå målet;

¹⁾ De kejserliga teologerna deremot afgåfvo den förklaring, att de andliga godsen i yttersta fall och om freden derpå berodde kunde för alltid öfverlåtas.

man beslöt därför å ömse sidor att öfverlemna sina intressen i andra mäktigare händer, först och främst åt kejsaren såsom hela rikets representant, men derjämte åt de främmande kronorna; då nämligen protestanterna ej kunde hysa fullt förtroende för kejsaren såsom katolik, utbado de sig Sveriges bemedling och skydd, och katolikerna anhöllo om Frankrikes bona officia.

Trautmannsdorf såg naturligtvis mycket ogerna, att ständerna inblandade de främmande kronorna i en dylik rent tysk fråga, och arbetade ifrigt på att göra en sådan inblandning obehöflig; häruti biträdde han troget af Kursachsen, och genom bådas bemödanden visade sig på sommaren 1646 en något försonligare stämning bland ständerna. Från katolikernas sida afgafs den 2 juli ett tämligen tillmötesgående ultimatum: de antogo det af Kursachsen framställda förslaget om 1624 såsom normalår, dock med undantag för stiftet Osnabrück, Minden, Verden och Halberstadt; de ville öfverlåta de andliga godsén på 100 år, före hvilkas utgång en uppgörelse i godo skulle träffas, men höllo fortfarande på reservatum ecclesiasticum; de medgåfvo, att i religionsfrågor majoriteten ej skulle gälla vid riksdagarne, äfvensom, när dylika mål förekomme i riksdomstolarne, lika många bisittare af hvardera bekännelsen skulle deltaga i domen, men hänsköto frågan om protestanternas ständiga paritet till en blifvande riksdag. Med dessa anbud ville somliga protestanter låta sig nöja, t. ex. många af riksstäderna och äfven några af furstekollegiet, men flertalet af de furstlige, med »extremisterna» i spetsen, fann anbuden ej nog betryggande; särskildt kunde protestanterna ej släppa ur händerna de fyra stiftet, utan hvilka det blefve omöjligt att tillfredsställa satisfaktions- och equivalensanspraken. De föreslogo därför i sin motförklaring af d. 14 augusti, att 1621 skulle utan undantag blifva normalår, men att

reserv. ecclesiasticum för framtiden skulle gälla; de antogo den 100-åriga besittningsrätten i afseende på de omedelbara stiften, men fordrade full öfverlatelse af de medelbara andliga godsens; den fordrade paritetet ville de ej uppgifva, ej håller yrkandet på en tredje riksdomstol; och slutligen föreslog de, att sådana religionsförvandter af båda bekännelserna, hvilka ej egde rätt till offentlig religionsutöfning, åtminstone måtte åtnjuta privat gudstjenst och ej tvingas till utvandring. Detta svar syntes visserligen katolikerna hårdt och oresonligt, men kejsaren var för sin del benägen att gå protestanterna ytterligare till mötes. I en ny instruktion af d. 2de juli hade han medgifvit Trautmannsdorf att i värsta fall uppföra till och med stiften Osnabrück och Minden; det var blott en punkt, i hvilken han var alldeles omedgörlig, nämligen frågan om religionsfriheten i arfländerna och de böhmiska landsflyktingarnes restitution. Det enskilda intresset gick före det allmänna.

Vid sidan af hufvudhandlingen, den om gravamina, fortgingo särskilda förhandlingar om enstaka tyska tvistefrågor, hvilka kunde från de förra afskiljas. Den svaraste bland dessa var den om pfalziska husets restitution, en fråga som allt ifrån Gustaf Adolfs dagar hade utgjort föremål för långvariga men fruktlösa underhandlingar emellan de habsburgska makterna och Bayern å ena sidan, England, Danmark och pfalziska huset å den andra; konungarne af England och Danmark voro nämligen de pfalziska arfvingarnes närmaste släktingar. Nu hade dessa arfvingar inställt sina ombud vid kongressen och hoppades genom densamma vinna det mål, de så länge på andra vägar sökt uppnå. Svenskarne togo parti för Pfalz, ej så mycket af intresse för detta hus som af ovilja mot Bayern; de yrkade på dess fullständiga restitution till land och värdighet och ville på sin höjd göra Bayern den eftergiften, som föreslogs af

de evangeliska ständerna, att kurfurstevärdigheten skulle alternera mellan de bägge husen. Trautmannsdorf och de katolska ständerna deremot föreslogo en åttonde kurvärdighet för pfalziska huset, men ville ej till det samma återlemna mer än större delen af nedre Pfalz, hvarjämte den derstädes återinförda katolska religionen skulle lämnas orubbad. Denna mening biträdades i sjelfva verket äfven af fransmännen, hvilka visserligen enligt sina öfverenskommelser med Sverige och åt Pfalz förut gifna löften skulle arbeta för fullständig restitution, men som nu af hänsyn till kurfurstens i Bayern började »bära kappan på bägge axlarna». — En annan fråga, som vållade mycket bekymmer, var den hessiska satisfaktionsfrågan. Sedan nämligen kronorna i sina propositioner äskat satisfaktion för sin trogna bundsförvandt, landtgreffvinnan af HessenCassel ¹⁾, blefvo dennas anspråk i april 1646 närmare bestämda; de befinnos ganska omfattande, i det hon fordrade betydliga förstoringar på bekostnad af de angränsande andliga stiftet. Härom ville kejsaren och katolikerna, som voro högeligen förbittrade på landtgreffvinnan, ej höra talas, utan erbjödo på sin höjd en mindre penningssumma. — En tredje tvistefråga var den om de reformertes ställning i riket. De begärde sjelfva att blifva fullkomligt likaställda med de evangeliske, hvilket ock föreslagits i den kejsarliga förklaringen, ehuru med det förnärmande tillägget: »si ipsi velint et quiete vivant». De svenska legaterna hade befallning att påyrka deras delaktighet i religionsfreden, men ej medgifva dem någon jus reformandi. Sådan var äfven de öfrige evangeliskes me-

¹⁾ Landtgreffvinnan Amalia Elisabet regerade i Hessen såsom förmynderska för sin son. Longueville var hennes synnerlige beundrare och befordrade varmt hennes intressen; »il faut faire beaucoup», yttrade han till ständerna, »aux faveurs d'une dame aussi vertueuse; pourquoi, messieurs, surmontez-vous mêmes, surmontez-vous et donnez à madame la landgrave toute satisfaction, en ce qu'elle desire». Adami Relatio, s. 525.

ning, med undantag af Kursachsen, som var vida mer afvogt sinnadt emot de reformerte än emot katolikerna ¹⁾).

Om än sålunda mycket återstod att göra i afseende på de tyska tvistefrågorna, så hade män i hvarje fall kommit hvarandra betydligt närmare. Detta var ännu mer förhållandet med underhandlingen emellan kejsaren och Frankrike, hvilken närmade sig sitt slut. Trautmannsdorf hade i det längsta sökt rädda det vigtiga Breisach, hvilket såsom beläget öster om Rhen skulle tjena Frankrike till en utfallsport emot Tyskland, men Bayerns enträgenhet och fjesk gjorde alla hans bemödanden om intet; den 19 maj måste Trautmannsdorf på begäran af de katolska ständerna gifva sitt samtycke till dess afträdelse. Nu framkommo fransmännen med nya anspråk, nämligen på rätten att hålla besättning i Filipsburg m. m. Härom underhandlades hela sommaren 1646. Under påtryckning af Bayern och medlarne samt af de allierades krigiska framgångar vid denna tid måste Trautmannsdorf slutligen den 3 sept. 1646 samtycka till en provisorisk öfverenskommelse med fransmännen, genom hvilken till dem afträddes, förutom de tre stiftet Metz, Toul och Verdun samt fästena Pignerol och Moyenvic, äfven det österrikiska Elsass med Breisach, jämte rätt att hålla besättning i Filipsburg och samma rättigheter öfver de omedelbara ständerna i Elsass, som förut tillkommit österrikiska huset; deremot förbundo sig fransmännen att till den tyrolska linien betala 3 mill. livres samt afgifvo ett muntligt löfte att i vissa punkter (såsom gravamina och svenska satisfaktionsfrågan) förmå Sverige och protestanterna till eftergift. För giltigheten af denna öfverenskommelse, hvilken deponerades i medlarnes händer, uppstälde bada parterna vissa villkor: kejsaren att

¹⁾ Jfr Meiern å. st. II, III. Chemnitz, a. st. M. J. Schmidt a. st. XI. samt de diplomatiska brevväxlingarna.

Spanien och Lothringen skulle inneslutas i freden, Frankrike att det komme till ett allmänt, af Sverige och de tyska ständerna godkändt fredsslut ¹⁾).

Den för Frankrike så ärofulla öfverenskommelsen med kejsaren uppfylde de franska legaterna med stolt-het och tillförsigt. De skrefvo till sin regering ²⁾, att Frankrike numer kunde anses för skiljedomaren i alla återstående tvistefrågor, och de begäfv sig oförtöfvadt till Osnabrück, för att enligt sitt till katolikerna gifna löfte bringa Sverige och protestanterna till billighet och förnuft. De funno dock snart, att de misstagit sig med afseende på Frankrikes inflytande i Osnabrück. De täta konferenser, som fransmännen i sept. 1646 höllo dels med de svenska dels med de brandenburgska sändebuden, för att förmå dem till ömsesidiga eftergifter, syntes ej bära någon frukt. De svenska legaterna, som under sommaren ånyo fått befallning att vidblifva sina anspråk på hela Pommern, kunde ej annat än åtlyda denna befallning, ehuru de gjorde det med tungt sinne och hvar för sig skrefvo hem, att man borde nöja sig med en del af Pommern. Som de ej gjorde någon hemlighet af sin mening i denna sak, tog man för gifvet, att Sverige dock till slut skulle gifva efter. Det gälde alltså att bearbeta de kurfurstlige, och härpå riktade fransmännen nu sina bemödanden. De franska stode för brandenburgarne tre alternativa förslag, af hvilka de borde välja ett, nämligen 1) afträdelse af hela Pommern och såsom equivalent derför Bremen, Verden, Halberstadt, Grossglogau och Sagan; 2) afträdelse af Vorpommern med Stettin och såsom ersättning Hinterpommern och Halberstadt; 3) afträdelse af endast Vorpommern med bibehållande af Stettin och Hinter-

¹⁾ Jfr Bougeant, a. st., V, samt Contarinis skrivelser.

²⁾ Lettre à la Reine d. 17 sept. 1646: *Negoc. secrètes*, III, 299.
Kejs. legats rel. d. 7, 11 o. 11 sept. 1647. W. A.

pommern. Intetdera af dessa förslag behagade de kurfurstlige, hvilka i enlighet med sin instruktion förklarade, att de ej kunde inlåta sig i någon underhandling med Sverige på andra villkor, än att svenskarne afstode från att fordra hela Pommern, äfvensom uppgåfve hvad de erbjöde kurfursten i ersättning, antoge fransk och holländsk bemedling samt medgåfve de pommerska ständerna rätt att yttra sig i saken ¹⁾. De kunde ej bringas ur fläcken; hela saken stod stilla, och Trautmannsdorf förklarade, att han ej längre ärnade förnöta tiden med fruktlösa underhandlingar, utan ville med första lemna kongressen. I sjelfva verket hade han också begärt och erhållit kejsarens tillstånd att oförtöfvadt återvända ²⁾. Han lät dock förmå sig att uppskjuta sin resa, till dess svenskarne finge väntade nya ordres från Stockholm; äfven de kurfurstlige stälde i utsigt sin herres snara ankomst till granskapet af kongressorten (Cleve), hvarefter underhandlingen kunde åter komma i gång. Den 6 oktober anlände verkligen en kurir från Stockholm med nya instruktioner.

Det tillstånd, som svenska regeringen i brefvet af d. 21 mars lemnat sina legater att gifva efter i satisfaktionsfrågan, hade snart blifvit återtaget. I maj s. å. hade saken blifvit ånyo tagen i öfvervägande af riksrådet, och följden blef nya instruktioner af d. 23 och 30 maj, genom hvilka legaterna anbefaldes att ej nöja sig med mindre än hela Pommern. Man hade besinnat, heter det, »hvad för en besvärlig ting och dyr häst vore till att hålla på strö», i fall Sverige endast finge Vorpommern, hvilket ej utan många och kostsamma

¹⁾ Sv. legat. till K. M. d. 14 sept. W. F. H. Brandenb. sändeb. till kurf. d. 14 sept.: Urk. u. Akt. IV, 458—9. Negociations secretes, III, 337.

²⁾ Kejsarl. reskript af d. 15 aug. 1646. W. A. Äfven Oxenstjerna, som vid denna tid förlorade sin hustru, önskade återvända hem, men anmodades af fadern att qvarstanna.

garnisoner kunde försvaras; därför måste man behålla det hela, äfvensom förbehålla sig de pommerska licenterna; ändtligen tillades, att Sverige äfven gjorde anspråk på jus appellationis för sina tyska områden. Denna ståndpunkt fasthölls af svenska hofvet hela sommaren 1646, och legaterna sökte förgäfvos genom sina betänkligheter rubba densamma; kansleren skref till sin son, att hans förslag ej vore oskäligen och möjligen till sist måste antagas, men att man ej ännu vore benägen därför ¹⁾. Det dröjde dock ej längre än till sept. s. å., innan man fann för godt att följa legaternas råd och återgå till sina i brefvet af d. 21 mars uppställda fordringar. Hvilka bevekelsegrunder som framkallat detta omslag, finner man af rådsprotokollen och af de nya instruktioner, som meddelades legaterna. Man delade nämligen de farhågor, som legaterna ofta uttalat ²⁾, att Frankrike skulle inom kort sluta fred med kejsaren, Holland med Spanien, samt att de evangeliska ständerna i Tyskland skulle under Sachsens och Brandenburgs ledning förlika sig med kejsaren, så att Sverige till sist skulle stå ensamt emot de förenade katolikerna. Något inverkade äfven farhågorna för Hollands, Polens och Danmarks afund och stämplingar. Dertill kom Frankrikes växande inflytande vid det svenska hofvet. Den franske gesanten i Stockholm, Pierre Chanut, hade vunnit mycket insteg hos den unga drottningen; till Frankrikes fördel hade äfven hennes gunstling, greve Magnus de la Gardie, använt sitt inflytande, och att

¹⁾ K. M. till legaterna d. 23 o. 30 maj, d. 8 juli. R.reg. Kansleren till sin son d. 29 juni, 4 o. 17 juli, 8 aug. Gjörwells saml.

²⁾ Se i synnerhet Salvii br. till K. M. d. 7 sept. »Sveriges makt började anses farlig för jämvigten. Primum principium status är, att in æquilibrio singulorum imperiorum consistit securitas universi. När en begynner blifva för mäktig och formidabel hos de andre, så lägga de sig per uniones et foedera i en vigtskål der emot att väga upp honom igen och hålla balansen». Jfr äfven Salvii bref till Per Brahe af d. 15 oktober: H. S. H. V, 161.

befästa den på sista tiden något rubbade vänskapen med Frankrike var förnämsta ändamålet med grefvens ambassad till Paris, som anträdts i augusti 1646. Ändtligen hade sommarens fälttag i Tyskland, ehuru för Sverige fördelaktigt, likväl ej varit så segerrikt och afgörande, som de föregående årens fälttag under Torstenssons befäl. Allt detta samverkade till att något nedstämna svenska regeringens anspråk och förhoppningar. Vid rådets sammanträden d. 13 och 17 sept. togs saken i närmare öfvervägande; och såväl drottningen sjelf som drotsen, Gustaf Gustafsson m. fl. ansågo, att man borde i någon mån gifva efter. Kansleren var af sjukdom hindrad att deltaga i öfverläggningen, men hans mening, som i hufvudsaken öfverensstämde med de andres, inhämtades och lades till grund för beslutet. På ofvan angifna skäl fingo alltså legaterna i bref af d. 19 sept. drottningens befallning att, i fall freden ej på annat sätt kunde vinnas, nöja sig med Vorpommern jämte Stettin, Wollin, stift Cammin och Colberg med dess amt eller åtminstone några af dessa orter och i hvarje fall Wollin, vidare Wismar eller åtminstone rätt att der hålla besättning ¹⁾, samt Bremen och Verden, om ock såsom andliga områden; dessutom skulle de förskaffa Sverige åtminstone expektans på Hinterpommern samt rätt till de pommerska tullarne och licenterna, om än något nedsatta. Slutligen fingo legaterna äfven fullmakt att rörande Pommern inlåta sig i särskild underhandling med Brandenburg, hvarvid Frankrikes bemedling skulle antagas, i fall densamma ej kunde utan missnöje undgås; äfven medgafs de pommerska ständerna rätt att sammanträda och öfver-

¹⁾ Hert. af Mecklenburg hade nämligen vägrat afstå Wismar och återkallat sina sändebud från Osnabrück. Såsom medelväg hade Trautmannsdorf föreslagit ett s. k. condominium af nämnda ort.

lägga, allenast icke någon förbindelse med kurfursten egde rum ¹⁾).

Så snart den nya instruktionen kommit de svenska legaterna till handa, läto de brandenburgarne veta, att de ginge in på den förut af dem erbjudna »partikulartraktaten», dock hälst utan bemedling. Det visade sig dock snart, att saken dermed var föga hjälpt. Väl gjorde de brandenburgska sändebuden nu ett något större anbud i enlighet med kurfurstens senaste instruktion; de reste sin herre till mötes på hans färd till Cleve och skaffade sig fullmakt till den särskilda underhandlingen med Sverige. Men denna nya fullmakt befanns otillfredsställande, enär den inskränkte underhandlingen till en del af Vorpommern. Förgäfves sökte sändebuden öfvertyga sin herre, att svenskarne aldrig skulle åtnöja sig dermed, och att i hvarje fall fullmakten utan fara kunde ställas på hela Pommern, då de ju voro bundne genom instruktionen; förgäfves hade Salvius, som under tiden begifvit sig till Münster, förmått den franska legationen att till Cleve affärda St. Romain, som skulle genom personliga föreställningar söka inverka på kurfursten. Det enda, som på detta sätt kunde af honom utverkas, var, att han d. 7 nov. tillskickade sina sändebud i Osnabrück en ny, något utvidgad fullmakt. »Eftersom allt synes conspirera till vår ruin och förderf», heter det deruti, ville kurfursten meddela sina yttersta anbud, »hvilka vi äro beslutna att aldrig i evighet öfverskrida». Han ville nu afträda Vorpommern till floden Ucker jämte staden Wolgast, men lade till den förut begärda ersättningen äfven stift Cammin äfvensom en penningssumma. Hvad Stettin beträffar, för-

¹⁾ K. M:s ändtlige resolution och förklaring öfver Sveriges kronas satisfaktion den 19 sept. 1646. K. M. till legat. d. 26 sept. R.reg. Kausl. till sonen d. 19 o. 26 sept. Rådsprotokoll d. 10, 13 o. 17 sept. s. å.

säkrade kurfursten St. Romain, att han hellre ville mista hufvudet än afstå detsamma ¹⁾).

Emellertid hade Salvius, såsom redan nämdt, begifvit sig till Münster, dit han ankom d. 23 okt. Hans uppgifna afsigt med resan var att dels genom fransmännens bemedling pådrifva kurfursten af Brandenburg, dels tillse, att freden emellan Frankrike och Spanien ej för mycket påskyndades till Sveriges skada. Oxenstjerna, som i det längsta motarbetat resan till Münster, stannade i Osnabrück, för att fortsätta underhandlingen med brandenburgerne, af hvilken han ännu väntade något resultat, då deremot Salvius menade, att man »sine cuneo universali» aldrig skulle komma till rätta med kurfursten ²⁾). Medan nu Salvius på egen hand underhandlade i Münster, begagnade han tillfället att på sin kollegas bekostnad så mycket som möjligt stärka sitt personliga inflytande vid kongressen. Han umgicks förtroligt med Contarini, som i dessa förhandlingar deltog såsom frivillig och gerna sedd medlare, samt med Trautmannsdorf sjelf. I förtroende och utan att derom underrätta sin kollega meddelade han dem hufvudinnehållet af svenska regeringens sista instruktion och lät förstå, att han sjelf numera vore att betrakta såsom den svenska legationens hufvudperson, enär drottningen skänkt honom sitt förtroende och med honom underhölle enskild brefväxling ³⁾), hvaremot

¹⁾ Sv. legat. till K. M. d. 12, 19, 26, 28 okt., d. 1 o. 9 nov. W. F. H. Brandenb. legat. till kurfursten d. 19, 29 okt. Kurf:s resolution d. 7 nov. Urk. u. Akt. IV, ss. 463, 465, 467.

²⁾ Äfven kansleren ansåg »det brandenburgske tractatväsendet för idel fickfackeri» — »longa experientia edoctus», tillade han: Kansl. till sonen d. 7 nov: 1646.

³⁾ Af denna korrespondens finnes blott en del i behåll, tryckt hos Meiern, a. st. V, samt hos Arkenholtz, Mémoires de Christine, I. Det äldsta bland der meddelade bref från drottningen till Salvius är dat. d. 12 dec. 1646.

det nu vore slut med Oxenstjernornas inflytande vid hofvet. I följd häraf förklarade han äfven deras anspråk på stift Bremen såsom furstendöme ej längre behöfva tagas i betraktande — detta på samma gång som han själf med tacksamhet emottog de kejserliges löfte om bekräftelse på komturiet Wildenbruch i Pommern öster om Oder, hvilket han egde i förläning af svenska kronan, men möjligen skulle genom fredsslutet förlora ¹⁾).

Då flertalet af de protestantiska ständerna medföljt Salvius till Münster, och Oxenstjerna både af sin kollega och från andra håll ifrigt uppmanades att komma efter, så beslöt han sig motvilligt ²⁾ derför och inträffade d. 5 nov. i Münster. Här blef han hårdt ansatt af fransmännen och venetianaren, hvilka läto förstå, att de redan kände svenskarnes instruktion, och gaf omsider sitt samtycke till ett af Salvius uppsatt förslag, som d. 8 nov. öfverlemnades till de kejserlige. Svenskarnes fordrade nu Vorpommern jämte Stettin, Garz, Wollin, Damn och stift Cammin, Wismar med Wallfisch, Poel och Neukloster, Bremen och Verden (sekulariserade) jämte amt Wilshausen samt expektans på Hinterpommern, äfvensom ersättning för de i saken intresserade. Muntligen tillades på de kejserliges förfrågan, att, om kurfursten af Brandenburg nekade sitt samtycke härtill, skulle Sverige emottaga hela Pommern under kejsarens och rikets garanti, något hvar till de kejserlige till och med syntes uppmåna ³⁾, men som fransmännen på det

¹⁾ Contarini till Nani d. 9 okt., 6 o. 27 nov. 1646. Ven. A. Trautmannsdorf till kejs. d. 9 o. 30 nov. Jfr kejs:s reskript af d. 27 dec. 1646. W. A.

²⁾ »Jag måste nolens volens beqväma mig hans »griller», skref han härom till K. M.

³⁾ Då Oxenstjerna sade det vara illa att dela Pommern, svarade greffe Nassau: »der Sache wäre wohl zu helfen: Sie sollen nur machen, dass Brandenburg nicht contentire, so haben Sie Ursache es gar zu behalten»: Gesamtrelation till kejs. d. 20 nov. 1646. W. A.

högsta afstyrkte. I sitt skriftliga svar af d. 10 nov. erbjödo de kejserlige ej mer än Vorpommern med Rügen, Bremen och Verden såsom andliga områden, samt Wismar med Wallfisch, äfvensom åt Brandenburg stift Halberstadt, åt Mecklenburg stift Ratzeburg. När detta svar öfverlemnades till svenskarne, hade emellertid Oxenstjerna redan återvändt till Osnabrück (d. 11 nov.). Bevekelsegrunderna till hans oväntade och skarpt klandrade afresa voro dels hans ovilja mot Salvius, som var upphofsmannen till underhandlingen i Münster, dels ock hans fruktan, att hela fredsverket skulle dragas till Münster, fransmännens kongressort, hvilket lände Sverige till »förklening».

Salvius åter hade under förevändning, att hans vagn måste lagas, och att Trautmannsdorf såsom sjuk ej kunde lemna platsen, stannat qvar i Münster samt på de öfriga sändebudens ifriga uppmaning och oaktadt alla Oxenstjernas varningar fortsatt underhandlingen; ja han gjorde äfven ett försök att samtidigt förlika ständerna i afseende på deras gravamina, i det han jänte en del protestantiska ständer infann sig hos Trautmannsdorf till rådpläging. Han lofvade Contarini att lägga i hans mun Sveriges yttersta vilkor ¹⁾ och upptog till behandling ett nytt förslag, som fransmännen tillsammans med Contarini uppgjort. Detta förslag, af d. 20 nov., innehöll, att om Brandenburg afstode Vorpommern med Wollin, skulle det lemnas i kurfurstens fria val, antingen han ville af riket emottaga 1,200,000 rdr eller behålla Stettin och Garz, i hvilket senare fall penningssumman skulle tillfalla Sverige. Förslaget syntes behaga Salvius, och häraf drogo diploma-

¹⁾ »con oblatione in appresso, di metter in mia bocca qualche maggior restrintione ancora, affin chè li cesarei nella loro replica conformandosi al periodo ultimo delle istruzioni della Suetia non possa l'Oxinsterna rifiutarla». Contarini till Nani d. 27 nov. Ven. A.

terna den slutsatsen, att svenskarne i yttersta fall skulle släppa Stettin. Härom ville dock Oxenstjerna icke höra talas och förebrädde Salvius, att han gått allt för egenmäktigt och öfveriladt till väga samt derigenom satt Sveriges värdighet och intressen på spel ¹⁾. Genom dylika föreställningar förmådde han slutligen Salvius att återvända till Osnabrück d. 21—22 nov.

Den gamla oenigheten emellan de båda svenska legaterna, hvilken dittills blifvit inför främlingar någorlunda förborgad, hade genom nu beskrifna tilldragelser kommit i dagen. Den hade nu blifvit uppenbar för alla och ej utan framgång begagnats af de andra diplomaterna till Sveriges skada. Ingendera af Sveriges båda representanter kan i denna sak frikännas från skuld. Oxenstjerna hade af egensinnig stolthet ²⁾ och af ovilja mot Salvius onödigtvis motarbetat underhandlingen i Münster och undgick ej af sin egen fader klander därför. Salvius hade åter begått det vida större felet, att han, för att bringa saken till afslutning och sjelf vinna heder deraf, på eget bevåg och i förtid yppat Sveriges sista villkor och sålunda skadat den sak, som han bort till det yttersta förfäktat. Då förhandlingarna i Münster kommo till svenska regeringens kännedom, uttalade hon sitt missnöje deröfver och klandrade legaterna därför att de dels gått för hastigt

¹⁾ »Intet måste Trautmannsdorf drifva sitt apespel med oss, som han gjorde i Prag med dem, som der hade att handtera». Ox. till Salvius d. 17 nov. »Han (Salvius) mente vi måste äntligen ut med alltihop och begynte så att agera mot mig starkt och hålla med fransoserna nästan in omnibus, utaf hvad respect det låter jag ock derhän»; Ox. till K. M. d. 21 dec. Jfr Contarinis br. till Nani d. 22, 27, 30 nov. Ven. A. Gesamtrelat. till kejs. d. 16, 20, 23 nov., 4 dec. 1646. W. A. Sv. legat. till K. M. d. 9, 16, 23 nov. Brevväxlingen mellan Oxenstjerna och Salvius, bilagd. W. F. H.

²⁾ »Est il bien honorable pour une couronne de Suède et ses ministres, qu'ils courent de leur station après un Trautmannsdorf pour le cajoler dans ses fantaisies, les quelles il n'a que très grandes»: Oxenstjerna till Servien d. 28 nov. 1646; Bougeant, a. st. V, 81.

till väga i yppandet af Sveriges fredsvilkor dels onödigtvis inlåtit sig i skriftliga och afgörande förhandlingar på annan ort än i Osnabrück. Klandret träffade, som man finner, egentligen Salvius, men då Oxenstjerna i alla fall låtit förmå sig att deltaga i de klandrade åtgärderna, så drabbades äfven han deraf. Detta var mer än den stolte mannen kunde bära. Han beslöt nu att taga bladet från munnen och sjunga ut ¹⁾. I en lång skrifvelse, full af utfall mot Salvius, redogjorde han för hela sakens förlopp och hvälfde hela skulden på sin kollega, hvilken å sin sida i en särskild skrifvelse sökte urskulda sig hos regeringen. Den gamle kansleren ogillade väl den bittra tonen och de »spitske» uttrycken i sonens bref, genom hvilka han röjde sina »passioner och impotentiam animi», men gaf honom i hufvudsaken rätt ²⁾; detsamma låtsade äfven drottningen göra, ehuru hon sökte ursäktat Salvius samt i enskildt bref försäkrade honom om sitt skydd emot dem, som »tilläfventyrs skulle söka att denigrera» honom ³⁾. Slutet blef, att K. M. i skrifvelse till Johan Oxenstjerna förklarade sig nöjd med hans handlingssätt och ej till honom »draga det ringaste misshag» ⁴⁾. Att saken fick en sådan utgång, därför hade Johan Oxenstjerna att tacka sin far, hvars anseende och inflytande ännu var så stort, att han förmådde skydda sonen emot

¹⁾ »Jag kan intet låta mig öfverdyfla af Salvio och intet kan jag upptaga filsar för hans lappaktige procedurers skull»: Joh. Oxenstjerna till fadern, dec. 1646. Ox. saml.

²⁾ Kansleren ansåg, att Salvius »lupit med limstängen» och »svatztat utur skolan»; hos sonen ogillade han blott dennes öfverdrifna ömtålighet med afseende på underhandlingen i Münster.

³⁾ Drottn. till Salvius d. 12 dec. 1646: Meiern, a. st. V, s. 2; hon tillägger dock, att legaterna ej finge cedera en fotsbredd af det dem föreskrifvet var.

⁴⁾ Se K. M:s br. till leg. d. 28 nov., 5 dec. 1646, d. 9 jan. 1647. R.reg. Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 21 dec. och till fadern af dec. 1646. W. F. H. o. Ox. saml. Kansleren till sonen d. 21, 28 nov., 12 dec. 1646, 9 jan. 1647. Gjörwells saml.

drottningens misshag. I sjelfva verket var dock rikskanslerens inflytande betydligt försvagadt; det hade från början af 1646 aftagit i samma mon som Magnus de la Gardies tillväxt. Striden emellan Johan Oxenstjerna och Salvius bidrog väsentligt att ådraga hela Oxenstjernska familjen drottningens onåd. Hufvudskälet till denna onåd låg dock tvifvelsutan i drottningens ömtålighet om sin makt och misstanken, att Oxenstjernorna ville föra henne i ledband, en misstanke som underhölls genom hennes svenska och franska gunstlingar. Det nya inflytandet hos drottningen var öfvervägande af rent personlig art; på Sveriges yttre politik inverkade det endast så till vida, att större hänsyn än förr började tagas till Frankrikes önsknningar och intressen. Detta visade sig i synnerhet, sedan Magnus de la Gardie i jan. 1647 återvändt från Paris, förbländad af allt det smicker, hvarmed man der öfverhopat honom.

Men vi återvända till fredsunderhandlingarna. Knappt hade Salvius återkommit till Osnabrück, förr än nya ordres inträffade från Stockholm, hvilka gjorde ett hastigt slut på alla förslag att genom Stettins uppofterande vinna kurfurstens samtycke. Den lyckosamma utgången af höstens fälttåg, hvarigenom de numer förenade svenska och franska härarne fått alldeles öfverhand i Schwaben och Bayern, hade åter stegrat förhoppningarna och anspråken i Sverige. Vid rådssammanträdet d. 6 nov. hade därför kansleren, understödd af drotsen och endast svagt motsagd af drottningen, föreslagit nya instruktioner rörande Sveriges anspråk, hvilka äfven följande dag afsändes till Osnabrück. Legaterna skulle enligt dessa instruktioner »simpelt och categorice» förelägga kurfursten följande alternativ: antingen Vorpommern med Rügen, Wollin, Stettin med dess amt, Damm och Golnow med tillhörande distrikt,

äfvensom Oders mynningar och landet å ömse sidor, med kurfurstens samtycke, — eller ock hela Pommern under kejsarens och rikets garanti; dessutom skulle de skrämna kurfursten dermed, att Sverige ärnade behålla vissa platser i Brandenburg, till dess han gäfvé sitt samtycke, samt i allmänhet »ställa sig beskt an» emot de brandenburgske. I sina följande skrivelser tillade regeringen, att man i sjelfva verket hälst såge, om kurfursten vägrade sitt bifall, så att Sverige finge skäl att behålla hela Pommern; kurfurstens samtycke vore ej mycket värdt, och dessutom skulle man nog veta att sedan skaffa sig det. Detsamma upprepade kansleren ständigt i sina enskilda skrivelser till sonen; det var hans »præterea censeo» i hela denna sak ¹⁾).

Medan underhandlingarna i Münster under november månad pågingo, hade i Osnabrück framkommit ett nytt förslag, en ny utväg att lösa den svåra frågan. Detta var det s. k. pommerska projektet, så kalladt emedan det utgick från de pommerska sändebuden och hufvudsakligen afsåg Pommerns intresse. Det är ovisst, om sändebuden framkastat detsamma af egen drift eller blifvit dertill uppmanade af andra, vare sig af de kurfurstlige eller af de pommerska ständerna, hvilka d. 22 okt. sammankommit i Stettin och hållit hemliga öfverläggningar, som de ej velat delgifva den svenska styrelsen. Förslaget gick derpå ut, att Pommern i hvarje fall skulle blifva odeladt, på det sätt att det skulle först tillfalla kurfursten och hans ätt samt efter dess utgång Sveriges krona, hvilken borde genom ett nära förbund och arfsfördrag med Brandenburg samt simultan-investitur försäkras om sin rätt; såsom ersättning för Pommern skulle Sverige nu erhålla, förutom Bremen och Verden, åtskilliga områden i Westfalen (för-

¹⁾ K. M. till legaterna d. 7, 14 o. 28 nov. 1646. R.reg. Kansleren till sonen d. 21, 28 nov., 5, 12 dec. 1646. Gjörwells saml.

slagsvis stiften Minden och Osnabrück samt stycken af stift Münster äfvensom grefskapen Schaumburg, Hoya och Diepholtz). De brandenburgske omfattade detta förslag med mycket intresse, förmodligen mer för att vinna tid än på fullt allvar; och äfven Oxenstjerna, som häruti såg ett medel att göra slut på Salvii underhandlingar i Münster, syntes intressera sig därför. Han anbefalde det verkligen till sin regerings uppmärksamhet: det vore att föredraga framför Pommerns förvärfvande utan kurfurstens bifall, hvilket senare han i motsats till sin fader ansåg mycket viktigt, och i hvarje fall kunde förslaget användas till att skrämma katolikerna, så att de förenade sina krafter att utverka kurfurstens samtycke. För öfrigt betraktades det pommerska projektet af de flesta diplomater endast såsom ett medel att förvirra saken ¹⁾ och draga ut på tiden. I svenska rådet togs projektet i försvar af kansleren, kanske mest för sonens skull: »H. K. M. skulle der kunna göra ett litet Holland och draga en god del af de näste kvarteren till sig — — Hessen skulle då göra oss god assistance, holländarne skulle respectera oss» o. s. v. Emellertid erkände han, att förslaget under närvarande omständigheter vore oantagligt, hvilket naturligtvis äfven blef regeringens beslut ²⁾.

Så snart de svenska legaterna erhållit den sista instruktionen, skyndade de att genom bref af d. 25 nov. låta fransmännen veta, att de ej kunde gå in på det i Münster sist uppgjorda förslaget, utan hölle fast vid

¹⁾ »Certe invigilandum, ut hoc monstrum statim in ipso partu suffocetur», skrifver bayerske gesanten i Osnabrück d. 24 dec.: M. A.

²⁾ Pommerska sändebudens relationer: Balt. Stud. VI, 2, ss. 69, 71, 99 m. fl. Brandenburgska sändeb. till kurfursten d. 15, 26, 29 nov. Urk. u. Akt. IV, 469, 471—2. Gesamtrelat. till kejs. d. 4 o. 7 dec. 1646. W. A. Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 21 dec., till fadern d. 24 dec. 1646. K. M. till legat. d. 2 jan. 1647. Rådsprot. d. 2 jan. 1647: R. A. Chanut, Mémoires, I, s. 92.

det, som de d. 8 nov. uppgifvit såsom Sveriges yttersta villkor, och sålunda begärde antingen Vorpommern »cum annexis» med kurfurstens samtycke, jänte en summa penningar för Hinterpommern, eller ock hela Pommern med kejsarens och rikets garanti. Man märke, att de nu ökat sina fordringar med en penningssumma. Detta svar upptogs mycket illa af fransmännen, som hade största andelen i nämnda förslag; så väl skriftligen som muntligen beklagade de sig öfver svenskarnes obeständighet och bristande förtroende samt läto Chanut i Stockholm upprepa dessa klagomål. Ja, på Salvii råd skref D'Avaux till drottningen sjelf i de mest bevekliga ordalag ¹⁾. Men då för tillfället ingenting vidare stod att uträtta å den svenska sidan, riktade sig diplomatiens bemödananden åter mot Brandenburg, för att förmå detsamma att ingå på svenskarnes ultimatum; och sedan man förgäfvades bearbetat de kurfurstliga sändebuden, beslöt man att vända sig till kurfursten sjelf. Den 30 november sammanträdde de franska legaterna och Contarini hos Trautmannsdorf till en konferens, vid hvilken det beslöts, att de kejserlige skulle affärda kejserliga rådet Georg von Plettenberg såsom sändebud till kurfursten, hvilken då befann sig i Haag, för att göra det klart för honom, att han måste antingen foga sig efter det förra af Sveriges alternativ eller ock finna sig i, att kejsaren och riket antoge det senare; ett yrkande som äfven kurfurstekollegiet i en särskild skrifvelse understödde. Tillika skulle å Frankrikes vägnar St. Romain afgå till kurfursten med uppdrag att enligt Trautmannsdorfs medgifvande på vissa villkor erbjuda honom äfven expektansen på stift Magdeburg, dock så att vid dess besittningstagande stift Halberstadt skulle af honom åter-

¹⁾ Bougeant a. st. V, 86.

lemnas. Den 3—4 december afreste de båda sändebuden ¹⁾).

Redan vid medlet af november hade kurfursten plötsligt brutit upp från Cleve och beledsagad af ett ringa följe begifvit sig till Haag. Han hade nämligen genom sina förutskickade sändemän fått gynsamna underrättelser från Holland. Hans frieri till prinsessan af Oranien hade blifvit väl upptaget och påskyndades nu till den grad, att han redan d. 27 nov. kunde fira sitt bröllopp. Utan tvifvel hade kurfursten med denna förbindelse politiska syftenål. Straxt efter sin ankomst till Haag begärde han företräde hos Generalstaterna och erbjöd dem ett nära förbund, närmast riktadt emot Sverige, hvars hersklystnad hotade båda makterna. Konferenserna härom fortsattes med Generalstaternas deputerade dels af kurfursten sjelf dels af rådsherrarne i hans följe, och en af dessa skickades att hos de särskilda staterna arbeta för Brandenburgs intressen. Kurfursten gjorde sig stora förhoppningar och skref till sina legater vid fredskongressen, att de skulle hålla sig styfva, enär fredsutsigterna allt mer förmörkades. Han misstog sig dock om holländarnes planer. Deras största intresse för tillfället var freden med Spanien, och de voro ingalunda sinnade att för hans skull bryta med Sverige. Kurfurstens förbindelse med oraniska huset skadade dessutom hans sak hos det mäktiga anti-oraniska partiet, hvartill kom, att hans planer kraftigt motarbetades af den svenske residenten Peter Spiring Silfvererona, af gammalt en fiende till Brandenburg, samt af Sveriges vänner och anhängare i Holland ²⁾. Allians-

¹⁾ Sv. leg. till K. M. d. 30 nov., 7 dec. 1646. Gesamt-relat. till kejsaren d. 10, 11 dec. W. A. Franske legat. till Brienne d. 10 dec.: Negoc. seer. III, 385. Plettenbergs och St. Romains propos. till kurf.: Urk. u. Akt. IV, 475 ff.

²⁾ »La Suède a trop de pensionnaires ici», yttrade kurfursten till St. Romain. Sverige hade verkliggen dels genom handelsförbin-

underhandlingarna drogo därför långt ut på tiden och afstannade slutligen utan resultat. Ej ens en holländsk legation till Sverige kunde kurfursten utverka; på provinsen Hollands förslag inskränkte sig Staterna till en ny skrifvelse till Sveriges drottning, hvari de framhöllo kurfurstens obestriddliga rätt till Pommern samt orättvisan i att beröfva honom denna hans arfvedel; tillika anbefalde de sina legater vid fredskongressen att göra svenskarne föreställningar i samma syfte och att särskildt betona Staternas intresse för Östersjöns frihet ¹⁾.

Kurfursten hade ännu ej öfvergifvit hoppet om verksamt understöd från Staternas sida, då Plettenberg och St. Romain anlände till Haag. Den senare röntte ett gunstigare mottagande än den förre, men ingendera förnådade utverka kurfurstens santytcke till det föreslagna; han förklarade ånyo, att han i evighet aldrig skulle afstå Oderströmmen till Sverige, men att han efter ny öfverläggning skulle i skrifvelse till sina gesanter uppgifva sitt ultimatum. Han syntes anse sitt bifall oundgängligt för fredens betryggande, enär dessförutan Sverige ej skulle kunna afväpna och i följd deraf icke håller kejsaren, hvarmed sålunda krigstillståndet måste fortfaara. Hans ultimatum bestämdes genom resolution af d. 14 dec. till Uckergränsen; ersättningen skulle bestå i stiftet Halberstadt och Minden samt expektans på Magdeburg, vidare grefskapet Schaumburg och full besittning af de jülichska landen. Såsom det önskvärdaste betecknade dock kurfursten det pom-

delser dels genom gunstbevisningar skaffat sig åtskilliga anhängare i Nederländerna.

¹⁾ Arend, *Algemeene Geschiedenis des Vaderlands*, III, 5, s. 648 ff. Siccama, a. st., s. 130. Aitzema, a. st. VI, 288 ff., 368 m. ff. Kurfurstens föredrag inför Generalstat, d. 13 nov., hans kommissariers memorial till desamme, Generalstat:s bref till dr. Kristina d. $\frac{1}{2}$ ⁹ dec. o. instruktion till sina legater af s. d.: Urk. u. Akt. III, s. 8 ff., IV, 62 ff., 471.

merska projektets antagande, hvarför man borde genom löften om enskilda fördelar söka vinna de svenska legaterna ¹⁾.

Så snart de båda sändebuden återkommit och kurfurstens svar blifvit bekant, förklarade de svenska legaterna, att de icke längre ansåge sig bundna vid sitt förra anbud till kurfursten, utan nu ville mottaga hela Pommern med kejsarens och rikets garanti. I Münster företogs frågan först i kurfurstekollegiet; Bayern yrkade, att man utan vidare uppskof skulle afsluta saken med Sverige, men pluraliteten ansåg, att de kejserlige och fransmännen borde göra ännu ett försök att sammanjämka Sveriges och Brandenburgs intressen samt, i fall äfven detta visade sig fruktlöst, efter 3—4 veckors rådsumma lemna kurfursten åt hans öde och afsluta med svenskarne ²⁾. I enlighet med detta beslut begåfvo sig både Trautmannsdorf och D'Avaux till Osnabrück, der den förre inträffade d. 31 dec. 1646 och den senare d. 6 jan. 1647. De kejserlige önskade, att äfven Contarini skulle dit medfölja såsom medlare, men svenskarne förklarade, att, så tacksamma de än vore för hans bemedling i Münster, kunde de dock i Osnabrück ej medgifva någon dylik, förr än republiken äfven der ackrediterat en ambassadör ³⁾. I Osnabrück infann sig vidare en delegation af den holländska ambassaden, för att i enlighet med sin sista instruktion befrämja Brandenburgs intresse. Kongressens medelpunkt flyttades så-

¹⁾ Kurf:s resol. till Plettenberg d. $\frac{1}{2}$ dec. o. till legaterna af d. $\frac{1}{2}$ o. $\frac{2}{3}$ dec. St. Romains relation af d. 1 jan. 1647: Urk. n. Akt. II, 11 o. IV, 478. Franska legat:s relat. af d. 31 dec. 1646: Négoc. secr. III, 393.

²⁾ Kursachsiska sändebudens diarium f. d. 22 dec. 1646. D. A.

³⁾ Contarini till Dogen d. 18 jan. 1647: Ven. A. Att Sverige vid förhandlingar i Münster erkände Contarini såsom medlare, visade sig deraf, att då Björnkrou 1648 utnämndes till resident i M. erhöill han kreditiv äfven till den venetianska ambassaden: K. M:s memor. för Björnkrou d. 4 mars 1648.

lunda från Münster till Osnabrück, som under de följande veckorna blef skådeplatsen för en ytterst liflig diplomatisk verksamhet. Det var klart, att den långa och invecklade förhandlingen om Sveriges satisfaktion närmade sig en kris, och alla, som af denna fråga i någon mon berördes, samlade sig nu i Osnabrück för att bevaka sina intressen. I Münster qvarstannade endast de bägge medlarne samt spanjorerna, hvilka i det längsta motarbetat Trautmannsdorfs resa till Osnabrück och nu, sedan de aftalat separاتفreden med Holland, gjorde allt för att hindra freden i Tyskland. Å andra sidan sökte fransmännen motarbета den definitiva freden mellan Spanien och Holland, för hvilket ändamål Servien afreste till Haag.

De brandenburgska sändebuden, som befunno sig på platsen, insågo bättre än deras herre nödvändigheten att ge vika för den allmänna påtryckningen, så vida ej kurfursten skulle gå alldeles lottlös ur striden. För att fullständigt upplysa kurfursten om den fara, hvori han sväfvade, reste grefve Wittgenstein till Cleve, der kurfursten med sin unga gemål i början af år 1647 inträffade på återväg från Holland. Sedan det visat sig, att kurfursten ej kunde vänta mycket af Hollands hjälp, hade han blifvit medgörligare i den pommerska frågan. Han beslöt nu att kasta om och försona sig med Sverige, för att med dess tillhjälp kunna förskaffa sig en riklig ersättning för Vorpommern. Wittgenstein fick alltså i uppdrag att närma sig svenskarne och erbjuda dem vänskap och förbund; i yttersta nödfall kunde hela Vorpommern »cum annexis», deribland äfven Stettin, afstås, men i sådan händelse begärde kurfursten såsom ersättning stiftet Halberstadt och Minden, expektans på Magdeburg och under tiden besittning af stift Osnabrück, vidare grefskapet Schaumburg samt 1,200,000 rdr; ändtligen förbehöll han sig fri seglats på Odern och

upphäfvande af de svenska donationerna i Hinterpommern; investituren till Hinterpommern skulle endast på det vilkor medgifvas svenskarne, att de afstode från Stettin ¹⁾. Med detta besked återkom Wittgenstein till Osnabrück d. 7 jan., dagen efter sedan D'Avaux inträffat, och nu kommo förhandlingarna åter i gång. D'Avaux erbjöd sin bemedling, hvilken ock af båda parterna antogs, och utvecklade såsom medlare en outtröttlig ifver; konferenserna fortgingo oafbrutet och långt inpå nätterna. Han gjorde till sin uppgift att söka förena båda parterna om det förra af de alternativ, som svenskarne i brevet af d. 25 nov. 1646 uppställt såsom sitt ultimatum. Redan den 9 jan. hade brandenburgerne gått in på detta alternativ emot den ersättning, som kurfursten i sin sista instruktion fordrat (stift Osnabrück nämdes dock ej, enär detta skulle såra katolikerna). Men härmed var i sjelfva verket ej så mycket vunnet, som det kunde tyckas. Ty först och främst var det fordrade vederlaget väl drygt tilltaget och svårt att genomdrifva, vidare var det af brandenburgerne antagna alternativet i skrifvelsen af d. 25 nov. tämligen obestämdt uttryckt (Vorpommern cum annexis) och medgaf olika tydningar; ändtligen voro svenskarne i enlighet med sina instruktioner beslutna att hålla sig vid det senare alternativet, och de hade onekligen rätt dertill, då kurfursten gifvit de särskildt för detta ändamål affärdade sändebuden nekande svar. De förklarade, att det nu vore för sent, och att kurfursten finge skylla sig sjelf; i hvarje fall vore den tydning, brandenburgerne ville gifva åt nämnda uttryck, nämligen att Oderströmmen skulle utgöra gränsen, fullkomligt oantaglig.

¹⁾ Instr. för Wittgenstein saknas bland Urk. u. Akt., men refereras af Pufendorf, Brandenb. III, 1, under den $\frac{3}{13}$ jan. 1647.

Inom den diplomatiska världen voro meningarna och intressena mycket delade med afseende på tvistefrågan. På Brandenburgs sida stälde sig obetingadt holländarne, men deras bemedling upptogs af svenskarne tämligen kallt, och de återvände därför redan d. 13 jan. till Münster, misslynta öfver att ej ha kunnat något uträtta ¹⁾. Äfven D'Avaux tog parti för brandenburgarne och ansåg dem hafva fullgjort all rättfärdighet, då de erbjödo Oder såsom gräns, samt beskyldde svenskarne dels för obeständighet dels för egenmäktighet, då de fordrade något derutöfver. Med denna sin välvilja mot Brandenburg hade fransmännen en särskild bialsigt, nämligen att göra sig kurfurstens svärfar, prinsen af Oranien, förbunden och derigenom underlätta Serviens underhandlingar i Haag ²⁾. Af de tyska ständerna voro de katolska mestadels afvagt sinnade mot Brandenburg, därför att det begärde flera katolska stift såsom ersättning, och äfven bland de evangeliska, hvilka i början af året hade hos svenskarne sökt utverka åt kurfursten något ytterligare rådruum, började flere draga sig tillbaka, när de fingo kännedom om hans anspråk på stift Magdeburg och andra områden, som de sjelfve eftertraktade; om Sverige toge hela Pommern, skulle kurfursten vägra sitt samtycke och i följd deraf ej håller få någon ersättning. De pommeriske fortforo att understödja kurfursten och begärde i en särskild skrift, att i hvarje fall ingenting måtte afgöras utan hans samtycke ³⁾. Hvad slutligen de kejsrliche beträffar, så intogo de under detta underhandlingens sista skede en passiv hållning, för att ej stöta sig

¹⁾ Se deras utförliga relation af d. ^{24 jan.}_{3 febr.} 1647 bland Urk. u. Akt. III, ss. 15 ff.

²⁾ D'Avaux till hert. af Longueville d. 29 jan. 1647: *Negoc. secr.* IV, 13.

³⁾ Pommerska landständernas memorial af d. 23 dec. 1646. *Meiern* a. st. III, 782 ff.

med någondera sidan, men de visade dock numer större benägenhet för en förlikning emellan Sverige och Brandenburg, enär i annat fall det förra skulle fordra en antaglig garanti af kejsaren och riket, och denna kunde blifva mycket svår att åstadkomma ¹⁾).

Sedan svenskarne afslagit brandenburgarnes anbud af d. 9 jan., visade de sig under några dagar omedgörlige; de ville ej veta af annat än hela Pommern och sökte derom komma till en uppgörelse med de kejserlige. Men dessa visade ringa ifver att gå deras önskan till mötes; D'Avaux låg öfver dem utan återvändo och sökte skrämma både dem och ständerna med förespeglingar om de faror, som en dylik lösning af frågan skulle medföra. Ändtligen den 14 jan. lyckades D'Avaux af svenskarne utverka en ny förklaring ²⁾), i hvilken de tillkännagåfvo sin benägenhet för en uppgörelse med de kurfurstlige, i fall desse inom tre dagar bifölle följande fordringar: Vorpommern jämte Stettin, Garz, Wollin och Damm, äfvensom Pyritz, Colbatz, Gollnow, Bahn och Wildenbruch samt för öfrigt hela östra stranden af Oder från och med Greiffenhagen ända till Östersjön, vidare de förre vorpommerske hertigarnes rättigheter i stift Cammin, simultan-investitur till Hinterpommern och bekräftelse af de svenska donationerna i denna provins samt 1 million rdr i penningar. Några af de nu uppräknade nya orterna voro verkligen nämnda i svenska regeringens bref af den 28 nov., hvori hon anbefalt legaterna att söka »gripa något vidare kring Stettin» på östra sidan om Oder. D. 16 jan. voro brandenburgarne färdige med sitt svar ³⁾), hvori de väg-

¹⁾ Så framkastade svenskarne, att riket borde medelst kontributioner underhålla en svensk här på 20,000 man i Pommern: Pommerska gesant:s relat. d. 5 jan. 1647: Balt. Stud. XIV, s. 50.

²⁾ Suedica resolutio ultima et peremptoria, hos Meiern, a. st. IV, 264—5.

³⁾ Declaratio legatorum Brandenburgicorum, hos dens. IV, ss. 266 ff.

rade att af östra Oderstranden afträda något mera, än Damn, Greiffenhagen och Wildenbruch, och att erkänna Sveriges donationer i Hinterpommern eller anspråk i afseende på stift Cammin, ej håller afstodo från de förut begärda 1,200,000 rdr. Åter ville svenskarne afbryta underhandlingen och taga hela Pommern utan kurfurstens samtycke. Men den outtröttlige D'Avaux ville ännu ej gifva saken förlorad, utan fortsatte sina bemödanden oaktadt svenskarnes missnöje öfver hans enträgenhet; de svenska legaterna beklagade sig öfver hans »oändeliga pådrifvande», och att de måste oupphörligen »ordkastas och brottas» med honom. Å andra sidan klagade D'Avaux i de skarpaste ordalag öfver svenskarnes beteende, hvilket han fann värdigt Vandaler och Göter. I synnerhet var Oxenstjerna föremål för hans bittra klagomål och sarkasmer ¹⁾; det var nämligen han, som å Sveriges sida hufvudsakligen ledde den pommerska underhandlingen, sedan Salvius efter den misslyckade Münster-resan dragit sig tillbaka och intagit en mer passiv hållning. Att Oxenstjerna i denna underhandling visat brist på följdriktighet och beslutssamhet, torde ej kunna nekas. Men hans ställning var svår, och mycket talar till hans ursäkt. Af sin kollega hade han icke alltid den hjälp, han kunnat fordra: Salvius understödde honom lamt och nödtvunget och ryckte på axlarna åt hans sätt att gå till väga ²⁾. Han hade sin regerings befallning att hälst taga hela Pommeren äfven utan kurfurstens samtycke, och han

¹⁾ »Il n'écoute rien, son esprit est comme son corps tout d'une pièce, et cette machine ne se remue que par des ressorts, qu'on ne veut pas faire jouer — — les remontrances, la raison, la bienveillance ne servent de rien» o. s. v. D'Avaux till hert. af Longueville: Négoc. secr. IV. s. 13 m. fl.

²⁾ D'Avaux till Chanut d. 4 febr.: Neg. secr. IV, s. 15. »Min collega hänger allt efter D'Avaux' kapp»: Joh. Oxenstjerna till fadern.

hade numer full rätt att följa denna anvisning. Men å andra sidan måste han äfven fästa tillbörligt afseende vid Frankrikes och dess ambassadörs önsknings och kunde ej lika lätt afvisa D'Avaux som holländarne. Han hade alltså ingen annan utväg att nå sitt mål, än att höja sina fordringar så mycket, att kurfursten skulle vägra sitt samtycke. Men denna afsigt genomskådades af de brandenburgske, hvilka nu i det afgörande ögonblicket visade sig ganska fogliga. De gäfvos med sig i afseende på Gollnow samt afträdde hela östra Oderstranden, dock blott till 4—5 fots bredd. Svenskarne läto förstå sig att göra några motsvarande eftergifter, och slutligen återstodo endast sådana tvistepunkter, på hvilka man ej med heder kunde låta underhandlingen stranda, och som efterhand sammanjämkades genom Salvius och D'Avaux. Dylika voro frågorna om stift Cammin och om bredden af den till Sverige afträdde östra Oderstranden. Frågan om donationerna i Hinterpommern fick förfalla, och de å båda sidor framställda penning-anspråken nedlades för tillfället, för att i stället fullföljas hos de kejsarlige. Äntligen, sedan båda parterna framlagt nya förslag till konvention och vid dem gjort sina anmärkningar, förenade de sig den ^{28 jan.}_{7 febr.} om en gemensam, af Salvius uppsatt »punctuation» ¹⁾ af följande innehåll:

- 1) Kurfursten afträder till Sveriges krona Vorpommern inom de gränser, som varit gällande under den siste hertigens tid, jämte ön Rügen samt af Hinterpommern Garz, Stettin, Damm, Gollnow och ön Wollin, äfvensom den genom området flytande Oderströmmen med dess tre utlopp och »das Frische Haff» samt så stor sträcka af östra stranden, som Sverige och Brandenburg framdeles skola vänskapligen aftala.

¹⁾ Tryckt hos Meiern, a. st., IV, 309 och hos Moerner a. st.

- 2) Dessa områden skola innehafvas såsom ärftlig förläning med alla de rättigheter, som Pommerns forna hertigar utöfvat.
- 3) Den rätt, som Vorpommerns hertigar haft vid bortgifvande af prelaturer och prebenden, hörande till domkapitlet i Cammin, skall äfven tillkomma Sveriges konung.
- 4) Kurfursten löser invånarne från deras trohetsed.
- 5) Sverige återställer till kurfursten hela det öfriga Hinterpommern jämte Colberg och stift Cammin, äfvensom de fästningar, det innehar i Mark-Brandenburg.
- 6) Båda furstarne försäkra sina blifvande undersåtar i Pommern om deras fri- och rättigheter i andligt och verldsligt hänseende.
- 7) Sveriges krona erhåller simultan-investitur å Hinterpommern och stift Cammin samt arfsrätt dertill efter brandenburgska ättens utgång.
- 8) Säte och stämma å riks- och krets dagar tillkomma båda.
- 9) Fri samfärdsel till lands och sjös försäkras.
- 10) Återstående detaljbestämmelser hänskjutas till vidare underhandling, som snart skall inledas.
- 11) Uppgårelsen eger giltighet endast i samband med den allmänna freden.

Härmed var sålunda hufvudfrågan afgjord. Nu yrkade D'Avaux, att de svenska och brandenburgska legaterna måtte sammanträda och formligen underskrifva öfverenskommelsen. Men härtill kunde svenskarne ej förmås; dels ville de ej oåterkalleligen binda sig, innan hela satisfaktionsfrågan vore afgjord, dels hade de aldrig inlåtit sig i någon formlig »partikulartraktat» med Brandenburg. Man kom öfverens derom, att punctuationen skulle »attesteras» genom de båda legationssekreterarnes underskrift och derpå deponeras

hos D'Avaux såsom medlare. Detta skedde också den 11 febr. 1647 ¹⁾).

Sedan man såhunda lyckligt undanröjt den stötesten, som i fem månaders tid uppehållit den svenska satisfaktionsfrågan, kom denna hastigt till fullkomlig uppgörelse. D'Avaux anmodades af svenskarne att äfven emellan dem och de kejserlige göra tjenst såsom medlare; å Sveriges vägnar tog Salvius största andelen i denna sista underhandling. Man lade till grund för densamma ett af svenskarne den 26 jan. afgifvet förslag; härvid gjorde de kejserlige sina anmärkningar ²⁾), men gäfvö snart efter i de flesta ännu återstående tvistepunkter. I afseende på Wismar gingo svenskarne in på det föreslagna condominiumet med Mecklenburg, likväl så, att om hertigen vägrade dertill samtycka, skulle det tillfalla Sverige utan vilkor; och såsom ersättning åt hertigen anvisades de sekulariserade stiften Schwerin och Ratzeburg, äfvensom stift Minden erbjöds honom af svenskarne. Amtet Wilshausen, hvilket dittills varit ett trätöfrö mellan biskoparne i Bremen och Münster, afträdades till Sverige. Stiftet Bremen och Verden sekulariserades under namn af hertigdömen; med det förra följde äfven det hamburgska domkapitlet, dock med förbehåll för staden Hamburgs fri- och rättigheter. Hvad särskildt beträffar staden Bremen, yrkade de kejserlige, att densamma skulle uttryckligen erkännas för en fri riksstad på grund af ett dittills okänt kejserligt bref, som nu kom i dagen. Dermed förhöll sig så-

¹⁾ Ofvanstående teckning af slutförhandlingen i pommerska frågan grundar sig på svenska legats bref, i synnerhet d. 4, 11, 25 jan., 1 o. 15 febr. 1647: W. F. H., vidare D'Avaux' skrivelser tryckta i *Negoc. secr.*, IV, 4—24, de brandenburgska sändebudens relat. i *Urk. u. Akt.* IV, de kejserliges i W. A., samt de bayerskes i M. A. Jfr äfven Meiern, *Acta*, IV, Bougeant o. Pufendorf, a. st.

²⁾ Förslaget med anmärkningar tryckt hos Meiern a. st. IV, 312 ff. Ett nytt förslag afgafs af svenskarne d. 31 jan. och besvarades d. 1 febr. W. F. H.

lunda, att staden Bremen, då fråga uppstod om stiftets afträdelse åt Sverige, genom sitt ombud vid fredskon-gressen sökt hos Trautmannsdorf utverka ett kejsarligt frihetsbref och emot en summa af 100,000 floriner verk-ligen bekommit ett dylikt ¹⁾, hvilket daterades den ^{22 maj}_{1 juni} 1646, men först i dec. s. å. utfärdades. Detta något tvetydiga privilegium ville svenskarne ej obetingadt godkänna; de utlofvade endast att akta stadens lagligt förvärfvade eller häfdvunna rättigheter och att i godo söka uppgöra alla tvister med densamma. Förutom öf-riga rättigheter, hvilka tillkomme Sverige såsom inne-hafvare af tyska rikslän, tillerkändes detsamma äfven privilegium »de non appellando», äfvensom rätten att an-lägga ett universitet. Den för Sverige viktigaste rättig-heten var dock den att fortfarande upptaga licenterna. I enlighet med den allmänna amnestiens grundsats hade såväl de kejsarlige i sina förklaringar som de pommer-ska ständerna genom särskild inlaga yrkat afskaffandet af sådana tullar och pålagor, som under kriget och för dess skull tillkommit, och af denna art voro obestrid-ligen licenterna. Svenskarne erkände den allmänna grund-satsen, men fordrade ett särskildt privilegium med af-seende på de pommerska licenterna, och ett dylikt blef dem slutligen beviljadt, på det vilkor att dessa tullar skulle något nedsättas. Hvad slutligen angår Sve-riges penningfordran så lät Trautmannsdorf genom D'Avaux' bemedling öfvertala sig att utlofva en summa af 600,000 rdr, af hvilka dock 400,000 skulle afskrif-vas å de svensk-tyska ländernas blifvande rikskontri-butioner och endast 200,000 kontant utbetalas, tre må-nader efter fredens undertecknande ²⁾.

¹⁾ Trautmannsdorfs bref till kejsaren innehålla åtskilligt om denna förhandling eller rättare sagdt affär.

²⁾ Se i synnerhet sv. legat. till K. M. d. 8 febr. 1647. W. F. H. Jfr Pufendorf, Succ. XIX, 91—93, o. Negoc. secr. IV, ss. 20 ff.

Sedan allt var aftaladt, blef satisfaktionspunkten i sin helhet af legationsssekreterarne attesterad och utväxlad d. 18 febr. ¹⁾. Penningfrågan blef dock på de kejsrerliges begäran afskild från det öfriga och införd i en hemlig artikel ²⁾, som underskrefs af de kejsrerliga legaterna sjelfva; det heter deri, ej. att summan vore en ersättning för den afträdde delen af Hinterpommern, utan att hon beviljats Sverige för restitutionen af de orter, det innehade i riket och i arfländerna. Punkten hemlighölls dels därför att afdraget å rikskontributionerna lände de öfriga ständerna och riket till men ³⁾, dels på det icke ett för kejsaren besvärligt prejudikat skulle blifva bekant; men detta hemlighetsmakeri blef i det följande menligt för Sveriges anseende och intresse, i det dess fiender utspredo, att Sverige för nämnda summa uppgifvit yrkandet på religionsfrihet i arfländerna ⁴⁾ och sålunda förrådt de böhmiska landsflyktingarne, som i Sveriges tjenst offrat lif och blod. Detta rykte troddes af många och har blifvit såsom

¹⁾ Finnes bland W. F. H. Se bil. I.

²⁾ Tryckt hos Meiern a. st. V, 750, Pufendorf, Suec. XX m. fl.

³⁾ Först med 17:de århundradets slut voro de 400,000 rdr erlagda och de svensk-tyiska länderna skyldiga att betala rikskontributioner: Gadebusch, Schwed. pommersehe Staatskunde, II, s. 360.

⁴⁾ Det var på våren 1648, som kejsrerlige gesanten Crane, för att draga ovilja öfver Sverige, utspred detta rykte bland de protestantiska ständerna: se de svenskes relat. d. 24 april 1648 och de kejsrerls d 4 maj s. å. År 1651 fick Salvius i uppdrag att hos Crane anföra klagomål öfver samma rykte, som då af honom upprepats: se Pufendorf, Suec. XXIII, 10. Den eljest emot Sverige så hätske M. Koch har i denna punkt visat sig opartisk, a. st. II, s. 467 ff. Jfr Meiern a. st. V, 746—9. M. J. Schmidt uttalar, a. st. XI, 197, den förmodan, att punkten blifvit förhemligad därför att de 200,000 rdr tillfallit drottningen enskildt och varit afsedda att betäcka de stora utgifter, som M. de la Gardies franska ambassad kostat, och för hvilka drottningen i ett bref till Salvius ber denne skaffa utvägar. Visst är, att Salvius fick drottningens fullmakt af d. 10 juni 1647 att framdeles lyfta nämnda summa, men S. uppgaf sjelf, att han derigenom godtgjordes för sina försträckningar till armén, och detta synes oss sannolikast.

trovärdigt upprepadt af flere författare, men vederlägges af det faktum, att hvarken i de svenska eller i de kejserliga ambassad-relationerna finnes ett spår af ett dylikt »pactum turpe». Tvärtom hafva svenskarne, då de kejserlige sökte genom tillmötesgående i satisfaktionsfrågan betinga sig vissa eftergifter i den pfalziska saken och de kyrkliga tvistefrågorna, genast afvisat »slikt okyskt tillbud» såsom ett ovärdigt »marchanderande». De voro ingalunda sinnade att följa det exempel, som fransmännen i detta hänseende gifvit.

Emot den svenska satisfaktionen afgåfvos skriftliga protester af flere ständer, af hertigen i Mecklenburg med afseende på Wismar, af prins Fredrik i Danmark för stift Bremen samt af hertigen i Holstein-Gottorp och staden Hamburg rörande det hamburgska domkapitlet.

Samtidigt med den svenska satisfaktionsfrågans afslutning blef äfven den om Brandenburgs equivalens tills vidare afgjord. På de kejserliges yrkande intogs en försäkran derom i den svenska uppgörelsen; och derpå träffades den 9 febr. emellan de kejserlige och brandenburgarne den öfverenskommelse, att kurfursten af Brandenburg skulle, med vissa förbehåll och undantag, bekomma stift Halberstadt och Cammin, äfvensom efter dåvarande innehafvarens död stift Magdeburg; penningfrågan inskränktes nu dertill, att kejsaren skulle afskrifva några gamla omtvistade skulder. Slutligen afgåfvo de kejserlige skriftligen det löfte, att, i fall stift Minden komme att tillerkännas protestanterna, skulle äfven detta stift till Brandenburg afträdas ¹⁾.

Frågar man nu, hvad som vållade, att, oaktadt svenskarnes motvilja, oaktadt de tyska ständernas stri-

¹⁾ Konventionen af d. 9 febr. hos Meiern, a. st. IV, 328 och punkten angående Minden, dat. d. $\frac{1}{20}$ febr., hos dens. s. 330. Jfr äfven Pufendorf, Succ. XIX, 90. Bland Urk. u. Akt. förekommer, besynnerligt nog, iugenting härom.

diga intressen, protester och intriger, den svensk-brandenburgska satisfaktionsfrågan dock slutligen fick en sådan lösning, så måste man instämma i hvad som från svensk sida yttrades till D'Avaux, nämligen att, om ej han med sådan ifver drivvit saken, hade Sverige behållit hela Pommern. Detta var den ena drifkraften; den andra, mindre framträdande men ej mindre verksam, kom från de kejserliges sida och bestod i den lamhet de visade, när det gälde att anskaffa den garanti, som svenskarne begärde, i fall de toge hela Pommern utan kurfurstens bifall. De svenska legaterna kommo snart under fund dermed, att de kejserlige i sjelfva verket ej för annat ändamål lofvat garanti på hela Pommern, än för att »jaga kurfursten på nätet», och att de, sedan denna afsigt var vunnin, »så småningom snodde sig ur slingan». Sådan var svenskarnes uppfattning af de kejserliges politik i den pommerska frågan. D'Avaux misstänkte deremot de kejserliga legaterna för falskt spel; han påstod, att de, i stället för att befordra uppgörelsen emellan Sverige och Brandenburg, i hemlighet motarbetat densamma, och Bougeant berättar, att Volmar en timme före nämnda uppgörelse infunnit sig hos Oxenstjerna och låtit honom förstå, att om Sverige ville taga hela Pommern utan kurfurstens samtycke, kunde saken redan samma dag bringas till slut. I fall denna berättelse, hvilken dock ej bestyrkes af de svenska och kejserliga ¹⁾ brevväxlingarna, verkligen eger någon grund, så har det tydligen varit de kejserliges afsigt att framkalla öppen brytning emellan Sverige och Brandenburg och derigenom antingen förhindra Bayerns neutralitetsfördrag med kronorna eller åtminstone genom

¹⁾ Det måste dock anmärkas, att de flesta af de kejserliga ambassaderrelationerna för januari månad 1647 enligt uppgift saknas i Wienerarkivet. — Droysen a. st. III, 1, s. 228 har utan vidare bevisning förvandlat misstanken till ett faktum.

förbund med Brandenburg skaffa sig en ersättning för Bayerns affall.

Hvilken afgörande andel D'Avaux genom sin rastlösa ifver hade i denna underhandling, finner man bäst deraf, att svenskarne redan den 26 jan. fingo ny befallning från Stockholm att ej vidare låta »draga sig vid näsan» af kurfursten, utan definitivt mottaga hela Pommern, så snart de kunde få kejsarens och rikets garanti derpå. När detta bref inträffade, hade legaterna redan gått för långt för att kunna göra ett hederligt återtag. Sedan allt redan var uppgjordt, kommo ännu bestämmande ordres från Stockholm, att de skulle hålla på hela Pommern, »icke låtandes Eder deraf turbera, anten att de kejserlige draga sig nu tillbaka och icke vele fara fort med conditionerne af en tillbörlig garande, eller att de holländské gesanterne äre deremot». Härom synes man i Stockholm vid denna tid hafva varit ense; äfven drottningen yrkade i rådet, att man skulle »simpelt hålla sig vid hela Pommern», och yttrade till Chanut, att kurfurstens anbud såsom för sent fränställt vore oantagligt. Och sedan man fått veta, att legaterna redan inlåtit sig med brandenburgerne, skref man, att de i hvarje fall, äfven om saken redan vore aftalad ¹⁾, måste förbehålla Sverige hela östra Oderstranden till en bredd af $\frac{1}{2}$ eller $\frac{1}{3}$ mil, inberäknade Colbatz, Friedrichswalde och Gollnow, äfvensom giltigheten af donationerna i Hinterpommern. Detsamma inskräpte kansleren i bref till sonen, och för att stödja legaterna öfversände man en ostensibel instruktion, affattad i stränga ordalag. Oaktadt icke ens nämnda fordringar kunde genomdrifvas, förklarade sig regeringen likväl till freds med legaternas åtgöranden; drottningen och hennes om-

¹⁾ »De må väl skylla oss för en liten ostadighet, men det är bättre nu träta derom än framdeles»: Kansleren i rådet d. 13 febr.

gifning tillkännagåfvo mycken belåtenhet¹⁾, och äfven den gamle kansleren, den ifrigaste förfäktaren af Sveriges anspråk på hela Pommern, skref till sonen, att man i betraktande af de svårigheter, som varit att bekämpa, måste vara nöjd med det vunna resultatet. Han kunde dock ej afhålla sig från att yttra, att om »saken något styfvare och formligare hade blifvit förd, hade fuller mera varit att nå», och han tillade: »om jag varit commissarius, tror jag näppeligen, att D'Avaux mig derifrån anten skulle hafva skrämt eller persnade-rat». Äfven Sveriges största militära auktoritet, Pommerns generalguvernör Lennart Torstensson, tillkännagaf sitt missnöje öfver utgången. Hvad som syntes kansleren mest betänkligt i den slutna öfverenskom-melsen, var att donationerna i Hinterpommern, hvilka till större delen innehades af officerare, ej blifvit erkända, en omständighet som ej kunde undgå att väcka missnöje inom armén. Derför anbefaldes legaterna att oaktadt uppgörelsen hålla nämnda fråga öppen²⁾.

När den svenska satisfaktionsfrågan kom till definitiv uppgörelse, hade mer än ett år förflutit, sedan svenskarne första gången bestämdt uppgifvit sina anspråk, och fem månader, sedan den franska satisfaktio-nen blifvit uppgjord; under dessa fem månader hade Sveriges intressen hufvudsakligen sysselsatt fredskon-gressen (naturligtvis med undantag af den spansk-hol-ländska underhandlingen, som samtidigt fått sin pre-liminära afslutning). Hvem som i första rummet bär

¹⁾ »Saken är H. K. M. och flerom här helt behagelig, så att jag in-tet stort omak hafver att tyda det till det bästa»: Kansl. till so-nen d. 27 febr.

²⁾ K. M. till sv. legat. d. 9, 16, 30 jan., 13 o. 27 febr. 1647. Salvius till Gyldenklou d. 8 mars. W. F. H. Kansleren till so-nen d. 16, 23 jan., 13, 27 febr., 27 mars 1647: Gjörwells saml. Chanut, *Memoires*, I, ss. 95, 97, 99, 108—9. I bref till D'Avaux d. 9 mars berättar Chanut, att kansleren varit mycket förbittrad öfver legaternas släpphändhet. Wahrenb. saml.

skulden för detta långa dröjsmål, torde efter det föregående ej vara tvifvelaktigt; hade kurfursten af Brandenburg i tid velat foga sig i det nödvändiga, så hade tvifvelsutän saken varit på det klara redan i oktober, sedan den tillnötesgäende instruktionen af d. 19 september kommit de svenska legaterna till handa, eller åtminstone i november, sedan desse afgifvit sitt förslag af d. 8 nov., hvori de inskränkte sina anspråk till i det närmaste detsamma, som slutligen dem beviljades. Det var kurfurstens halsstarighet och illusioner om ett kraftigt understöd från Hollands sida, som i tre månader uppehöll fredsverkets gång. Hvad som åter med något skäl kan läggas svenskarne till last i nämnda afseende, är brist på fasthet och följdriktighet såväl i legaternas underhandling som i regeringens instruktioner. Det sistnämnda har man förklarat på det sätt, att ömsom drottningen, ömsom rikskansleren dikterat rådsbesluten och de derpå grundade instruktionerna till legaterna; och flere författare uppgifva, att det var drottningen, som i oträngdt mål och i strid mot kanslerens mening genomdref Hinterpommerns afträdelse. Huru mycket häraf är med verkliga förhållandet öfverensstämmande, visar sig af föregående utredning. Vål är det sant, att kansleren allt jämt fasthöll såsom sin oföränderliga mening, att legaterna borde till det yttersta vidblifva hela Pommern, och att å andra sidan drottningen dels genom fransmännens bearbetning dels af verkligt fredsbegär ¹⁾ var mera böjd för eftergifvenhet eller kanske rättare vacklade emellan de olika meningarna ²⁾. Och möjligt är visserligen, att motsatsen emellan de

¹⁾ »Jag rädes, att jag lärar få så mycket att skaffa här hemma så att jag väl må tacka Gud för att kunna få en någorlunda god fred»: drottningen till Salvius d. 13 febr. 1647.

²⁾ Chamut beklagade, »que l'esprit de la reine est assez vacillant et ce qu'elle veut un jour, elle le condamne lendemain»: Brienne till Lougueville d. 6 apr. 1647.

bada partierna redan då varit tämligen skarp och skarpare, än af nu tillgängliga handlingar kan synas — något som man skulle kunna sluta af ett eller annat yttrande i kanslerens bref till sonen, såsom då han säger, att han här hemifrån hade att kämpa med ännu större svårigheter, än sonen derute, att Salvius i sina intriger understöddes hemifrån, att han »måste nu väl lida något af den, som han förr allt godt gjort hafver och fuller icke dess värd är» m. fl. omständigheter, hvarom han skulle skrifva utförligare, om han »förtrodde pennen». Men visst är, att i handlingarna ingen symmerlig meningsbrytning eller partistrid kan spåras rörande denna fråga, och att man för öfrigt alldeles icke behöfver tillgripa dylika skäl för att förklara underhandlingens förlopp och utgång. Fullt tillräckliga äro nämligen de förklaringsgrunder, som kunna hämtas dels ur de militäriska dels ur de politiska och diplomatiska förhållandena. När Torstensson lemnat sitt ärofulla befäl, utan att kunna fullt ersättas, och innan nästa års fälttåg börjat, i mars 1646, beslöt svenska regeringen att släppa Hinterpommern, måhända i förhoppning att derigenom kunna afsluta freden och göra årets fälttåg öfverflödigt. Men sedan rustningarna för året voro fullbordade och fälttåget redan inledt, höjde man, i maj 1646, ånyo anspråken. Då sedermera sommarens fälttåg ej motsvarade förväntningarna, återgick man genom instruktionen af sept. s. å. till den ståndpunkt man intagit i mars. Slutligen och i anledning af de krigiska framgångarne på hösten 1646, beslöt man i november månad på kanslerens förslag att i någon mån höja fordringarna, så att man ovilkorligen fordrade äfven Stettin och trakten deromkring, och då kurfursten af Brandenburg vägrade att samtycka dertill, ålade man legaterna att behålla hela Pommern under kejsarens och rikets garanti. Att denna sista befallning för sent

kom legaterna till handa, berodde såsom vi sett på den skyndsamhet, hvarmed D'Avaux drifvit underhandlingen. Fransmannen hade dock näppeligen så snart vunnit sitt syfte, om han ej egt en mäktig bundsförvandt i de svenska legsternas egen uppfattning af den politiska ställningen. Ty Joh. Oxenstjerna och Salvius, för öfrigt så oeniga, stämde dock deri öfver ens, att Hinterpommeru till större delen borde afstås, i fall derigenom kurfurstens samtycke kunde vinnas; skilnaden var blott den, att Salvius ansåg underhandlingen böra utan vidare uppskof afslutas, under det Johan Oxenstjerna ansåg sig böra i det längsta förfäktat hvad han visste vara faderns bestämda önskan.

En omständighet, som verksamt bidragit att påskynda de kejserliges sista eftergifter i den svenska satisfaktionsfrågan, och som en tid bortåt utöfvade stort inflytande på fredsunderhandlingens gång, var Bayerns hållning ¹⁾. Den gamle kurfursten hade blifvit allt otåligare öfver fredsunderhandlingens långsamhet, allt missnöjdare med de kejserliges sätt att föra kriget, allt mer intagen af fransmännens löften och förespeglingar, hvartill kom hans farhåga, att de i Schwaben öfvervintrande fienderna skulle i nästa fälttåg kasta sig öfver och alldeles ödelägga hans redan under förra årets fälttåg illa medfarna länder. Han sade rent ut till de kejserlige, att om de ej snart bragte freden till stånd skulle han på eget bevåg förlika sig med Frankrike och Sverige, och han dröjde ej att göra allvar af sin hotelse. I januari 1647 hade det genom Bayerns ifriga bearbetningar äntligen kommit till underhandling om det

¹⁾ Detta framgår otvetydigt af Trautmannsdorfs bref till kejsaren d. 14 febr. 1647. W. A.

så ofta föreslagna vapenstilleståndet emellan de krigförande i Tyskland. Bevekte af Frankrikes föreställningar hade svenskarne slutligen gifvit sitt samtycke till en dylik underhandling, hvilken öppnades i Ulm d. 23 jan. Äfven de kejserlige voro mycket obenägne för ett stillestånd, ja ville ej ens framställa förslag i frågan, hvarför bayrarne gjorde detta äfven å deras vägnar. Då de å fiendens sida föreslagna villkoren voro fullkomligt oantagliga, så afbröto de svenska sändebuden underhandlingen. Nu läto bayrarne förstå, att de vore befullmäktigade till separatförhandling med kronorna; en dylik inleddes också den 6 febr., och då de kejserliga ombuden äfven nu ville deltaga i öfverläggningarna, förklarade svenskarne, att de ej vidare hade någon fullmakt att med dem underhandla. De kejserlige gjorde stora ansträngningar för att hindra det hotande affallet; man skickade rikshofrådet Gebhard först till kurfursten för att bestörna honom med kraftiga föreställningar, derpå till Ulm för att der om möjligt göra underhandlingen om intet eller åtminstone innesluta kejsaren i fördraget. Men allt var förgäfvets. Kurfursten, full af oro för sina länders öde och ytterligare uppretad emot de kejserlige därför att de uppgjort den svenska satisfaktionsfrågan utan att på samma gång bringa hans sak till afslutning, befalde sina gesanter i Ulm att gifva efter för de allierades fordringar och påskyndade underhandlingen så, att den hann afslutas före det nya fälttågets öppnande, den 14 mars 1647. Alla Gebhards bemödanden först hos de svenska sändebuden ¹⁾ och derpå hos fältmarskalken Wrangel själf att locka svenskarne till särskild underhandling med kejsaren misslyckades; de föreburo bristande fullmakt och hänsköto saken till Osnabrück. Kejsaren var öfvergifven af sin äldste och

¹⁾ Dessa voro general Mortaigne, gen.-major Douglas samt svenske residenten i Benfeld Georg Snoilsky.

mäktigaste bundsförvandt, och denne drog med sig flere; hans broder kurfursten af Köln var innesluten i fördraget, och snart blefvo äfven kurfursten af Mainz samt landtgreffen af Hessen-Darmstadt af fransmännen nödgade att följa exemplet. Hela Schwaben och Franken voro i de allierades händer, och kejsarens arfländer sväfvade i en öfverhängande fara ¹⁾:

Den gamla vänskapen emellan kejsaren och bayerske kurfursten hade med ens efterträds af en köld, som gränsade till fiendskap. Kejsaren sökte genom hemliga uppviglingar bringa den bayerska armén till affall från kurfursten samt befalde Trautmannsdorf att uppskjuta den pfalziska frågan till sist ²⁾. Kurfursten åter inledde underhandling om allians med Frankrike och misstänktes därför af de kejserlige att vilja ställa sig under Frankrikes skydd och draga med sig hela vestra delen af Tyskland; det är Rhenförbundet som redan skymtar i bakgrunden ³⁾. För att möta en sådan eventualitet hade Trautmannsdorf tänkt sig möjligheten af ett plötsligt omslag i hela kejsarens politik: man skulle genom eftergifter skyndsamt förlika sig med Sverige och protestanterna, ja i nödfall till och med förbinda sig med dem emot Frankrike och Bayern, för att derigenom hindra tyska rikets upplösning. I detta syfte lät Trautmannsdorf sin kollega Volmar meddela sig med såväl de svenska som de brandenburgska legaterna och fann hos båda mycket tillmötesgående; Joh. Oxenstjerna försäkrade Volmar, att om blott kejsaren ville tillfredsställa svenskarnes billiga anspråk, skulle han i Sverige finna ett kraftigt stöd emot Frankrikes och Bayerns

¹⁾ Om fördraget i Ulm jfr den utförliga framställningen hos Pufendorf, XIX; Bougeant, VIII; M. Koch, II; Meiern a. st., V, 2 ff.

²⁾ Kejs:s egenhändiga bref till Trautmannsdorf d. 9 mars 1647. W. A.

³⁾ Jfr Briennes br. till de franska legat. d. 18 maj 1646, hvori omtalas biskopens i Würzburg anbud att förena sig med Frankrike, i fall Bayern gjorde början: *Negoc. secr.* III, 181.

farliga planer; Sverige hade grundade skäl till missnöje med Frankrike och skulle såsom blifvande tyskt riksstånd ej tillåta, att tyska riket styckades o. s. v. Trautmannsdorf synes på fullt allvar hafva omfattat denna plan, men kejsaren befalde honom att tills vidare ej fullfölja densamma, på det icke Bayern måtte få anledning till öppen brytning med kejsaren ¹⁾.

Kurfursten af Bayern hade med sitt separatfördrag åsyftat dels att sätta sitt land i säkerhet för fiendens härjningar, dels äfven att påskynda fredsunderhandlingarna, i det att kejsaren, ensam mot sina öfvermäktiga fiender, blefve nödgad att ofördröjligen afsluta freden utan hänsyn till Spaniens intressen ²⁾. I sjelfva verket hade Ulmerfördraget äfven till följd, att de kejsarlige blefvo medgörligare än någonsin förut. Men en annan följd af samma fördrag, som Bayer-fursten ej hade beräknat, var att det ökade Sveriges och protestanternas tillförsigt och stegrade deras fordringar under de förhandlingar om de inre tyska tvistefrågorna, hvilka efter den svenska satisfaktionens uppgörelse blefvo kongressens förnämsta värf.

Hvad först angår de allmänna gravamina, så hade den utsigt till förlikning, som visat sig på sommaren 1646, snart åter försvunnit. Katolikerna funno nämligen protestanternas förslag af d. 14 aug. så öfverdrifna och oantagliga, att Trautmannsdorf ej ens kunde förmå

¹⁾ Trautmannsdorf till kejs. d. 4 mars. Gesamt-relat. s. d. W. A. Brandenburgska legats relat. s. d.: U. u. A. IV, 541 ff. Jfr Koch, a. st. II, 287. I de svenska legaternas relation d. 22 febr. nämnes intet om Oxenstjernas ofvannämnda anbud, men väl om Bayerns planer.

²⁾ Redan i dec. 1646 hade ärkebiskop Leopold i br till Trautmannsdorf afrådt honom att sätta något vidare hopp till vapnen: man saknade både folk och penningar, »und sehe ich nicht, wie bei dergleichen üblen Bestellung die Kriegsoperationes diesseits weiter fortzusetzen». Det oaktadt hade Peñaranda sökt förmå Trautmannsdorf till kongressens upplösning: Trautmannsdorfs relat. till kejs. d. 28 dec. 1646, med bilagor. W. A.

dem att svara derpå. Förhandlingen stod alldeles stilla, och Trautmannsdorf, ur stånd att kunna något vidare uträtta, hotade med sin afresa. Detta verkade; ständerna uppmanade greffen på det bevekligaste att stanna, och protestanterna beslöto på Trautmannsdorfs uppmaning att infinna sig i Münster till förnyad muntlig rådplägnings med katolikerna. Dessa konferenser, hvilka ogillades af Oxenstjerna, därför att de icke höllos i Osnabrück, men gymnades af Salvius, egde rum den 10—12 nov. 1646 och efterföljdes af några särskilda öfverläggningar hos Trautmannsdorf, i hvilka Salvius på protestanternas begäran deltog ¹⁾. Resultatet blef, att man förenade sig om 1624 såsom normalår, ehuru med ömsesidiga förbehåll och inskränkningar. På grund af dessa rådplägnings afgåfvo de kejserlige den 30 nov. sina »yttersta förlikningsförslag», i hvilka de erbjödo 1624 såsom normalår och de andliga godsens innehafvande till dess en kristlig religionsförlikning komme till stånd, d. v. s. i sjelfva verket för alltid, men ej ville veta af någon religionsfrihet för protestanterna, der sådan icke varit gällande 1624, utan med nämnda inskränkning togo i anspråk *jus reformandi* ²⁾ för alla katolska ständer, enkannerligen för kejsaren sjelf i hans arfländer; den fordrade tredje riksdomstolen kunde ej medgifvas, men protestanterna skulle få del äfven i rikshofrådet. Dessa anbud syntes de ifriga katolikerna allt för omfattande; den fanatiska biskopen af Osnabrück kallade Trautmannsdorf att en gång stå till ansvar i Josafats dal.

Trautmannsdorf lät sig dock ej afskräcka, utan fortsatte efter återkomsten till Osnabrück förhandlingen

¹⁾ Jfr s. 195.

²⁾ Med *jus reformandi* menades den hvarje riksstånd tillkommande rätt att med sina landständer fritt bestämma öfver religionsförhållandena inom territoriet.

å katolikernas vägnar, i förhoppning att svenskarne, sedan de fått sin satisfaktion, ej längre skulle med någon ifver åtaga sig de evangeliska ständernas sak. Väl visade det sig, att han i detta afseende misstagit sig, i det att svenskarne med samma nit som förut förfäktade de protestantiska intressena och helt och hållet instämde i den protestantiska »slutförklaringen» af den 25 febr., hvori de flesta af de gamla fordringarna upprepades. När denna förklaring af Salvius upplästes (d. 27 febr.), intogs Trautmannsdorf af sådan harm, att han med möda kunde förmås att qvarstanna, och då Salvius på hans förklaring, att kejsaren hellre skulle offra sin krona, ja sina egna söner än bevilja dylikt, genmälde, att äfven sådant lätt kunde vederfaras honom, blef han så gripen, att han utbrast i tårar ¹⁾). Men detta oaktadt fälde han ej modet. Under våren 1647 fortgingo alltså radplägingarna om gravamina emellan de kejsarlige å katolikernas och svenskarne å protestanternas vägnar, hvarvid Volmar och Salvius vanligen tjänstgjorde; och skrifter växlades emellan de kejsarlige och protestanterna, med hvilka svenskarne ständigt meddelade sig, medan åter de katolska ständerna i Münster för tillfället höllo sig alldeles passiva. Sådana skrifter voro, förutom protestanternas slutförklaring af den 25 febr., de kejsarliges ultimatum af d. 5 mars, protestanternas svar derpå af d. 8 mars, de kejsarliges nya förslag af d. 4 april och protestanternas allra sista förklaring af följande dag ²⁾). Ändtligen afgåfvo de kejsarlige d. 7 april fullständigt förslag till fredsinstrument. Genom alla dessa öfverläggningar och skriftväxlingar gick saken churu långsamt framåt. De frågor,

¹⁾ Contarini, som berättar detta i bref till Nani d. 26 mars, tillägger: »parendogli una forma troppo barbara». Jfr Meiern a. st. IV, 112—5, och Trautmannsdorfs egen berättelse i gesamt-relat. till kejs. d. 11 mars 1647. W. A.

²⁾ Se Meiern a. st. IV, 25:te boken.

som vållade största svårigheterna, voro: punctus justitiæ eller frågan om de båda religionsbekännelsernas andel i riksdomstolarne m. m., punctus avtonomiæ, hvarmed man för korthetens skull betecknade frågan om religionsfrihet för undersåtar, hvilkas öfverhet tillhörde en annan bekännelse, samt frågan om de bägge stiften Minden och Osnabrück, hvilkas öde ej var genom det antagna normalåret afgjordt.

Hvad särskildt den viktiga avtonomi-frågan beträffar, så kan man ej fränkänna Sverige och protestanterna hedern att hafva fört den religiösa fördragsamhetens talan. De hade först yrkat, att båda religionernas bekännare skulle i hvarje fall, äfven der de ej egde rätt till offentlig religionsutöfning, åtminstone få hålla enskild gudstjänst och ej tvingas till omvändelse eller emigration. Derefter inskränkte man sig i förklaringen af d. 25 febr. till det yrkandet, att de, som inom ett halft år efter fredsslutet förklarade sig för protestanter eller katoliker, skulle jämte sina afkomlingar få åtnjuta dylik privat religionsöfning. Men äfven detta var katolikerna för mycket; de synas ej ha hyst något rätt förtroende till kyrkans kraft att qvarhålla sina bekännare och fruktade väl äfven, att härigenom skulle i deras stater uppfostras en skara missnöjda och fiendtligt sinnade undersåtar. Rättvisligen bör ock tilläggas, att det för de protestantiska ständerna hade sig vida lättare att yrka på religionsfrihet än för de katolska, enär de förras heterodoxa undersåtar utgjorde ett fåtal, men ej så de senares. Särskildt var det för kejsaren en ytterst betänklig sak att medgifva avtonomi i sina arfländer, hvilka derigenom skulle komma att uppfyllas af protestantiska f. d. rebeller ¹⁾. I denna fråga var kejsaren för sin del besluten att

¹⁾ Man citerade ett yttrande af Salvius: »es müsste selbige (die Avtonomie) in den Erblanden gleich als eine kleine Maus erhalten

göra endast obetydliga eftergifter, och alla svenskarnes bemödanden voro fåfänga. Salvius var en stor vän af vidsträcktare religionsfrihet och ogillade i starka ordalag territorialgrundsatsens tillämpning på religionen i ett land med så blandade religionsförhållanden som Tyskland: den territoriala reformationsrätten vore ett gudlöst tyranni och strede mot kristlig samvetsfrihet o. s. v. ¹⁾).

Af de båda stiften Minden och Osnabrück vållade det förra jämförelsevis mindre besvär. Brandenburgarna hade redan förut af de kejserlige fått halft löfte om Minden och förstodo att göra sina anspråk gällande emot alla andra; det vill synas som kurfursten genom en skänk af 10,000 rdr vetat förskaffa sig Salvii bevägenhet i denna sak. Äfven Oxenstjerna gjordes på Salvii inrådan ett likartadt anbud, men oss veterligen finnas inga bevis, att han verkligen mottagit detsamma ²⁾). Hvad som gjorde svenskarne benägna att åt kurfursten öfverlåta äfven Minden, var förhoppningen, att han i sådant fall lättare skulle kunna förmås till en för Sverige fördelaktig gränsreglering i Pommern. Svårare blef det att komma till något resultat med afseende på stift Osnabrück. Detta stift skulle egentligen

werden, welche allgemählich die Wurzel zernagte, bis der Baum übern Haufen fiel». W. A.

¹⁾ Vid sammanträde med de kejserlige d. 15 mars yttrade han: »man thue die Evangelischen ärger als Juden, Turken und Heiden tractiren; diesen gebe man Untersehleif, jene jage man zum Land hinaus; das jus reformandi ratione territorii sey eine gottlose Tyrannei und christlicher Gewissensfreiheit zuwider»; d. 21 aug. sade han till Volmar: »Es sey lex impia, dass die reformatio von dem jure superioritatis dependiren solle, müsse wieder aufgehoben und cassirt werden»: De kejserl:s relationer. W. A. Jfr Meiern, IV, 62—5.

²⁾ Angående skänken till Salvius se Brandenb. legat:s relat. d. 1 febr. och d. 5 juli 1647: U. u. A. IV, 537 o. 558. Hvad Pufendorf, Brandenb. III, 13, berättar, att ett anbud af 25,000 rdr blifvit af Oxenstjerna mottaget, bekräftas ej af de bland U. u. A., IV, tryckta handlingarna.

på grund af den stadgade normaltiden hafva tillfallit katolikerna, men dess invånare voro till största delen protestanter, och svenskarne framställde särskilda anspråk derpå för Gustaf Gustafssons räkning ¹⁾, hvilken på grund af Oxenstjernas förläning i egenskap af administrator innehaft detsamma sedan 1634 och nu hoppades få behålla det, i förlitande på den gunst han åtnjöt hos drottningen sin syster. Han fick dock svåra medtäflare i stiftets förre biskop Frans Vilhelm, hvilken sades hafva aflagt 85 besök hos de franska legaterna för att bevaka sina intressen, samt i det braunschweig-lüneburgska huset, hvilket haft grundade anspråk på stiftet Magdeburg och Halberstadt och nu efter deras afträdelse till Brandenburg måste på något annat sätt ställas till freds, det var nämligen ett af Tysklands mäktigaste furstehus och hade vid kongressen hört till Sveriges närmaste anhängare.

Förutom de allmänna gravamina behandlades under våren 1647 fortfarande äfven den pfalziska frågan och den hessen-casselska satisfaktionen, vidare den baden-durlachska och württembergiska restitutionen m. fl. Svenskarne ville nu medgifva en åttonde kurvärdighet för bayerska huset, men fordrade återställandet af hela nedre Pfalz och större delen af det öfre. De kejserlige voro visserligen numer föga intresserade för bayerske kurfursten, men måste dock i hvarje fall förfäkta hans rätt till öfre Pfalz, enär i annat fall kurfursten kunde göra gällande sina anspråk på öfre Österrike (ob der Enns), som var kurfursten pantförskrifvet för 13 mill. gulden. Så mycket ifrigare arbetade D'Avaux för Bayerns sak och gjorde allt för att öfvervinna svenskarnes inrotade motvilja. Desse voro visserligen beslutne att gifva efter i den pfalziska saken, men ville tills vidare hålla

¹⁾ K. M. till legat. d. 6 mars 1647: R.reg.

kurfursten emellan hopp och fruktan, på det att han måtte vara så mycket mer intresserad att afhjelpa de öfriga gravamina.

Det svar, som de kejserlige i sitt förslag till freds-instrument gifvit på protestanternas sista förklaring, var så pass tillmötesgående, att flertalet bland de evangeliska ständerna, trötta vid det långa dröjsmålet, syntes benägna att låta sig dermed nöja ¹⁾. Trautmannsdorf skyndade att begagna sig häraf, i det han d. 12 april kallade de evangeliska ständerna till sig och sökte genom löften och hotelser ytterligare beveka dem. Å andra sidan yrkades af en minoritet, i första rummet Magdeburg, Braunschweig-Lüneburg och Hessen-Cassel, att man borde begagna det måhända aldrig återkommande gynsamma tillfället, för att med svenskarnes hjälp bereda protestanterna så stora fördelar som möjligt ²⁾. De svenska legaterna sökte förhålla sig opartiskt och likgiltigt i denna sak, men lutade öfvervägande åt minoritetens mening; de skrefvo till K. M. ³⁾, att »man nu med bästa lämpa och manér kunde sluta och göra något märkeligt, det evangeliska väsendet till största fördel». Denna meningsskiljaktighet var på väg att framkalla split och partistrider bland protestanterna sjelfva, hvaraf de kejserlige ej skulle hafva underlåtit att draga fördel, då svenskarne återstälde endrågten genom att d. 14 april afgifva sitt förslag till freds-instrument. När Trautmannsdorf säg, att hans plan misslyckats, och erfor, att det svenska förslaget i hufvudsaken vid-

1) »Evangelici ligga oss nu med makt an, och måste vi här och der höra, som hölle vi utan orsak traktaten oppe». Svenska legat. till K. M. d. 29 mars 1647. W. F. II.

2) »Hinc palam has Protestantium jaectatas voces: aut nunc aut nunquam, jaeta est alca, habemus opus concatenatum cum Suecis, in Suecorum armis religionis nostrae conservationem et incrementum querere debemus»: Ad. Adami Relatio p. 423—4.

3) Legat. till K. M. d. 29 mars 1647.

höll de gamla fordringarna, satte han sig genast i sin vagn och begaf sig »quasi desperabundus» till Münster, gifvande i uppdrag åt sina kolleger att med svenskarne genomgå de båda fredsinstrumenten.

Kort efter Trautmannsdorf återvände äfven D'Avaux till Münster. Denne minister, som nu under Serviens vistelse i Haag ensam styrde den franska legationen, hade tillbragt större delen af våren 1647 i Osnabrück, för att under der pågående underhandlingar bevaka de katolska intressena och till deras fördel använda sitt inflytande hos svenskarne och de protestantiska ständerna. Han var onekligen rätte mannen för ett sådant uppdrag, ty han var en ifrig, för att ej säga fanatisk, katolik och omtalades till och med såsom kandidat till kardinalshatten; erkännas måste ock, att han lika litet i denna som i den pommerska frågan sparade mödan ¹⁾. Men hans bemedling rönt ej nu samma framgång som förra gången, och från den katolska sidan höjdes nu bittra klagomål öfver Frankrikes beteende: somliga misstänkte fransmännen för dubbelt spel, andra menade, att de föga förmådde hos de svenska legaterna ²⁾. Den senare meningen kommer sanningen närmast. I synnerhet visade sig Johan Oxenstjerna obeveklig; han erinrade D'Avaux, att Frankrike i förbundet utfäst sig att återställa Tyskland i samma tillstånd som före 1618, ett syftemål som kejsaren numer efter Bayerns affall ej vore i stånd att hindra. D'Avaux påstod åter, att Sverrige på grund af förbundet vore förpligtadt att skydda katolska religionen; vore det icke så, kunde Sverige lika väl göra anspråk på stift Mainz eller Trier. »Ja, hvarför icke?», inföll Oxenstjerna till den försigtige Sal-

¹⁾ »D'Avaux skall kittla sig dermed, att papisterna kalla honom här och utropa'n öfver Italien och i Rom pro salvatore Catholicorum!» Legat. till K. M. d. 22 mars 1647. W. F. H.

²⁾ »Con li Suezzi non hanno Francesi autorità imaginabile»: Contarini till Nani.

vii häpnad, »man vet ej, hvad som kan hända, och om kriget varar ännu någon tid, kan kejsaren blifva tvungen att afstå dem». D'Avaux genmälde hånande, att i sådant fall hade konungen af Frankrike väl ej annat val än att blifva lutheran eller kalvinist ¹⁾. Det var dock till en början endast fråga om stift Osnabrück, hvilket D'Avaux föresatt sig att rädda åt katolikerna. Han gjorde allt hvad som stod i hans makt för detta syftemål; han uppmanade ifrigt de kejsarlige till ståndaktighet och de protestantiska ständerna till eftergifvenhet samt bearbetade de senare genom hvarjehanda medel, han hotade svenskarne och lofvade katolikerna, att Frankrike skulle undandraga Sverige både subsidier och hjälptrupper, så länge det framhårdade i sina ultra-protestantiska sträfvanden; ja, han blygdes ej att ägga Bayerns kurfurste till hemliga rustningar mot svenskarne och att till och med förespegla honom Frankrikes understöd ²⁾. Han gick härvid längre än hans hof ansåg skäligt; den försigtige Mazarin fruktade att stöta sina bundsförvandter för hufvudet och ville därför ej gå så bröstgäns till väga emot dem, som D'Avaux i religionens intresse fordrade ³⁾. Emellertid genomdref D'Avaux så mycket, att Turenne fick befallning draga sig tillbaka öfver Rhen och lemna Tyskland; det skedde under förevändning, att hans armé behöfdes i Luxemburg och Nederländerna mot spanjorerna (maj 1647). Äfven subsidierna började man under hvarjehanda förevändningar innehålla, för att bringa svenskarne till förnuft.

Om D'Avaux sålunda fann de svenska legaterna och i synnerhet Oxenstjerna ⁴⁾ omedgörlig, så visste han

¹⁾ *Négoc. secr.* IV, 61: D'Avaux till Chanut d. 15 april.

²⁾ Se isynn. Trautmannsdorf till kejs. d. 8 apr. W. A. Bayerske legat. till kurf. d. 24 apr. M. A. Sv. legat. till K. M. d. 29 mars, 5 o. 12 apr. W. F. II.

³⁾ Jfr Bougeant a. st. VIII, 34.

⁴⁾ D'Avaux menade dock, att i de religiösa frågorna var det ingen annan

nogsamt, att man på ett annat håll var mer benägen att lyssna till hans föreställningar och råd, nämligen vid svenska hofvet. Efter Magnus de la Gardies återkomst från Paris (jan. 1647) hade dennes inflytande hos drottningen ytterligare tillväxt och i samma mån hennes förkärlek för Frankrike. Jämte de la Gardie blef Chanut hennes närmaste förtrogne, för hvilken hon ej hade några hemligheter, och D'Avaux förstod att vinna hennes bevågenhet genom skrivelser fulla af fint smicker och utsökta artigheter. Genom Chanut lät D'Avaux till drottningen framföra Frankrikes klagomål öfver svenska legaternas uppförande och de hinder de lade i vägen för freden ¹⁾. Dessa hinder ansågos hafva sitt upphof hos rikskansleren och hans enskilda instruktioner till sonen, och emot Oxenstjernorna vände sig därför drottningens ovilja, så mycket mer som hon samtidigt fick andra anledningar till missnöje med dem; så var hon högeligen misslynt öfver den skärpa, hvarmed rikskansleren uppträdde mot hennes lärare Johannes' Mathiae synkretistiska åsigter, äfvensom hon tillskref kansleren de allvarsamma föreställningar Per Brahe gjorde henne rörande hennes slöseri och svaghet för fransmän ²⁾. Allt gjorde, att hon i den utrikes politiken allt för villigt gick Frankrikes ärenden och för mycket lät sina personliga känslor på densamma inverka. Finge man tro franska uppgifter, skulle drottningen hafva glömt sig ända derhän, att hon för att kontrollera Oxenstjernornas handlingssätt uppgjort en

skilnad emellan de svenska legaterna, än att den ene öppet uttalade, hvad den andre tänkte.

¹⁾ Se D'Avaux's skrivelser i *Négoc. secr.* IV, i början, och Chanut, *Mémoires*, I, 126 ff., 131 ff., 136.

²⁾ Här om berättar den mycket väl underrättade Chanut i br. till Mazarin d. 2 mars 1647. *Wahrenb. saml.* I samma bref ontalas, att ett parti velat förmå ständerna vid 1647 års riksdag att föreslå Erik Oxenstjerna till drottningens gemål, men att kansleren själf satt sig deremot.

formlig komplot med fransmännen ¹⁾. Slutligen gaf hon luft åt sin harm genom det egenhändiga bref, hon den 10 april 1647 aflät till legaterna. Hon befalde dem att påskynda fredsverket och »icke längre solka dermed, som härtills skedt är; der annorlunda sker, så mågen I se till, huru I det inför Gud, riksens ständer och mig hafven till att försvara. Ifrån denne scopum låter inga ambitieuse menniskors fantasier Eder movera, så kärt Eder är min högsta onåde att undvika, och der I icke hafven lust att stå mig därför blek och röder till svars; då mån I visst tro, att hvarken autoritet eller slägters apui skall mig hindra att visa verlden det misshag jag drager till oförnuftige procedurer; ty jag är nogsam försäkrad, att der traktaten skulle gå svår (sär?), vorde jag igenom edert förseende bragt uti en labyrinth, der- utur hvarken edert eller deras (som sådana consilia fovera) förstånd vore mig utur bringandes» ²⁾. Brevet var adresserat till båda legaterna, men i en särskild skrifvelse till Salvius försäkrade drottningen, att endast Oxenstjerna vore åsyftad; hon ville visa, »att icke håller rikskansleren förmår allena röra verlden med ett finger»; tillika anmodade hon Salvius att meddela D'Avaux brevets innehåll, på det han måtte se, hvems skulden vore, och att »conservera henne en god opinion hos fransoserna».

¹⁾ I Ox. saml finnas afskrifter af några franska diplomatiska handlingar, som på hemlig väg kommit i Joh. Oxenstjernas händer. I ett br. från Brienne till Longueville och D'Avaux af den 25 jan. 1647 heter det, att drottningen önskade få afskrifter af deras bref till Chanut, för att i rådet kunna så mycket bättre gendriva kansleren och hans anhängare; Salvius finge genom drottningen veta, hvad som aftalats mellan henne och Chanut, och skulle ej göra svårigheter att meddela fransmännen innehållet af sina instruktioner. Jfr Bougeant, a. st., VIII, 57.

²⁾ Pufendorf, Succ. XX, 165 och efter honom andra förf. hänföra oriktigt detta bref till 1648.

När dessa skrivelser inträffade i Osnabrück, stod ännu allt på ungefärligen samma punkt. I de omtvistade frågorna hade man ej kommit hvarandra mycket närmare. Oxenstjerna hade visserligen låtit de kejserlige förstå, att om de gäfvé efter i afseende på stift Osnabrück, skulle man å den protestantiska sidan ej allt för strängt hålla på avtonomien i arfländerna ¹⁾, men synes ovisst, huruvida detta anbud verkligen varit allvarligt menadt. För öfrigt kan Oxenstjerna visserligen ej beskyllas för öfverdrifven eftergifvenhet; både de kejserlige och fransmännen utgöto sig i klagomål öfver hans envishet, och D'Avaux skref, att han bedde sig liksom han sute på en tron för att döma de tolf Israëls släkten. De svenska legaterna började nu äfven att revidera Sveriges egna anspråk och att i enskilda punkter fordra en och annan »perfection» af de förra öfverenskommelserna: så ville de nu upphäfvá den mecklenburgske hertigens condominium till Wismar, de fordrade bättre gräns i Hinterpommern, äfvensom de der belägna svenska donationernas giltighet ²⁾, första platsen å den verldsliga furstebänken framför Bayern o. s. v. Dessutom fick Salvius drottningens enskilda befallning att med Frankrikes tillhjelp söka förskaffa Magnus de la Gardie staden Benfeld i Elsass, hvilken ännu innehades af svenskarne ³⁾. Och för att hindra, det protestanterna skulle ligga alldeles under i kurfurstekollegiet, föreslogo legaterna, att en nionde kurvärdighet måtte upprättas för Sverige såsom innehafvare

¹⁾ De kejserl:s gesamtrelatiou d. 15 april. Trautmannsdorf till Volmar d. 13 maj 1647. W. A. Om än Oxenstjernas anbud varit uppriktigt menadt torde han ur protestantisk synpunkt icke böra klandras därför att han velat till sist eftergifva ett vilkor, som tydligen ej kunde kejsaren aftvingas utan en kamp på lif och död.

²⁾ Hårom se utförligare hos Pufendorf, Brandenb. III, 15.

³⁾ Drottn. till Salvius d. 13 febr., 10 apr., 6 juli 1647.

af Pommern. I obehakade ögonblick läto de till och med förstå, att en evangelisk kejsare ej hörde till omöjligheterna, åtminstone såsom altemnerande med en katolsk, och att svenska drottningens blifvande gemål väl kunde vid nästa ledighet uppställas såsom kandidat ¹⁾. Svenskarne kände, att de beherskade situationen, och ville begagna sin öfvermakt till sin och sina trosförvandters fördel. Den politiska ställningen på våren 1647 beskrifves af Contarini på följande sätt: »Allt är förvirring och bestörtning, svenskarne finna ej mera något motstånd». »Slutes ej freden snart, så löper kejsaren fara att mista sina arfländer, ja måhända sin krona, och de svenska legaterna blygas ej att säga det. De säga öppet, att de nu besitta en sådan makt i riket, att de ej längre bero af Frankrikes bistånd, utan kunna blifva fruktansvärda för Frankrike sjelft, i fall detta vill förena sig med katolikerna emot dem. En sådan förëning blifver till slut nödvändig, ty kejsaren förmår ej längre värna katolikerna, och om Frankrike ej bistår dem, skall katolska religionen i riket gå under, hvilket åter kan medföra de största faror äfven för Frankrike, ja till och med för Italien» ²⁾. Det blef ett allmänt tal bland katolikerna, att svenskarne ville göra kriget till ett religionskrig, och att därför alla katoliker måste förena sina krafter. Kurfursten af Bayern var föremål för starka patryckningar både från de katolska ständernas sida och från kejsarens, hvilken för detta ända-

¹⁾ Bayerske legats relat. d. 18 april 1647. M. A. D'Avaux påstår i br. till Chanut d. 15 apr, att en hemlig öfverenskommelse här om vore träffad emellan de svenska legaterna och deras vännar: Négoc. secr. IV, 62. Jfr Contarini till Nani d. 26 mars 1647: Ven. A.

²⁾ Contarini till Dogen d. 19, 26 april, till Nani d. 29 mars, 21 maj 1647 m. fl. »Tutto è confusione, tutto consternazione, Suezzi non trovano più resistenza». Ven. A.

mål till München affärdade greve Khevenhüller i hemlig beskickning.

Det är svårt att afgöra, huruvida de svenska legaterna och särskildt Johan Oxenstjerna i denna underhandling verkligen kunna sägas ha spämt hågen för högt. Möjligt är visserligen, att Johan Oxenstjerna, stolt och envis af naturen och dessutom med friskt minne af den pommerska underhandlingen, hvari han ansågs ha låtit öfverflygla sig af D'Avaux, drifvit sin fasthet något för långt; derpå häntyder den omständigheten, att många bland protestanterna sjelfva voro af denna mening. Men man får icke glömma, att de officiella instruktionerna ålade honom att i det längsta förfäkta de protestantiska intressena, om ock med det tillägg, att han skulle låta ständerna sjelfva gifva utslaget. I hvarje fall var hans hållning beständ af hans egen öfvertygelse och ingalunda af privata instruktioner från rikskansleren, såsom drottningen och andra misstänkte; dylika instruktioner förekommo, såsom vi sett, väl stundom under den svenska satisfaktionsfrågans behandling, men rörande de inre tyska tvistefrågorna yttrade sig kansleren i sina enskilda bref blott i allmänna ordalag och manade nu ifrigare än förut till fredens påskyndande ¹⁾. Att såväl han som sonen skulle djupt sâras af drottningens förebrâelser och hänsyftningar i brefvet af d. 10 april, var naturligt, och likaledes, att de ej skulle stillatigande hålla till godo dermed ²⁾. Från Johan Oxenstjerna inkom en skrifvelse,

¹⁾ Kansleren till sonen d. 13 mars, 17 april, 1 maj 1647. Gjörw. saml. Hvad han i sistnämnda bref yttrade: »talen på andres vägnar hvad I kunnen, och salveren K. M:s och kronans namn, särdeles hos de evangeliske, men så framt alla förlåta saken och desse sig sjelfva, så måsten I befalla't Gudi», stämde fullkomligt öfverens med de officiella befallningarna af d. 13 mars o. 1 maj. W. F. H.

²⁾ »Jag hafver en hals, den skall jag pro patriæ justa libertate våga. Bannor och filsar af drottningen i oträngda mål kan jag intet lida,

»helt väl och modeste skrifven, med allvar och adrem»¹⁾), och kansleren begärde muntlig förklaring. Drottningen måste beqväma sig till ursäkter och nådiga ord, för att undvika den skandalen, att både fader och son toge afsked ur hennes tjenst. Genom bemedling af drotsen och marsken och i deras närvaro kom det till en så kallad försoning emellan drottningen och kansleren²⁾); denne började åter deltaga i rådets förhandlingar, hvarifrån han någon tid afhållit sig, men begärde snart tjenstledighet för sommarmånaderna, hvilka han tillbragte på sitt gods Tidön; först i början af oktober återkom han till Stockholm. I anledning häraf utspreds det både hemma och vid fredskongressen, att kansleren blifvit aflägsnad från hofvet, men sjelf förklarade han, att orsaken till hans frånvaro endast varit behof af hvila samt enskilda affärer. Att emellertid försoningen ej varit fullständig, finner man bäst af drottningens förtroliga bref till Salvius, i hvilka hon fortfarande gaf luft åt sitt ogrundade misstroende³⁾).

Huruvida Johan Oxenstjerna låtit drottningens förebräelser inverka på fredsunderhandlingens gång, är svårt att säga; det synes ej osannolikt, att döma af den skyndsamhet, hvarmed vissa tvistefrågor nu afgjordes. Så blef d. 8 maj avtonomien i riket (med undantag för arfländerna) på det sättet ordnad, att alla sådana un-

och är mig sannfärdeligen omöjligt, om jag än skall lida deröfver martyrium». Joh. Oxenstjerna till fadern d. 3 maj: Ox. saml.

¹⁾ Saknas bland W. F. H. i R. A., men omtalas i kanslerens br. till sonen d. 29 maj.

²⁾ Härom upplyser Chanuts br. till Mazarin d. 22 juni 1647. Jfr äfven br. d. 1, 8, 15 o. 29 juni. Wahrenb. saml.

³⁾ Drottningen skrifver d. 27 nov. 1647: »Jag spör alla dagar på honom det Tacitus säger om Tiberio: Jam Tiberium corpus, jam vires, nondum dissimulatio deserebat. Sed dabit Deus his quoque finem». — Härmed bör jämföras, hvad Chanut säger om kansleren i br. till Mazarin d. 9 maj 1648: »La conduite de Mr le Chancelier est au dessus de ces petites artifices; il aime sa patrie, il respecte la reine et s'accomode sagement au temps». Wahrenb. saml.

dersåtar, som år 1624 på grund af vare sig tillstånd eller häfd eller blott öfverseende åtnjutit fri religionsöfning, offentlig eller enskild, skulle framgent behålla den-samma. De som nämnda år icke åtnjutit fri religions-öfning, skulle likväl ej tvingas till utvandring, utan med tålmod fördragas (»patienter tolerentur»), i fall de upp-förde sig stilla och ej gafve anledning till oro. Endast i afseende på sådana, som efter fredens kungörande öf-verginge till annan lära, skulle jus reformandi ega full tillämpning; de skulle kunna landsförvisas, men med åtnjutande af ett rådum på vissa år ¹⁾. Vidare blef justitiefrågan i det hufvudsakliga afgjord. Äfven den svenska satisfaktionen gjordes ånyo riktig; Sveriges con-dominium till Wismar förvandlades till odeladt herra-välde, men flere af Sveriges öfriga anspråk fingo för-falla. Ändtligen blef man i det närmaste öfverens rö-rande stift Osnabrück sålunda, att biskop Frans Vil-helm skulle innehafva det i sin lifstid, och att det derefter skulle alternera mellan en katolsk biskop och en protestantisk af huset Braunschweig-Lüneburg, hvil-ket dessutom såsom eqivalens för sina anspråk skulle erhålla två sekulariserade kloster samt afskrifning af några skuldförbindelser ²⁾. Hvad beträffar Gustaf Gu-stafsson, hvilken redan gjort sig drottningens gunst för-lustig ³⁾, så måste han åtnöja sig med en ersättnings-summa af 80,000 riksdaler. — De öfriga frågor som ännu voro oafgjorda, såsom den pfalziska, hessen-cas-selska, baden-durlachska, avtonomien i arfländerna, »sol-dateskans contentement» m. fl., hänskötos till en slut-

¹⁾ Meiern, a. st. IV, 548.

²⁾ Meiern, a. st. VI, 433, 453. Punkten underskrefs först d. 29 juni, men redan i april hade D'Avaux utverkat svenskarnes bifall till en dylik uppgörelse.

³⁾ Härom upplyser Chanut i br. till Mazarin d. 16 mars 1647: G. G. var »rude et farouche», dessutom talträngd och opålitlig. Wahrenb. saml.

förhandling i Münster, dit de kejserliga och de svenska legaterna, åtföljde af de flesta evangeliska ständer, begåfvo sig i slutet af maj 1647.

Ett par dagar före afresan till Münster inträffade i Osnabrück den länge väntade presidenten och krigsrådet Alexander Ersklein ¹⁾, hvilken blifvit af regeringen utskickad för att särskildt bevaka arméns intressen, inhämta dess mening om den penningersättning, som äskades, och derpå vid fredskongressen hjälpa till att genomdrifva densamma. Enligt sin instruktion besökte han först de svenska legaterna i Osnabrück och rådgjorde med dem om den svåra och ömtåliga fråga, som han fått i uppdrag att lösa, en fråga som var för de utarmade tyska ständerna i hög grad förhatlig, men som regeringen nu lade dem på hjertat såsom ett af Sveriges viktigaste intressen. Legaterna hade önskat, att ersättningssumman blifvit af regeringen fastställd och ej till arméns egen ompröfning hänskjuten, ty dels skulle det draga ut på tiden, innan arméns önsksningar hunne inhämtas, dels kunde man förutse, att dessa önsksningar blefve allt för öfverdrifna. Redan det förslag, som Ersklein uppgjort, syntes legaterna utförbart; efter en beräkning af omkring 45,000 man såsom arméns verkliga styrka anslog han ersättningssumman till 10½ millioner rdr. Denna summa förklarades af Salvius vara omöjlig att utkräfvä; sjelf föreslog han 3 à 4 millioner ²⁾. Från Osnabrück afreste Ersklein till hufvudarmén, som nu stod i begrepp att genom Franken infalla i Böhmen.

¹⁾ Alexander Ersklein, af en skotsk till Pommern inflyttad släkt, hade sedan 1630 varit i svensk tjänst och i följd af sin ovanliga duglighet blifvit använd i mångahanda värf, såsom diplomat, administrator, krigsråd, president i vorpommerska hofrätten och assistensråd i pommerska regeringen.

²⁾ Legaterna till K. M. d. 30 maj, med bil. Salvius till K. M. d. 6 juni 1647: W. F. H.

Sedan hela kongressen i slutet af maj 1647 samlat sig i Münster för att bringa fredsverket till afslutning, visade det sig snart, att det ej var hos Oxenstjernorna, som det förnämsta hindret låg. De katolska ständerna, hvilka under hela våren, medan gravamina afhandlades i Osnabrück, legat overksammas i Münster, hade med växande misstroende och förbittring följt gången af denna förhandling, och de spanska legaterna äfvensom påflige nuntien underlät o ej att af alla krafter underblåsa deras misstämning. Det hette, än att Trautmannsdorf vore för gammal och slapp att leda en dylik underhandling, än att han, liksom äfven Nassau och Volmar, såsom f. d. protestanter icke vore att lita på, hvilket bäst visade sig af den utgång, som frågorna om avtonomien och de omtvistade stiftens fått. Då därför det nya kejserliga fredsinstrumentet ¹⁾, grundadt på de i Osnabrück träffade öfverenskommelser, blef synligt (d. 3 juni 1647), förklarade de katolska ständerna, att de ej kunde afgifva bestämdt yttrande deröfver, förr än de meddelat sig med sina principaler, hvilket återkräfde tid. Trautmannsdorf, som nu, då han öfvergafs af sina egna trosförvandter, började misströsta om ett lyckligt slut, sade sig ärna verkställa sin länge hysta afsigt att lemna kongressen; i sjelfva verket hade han redan i mars s. å. begärt och erhållit kejsarens tillstånd att afresa, och man påstod, att han gerna ville återkomma till hofvet för att stadga sitt genom spanska intriger försvagade inflytande ²⁾. På de protestantiska ständernas och svenskarnes ifriga uppmaning beslöt han dock stanna ännu några veckor; han kallade d. 19 juni de katolska ständerna till sig och manade dem i bevekliga ordalag till hofsamhet; de borde ej

¹⁾ Meiern a. st. IV, 557 ff.

²⁾ Contarinis final-relation.

genom gagnlösa klagomål försvåra hans redan i sig själf invecklade uppgift, då de ej vore sinnade att genom handling bekräfta sina ord eller anvisa medel att göra fienden motstånd; och hvad särskildt beträffade den mycket öfverklagade, väl tio gånger omarbetade punkten om avtonomien, så vore densamma så affattad, att man skulle få hundra anledningar att befria sig från misshagliga protestanter ¹⁾. Dessa skäl gjorde emellertid ingen synnerlig verkan på katolikerna, hvilkas flertal utgjordes ej af verkliga diplomater, utan af doktorer och prestmän, stridslystna och oförsonliga, ensidiga och doktrinära personer.

De katolska ständernas motstånd understöddes i hemlighet från ett håll, der man haft rätt att förmoda helt annat. Fransmännen, som varit så nitiska att befrämja freden och undanrödja hindren, när det gälde de tyska religionstvisterna, började nu, i det afgörande ögonblicket, att själfva göra allahanda svårigheter. Ser- viens bemödanden i Haag att omintetgöra den aftalade separatfreden emellan Spanien och Generalstaterna hade ej krönts med någon framgång; han hade måst nöja sig att kunna utverka en s. k. garantitraktat, dock gällande endast under förutsättning af fredsslut emellan Frankrike och Spanien ²⁾. I följd häraf voro spanjorerna mindre än någonsin hågade att med Frankrike sluta en fred, som under dåvarande förhållanden, när fransmännen hade öfverhand i fält samt Neapel och Sicilien befunno sig i fullt uppror, ej kunde blifva annat än ofördelaktig. Då nu fransmännen sågo, att de ej på länge kunde vänta något fredsslut med Spanien, så låg det naturligtvis i deras intresse att äfven uppehålla den tyska freden; åtminstone ansågo de det för Frankrikes säkerhet nödvändigt, att kejsaren i fredsslutet

¹⁾ Meiern a. st. IV, 621.

²⁾ Se Bougeant a. st. VII:de boken.

förbunde sig att icke bistå Spanien, i fall detta rike fortsatte sitt krig med Frankrike. Kejsaren erbjöd sig att afgifva en dylik förbindelse i egenskap af tysk kejsare, men ej såsom ärkehertig af Österrike; och i denna punkt var han så mycket orubbligare, som den spanske kronprinsens nyss inträffade fränfälle öppnade för de österrikiske habsburgarne en utsigt att genom giftermål komma i besittning af den spanska monarkien. Fransmännen åter förklarade sig ej kunna åtnöjas med en dylik half och otillfredsställande försäkring. Tillika framkommo de med nya satisfaktionsanspråk, t. ex. på stift Strassburg. Ändtligen vägrade de att afgifva sitt förslag till fredsinstrument, på den grund att de pfalziska och hessen-casselska frågorna ej ännu voro uppgjorda.

Det gälde nu för fransmännen att vinna Sverige och protestanterna för sina nya fordringar, och detta hade sig icke så lätt. De protestantiska ständerna voro mycket ifriga att påskynda freden och uppmanade svenskarne att, om Frankrike lade hinder i vägen för densamma, lemna det i sticket. De svenska legaterna voro icke häller obenägna att lyssna till dessa uppmaningar. Väl hade Salvius fått drottningens enskilda befallning att kraftigt understödja Frankrikes nya påståenden; Kristina, som nyss förebrått Oxenstjerna hans nit för Sveriges trosförvandter, emedan freden derigenom fördröjdes, drog ej i betänkande att nu befrämja Frankrikes planer, så hinderliga de än voro för fredsverket, och det af intet annat skäl, än att hon ville »arripera denna occasionen att göra sig hos Frankrike graticuse» och med dess tillhjälp förskaffa Magnus de la Gardie staden Benfeld ¹⁾. Om drottningens enskilda instruk-

¹⁾ Drott. till Salvius d. 10 apr., d. 6 juli 1647. Nämda plan understöddes af fransmännen på det vilkor, att de skulle komma i be-

tioner till Salvius synes Oxenstjerna fått någon kännedom; i bref till drottningen meddelade han öppet sin förmodan derom och sina misstankar, att Salvius spelade under täcke med fransmännen ¹⁾. Hans misstankar voro ej håller alldeles ogrundade; Salvius måste såsom drottningens förtrogne till en viss grad rätta sig efter hennes önskingar och visa sig nitisk för Frankrikes intressen. Men Salvius var tillika allt för klok och fosterländsk att göra sig till ett lydigt redskap i fransmännens händer och följde i sjelfva verket sin egen mening; de franska legaterna beklagade sig öfver den lamhet, hvarmed han förfäktade såväl Frankrikes som drottningens enskilda intressen ²⁾. I hufvudsaken voro därför de svenska legaterna ej synnerligen skiljaktige med afseende på sin uppfattning af fredsverket. Båda önskade uppriktigt freden och voro nu så mycket angelägnare, som Frankrike innehöll sina subsidier och den svenska hufvudarmén under Vrangel befann sig i ett ofördelaktigt läge, öfvergifven af fransmännen och omgifven å ena sidan af den öfverlägsna kejserliga hären, å den andra af bayrarne, hvilka när som helst kunde bryta stilleståndet. De svenska legaternas fredsifver och goda vilja erkändes också af diplomaterna i Münster ³⁾, till och med af de kejserliga, med hvilka de

sittning af Benfeld emot utbetalande af en lösesumma till de la Gardie.

¹⁾ »Fransoserna och herr Salvius under prætext af reflexion på alliancen och för subsidiernas skull draga handeln den ena dagen efter den andra upp, så att jag intet kan efter E. K. M:s egenhändige stränge ordre med saken fortkomma, ehvad jag ock derom gör»: Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 28 juni 1647. W. F. H.

²⁾ Franska ambassadörernas relat. d. 24 o. 30 juni 1647: Négoc. secr. IV, 123, 126. Chanut till D'Avaux d. 22 juni: Wahr. saml.

³⁾ »Quanto più lenti procedono li Francesi, altrettanto li Suezzi con gl'impii si trovano in frequenti congressi e mostrano volontà di voler concluder, quand'anche la Francia per proprii interessi esclusa rimanesse»: Contarini till Nani d. 25 juni. Ven. A. Trautmannsdorf till kejs. d. 25 juni. Volmar till ärkehertiginnan Claudia d. 21 juni 1647. W. A.

nu stodo på god fot. I den pfalziska frågan var man i hufvudsaken öfverens — den enda hithörande tvistepunkt, som återstod, gälde religionsförhållandena i det till Bayern afträdde öfre Pfalz — likaledes i den hessen-casselska frågan; och rörande avtonomien i arfländerna voro svenskarne benägne och äfven genom sina instruktioner berättigade att i värsta fall åtnöja sig med de friheter för protestanterna i Schlesien, som de kejserlige erbjödo, samt för öfrigt låta det ankomma på hvad som framdeles kunde i godo af kejsaren utverkas. Svårare var punkten »Tandem omnes» etc., hvilken angick de österrikiska landsflyktingarnes restitution, en fråga som låg svenskarne särskildt om hjertat därför att många sådana flyktingar tjänade under Sveriges fanor; saken kunde dock möjligen hjälpas genom en specifikation på dem, som voro i svensk tjänst. Hvad slutligen beträffar Frankrikes fordran i assistens-frågan ¹⁾, så voro legaterna genom de officiella instruktionerna visserligen befalda att kraftigt understödja densamma, men de skulle ej »obligera sig» till något, utan behålla händerna fria, till dess allt vore uppgjordt angående gravamina och »soldateskans contentement» ²⁾.

Det såg alltså ut, som om freden, till trots af de ultramontana katolikernas, spanjorernas och fransmän-
nens motstånd, likväl skulle komma till stånd genom samverkan af de kejserlige, svenskarne och de protestantiska ständerna. Sannolikt skulle de franska legaterna, oaktadt Mazarins upprepade påminnelser, slutligen gifva med sig i assistens-frågan, i fall Frankrike för den skull hotades af sina bundsförvandters affall. Men tyvärr fans det äfven för svenskarne ett väsentligt hinder att afsluta freden. Detta hinder låg ej så

¹⁾ Så benämndes för korthetens skull frågan om kejsarens rätt att efter freden med Frankrike bistå Spanien emot nämnda makt.

²⁾ K. M. till legaterna d. 12 o. 26 juni, d. 10 juli 1647: R.reg.

mycket i fransmännens motvilja — ehuruval äfven detta skäl på dem inverkade, synnerligen med afseende på då rådande franska sympatier vid hofvet; — det låg fast mer i fragan om penningersättningen at armén. Denna för Sverige så viktiga fråga hade visserligen ofta blifvit af dess legater under förhandlingen bragt å bane, men något bestämdt yrkande hade aldrig af dem kunnat göras, därför att de oaktadt alla påminnelser saknade bestämda instruktioner och slutligen hänvisades till hvad Erskein skulle med arméerna aftala. Erskein hade åter blifvit af regeringen så sent utskickad, att något besked från arméerna ej hunnit inkomma i det afgörande ögonblicket. Under sådana förhållanden voro legaterna nödsakade att i afvaktan på arméernas beslut hålla traktaten i gång och envisas i punkter, som de hade fullmakt att i nödfall släppa ¹⁾. De förenade sig visserligen med de protestantiska ständerna i nya uppmaningar till Trautmannsdorf att stanna, men kunde af angifna skäl ej gifva med sig i de frågor, som ännu återstodo ²⁾, ehuru protestanterna uppmanade dem dertill och i ett särskildt sammanträde d. 4 juli utarbetade ett bemedlingsförslag ³⁾. Sedan Trautmannsdorf redan tagit afsked af de svenska legaterna, gjordes ännu ett sista försök; genom brandenburgarnes bemedling och i deras närvaro kom ännu ett sammanträde till stånd emellan Salvius och Volmar den 6 juli 1647. Härom berättar Salvius sjelf: »I det som vi sitta som bäst deröfver, får Volmar en sedel från Trautmannsdorf,

¹⁾ Se Oxenstjernas br. till K. M. d. 28 juni o. 27 juli, Salvii d. 20 juni och 19 juli 1647: W. F. II.

²⁾ Dessa frågor voro enligt svenskarnes uppgift tio, nämligen: 1) assistens-frågan; 2) hessen-casselska frågan; 3) badenska tvisten; 4) avtonomien och restitutionen i arfländerna; 5) kejsarens proskriptionsrätt; 6) pariteten i riksdomstolarne m. m.; 7) religionsförhållandena i Augshurg; 8) oldenburgska tullen å Weser; 9) arméns satisfaktion; 10) exekutionsordningen.

³⁾ Härom upplyser sachsiska gesants diarium d. 4 o. 5 juli: D. A.

deruti han begär veta, om friden skulle den timman kunna stipuleras. Så framt det intet kunde ske, så ville han fort. Efter det intet var att göra på det sättet, och vi hade med det samtalet visat de kurbrandenburgske, hos hvem skulden var, så skildes vi ifrån hvar annan¹⁾. Samma dag på aftonen afreste Trautmannsdorf från Münster, efter att hafva vid fredskongressen tillbragt 19½ månader. Han följdes af allas aktning; de svenska legaterna gäfvö honom det vitsordet, att han ådagalagt »en stor soliditet i traktaten». Deremot följdes han ej af allmän saknad. Ett bref från en jesuit i Münster till kejsarens bikt-fader, hvilket uppfångades och offentliggjordes af svenskarne²⁾, intygar, med hvilken längtan det ultramontana partiet motsåg Trautmannsdorfs afresa, för att sedan så mycket lättare kunna upprifva hans med så mycken möda hopkomma diplomatiska väfnad.

VI.

Westfaliska fredskongressens sista skede, från Trautmannsdorfs afresa till fredens undertecknande, juli 1647 – okt. 1648.

Trautmannsdorfs afresa syntes till en början gifva större fart åt kongressens arbeten, i det att svenskarne, bekymrade för sin armé, på protestanternas och Con-

¹⁾ Legaterna till K. M. d. 12 juli 1647. Volmar berättar i sin relat. af d. 19 juli, att då han frågat Salvius, om Sverige endast för dessa sakers skull (avtonomien i arfländerna m. m.) ärnade fortsätta kriget, S. slagit knytnäfven i bordet och utropat: »ja, wir wollen eher alles dran setzen, ehe wir dergleichen zulassen wollen».

²⁾ Tryckt hos Meiern a. st. IV, 703. Jfr Pütter, Geist des Westphälischen Friedens, s. 53 ff.

tarinis uppmaning ännu någon tid kvarstannade i Münster och fortsatte sina underhandlingar med de kejserlige, först under brandenburgarnes bemedling, derefter liksom förut omedelbarligen. Äfven fransmännen skyndade, för att mildra den emot dem riktade allmänna oviljan, att nu afgifva sitt länge fördröjda förslag till fredsinstrument, hvori dock funnos upptagna flere af de nya fordringarna, och om detta förslag rådplägrades hufvudsakligen under den återstående delen af sommaren. Men denna fredsifver var endast en hastigt öfvergående företeelse. I sjelfva verket riktades tankarne inom kort mer på krigiska planer, än på fredsunderhandlingar, och Trautmannsdorfs afresa blef signalen till ett långvarigt afbrott i fredskongressens arbeten. Vi skola nu se till, hvad som framkallade denna krigiska anda såväl hos svenskarne som hos de kejserlige.

Vi nämde, att Vrangel efter skilsmässan från Turenne snart blifvit de kejserlige underlägsen och råkat i en mindre fördelaktig belägenhet. Det oaktadt höll han tappert stånd emot fienden i nordvestra hörnet af Böhmen och lyckades slutligen genom eröfringen af Eger (d. 7 juli) der befästa sin ställning. Denna i sig sjelf mindre betydande händelse utöfvade ett starkt inflytande på fredskongressen. De svenska legaterna fingo nytt mod; inseende att utsigterna till fred voro tämligen mörka, beslöto de att i stället söka begagna sig af de gynsamma krigiska konjunkturerna. Kunde man blott förnå fransmännen att betala sina subsidier och att låta Turenne ånyo förena sig med Vrangel, så vore fälttågets utgång afgjord och kejsaren, ensam mot öfvermakten, nödsakad att gifva efter i de omtvistade punkterna, ja måhända göra nya eftergifter. Oxenstjerna framkastade för de franska ambassadörerna en dylik plan och tillade, att om densamma lyckades, borde Sverige erhålla det återstående af Hinterpommern samt

möjligen Schlesien, Frankrike några motsvarande besittningar vid Rhen ¹⁾. I ett sammanträde med de kejsrerlige var Oxenstjerna nog oförsigtig att på deras ytt-
rande, det freden borde kunna inom 24 timmar afslutas, gifva det svar, att Sverige och Frankrike skulle hållre fortsätta kriget ytterligare 24 år, än sluta fred på de af Trautmannsdorf föreslagna vilkor ²⁾ — ett yttrande som sedermera flitigt användes för att draga ovilja öfver svenskarne. Oxenstjernas höga språk var så mycket mindre välbetänt, som förhållandet emellan Sverige och Frankrike för tillfället ej var det bästa; det hade nämligen väckt fransmännens ovilja ³⁾, att de fran Tur-
renne affallna weimarianska trupperna upptagits i Sveriges tjänst, och därför innehöllos subsidierna fortfarande.

Den 24 juli 1647 återvände Oxenstjerna med oför-
rättadt ärende till Osnabrück, dit Salvius redan förut begifvit sig. Här möttes legaterna af en underrättelse, som ytterligare aflägsnade fredsutsigterna: Erskein med-
förde från arméerna det besked, att de icke kunde nöja sig med mindre än 20 millioner rdr. Förgäfves hade drottningen ålagt befälhafvarne att föreställa den tyska soldateskan dess fäderneslands bedröfliga tillstånd och uppmanat densamma till måttlighet i sina anspråk; förgäfves hade äfven legaterna manat till hofsamhet — arméernas lystnad var ej så lätt att stäfja. Då de sjelfva bäst visste, hur utarmadt Tyskland var på penningar, hade de först föreslagit, att vissa landsträckor skulle dem anvisas till delning, t. ex. stift Hildesheim och några furstendömen i Schlesien ⁴⁾ — en tanke som förut uttalats af Salvius, hvilken dock inskränkt sig att

¹⁾ Se franska legats relat. d. 5 aug. 1647: Négoc. secr. IV.

²⁾ Kejsrerl. legats relat. d. 2 aug. 1647. W. A.

³⁾ Servien yttrade sig mycket skarpt om svenskarnes beteende i allmänhet: »detestò le forme insidiose usate da Suezesi» o. s. v. Contarini till Nam d. 13 aug. 1647. Ven. A.

⁴⁾ Erskeins br. till legaterna d. 29 juni 1647: W. F. H.

föreslå Tyska Ordens och Johanniterordens gods — men kunde ej detta erhållas, fordrade de en kontant ersättning af 10 månaders sold, hvilket för samtliga i Sveriges tjänst varande trupper beräknades till nära 20 millioner rdr. Detta besked skyndade legaterna nu att meddela kongressen genom ett memorial, som d. 4 aug. tillställdes de kejserlige tillika med en specifikation öfver svenska arméernas styrka ¹⁾. De kejserlige förklarade sig ej hafva med den saken att göra, utan öfverlemnade densamma åt ständerna. Bland dessa väckte de stora penninganspråken harm och bestörtning, känslor som de kejserlige ej underlätto att ägga: »för 20 mill. kunde snart sagdt hela Tyskland köpas, det vore en orimlig fordran, som borde helt enkelt tillbakavisas, om så erfordrades med vapen» o. s. v. Om ock den äskade summan synbarligen var beräknad med prutmon, så var det i hvarje fall tydligt, att det gick löst på flere millioner, och att dessa svårligen skulle kunna utan vapnens tillhjälp utkrävas af de tyska ständerna ²⁾.

Å andra sidan hade äfven i kejsarens rådkammare de krigiska planerna fått öfverhand öfver de fredliga. Sjelfve Trautmannsdorf sades efter återkomsten till hofvet hafva blifvit omstämd ³⁾. Det spanska inflytandet segrade helt och hållet i de kejserliga rådslagen, och det beslöts att göra en sista ansträngning, för att åstadkomma ett onslag i krigets gång. Det ultramontana

¹⁾ Denna styrka beräknades till 56 regementen kavalleri, 63 d:o infanteri och 6 d:o dragoner, hvartill kom artilleriet, med tillsammans omkr. 125,000 man, men af nämnda regementen hade somliga ej på länge varit i tjänst, och de öfriga voro i verkligheten ej hälften så starka som de beräknats, enligt öfverkommissarien Brandts uppgift: W. F. II.

²⁾ »L'osso più duro di tutti gl'altri à roddere», kallar Contarini denna fordran: C. till Nani d. 20 aug. 1647. Ven. A.

³⁾ »Le lettere di Trautmannsdorf doppo partito di quà non intuonano altro che guerra, denari, levate e cose simili»: Contarini till Nani d. 1 okt. 1647. Ven. A.

partiet med biskopen af Osnabrück i spetsen var ytterst verksamt för att återupplifva den katolska ligan. Det första villkoret för att kunna lyckas i denna plan var, att kurfursten i Bayern förnåddes till uppsägelse af stilleståndet och återförening med kejsaren. Man föreställde honom, att han genom fördraget i Ulm långt ifrån att befordra freden tvärtom aflägsnat densamma, hvilket bäst visade sig deraf, att svenskarne i förlitande på Bayerns neutralitet förkastat Trautmannsdorfs anbud och nu ytterligare sökte af Tyskland utpressa en orimligt hög penningssumma; det enda medlet att bringa dem till förnuft vore att tillfoga dem ett kämbart afbräck i kriget. Bevekt af dessa skäl samt af kejsarens, påfvens och de katolska ständernas ifriga uppmaningar beslöt kurfursten att bryta med svenskarne. Förgäfves sökte fransmännen genom en särskild beskickning tillbakahålla kurfursten; förgäfves afgåfvo de svenska legaterna (d. 1 aug.) en i hufvudsaken tillfredsställande förklaring i pfalziska frågan ¹⁾. Den ^{28 aug.}_{7 sept.} 1647 slöt kurfursten i Pilsen nytt förbund med kejsaren och uppsade d. 4 september stilleståndet med Sverige; hans broder kurfursten i Köln hade redan en månad tidigare gjort detsamma. I ett utfärdadt manifest sökte kurfursten försvara sin handling och visa, att han företagit densamma i fredens intresse, ett manifest som frankallade en bitter skriftväxling emellan honom och de svenska legaterna.

Genom kurfurstens oväntade fredsbrott råkade den svenska hufvudarmén i stor fara och skulle tvifvelsutan, om den ej lyckades undkomma, duka under för öfvermakten. I Münster voro de katolska ständerna ifrigt sysselsatta med att omintetgöra hvad Trautmannsdorf med stor möda sökt bringa till stånd; särskildt mot-

¹⁾ Meiern, a. st. IV, 412. Ej blott fransmännen, utan äfven fältmarskalken Wrangel hade rådt att »karessera Beyerfursten».

satte de sig öfverenskommelsen rörande avtonomien i riket, de andliga stiftens öfverlåtelse för alltid m. m. De kejserliga legaterna voro lemnade utan instruktion ¹⁾, fredsunderhandlingen afstannade alldeles, och många gesanter lemnade kongressen. Och ändtligen sökte kejsaren förmå de mäktigaste protestantiske furstarne, såsom kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg, att i likhet med den bayerske kurfursten bryta stilleståndet med Sverige och återförena sig med kejsaren; på detta sätt skulle hela Tyskland förena sig mot de främmande krownorna och tvinga dem till fred på billiga villkor. För att verka för denna plan afgingo såsom kejserliga sändebud, till Dresden grefve Kurtz, till Cleve, der kurfursten af Brandenburg ännu befann sig, friherre v. Blumenthal. Väl gäfvo båda kurfurstarne ett afböjande svar på kejsarens uppfordran; men det var tämligen tydligt, att, i fall lyckan gynnade de kejserliga och bayerska vapnen, skulle det blifva de protestantiske kurfurstarne svårt att upprätthålla sin neutralitet.

När kurfursten af Bayern uppsade stilleståndet och lät sin armé förena sig med den kejserliga, var det ett allmänt tal i Tyskland, att Sveriges ställning i detta land allt sedan Gustaf Adolfs död aldrig varit så hotad som då ²⁾. Hvad som i första hand räddade Vrangels armé, var de bayerska truppernas långsamhet i att förena sig med de kejserliga samt bristen på enighet emellan den kejserlige öfverbefälhafvaren v. Holzapfel (Melander) och den bayerske v. Gronsfeld. Men likväl skulle fälttåget sannolikt hafva utfallit till svenskarnes fördel, om ej politiska hänsyn kommit emellan och inverkat på krigföringen. Den vanliga uppgiften, att Holzapfel af hämdlystnad vändt sig emot Hessen-Cassel,

¹⁾ De fingo endast befallning att hålla traktaten i samma skick, som den hade vid Trautmannsdorfs afresa.

²⁾ Pufendorf, Succ. XIX, 51. Contarinis finalrelation, a. st. s. 328.

i stället för att förfölja och angripa Vrangél, måste väsentligen beriktigas. I sjelfva verket hade svenskarne denna gång sin mest hatade fiende, kurfursten af Bayern, att tacka för sin räddning. Redan i sitt manifest efter brytningen hade kurfursten förklarat, att han ånyo gripit till vapen ej för att omkullkasta hvad som redan blifvit uppgjordt, utan endast för att återställa den rubbade jämvigten i kriget och derigenom påskynda freden. Denna förklaring var verkligen uppriktig, och af samma skäl ville kurfursten ingalunda förhjelpa de kejserlige till en fullkomlig seger, ty detta skulle endast göra dem ovillige till fredens afslutande, och freden var kurfurstens oföränderliga syfte. Dertill kom Bayerns hänsyn till Frankrikes önskan; med Frankrike ville kurfursten upprätthålla stilleståndet och var därför angelägen att ej genom svenska arméns tillintetgörande nödgas Frankrike till nya fiendtligheter. Af detta skäl tillbakahöll han sina trupper och hindrade derigenom de kejserlige från att fortsätta förföljelsen; Vrangél fick i ro intaga vinterqvarter i brunswigska landet (nov. 1647)¹⁾.

Hos svenskarne hade underrättelsen om Bayerns brytning så väl i Stockholm som i Osnabrück framkallat mycken oro, i synnerhet som kurfurstens fortfarande stillestånd med Frankrike ingaf misstankar om ett hemligt förstånd med denna makt. Det franska partiet i Stockholm, som hade tillstyrkt fördraget med Bayern, blef föremål för mycket klander; drottningen

¹⁾ Bayerns politiska hållning vid detta tillfälle framgår af de bayerska gesant:s relat. d. 12 o. 19 nov., d. 26 dec. 1647. Enligt sistnämnda relat. hade den bayerske gesanten vid besök hos de franska legaterna erinrat, huruledes kurfursten på fransmännens bevekliga föreställningar återkallat sina trupper och afhållit dem från vidare förföljande af svenska armén. M. A. Jfr Brandenb. legat:s relat. d. 27 dec. 1647: U. u. A. IV, 646. Contarini till Nani d. 15 okt. 1647, till Dogen d. 6 mars 1648. Ven. A. Franske ambassad:s memor. d. 21 okt. 1647: Négoc. secr. IV.

var bekymrad och villrådlig ¹⁾. Nämda misstankar skingrades dock snart genom fransmännens försäkringar och löften om kraftigt understöd. I början af okt. 1647 gjorde Salvius ett besök hos den franska legationen i Münster och utverkade löfte både om Turennes återkallande till Tyskland och om subsidiernas snara utbetalning. Deremot ville fransmännen, oaktadt svenskarne yrkande, icke ännu bryta med Bayern, under förvändning att de först måste fullborda sina rustningar. Ej häller kunde fransmännen förmås att enligt svenskarne önskan höja sina subsidier, utan Salvius måste till det yttersta anlita sin enskilda kredit för att kunna nödtorfteligen förse Vrangel med penningar ²⁾. Det dröjde ännu någon tid, innan det ömsesidiga misstroendet emellan svenskarne och fransmännen hunnit lägga sig ³⁾, men efter hand blefvo de något lossnade banden fastare tillknutna, och de varmaste vänskapsförsäkringar utbyttes ånyo emellan suveränerna; drottningen var mer än någonsin intagen af fransmännen och befalde Salvius att tillgodose Frankrikes intressen lika nitiskt som Sveriges egna ⁴⁾. Det goda förhållandet stördes ej genom ett nytt försök, som vid samma tid gjordes att hos svenskarne väcka misstroende till Frankrikes afsigter. Det hade lyckats den spanska beskickningen att genom en bestucken tjänsteman vid franska ambassaden skaffa sig afskrifter af fransmännens diplomatiska bref-

¹⁾ Chanut, Mémoires, I, 185 ff., 190 ff.

²⁾ I dec. s. å. låg han i förskott med 250,000 rdr. »Gud gifve frid; jag storknar eljest under denna penningplågan», skref han till Gyldenklou. W. F. II.

³⁾ Ännu d. 8 nov. uttalade Servien i br. till Lionne sin farhåga, att svenskarne förstälde sig och blott rufvade på hämd. Bougeant, a. st. VIII, 56.

⁴⁾ »Sachez que je vous recommande les intérêts de la France à les traiter et à vous y employer aussi soigneusement que vous le faites aux miens, à fin de témoigner à tout l'univers, que notre amitié et notre alliance sont indissolubles». Drott. till Salvius d. 27 nov. 1647.

växling under år 1647, ur hvilken framgick så väl fransmännens hemliga förstånd med Bayern och de andra katolska ständerna vid behandlingen af de kyrkliga tvistefrågorna, som äfven deras och Salvii intriger emot Oxenstjernorna. När nu spanske gesanten Brun i november 1647 besökte Osnabrück, öfverlemnade han till Oxenstjerna dessa afskrifter, hvilka genast öfversändes till Stockholm. Så väl Servien som Chanut försäkrade, att handlingarna vore understuckna eller åtminstone förfalskade, »men den något litet vet af consilierna, kan lätteligen döma contrarium», skref rikskansleren till sonen. Emellertid lätsade han sig tro på fransmännens försäkringar, hvilka längre fram upprepades af Mazarin sjelf i en särdeles förbindlig skrifvelse ¹⁾ till kansleren. Drottningen öfverlemnade handlingarna i Chanuts händer och befallde sina legater att afhålla sig från all förbindelse med spanjorerna ²⁾.

Johan Oxenstjerna hade icke så lätt som fadern att för det allmänna bästas skull undertrycka sin harm och i lugn bära, hvad som genom de franska papperen kommit i dagen. Han kunde ej dölja sin förtrytelse inför de franska ambassadörerna eller inför Salvius. Det kom till en ordväxling emellan de svenska légaterna i den öfriga beskickningens närvaro, hvaraf följden blef, att de en tid bortåt skrefvo särskilda bref till K. M. Oxenstjerna begärde upprepade gånger sitt afsked, eller, som han uttryckte sig, att »förlossas från detta sällskapet», enär »det går långsamt, förtretligt och så, att jag är deröfver helt trött» ³⁾. Så väl drottningen

¹⁾ Dat. d. 21 febr. 1648. Den var »med store fransösiske complimenter uppfylld», enl. kanslerens eget yttrande.

²⁾ Jfr Pufendorf, Snee. XIX, 184. Chanut. Mémoires, I, 217 ff. Axel Oxenstjerna till sonen d. 12 dec. 1647. Franska legats memor. till hofvet d. 16 dec.: Négoc. secr. IV, 200. Bougeant a. st. VIII, 57.

³⁾ Kansleren till sonen d. 12 dec. 1647. Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 26 dec. 1647: W. F. II.

som kansleren önskade emellertid, att han skulle stanna kvar, och den förra uppmanade legaterna genom särskilda handbref till sänja och samverkan. Förhållandet dem emellan synes verkligen från början af år 1648 hafva blifvit bättre, att döma af Johan Oxenstjernas bref till fadern; de började ater skrifva gemensamma bref till drottningen. Att Salvius (i mars 1648) utnämndes till riksråd, i trots af Axel Oxenstjernas och hans vänners motstånd, kunde naturligtvis ej annat än såra Oxenstjernorna. »Deraf kan du se och döma vår stat och consilier», tillade kansleren, då han underrättade sonen derom. Det synes verkligen hafva varit drottningens afsigt att med tiden göra Salvius till Axel Oxenstjernas efterträdare såsom rikskansler ¹⁾, och som detta var målet äfven för Johan Oxenstjernas ärelystnad, voro de båda legaterna i mer än ett hänseende rivaler.

Om sålunda drottningen ej ville bifalla Johan Oxenstjernas afskedsansökan, hade hon dock för afsigt att vidtaga åtskilliga andra personalförändringar i den diplomatiska och militära styrelsen af Sveriges tyska angelägenheter. Redan i november 1647 yppade hon i förtroende för Chanut sitt beslut att i nästa års fälttåg låta Vrangel, hvars anseende lidit genom de sista tilldragelserna och hvilken dessutom var illa omtyckt i armén, ersättas af pfalzgrefven Karl Gustaf såsom högste chef med Torstensson vid sidan såsom rådgifvare ²⁾. Inom den diplomatiska verlden hade redan på sommaren 1647 skett den förändring, att Schering Rosenhane hemkallats från Münster, för att derefter såsom Sveriges ambassadör afgå till Paris, hvilket ock skedde i början af 1648. Han hade i uppdrag att underhålla vänskapen mellan de båda kronorna och särskildt att förnå Frankrike till ökade subsidier. Man lyckades

¹⁾ Se t. ex. heunes br. till Salvius d. 10 april 1647.

²⁾ Chanut till Mazarin d. 16 nov. 1647: Wahrenb. saml.

dock ej utverka mer än en gåfva af 50,000 écus, såsom hjälp till utrustandet af den nya expeditionen, en gåfva som ersattes genom de tvänne krigsskepp, hvilka drottningen skänkte, det ena åt enkedrottningen af Frankrike, det andra åt kardinal Mazarin. — Till Rosenhanes efterträdare i Münster utsågs legationssekreterern Björnklo, hvilken på hösten 1647 hemkallades, för att lemna upplysningar dels om fredsverkets tillstånd dels äfven angående missämjan emellan de båda legaterna, och derefter på våren 1648 afgick såsom resident till Münster. Björnklo synes ha iakttagit ett klokt och opartiskt uppförande under striderna mellan de båda förmännen.

Men vi återvända till förhandlingarna vid kongressen. Genom fördraget i Pilsen hade kurfursten af Bayern uttryckligen förklarat sig ej ärna deltaga i mer än detta årets fälttåg och förbehållit sig, att kejsaren skulle oförtöfvadt återupptaga och bringa till slut den afbrutna fredsunderhandlingen. I enlighet härmed utfärdade kejsaren från Prag d. 4 oktober 1647 ny instruktion för sina legater i Osnabrück och Münster¹⁾. Oaktadt de senaste framgångarne i kriget skulle kejsaren befinnas lika villig till fred som förut; legaterna skulle därför söka förmå så väl katolska som protestantiska ständer till hofsamhet och försonlighet, så att de kunde utan kronornas vidare inblandning i godo uppgöra sina tvister på grundvalen af det Trautmannsdorfska förslaget till fredsinstrument. Skulle ständerna ej kunna på billiga villkor förlikas, så måste kejsaren af egen maktfullkomlighet fälla utslaget dem emellan eller, såsom detta kallades, begagna sig af »Vorgriff». Denna

¹⁾ Å densamma är antecknadt: »conclusum, lectum et approbatum in consilio deputatorum, presentibus Trautmannsdorf, v. Kurtz et Gebhard, Prag 13 et 14 Oct.» W. A.

instruktion var uppsatt med bayerske kurfurstens råd och betänkande och gillades fullkomligt äfven af kurfurstens i Sachsen. Men förr än instruktionen kommit legaterna till handa, hade de katolska ständerna afgifvit sin länge väntade förklaring rörande det Trautmannsdorfska fredsförslaget (d. 11 oktober). Författad af det ultramontana partiets chefer ¹⁾, gick denna förklaring ut på att återtaga snart sagdt alla medgifvanden af någon vikt, som blifvit gjorda protestanterna; den var i själfva verket, såsom de kejsrerliga gesanterna uttryckte sig, »das gerade Oppositum aller bisher gepflogener Handlung». Efter mottagandet af den nya instruktionen sammankallade de kejsrerlige katolikerna och meddelade dem hufvudinnehållet af densamma, samt uppmanade dem att ej för mycket lita på Bayerns återförening, utan visa tillmötesgående och hofsamhet. Men alla uppmaningar voro fruktlösa, de motverkades kraftigt af påflige nuntien och spanjorerna, och först efter många bearbetningar kunde katolikerna bringas så långt, att de lofvade medfölja till Osnabrück, för att der åter upptaga de länge afbrutna rådplägningarna med de protestantiska ständerna ²⁾.

Redan i september 1647 hade protestanterna framställt den anhållan, att dr. Volmar, som deltagit i alla Trautmannsdorfs förhandlingar och efter dennes afresa var själen i den kejsrerliga beskickningen ³⁾, måtte återkomma till Osnabrück för att fortsätta underhandlingen med dem och svenskarne: man borde sammansluta sig

¹⁾ Af kurmainziske kansleren Reigersbérger, Ad. Adami och dr. Leuxelring.

²⁾ Kejsrerl. legats: relat. d. 4 och 31 okt., d. 8, 12 nov. 1647. W. A. — »De katolske ständerna hafva så igenomhæcklat det Trautmannsdorfska projectet, att ej många punkter blifva vid förre lag och aftal»: Oxenstjerna till K. M. d. 20 dec. 1647. W. F. II.

³⁾ »Volmar är fundamentet till deras tractat, sedan Trautmannsdorf är bortrest». Salvius till K. M. d. 6 sept.

omkring det Trautmannsdorfska förslaget och ej låta detta åter upprifvas, man kunde ej »för några stinkande abboters skull» längre fördröja freden o. s. v. Kejsaren hade utan svårighet gifvit sitt samtycke till Volmars resa. Det oaktadt blef densamma ej satt i verket förr än i början af november. Orsaken till dröjsmålet var dels de katolska ständernas motstånd dels en ny förhandling med Frankrike, som först måste afslutas. Fransmännen ville nämligen ogera låta kongressen öfverflyttas till Osnabrück förr än den franska satisfaktionsfrågan vore fullkomligt uppgjord. Deras begäran understöddes kraftigt af medlarne och af Bayern, och därför fogade sig de kejserlige derefter. Den $\frac{11}{11}$ november blef den äldre öfverenskommelsen af d. $\frac{3}{13}$ sept. 1646 jämte vissa mindre betydande tillägg bekräftad och med legationssekreterarnes underskrifter försedd. Frågan om kejsarens rätt att bistå Spanien lemnades äfven nu oafgjord; Frankrike förbehöll sig kejsarens afsägelse deraf, men kejsaren å sin sida afgaf inför medlarne den förklaring, att uppgörelsen med Frankrike ej skulle anses bindande, så vida icke äfven freden emellan Spanien och Frankrike komme till stånd ¹⁾. Häraf finner man, att, såsom Björnkrou uttryckte sig, »Hispanica causa» ännu var »kejsarens kompass i den tyska tractaten» ²⁾.

När Volmar d. 4 november ankom till Osnabrück, befann sig fredsunderhandlingen i ett mycket svårartadt skick. Väl hade nämligen svenskarne i följd af de senaste krigstilldragelserna blifvit mer tillmötesgående, än de varit på sommaren 1647 — de svenska legaterna fingo till och med drottningens fullmakt att i yttersta

¹⁾ Kejsarl. relat. d. 5 o. 12 nov., 10 dec. 1647. Kejs:s br. d. 27 nov. W. A. Contarini till dogen d. 15 nov. Ven. A.

²⁾ Björnkrou till P. Brahe d. 25 jan. 1648: H. S. H. 19, 386.

fall nedsätta penninganspråken till 5 millioner rdr ¹⁾ — och väl voro de protestantiska ständerna mycket ifriga för underhandlingens återupptagande och uppmanade i bevekliga ordalag de kejserlige att icke längre dröja dermed ²⁾. Men å andra sidan hade de fått kännedom om kejsarens instruktion af den 14 okt. och om bayerske kurfurstens skrivelser till kejsaren, hvilka på det mest enträgna sätt, både med böner och hotelser, uppmanade honom att bringa saken till snart slut ³⁾. De ville därför på inga villkor släppa efter ett jota af hvad som i det Trautmannsdorfska förslaget blifvit dem beviljadt; de fordrade, att inga andra punkter måtte upptagas till ny behandling, än sådana, om hvilka man före Trautmannsdorfs afresa ej kunnat blifva ense, äfvensom att dessa frågor måtte liksom förut afhandlas först emellan de kejserlige och svenskarne, medan åter ultra-katolikerna hälst sågo, om de senare kunde alldeles uteslutas från denna underhandling, samt yrkade, att fredsinstrumentet borde i alla sina artiklar genomgås och öfverses. Hade nu kejsaren enligt Bayerns önskan bestämdt vidhållit sin instruktion af d. 14 okt. och kraftigt uppträdt emot de katolska ständernas öfverdrifter, så hade möjligen freden inom kort kunnat komma till stånd i trots af det ultramontana partiets motsträfvighet.

Men olyckligtvis hade katolikernas sista förklaring gjort ett visst intryck vid det kejserliga hofvet; dertill inverkade väl äfven de krigiska framgångarne, äfvensom

¹⁾ K. M. till legaterna d. 30 okt. 1647. R.reg.

²⁾ D. 22 nov. uppvaktade de in corpore de kejserlige och besvuro dem att fullfölja underhandlingen utan afseende på några oförsonliga prelater, »man hätte sich an den Franz Wilhelm und die anderen beiden Kerlen (Adami o. Leuxelring) nicht zu kehren» o. s. v. Sachs. gesants diarium. D. A.

³⁾ Kurf. af Bayern till kejs. d. 16, 22 okt., d. 1 o. 29 nov. 1647, i afskr. eller utdrag i W. A.

den vacklande hållningen hos vissa protestanter, t. ex. Kursachsen, hvilket lät hoppas eftergifter å den protestantiska sidan. Dessa förhållanden samverkade till att framkalla en ny svängning i kejsarens politik. Vid rådplägning i kejsrerliga geheimerådet d. $\frac{3}{13}$ nov. fattades det beslut, att man ej skulle använda »Vorgriff» emot de katolska ständerna, utan uppträda såsom medlare emellan dem och protestanterna och dervid söka genomdrifva en och annan ändring af det Trautmannsdorfska förslaget till katolikernas fördel. Detta blef alltså kejsarens befallning till sina legater i flere följande skrivelser, hvarjämte han lofvade att med första meddela dem en närmare instruktion i saken. Denna instruktion, hvilken utfärdades d. $\frac{26 \text{ nov.}}{6 \text{ dec.}}$ 1647, innehöll såsom kejsarens ultimatum atskilliga afvikelser från nämnda förslag ¹⁾. Man har mot Volmar framkastat den beskyllningen, att han egenmäktigt och påverkad af spanska inflytelser uppehållit fredsverket. Hans beteende kan dock förklaras äfven utan ett sådant antagande. Volmar gjorde ej annat än åtlydde kejsarens befallningar, då han fäste afseende vid de katolska ständernas önsknningar och sökte bereda dem några ytterligare fördelar. För detta ändamål utarbetade han s. k. »correcturer» eller »temperamenta», d. v. s. ändringsförslag vid det Trautmannsdorfska projektet, och ehuru det ultramontana partiet fann dem alldeles otillräckliga, lyckades han dock med tillhjälp af Bayern och dess vänner att erhålla pluralitet för dem, hvarpå de d. $\frac{1}{17}$ dec. 1647 öfverlemnades åt svenskarne och de protestantiska ständerna. Ehuru dessa

¹⁾ Kejsrerl. reskr. till legat. d. 13, 16, 27 nov., d. 4, 11 dec. 1647. samt dervid bilagda betänkanden af deputerade rådsherrar. Instruktionen af d. 6 dec. har jag icke sett, men dess innehåll öfverensstämde med de kejsrerliges ultimatum in punctis amnistie et gravaminum af d. 8 febr. 1648, såsom synes af de kejsrerls relat. d. 10 febr. s. å. W. A. Instruktionen meddelades Bayern, Köln och Mainz.

på förhand och af grundsats ogillade hvarje afvikelse från det Trautmannsdorfska fredsförslaget, vägrade de dock ej att inlåta sig i underhandling om de kejserliges ändringsförslag. Den 30de dec. 1647 började konferenserna derom emellan svenskarne och de kejserlige, men utan någon frukt. För att motväga de kejserliga ändringsförslagen, framställde svenskarne äfven för egen räkning en och annan ny fordran samt begärde, att frågan derom och om arméns satisfaktion måtte först behandlas. Härom ville de kejserlige ej höra talas, utan sökte undanskjuta penningfrågan, till dess hela fredsverket vore afslutadt d. v. s. ad calendas græcas — och häruti understöddes de ej mindre af de protestantiska än af de katolska ständerna, hvilka samtliga hälst ville komma ifrån denna besvärliga fråga. Svenskarne åter hade befallning att drifva denna punkt före eller åtminstone samtidigt med öfriga tvistefrågor. Af dessa skäl voro fredsutsigterna fortfarande lika mörka; Oxenstjerna skref till drottningen, att man ej skulle komma till något resultat, förr än armén vore så stark, att den kunde återgå anfallsvis till väga och ansätta kejsaren i hans arfländer. Allt syntes bero af 1648 års fälttåg¹⁾.

Men å andra sidan var Tyskland så trött vid det långa kriget och genom dess fruktansvärda olyckor bragt till sådan förtviflan, att det bland Tysklands ständer ingalunda saknades kraftiga bemödanden att öfvervinna de svårigheter, som kejsaren och de främmande kronorna äfvensom de ultramontana katolikerna lade i vä-

¹⁾ Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 14, 20, 26 dec. 1647, d. 3 jan. 1648: »De kejserlige hafva sina inbillningar om vunnit spel och gå därför i alla saker mäktä högtrafvande». »Jag finner hos vederparten och hans adha-renter idel ludificationes och förhalningar af verket» — »Ut nihil dicamus de semestri illorum silentio et procrastinationibus, jam quinque sunt hebdomades, ex quo D. Volmarus hic adest, et tamen nihil ferme adhuc agitur», skrefvo svenska legat. till de franska d. 9 dec. W. F. H.

gen för fredens afslutande. Dessa bemödanden utgingo hufvudsakligen från de mäktigare ständerna af båda bekännelserna: på den protestantiska sidan Brandenburg och Kursachsen, äfvensom Braunschweig-Lüneburg, Sachsen-Altenburg och Weimar m. fl., på den katolska sidan hufvudsakligen Bayern, Mainz, Trier och Würzburg. Af dessa sistnämnda hade Mainz ända till 1647 varit en af kejsarens och Spaniens trognaste anhängare, men den nye kurfurste, som under franskt inflytande ¹⁾ blef vald i nov. 1647, Johan Filip v. Schönborn, förut biskop af Würzburg, var en lika ifrig anhängare af Bayern och Frankrike och förenade sina bemödanden med Bayerns för att befordra freden. Äfven Köln visade sig mer tillmötesgående, sedan kurfursten på Bayerns yrkande afskedat biskopen af Osnabrück, hvilken dittills varit hans principalgesant vid kongressen. Inom detta af både protestanter och katoliker bestående tyska fredsparti kan man urskilja flere olika skiftningar, beroende af olika intressen och sympatier.

Hvad först beträffar Brandenburg, så hade kurfursten Fredrik Vilhelm efter den pommerska tvistefrågans afgörelse åter närmat sig Sverige. Han kände sig ännu vara för svag att stå på egna ben, och började därför, då underhandlingen om förbund med Generalstaterna afstannade, ått se sig om efter en annan mäktig allierad. Att liksom hans fader gjort kasta sig i kejsarens armar, dertill hade han ingen lust; det skulle endast gifva svenskarne en god förevändning att ej blott behålla hela Pommern, utan äfven gripa vidare omkring sig på hans bekostnad, och dessutom vore Sverige i sjelfva verket den enda makt, som för tillfället kunde göra honom verkligt gagn ²⁾. Han befalde därför sina legater vid freds-

¹⁾ Se *Négoc. secr.* III, 519.

²⁾ Se kurfurstens egenhändiga betänkande angående denna sak från våren 1647, tryckt bland U. u. A. IV, s. 552 ff. och omtaladt af

kongressen att erbjuda svenskarne ett försvarsförbund. Hvad han dermed egentligen åsyftade, visar sig af den instruktion han tillsände sina legater ¹⁾: de skulle söka utverka, att svenskarne utrymde fästningarna och eftergäfve kontributionerna i Markerna samt att de genast inrymde kurfursten hans andel af Hinterpomern äfvensom stiften Halberstadt och Minden. Alliansfrågan blef i följd häraf flere gånger bragt å bane af de brandenburgska legaterna i Osnabrück, ja, kurfursten uppdrog åt två bland dem, v. Wittgenstein och Fromhold, att för detta ändamål begifva sig till Stockholm. Men Salvius, som i förtroende härom rådfrågades, afstyrkte hvarje beskickning till Sverige förr än freden vore sluten; då skulle dessutom han sjelf återvända hem och kunde på platsen lättare understödja kurfurstens förchafvande emot rikskansleren, som vore honom afvog ²⁾. Att Axel Oxenstjerna ej var kurfursten synnerligen bevågen, egde nog sin riktighet; den förre kurfurstens beteende hade ingifvit rikskansleren ett djupt rotadt misstroende till den brandenburgska politiken i allmänhet ³⁾. Af dessa skäl beslöt kurfursten att tills vidare uppgifva tanken på förbund med Sverige. En annan allians, som vid denna tid erbjöds kurfursten, var Frankrikes; om han ville förena sina vapen med de franska, förespeglades honom, utom Frankrikes bona officia hos Sverige, äfven en ersättning i land, bestående i Schlesien eller delar deraf. Härom

Ranke, Zwölf Bücher Preussischer Geschichte I, s. 240, samt Droysen a. st. III, 1, s. 231.

¹⁾ Dat. d. 13 apr. 1647 och tryckt bl. U. u. A. IV, s. 546 ff.

²⁾ Brandenb. legat:s relat. d. 9 juli 1647: U. u. A. IV, s. 560.

³⁾ »Jag känner igen de gamle brandenburgiske eller schwartzenbergiske consilia och finner ingen annan åtskilnad deruti, än att färgorna äre förändrade»: Axel Oxenstjerna till sonen d. 14 nov. 1646. Gjörwells saml.

underhandlades under senare delen af år 1647 ¹⁾; men snart fingo kurfurstens planer en annan riktning.

Flere gånger förut under loppet af 30-åriga kriget hade det varit tal om ett »tredje parti», ett beväpnadt mellanparti, som borde bildas i Tyskland för att, der så behöfdes, spela skiljedomare mellan kejsaren och de främmande kronorna och gifva öfvervigten åt den sida, till hvilken det slöte sig. Ett dylikt parti var onekligen mer än någonsin af behofvet påkalladt på sommaren och hösten 1647, då hela fredsverket i följd af flere samverkande orsaker var råkadt i stockning och de krigförande makterna af olika skäl voro benägna att låta det komma an på ett nytt fälttåg. I detta ögonblick kom den företagsamme kurfursten af Brandenburg på den tanken att sätta sig i spetsen för ett beväpnadt protestantiskt förbund och derigenom framtvinga freden. Han hade sjelf värfvat och underhållit en liten duglig armé, och det gälde nu att förnå de öfriga mäktigare protestanterna till samverkan. För detta ändamål afgick kurfurstens förtrogne, öfverkammarherren Konrad v. Burgsdorf ²⁾, i december 1647 till de braunschweig-lüneburgska och sachsiska hofven; äfven med Hessen-Cassel och Hansestäderna satte man sig i förbindelse, ja, sannolikt hade den kort förut till Kjöbenhavn affärdade brandenburgske residenten i Stockholm, Schlezer, ett likartadt uppdrag. Saken drefs tämligen öppet, ty kurfursten ville ej ådraga sig vare sig kejsarens eller kronornas eller de moderata katolikernas ovilja. De sistnämde tillkännagäfvositt bifall till kurfurstens förchafvande; kronorna betraktade visserligen detsamma med misstroende, och i synnerhet ifrån Stockholm förspordes sådana uttryck af

¹⁾ Hithörande handlingar finnas bland Urk. u. Akt. I, ss. 657 ff. Jfr äfven ss. 612 ff.

²⁾ Burgsdorf kallas af Salvius: »ejus aulæ Sejanus»; Salvius till Oxenstjerna d. 5 okt. 1647.

harm och hot, att kurfursten ansåg sig böra genom särskilda skrivelser till drottningen försäkra om sin oskuld ¹⁾ — men Sverige kunde svårligen öppet motsätta sig en sådan plan som bildandet af en ny evangelisk union. Hvad kejsaren beträffar, så sände han samtidigt ett sändebud till kursachsiska hofvet, för att allt efter omständigheterna antingen motarbeta Brandenburgs planer eller göra sig dem till godo. Det var nämligen tydligt, att allt berodde af Kursachsens svar. Burgsdorf träffade kurfursten Johan Georg i Lichtenburg och föredrog sitt ärende. Men den gamle betänksamme kurfursten kunde lika litet nu som någonsin förr besluta sig för ett manligt och kraftfullt handlingssätt, Pragerfreden spökade ännu i hans och hans rådsherrars hufvud, de fleste af hans förtrogne voro kejsarligt sinnade — slutet blef, att Burgsdorf fick ett afböjande svar på sitt andragande. Nu började äfven de braunschweig-lüneburgske furstarne, som först visat sig benägne, att draga sig tillbaka, och dermed hade hela planen för denna gång förfallit ²⁾.

Hvad fredsförhandlingen beträffar, var kurfursten af Brandenburg af den mening, att det Trautmannsdorfska förslaget borde i hufvudsaken gälla, om man ock i mindre viktiga frågor kunde medgifva någon ändring ³⁾. Kurfursten af Sachsen åter ansåg kejsaren och

¹⁾ Se Urk. u. Akt. IV, ss. 631, 685 m. fl. på grund af Schlezers skrivelser. Axel Oxenstjerna till sonen d. 12, 19 febr., d. 4 mars 1648. Chanut, Mémoires, I, ss. 234, 248, 254, 273.

²⁾ Om Burgsdorfs beskickning och underhandlingar se Urk. u. Akt. IV, ss. 762—814, i synnerhet kurfurstens slutresolution till B. af d. 18 jan. samt Bs generalrelation af d. 4 maj 1648; jfr s. 741. Droysen a. st. III, 1, ss. 234 fl.

³⁾ Se kurfurstens resol. d. 31 dec. 1647: Urk. u. Akt. IV, 646. Ett ändringsförslag, som han naturligtvis motsatte sig, var det af Volmar understödda, att Brandenburg skulle mot någon ersättning afträda stift Minden till Braunschweig-Lüneburg, hvilket därför borde afstå från »alternativan» vid stift Osnabrück — en plan som föranledde fruktlösa, tidsödande underhandlingar.

de katolska ständerna vara i sin goda rätt, då de fordrade vissa ändringar af nämnda förslag, och befalde sina gesanter i Osnabrück att gå katolikerna så mycket som möjligt till mötes samt tillsammans med de kejsrerlige arbeta på en uppgörelse emellan de tyska ständerna utan de främmande kronornas inblandning¹⁾. De fleste af de evangeliska ständerna ansågo det dock numera vara fruktlöst att söka utesluta de främmande kronorna från de tyska angelägenheterna och funno det under sådana förhållanden klokast att fortfarande stödja sig på Sverige såsom den protestantiska hufvudmakten och bäst egnadt att föra deras talan inför kejsaren, som var katolikernas förnämste målsman. Det var i förlikande på Sveriges bistånd, som de i sina »*declaraciones ultimæ*» (d. 11 jan. 1648) kunde i hufvudsaken vidhålla det Trautmannsdorfska förslaget. Men om de sålunda ej voro benägna att främtaga svenskarne högsta ledningen af protestanternas angelägenheter, så hade de ingenting emot att inskränka deras inflytande derpå och att med lämpliga medel gifva fart åt deras underhandlingar. Ungefär enahanda var de moderata katolikernas ställning till kejsaren; de voro missnöjda öfver det undseende, de kejsrerlige visade, dels Spanien dels de ultramontane, och öfver deras dröjsmål med afgifvandet af kejsarens ultimatum i frågorna om amnestien och gravamina, ett dröjsmål som man tillskref Volmars intriger. Under sådana förhållanden föllo några bland de katolska ständerna på den tanken, att man lättare skulle komma till ett resultat, om de moderata katolikerna inlät sig i särskilda öfverläggningar med de protestantiska ständernas ledare och förenade sig med dem om gemensamma beslut, som man sedan skulle med gemensamma krafter söka genomdrifva dels i stän-

¹⁾ Se i synnerhet kurfurstens bref af d. 31 dec. 1647 och 24 jan. 1648: D. A.

dernas plena dels hos svenskarne och de kejserlige. En dylik plan framkastades redan i december 1647 och vann allt mer insteg, ju längre det drog ut på tiden med de officiella förhandlingarna. Den 29 jan. 1648 sattes densamma i verket. I de kurmainziske gesanternas bostad sammanträdde sålunda ombud för Kursachsen, Brandenburg, Braunschweig-Lüneburg, Sachsen-Altenburg och Strassburg, äfvensom för Bayern, Mainz, Trier, Bamberg och Würzburg, och inledde en underhandling till uppgörelse af de återstående tvistepunkterna. Svenskarne, hvilka genom de altenburgske och braunschweig-lüneburgske fingo del af hvad som vid dessa konferenser föreföll, gymnade förehafvandet, men de kejserlige sågo deri dels ett intrång på den kejserliga myndigheten dels en begynnelse till söndring inom det katolska lägret och skyndade för att förekomma dylikt att samma afton till svenskarne afgifva sina yttersta anbud rörande amnestien och gravamina i enlighet med kejsarens instruktion af d. ^{26 nov.}_{6 dec.} 1647. Härigenom och genom personliga bearbetningar vunno de verkligen sin afsigt, i det att både de kursachsiske och de brandenburgske inom kort drogo sig tillbaka och de särskilda konferenserna upphörde¹⁾. Men då svenskarne tvärt ogillade det kejserliga ultimatum och nästan syntes upptaga det såsom ett skäl till fullkomlig brytning²⁾, gjordes ett nytt försök att åter sätta under-

¹⁾ Om dessa konferenser se svenska legats relat. d. 31 jan. o. 7 febr. 1648. W. F. II. De kejsers relat. d. 10 febr. 1648. W. A. Sachs. gesants diarium d. 23 dec. 1647 o. d. 27, 28, 29 jan. 1648. D. A. Bayerske gesants relat. d. 6 o. 13 febr.; jfr bayerske kurfurstens br. till gesant. d. 15 o. 22 jan. 1648. M. A. Meiern a. st. IV, ss. 930 ff.

²⁾ »So wäre der Schluss schon gemacht und konnten sie weiter nichts handeln, sondern man werde tapfer darauf schlagen, man habe mit ihnen fide publica gehandelt, hätten nicht vermeint, dass man sie fünf ganze Jahre also herumgezogen und wie Salvius sagte betrogen haben sollte. Sie werden sich mit ihren Satisfactionibus nicht

handlingen i gång. Vid ett sammanträde å rådhuset beslöto nämligen de evangeliska ständerna att föreslå en ny »modus tractandi», nämligen så, att väl de kejsrerliga och de svenska legaterna skulle fortfarande leda förhandlingarna, men tillika de katolska och de protestantiska ständernas deputerade vara vid dem tillstådes i sidorum, för att kunna omedelbart afgifva sina vota öfver hvad som föresloges; härigenom skulle onödig tidsutdrägt undvikas, ständernas inflytande ökas, och förlikningen befordras genom den personliga beröringen. Sedan de kejsrerliga och svenska legaterna gifvit sitt samtycke, togo dessa nya konferenser sin början på Concordia-dagen den 18 febr. och höllos sedan växelvis i de förres och de senares bostad ¹⁾. Fransmännens af svenskarne lamt understödda begäran, att franske residenten de la Cour måtte få vara närvarande, kunde ej genomdrifvas.

Emellertid skulle säkerligen äfven dessa öfverläggningar blifvit utan synnerlig frukt, om ej vid samma tid kejsaren blifvit genom Bayerns påtryckning nödgad att taga ett afgörande steg i fredlig riktning. Kurfursten af Bayern, som fruktade svenskarnes hämd och med bäfvan emotsåg det stundande anfaller af de förerade kronornas arméer — ty Frankrike hade numer uppsagt stilleståndet med Bayern — gjorde allt för att beveka det kejsrerliga hofvet till eftergift, och det var hufvudsakligen en frukt af hans böner, uppmaningar och hotelser ²⁾, att kejsaren genom egenhändig skrifvelse af den $\frac{5}{15}$ febr. ändtligen befalde sina gesanter att

inesciren lassen». Så refereras svenskarnes yttranden i de kejsrerliga relat. d. 13 febr. 1648. W. A.

¹⁾ Sv. legat. till K. M. d. 14 o. 21 febr. 1648. W. F. H.

²⁾ Se skriftväxlingen emellan kurfursten och hans agent vid kejsrerliga hofvet, hofkammarpresidenten Mündel, under dec., jan. o. febr. månader. I kopior bilagd de westfaliska fredshandl. i M. A.

godkänna det Trautmannsdorfska förslaget ¹⁾, hvarom man i sju månader fört en så häftig strid. Denna viktiga ordre, som d. 19 febr. kom de kejserliga legaterna till handa, blef väl ej offentligen bekantgjord vid kongressen, men den var känd af de förnämsta katolikerna, och verkningarna af densamma dröjde ej att visa sig. Härmed hade det moderat-katolska partiet med Bayern i spetsen vunnit en afgjord seger öfver det spanskt-jesuitiska partiet, en seger som ingalunda motvägdes deraf, att Spanien den 30 jan. 1648 äntligen lyckades i Münster afsluta separatfreden med Nederländerna; man var nämligen sedan länge förberedd på detta fredsslut. Det ultramontana partiet bland ständerna hade redan i jan. 1648 begifvit sig tillbaka till Münster, i hopp att derigenom kunna spränga de i Osnabrück pågående underhandlingarna, men dessa fortsattes utan hänsyn till deras frånvaro.

Från det ögonblick, då fullmakten af den 5 febr. kom de kejserlige tillhanda, och då samtidigt genom en ny anordning af förhandlingarna ständernas inflytande på desamma väsentligt ökades, kom det nytt lif i den dittills tynande kongressen. Härtill bidrog i sin mån äfven det nya fälttågets början och de allierades hotande framsteg, i det att Wrangel från norr framryckte

¹⁾ En dylik befallning var redan fört meddelad genom ett kejserligt handbref af d. 11 dec. 1647, men detta bref skulle först öppnas, när man ej längre komme framåt med instrukt. af d. 6 dec. Handbrevet var af följande lydelse: »Liebe, getreue! Wir geben Euch hiemit Gewalt, dass, wann die Catholischen Stände oder doch die vornehmsten derselben in das Friedensproject, wie es von dem von Trautmannstorff bei Euch hinterlassen, consentiren, Ihr alsbald den Fried darauf schliessen sollet; doch habt Ihr Euch zu bemühen, dass der Paragraphus »in Bohemia« etc. also eingerichtet, wie es mein Euch schon überschickte Resolution vermag, der Punctus restitutionis et executionis auch also verfasst werde, dass daraus die Sicherheit des Friedens erfolge und die Plätze restituirt werden. Prag d. 11 dec. 1647». Detta bref öppnades först i anledning af det nya handbrevet af d. 15 febr. • W. A.

till Main och Turenne öfvergick Rhenfloden. Vid samma tid inträffade äfven i Osnabrück en diplomat, som genom sitt energiska och hänsynslösa uppträdande kraftigt bidrog att påskynda underhandlingen: det var den bayerske gesanten dr Krebs, hvilken sedan våren 1647 varit frånvarande. Han blef nu ledaren af det anti-kejsrerliga och anti-spanska partiet bland de katolska ständerna och återupplifvade inom kort de särskilda konferenser med vissa protestantiska ständer, som de kejsrerlige förra gången lyckats afbryta. På detta sätt bildade sig bland ständerna en liten grupp af ifriga fredsvänner, bestående hufvudsakligen af dr Krebs, den mainziske gesanten lie. Meel, den würzburgske v. Vorburg, den braunschweig-lüneburgske dr Lampadius och den sachsen-altenburgske v. Thumbshirn, hvilka höllo särskilda öfverläggningar, på förhand aftalade hvad de ville, jämkade och mäklade och på detta sätt slutligen genomdrefvo sin mening. Emot detta förfaringssätt hade svenskarne så mycket mindre någonting att in-
 yända, som regeringen ånyo upprepat ¹⁾ den förut gifna befallningen, att, i fall man i de tyska tvistefrågorna blefve nödgad göra eftergifter, i sådant fall ständerna sjelfva måtte gifva utslaget, så att skulden fölle på dem och ej på Sverige; hvartill kom, att de protestantiske ledarne i nämnda grupp voro Sveriges anhängare och handlade i samråd med de svenska legaterna. De kejsrerlige deremot hade i samma grupp inga vänner, utan blott motståndare, och voro derför högeligen missnöjde med deras sätt att gå till väga, hyari de sågo ett intrång på den kejsrerliga myndigheten; men det var förgäfvets, att de med föreställningar och förebräelser sökte bringa dessa herrar på andra tankar. Genom deras inverkan påskyndades underhandlingen till den grad, att de kejsrerliga instruktionerna öfver en eller annan

¹⁾ K. br. af d. 8 jan. och 19 febr. 1648. R.reg.

punkt ofta ej hunno gesanterna meddelas, förr än punkten redan blifvit vid kongressen afgjord.

På detta sätt företogs och afgjordes (d. 22 febr.) först den mycket omtvistade justitie-frågan, i det att den af protestanterna fordrade pariteten i riksdomstolarne blef dem medgifven vid alla rättstvister emellan olika religionsbekännare, men öfriga oafgjorda tvistepunkter uppskötos till en allmän riksdag ¹⁾. Der- efter företogs den viktiga avtonomi-frågan, som måhända mer än någon annan bidragit att försvåra underhandlingen. Denna frågas vikt hade regeringen ånyo inskräpvt hos de svenska legaterna: »det är en sak, deri ock vår och Sveriges kronas säkerhet verserar, och hafver till en stor del bragt vår fader i vapnen att dem transferera på tyske botten», o. s. v. ²⁾. De svenska legaterna gjorde äfven sitt bästa i denna sak, men deras bemödanden förlamades genom protestanternas likgiltighet: kurfursten af Sachsen understödde öppet katolikernas förslag, och de öfrige protestantiske furstarne visade större intresse för reformationsrättens bibehållande än för en utsträckt religionsfrihet. Under sådana förhållanden kunde svenskarne föga uträtta; de beklagade, att ständerna »gifva sig så blott och falla med dörren in i huset, oakadt det är en sak, som angår deras eviga salighet i det andra lifvet och deras samvete i detta» ³⁾, men då det vore en sak, som närmast anginge ständerna sjelfva, kunde svenskarne ej annat än låta dem råda. I afseende på avtonomien i riket gjordes alltså på katolikernas yrkande den in-

¹⁾ Instrumentum pacis Osnabrugensis, Art. V, § 53 ff. Denna fredsurkund är efter det svenska originalexemplaret tryckt af Meiern 1738, en upplaga som deréfter blifvit flere gånger aftryckt. Jfr Pütter a. st. s. 95.

²⁾ K. M. till legat. d. 18 mars 1648: R.reg.

³⁾ K. M. till legaterna d. 25 mars 1648: R.reg. Legat. till K. M. d. 13 mars. W. F. H.

skränkning i öfverenskommelsen af d. 8 maj 1647, att sådana främmande religionsbekännare, som 1624 icke åtnjutit religionsfrihet, skulle kunna tvingas till emigration, hvarjämte emigrationstiden förkortades; deremot blef genom svenskarnes bemödanden en tryggare ställning tillförsäkrad protestantiska undersåtar i katolska länder ¹⁾. Hvad beträffar avtonomien i kejsarens arfländer, måste man nöja sig dermed, att de tre schlesiske hertigarne af Brieg, Liegnitz och Münsterberg-Oels, äfvensom staden Breslau skulle åtnjuta sin gamla religionsfrihet, och att de protestantiske invånarne i de tre hertigdömena skulle få på bestämda ställen uppföra tre kyrkor för sin religionsöfning, men att den öfriga schlesiska adeln och dess undersåtar endast skulle åtnjuta den rätten att icke tvingas till emigration och att kunna å angränsande orter bevista evangelisk guds-tjenst; denna rätt medgafs äfven adeln i nedre Österrike men ej dess undersåtar. Derjämte förbehöllo sig Sverige och de evangeliska ständerna rätt att vid riksdagar eller på annat sätt få genom vänskaplig bemedling och förbön hos kejsaren utverka vidsträcktare rättigheter åt sina trosförvandter i arfländerna ²⁾.

Samma dag som avtonomifrågan, eller den 8 mars, blef på svenskarnes begäran äfven den svenska satisfaktionen underskrifven ³⁾; den hade sedan febr. 1647 ej undergått någon annan väsentlig förändring, än att i afseende på Wisnar det först stadgade condominiumet

¹⁾ Se Meiern, a. st. V, 534, angående betydelsen af ordet »observantia» i stället för »conniventia».

²⁾ Instr. Pac. Osm. V, §§ 30—41.

³⁾ De separata artiklarne underskrefvos af Crane å kejsarens, af Salvius å Sveriges vägnar, samt af de gesanter, som förde direktoriet bland ständerna, nämligen den kurmainziske v. Reigersberger å katolikernas, den sachsen-altenburgske v. Thumbshirn å protestanternas vägnar.

emellan Sverige och Mecklenburg blifvit förvandladt till full besittningsrätt för det förra, äfvensom Sveriges titel och plats bland riksständerna blifvit förbättrade sålunda, att dess konung skulle till riksdag kallas såsom hertig af Bremen, Verden och Pommern, furste af Rügen och herre af Wismar, men endast för de tre förstnämnda utöfva rösträtt, och att han skulle å Bremens vägnar intaga femte rummet å den verldsliga furstebänken. Vidare hade Sveriges konung fått sig tillagd rätten att för sina tyska provinser upprätta en högsta appellationsdomstol, äfvensom den rättighet, som kallades *electio fori* ¹⁾; slutligen hade punkten om staden Bremens ställning blifvit något förändrad ²⁾.

Efter afgörandet af de svåra frågorna om justitien och avtonomien dröjde det ej länge, innan de kyrkliga gravamina i sin helhet voro färdiga att underskrifvas; detta skedde d. 14 mars ³⁾. Derpå kom ordningen till den pfalziska frågan och eqvivalenserna (den brandenburgska och braunschweig-lüneburgska) ⁴⁾, hvilka den 15 mars underskrefvos, dock endast af ständernas deputerade, enär svenskarne, för att ega band på kurfursten af Bayern, vägrade att tills vidare underskrifva den pfalziska punkten. Större ansträngning kostade det att bringa till afslutning den mycket omtvistade hessen-casselska satisfaktionsfrågan samt den vidlyftiga, i många enskilda intressen ingripande amnesti-frågan. Den förra underskrefs d. 29 mars: landtgreffvinnan måste åtnöja sig med abbotstiftet Hersfeld, fyra amt af det schaumburgska arfvet och 600,000 rdr ⁵⁾. Den 11 april var amnesti-

¹⁾ D. v. s. rätten att såsom riksfurste få vid rättstvister välja mellan rikskammarrätten och rikshofrätten såsom forum.

²⁾ Instr. Pac. Osn. X.

³⁾ I. P. O. V.

⁴⁾ I. P. O. IV, § 2 ff.; XI—XIII.

⁵⁾ I. P. O. XV.

frågan på det klara ¹⁾, dock med undantag af punkten »Tandem omnes», hvilken svenskarne uttryckligen undantogo. Straxt derpå d. 13 april underskrefs artikeln om de reformertes religiösa friheter ²⁾. Att de skulle inneslutas i religionsfreden var länge en afgjord sak, men ej hvilken ställning de skulle intaga till lutheranerna. Denna fråga hade katolikerna öfverlemnadt åt protestanternas eget afgörande, och hon hade efter långa förhandlingar emellan dem blifvit så ordnad, att de vid fredsslutet bestående förhållandena skulle lämnas orubade, och att för framtiden en reformert landsherre i ett lutheranskt land eller en lutheransk landsherre i ett reformert land ej skulle ega annan makt öfver religionsväsendet, än den att vid sitt hof införa sin religions utöfning samt äfven medgifva enskilda församlingar af sin bekännelse fri religionsöfning (det s. k. simultaneum). Emot detta beslut hade kurfursten af Sachsen kämpat med en ihärdighet, värd en bättre sak, och slutade med att afgifva en högtidlig protest.

Vid samma tid hade kejsaren och ständerna äfven blifvit öfverens rörande den artikel, som handlade om rikets författning och ständernas rättigheter ³⁾, ehuru den icke särskildt underskrefs. Inom riksförfattningen hade det federativa, territoriala systemet ändtligen vunnit en afgörande seger. De särskilda riksständerna skulle åtnjuta de vidsträcktaste rättigheter, först och främst den att fritt ingå förbund med hvarandra och med utländska makter, och kraftiga garantier voro uppställda mot sådana kejserliga öfvergrepp, som de under Ferdinand II begångna. I rikets angelägenheter skulle hädanefter ingenting af vikt företagas utan medverkan och samtycke af riksdagen, hvilken skulle sammankallas inom sex

¹⁾ I. P. O. II—IV.

²⁾ I. P. O. VII.

³⁾ Instr. P. O. VIII. Jfr Urk. u. Akt. VI, s. 139 ff. Pütter, a. st. s. 452 ff.

månader efter fredens ratifikation och derefter så ofta det allmänna bästa det erfordrade. Den gamla stridsfrågan om de fria riksstädernas rösträtt var nu afgjord till deras fördel, och samma »votum decisivum» tillerkänt städerna, som öfriga riksständer. Deremot hade åtskilliga andra författningsfrågor, hvilka de utländska kronorna och deras anhängare velat genom fredsslutet afgöra, blifvit till nästa riksdag uppskjutna. Sådant var förhållandet t. ex. med frågan om valet af romersk konung och om en ständig valkapitulation för kejsaren, frågor om hvilka gyllene bullan ingenting stadgade. Hittills hade kurfurstarne ensamme utöfvat rätten att bestämna så väl konungavalet som valkapitulationen, och häraf hade det habsburgska huset begagnat sig, för att försäkra sig om en oafbruten succession af kejsarvärdigheten. Då nu dessa frågor hänskötos till hela riksdagens afgörande, så hade dermed på en gång kurfurste-oligarkien och det habsburgska huset blifvit försvagade till fördel för ständernas majoritet, hvars opposition skulle vinna ökad betydelse, sedan Sverige inträdt i fursterådet.

En punkt, som äfven intogs i fredsinstrumentet, var det redan d. 14 maj 1647 utfärdade kejserliga dekret, att staden Basel och de öfriga schweiziska kantonerna skulle hädanefters vara lösta från tyska riket och dess jurisdiktion. Detta dekret hade med Sveriges och Frankrikes bistånd blifvit utverkadt genom Edsförbundets ombud vid kongressen, borgmästaren i Basel Wetstein ¹⁾.

Sedan man på en jämförelsevis kort tid kommit till denna punkt, inträdde åter en stockning i fredsverket. Svenskarne hade, såsom nämndt, vid amnestifrågans afgörande undantagit punkten »Tandem omnes»

¹⁾ Instr. P. O. VI. Jfr Pütter a. st. s. 261. Die Urkunden der Friedeusschlüsse zu Osnabrück und Münster, Zürich 1848, s. 237 ff.

och vägrade att behandla densamma förr än den fordrade penningersättningen åt armén blifvit beviljad. Blefve denna bevillning någorlunda riklig, så kunde möjligen häraf någon ersättning beredas sådana i Sveriges tjänst varande landsflyktingar från de kejsrerliga arfländerna, hvilkas restitution ej kunde hos kejsaren genomdrifvas, hvartill kom, att, i fall penningfrågan företoges sist och freden för dess skull blefve om intet, komme skulden därför att skjutas på Sverige. Förgäfves sökte ständerna beveka svenskarne till eftergift i punkten »Tandem omnes», för att derefter så mycket lättare komma till rätta med penningfrågan; förgäfves sökte de kejsrerlige framtvinga detsamma, i det de den 1 maj till svenskarne aflemnade fullständigt förslag till fredsinstrument och fordrade deras svar derpå, innan de fortsatte konferenserna. De svenska legaterna läto sig ingenting bekomma, och slutligen måste ständerna bita i det sura äpplet, som de så länge skjutit ifrån sig; de måste nu på allvar företaga penningfrågan. De kejsrerlige ville ej befatta sig med hela denna fråga, på annat sätt än att de sökte försvåra dess lösning genom den fordran, att äfven de kejsrerlige och bayerska truperna måtte få sin andel af penningersättningen.

»Soldateskans contentement» var ett vilkor för freden, som svenska regeringen allt ifrån underhandlingens början hade lagt sina legater på hjertat. Det var i sjelfva verket för Sverige en sak af yttersta vikt. Skälen dertill framlysa af regeringens skrifvelse d. 8 jan. 1648, hvori det heter, att fienderna genom penningersättningens förvägrande sökte inveckla Sverige i det farliga dilemma, »anten att trycka oss och Sveriges krona alldeles intill mörgen, der den lasten skulle oss blifva påbördad, eller ock förorsaka, att armén går ifrån hvar annan till vår störste disreputation, och att vi frändes icke skole få någon respect, autoritet och credit i

värffningar och nya armeringar»¹⁾. Penningersättningen åt armén vore därför ett oefftergiftigt tillägg till kronans satisfaktion. Men i sjelfva verket var det äfven för ständerna sjelfva af mycken vigt, att soldateskan, som under det långa kriget vant sig vid ett tygellöst lefnadssätt och nästan blifvit en sjelfständig makt, vid fredsslutet någorlunda ställdes till freds; det kunde eljest falla henne in att vilja spela samma roll i Tyskland, som t. ex. den spanska soldateskan under nederländska frihetskriget. Dessa skäl tjena till att förklara och ursäktas den hårdhet, hvarmed svenskarne nu afprässade det utnärmlade Tyskland ytterligare 5 mill. rdr, och att förmildra det pinsamma intryck, som den under 2½ månad fortgående underhandlingen om penningersättningen gör på forskaren.

Vid behandlingen af denna angelägenhet uppstälde man fyra särskilda frågor, nämligen a quo? cui? quantum? och quomodo? De två förstnämnda voro lättare att afgöra: alla riksständer utan undantag skulle bidraga efter vanlig norm, och de kejserliga och bayerska arméerna skulle hänvisas till de österrikiska och bayerska kretsarna. Derpå kom ordningen till frågan quantum? och härom uppstod en långvarig tvist. Det börjades, sasom Björnkrou uttrycker sig, ett förmilt »falkande och marchanderande». Från det ursprungligen fordrade beloppet 20 mill. rdr hade svenskarne snart gått ned till 7 mill., hvilket var det som armén för sin del hade bestämt såsom minimum. Å andra sidan bjödo ständerna till en början endast 2 millioner rhenska gyllen²⁾ — »föga annat än en hundbeta», klagades å den svenska sidan. De inbjödo Johan Oxen-

¹⁾ Jämför br. d. 1 april 1648: »soldateskans affection att bibehålla skatte vi högre än ständernas, der vi endera preferera skulle». R.reg.

²⁾ 3 rh. gyllen = 2 rdr.

stjerna — Šalvius var sjuk — till gemensamma öfverläggningar å rådhuset och bestormade honom här med böner och klagomål: »de jämrade och grufvade sig öfvermåttan, både för Guds marter och pina», att man måtte behjerta deras elände och ej gifva dem »den ytterste dvaledrycken eller die letzte Ölung». Oxenstjerna befann sig i ett ganska svårt läge, stäld som han var emellan ständernas oförmögenhet ¹⁾ och jämmen å ena sidan samt arméns anspråk och regeringens befallningar å den andra. Så snart ständerna den 3 juni bjudit det af regeringen medgifna minimum, 5 mill. rdr, skyndade Oxenstjerna att antaga detsamma, ehuru han numer, efter segern vid Zusmarshausen och Bayerns eröfring, hade starka skäl att frångent förfäktas arméns anspråk ²⁾.

Men härmed var endast beloppet af ersättningssumman afgjort; nu återstod att bestämma sättet och villkoren för dess erläggande. Svenskarne fordrade 3 mill. kontant samt för det öfriga underpant och borgen. Åter började köpslåendet och jämmerlåten. Ständerna förklarade det för en ren omöjlighet att anskaffa en

¹⁾ Såsom exempel härpå anför Oxenstjerna, att ärkebiskopen af Magdeburg, som skulle få åtminstone 100,000 rdr på sin lott att betala, vore så afsigkommen, att han ej kunde åstadkomma 1,000 rdr, ja knappt egde sofvel till sitt bröd. »In summa, det är ett jämmerligt tillstånd här i Tyskland, och synes nästan omöjligt, att de kunna få ihop det de hafva lofvat, ehuru man ock vill gå åt dem. Herr Erskain bekänner sjelf, att man skall marchera 8, ja 10 mil bort åt i landet och icke finna en beta bröd eller något, som man kan lefva af». Oxenstjerna till K. M. d. 5 juni 1648. W. F. H.

²⁾ Vid denna underhandling beräknades svenska arméns styrka af Oxenstjerna på följande sätt:

Rytteri: 51½ regem. eller 421 komp. å 60 man = 25,260 man
+ 566 man regem.-stab.

Potfolk: 52½ regem. eller 483 komp. å 90 man = 43,470 man
+ 1,155 man regem.-stab.

Dragoner: 6 regem. eller 48 komp. å 80 man = 3,840 man
+ 132 man regem.-stab.

Så s:rum 74,423 man.

dylik summa kontant och började i sina klagomål inblanda hotelser: ville man drifva dem till »desperation», skulle de, hällre än att »med skymf låta tvinga sig att köpa freden af Sverige», förena sig med hvarandra och med kejsaren emot detsamma ¹⁾. Redan förut vid förhandlingen om summans belopp hade ständerna eventuellt beslutit en dylik »Zusammensetzung» ²⁾, ehuru det stannat vid beslutet; nu upptogs förslaget ånyo och med större allvar samt pådrefs ifrigt från flere håll. Kurfursten i Sachsen föreslog, att kejsaren skulle genom ett edikt kungöra de redan uppgjorda punkterna om amnestien och gravamina, uppmana ständerna att sluta sig till honom emot kronorna samt garantera dem som följde uppmaningen deras genom fredsinstrumentet förvärfvade rättigheter ³⁾. En dylik garantihandling öfversändes ock af kejsaren, men först den ^{22 juli}_{1 aug.} befullmäktigade han sina legater att i allo följa Sachsens rad; det var då redan för sent, det gynsamma ögonblicket var redan gånget.

I sjelfva verket hade för en dylik förening emellan kejsaren och ständerna ögonblicket aldrig synts gynsammare än då, ty de allmänna tyska tvistefrågorna, som dittills söndrat protestanterna från kejsaren och de öfriga katolikerna, voro nu uppgjorda. Men protestanterna, med undantag af Sachsen, hyste ej något rätt förtroende till kejsarens löften, och ständerna i allmänhet fruktade på goda skäl, att han skulle uppoftfra Tysklands allmänna för sina enskilda dynastiska intressen såsom medlem af habsburgska huset och nära förbunden med den spanska linien af detta hus. Dertill kom ändtligen, att flere bland ständerna hade sina enskilda intressen,

¹⁾ Salvius till K. M. d. 19 juni 1648. Jfr legaternas br. till K. M. d. 22 maj. W. F. H.

²⁾ Sachs. gesants diarium för d. 20, 26 o. 27 maj 1648. D. A.

³⁾ Kurf. till sina gesanter d. 30 maj, 8 o. 26 juni 1648. D. A.

hvilka ställes på spel i fall af en öppen brytning med kronorna. Hit hörde t. ex. Brandenburg.

Den brandenburgske kurfurstens plan till en väpnad neutralitet i Tyskland hade, som vi sett, åter uppväckt svenskarnes gamla ovilja och misstroende till kurfurstens afsigter. När därför Björnkloou efter sitt besök i Sverige i april 1648 åter affärdades till fredskongressen i egenskap af resident i Münster¹⁾, fick han det uppdrag att begifva sig till det kurfurstliga hofvet i Cleve och der söka utspäna kurfurstens verkliga afsigter. Men då kurfursten genom sina gesanter i Osnabrück afgaf tillfredsställande förklaringar, inställes Björnkloous resa tills vidare; skulle kurfurstens börja rusta, kunde denna beskickning sättas i verket, för att varna honom²⁾. Ett bättre förhållande syntes derefter inträda emellan de båda makterna och deras representer vid fredskongressen. Svenskarne understödde nu liksom tillföre kurfurstens bemödanden till de reformertes fördel emot den sachsiske kurfurstens trångbröstad lutheranska nit; de gjorde det dels af verklig fördragsamhetsanda³⁾, dels af hänsyn till Brandenburg och Hessen-Cassel, äfvensom till de många reformerte, som voro i Sveriges tjänst. Vidare återupptogos de gamla alliansplanerna, från Sveriges sida dock näppeligen på fullt allvar, ty väl meddelades legaterna fullmakt att underhandla derom, men regeringen tillade, att de visserligen skulle »lägga sig deröfver i konferenser och traktater med dem», äfvensom med nöje an-

¹⁾ Såsom legationssekreter i Osnabrück efter Björnkloou anställes Gustaf Hansson.

²⁾ K. M. till legaterna d. 29 mars o. 15 april 1648. R.reg.

³⁾ Äfven i Sverige, der de reformerte vunnit något insteg och förauleddt oro inom församlingen, höjdes röster emot de fördelar man sökte förskaffa detta religionsparti i Tyskland; men vid hofvet rådde fördragsamhet, och Chanut prisar drottningen för hennes hofsamhet i religiösa frågor. Chanut till Brienne d. 1 febr. 1648. Wahrenb. saml.

taga kurfurstens erbjudna bemedling emellan Sverige och Polen ¹⁾, men tillika, i fall underhandlingen blefve dem besvärlig, hänvisa densamma att fortsättas i Stockholm. Svenska regeringens afsigt med denna förändrade hållning var tvifvelsutän att afhålla kurfursten från alla farliga förbindelser samt vinna hans understöd i penningfrågan, och denna afsigt lyckades fullkomligt. Kurfursten motsatte sig planen till en förëning mellan kejsaren och ständerna, såsom endast ledande till nya krig, och visade sig mycket medgörlig i penningfrågan ²⁾. Hans ambassadör grefve Wittgenstein, som ansågs för den största militära auktoriteten vid kongressen och därför fick stort inflytande på nämnda fråga, gjorde svenskarne i detta afseende goda tjänster, i det han medlade mellan dem och ständerna samt talade för summans höjande; hans nit var dock ej alldeles oegennyttigt, enär han af de fem mill. hoppades få och efter fredsslutet verkligen fick ersättning för några gamla fordringar hos svenska kronan ³⁾. Det var han, som varnade svenskarne för de anslag, hvilka voro å bane till förëning emellan kejsaren och ständerna. För att omintetgöra dessa anslag, nedsatte de svenska legaterna sina fordringar rörande sättet för de 5 millionernas erläggande och antogo den 30 juni ständernas sista anbud: 1,800,000 rdr kontant och det öfriga i assignationer, 1,200,000 att betalas inom året

¹⁾ Detta i anledning af konung Vladislavs i maj 1648 inträffade död, ett tillfälle som man ville begagna för att nu, under påtryckningen af de svenska segrarne i Tyskland, sluta definitiv fred med Polen.

²⁾ Se kurf:s resol. d. 27 maj, d. 3, 7 o. 24 juni 1648. Urk. u. Akt. IV, ss. 689 ff.

³⁾ Legat. till K. M. d. 22 maj, 5 juni. Salvius till K. M. d. 19 juni. I bref af d. 21 nov. 1648 befallde K. M. Sveriges generalissimus att låta grefve Wittgenstein med afseende på sina gjorda tjänster undfå 10,000 rdr af satisfaktionssumman. R.reg.

och 2 mill. inom två år derefter¹⁾. Dermed var den hotande faran afvänd.

Efter penningfrågans afgörande hade svenskarne ingenting emot att afgifva sina anmärkningar vid det kejserliga fredsinstrumentet, hvarpå konferenserna emellan de kejserliga och de svenska legaterna efter två månaders afbrott åter (den 3 juli) kunde taga sin början. Det återstod nu ingen annan tvistefråga än punkten »Tandem omnes». Härom hade de svenska legaterna fått den befallning, att de skulle till det yttersta förfäkta de österrikiska landsflyktingarnes intresse, men slutligen falla undan, sedan allt det öfriga nått sin riktighet. De måste snart gifva vika för »de kejserliges opiniatretet och ständernas importunitet»²⁾; väl medgafs det de österrikiska flyktingarne att obehindradt återvända till sitt land, men inga andra bland dem återfingo sin egendom, än de jämförelsevis få, hvilkas gods blifvit konfiskerade på den grund, att de gått i Sveriges eller Frankrikes tjänst³⁾. Efter undanrödjandet af denna stötesten fortgick man raskt till målet, utan afseende på fransmännens invändningar och yrkande, att deras återstående fordringar på samma gång måtte behandlas. Punkterna om fredens »execution» och »assecuracion» afgjordes, fredsinstrumenten genomgingos för sista gången, och den ^{27 juli}_{6 aug.} 1648 gjordes allt klart emellan Sverige och dess fiender. Denna dag samlades i det svenska legationshotellet de kejserlige sändebuden Lamberg, Volmar och Crane samt ständernas deputerade af alla tre rikskollegierna⁴⁾; freds-

1) Sv. legat. till K. M. d. 3 juli 1648. Instr. Pac. Osn. XVI, 8—11.

2) Sv. legat. till K. M. d. 10 o. 17 juli 1648.

3) Instr. Pac. Osn. IV, 51—55.

4) Representerade voro: af *kurfurstekollegiet* alla utom Pfalz; af *jurstekollegiet*: Salzburg, Bamberg, Bayern, Würzburg, Pfalz-Neuburg, Sachsen-Altenburg, Sachsen-Weimar, Hessen, Pommern, Braunschweig-Lüneburg, Würtemberg, Trient och Brixen, Baden, Meck-

instrumentet upplästes och godkändes samt bekräftades af de kejserlige och svenskarne medelst handsträckning. Härmed ansågs freden dem emellan vara uppgjord; dock ville svenskarne oaktadt ständernas böner icke underskrifva instrumentet, ej häller inställa fiendtligheterna, förr än freden äfven med Frankrike vore afslutad. För att lugna fransmännen, som voro mycket oroliga, att svenskarne skulle följa holländarnes exempel och sluta separاتفred, afgåfvo de svenska legaterna en skriftlig deklaration i nämnda syfte.

I anledning af denna uppgörelse fingo, såsom Björnkrou berättar ¹⁾, svenskarne skörda allmänt pris, därför att de gjort allvar af saken och stått fast vid sina gamla fredsvillkor, oaktadt deras vapen samtidigt kröntes med nya segrar: samma dag då öfverenskommelsen bekräftades i Osnabrück, inträffade den underrättelse, att Königsmark (d. 15 juli) genom öfverrumpning bemäktigat sig en del af Prag; Vrangell och Turenne hade efter segern vid Zusmarshausen öfversvämmat Bayern och hotade derifrån de kejserliga arfländerna, och samtidigt landsteg svenska härens nye generalissimus, pfalzgreffen Karl Gustaf med en betydlig förstärkning på Tysklands jord samt tågade rakt på Böhmen för att understödja Königsmark. Denna sistnämnda tilldragelse betraktades af de tyska ständerna med stora farhågor. Man fruktade nämligen, att den unge pfalzgreffen skulle

lenburg, Savoyen, Nassau-Saarbrücken och Waldeck; af *stadskollegiet*: Strassburg, Regensburg, Lübeck, Nürnberg, Colmar, Dortmund och Bremen. Se sv. legats br. till K. M. d. 31 juli 1648, med bilagor.

¹⁾ Björnkrou till K. M. d. 31 juli 1648. (B. vistades efter sin återkomst till fredskongressen för det mesta i Osnabrück). — »Es haben die Schweden durch solche Aecomodation die Stände dergestalt wieder gewonnen und an sich gezogen, dass man wird zu thun haben, wenn man wird es abwehren können, dass die Stände nicht gar werden verleitet und von E. M. abgezogen werden». Kejs. legats relat. d. 20 aug. 1648. W. A.

ogerna se sig hejdad strax i början af sin segerbana och därför af alla krafter motarbeta freden; det utspreds ¹⁾, att han ginge till Böhmen för att efter Prags eröfring taga sin frändes, den olycklige »vinterkonungens», anspråk i arf och sätta hans krona på sitt hufvud, ja till och med, att Karl Gustaf såsom svenska drottningens blifvande gemål vore Sveriges och protestanternas kandidat till kejsartrónen. Dessa rykten, som flitigt kringspredos, voro så till vida grundlösa, att det visserligen icke fans någon bestämd plan af denna beskaffenhet. Men väl finner man, att pfalzgrefvens vänner gjorde sig stora förhoppningar af hans tåg till Böhmen ²⁾; hade han verkligen lyckats intaga Prag och derigenom blifvit herre öfver större delen af Böhmen, så är det ej osannolikt, att man velat göra allvar af nämnda förhoppningar, och sålunda fredsslutet ytterligare blifvit fördröjdt. Om dylika tankar verkligen rört sig hos pfalzgreffen och hans vänner, så är det dock visst, att de ingalunda gynnades af dem, som vid fredskongressen förde Sveriges talan: både Johan Oxenstjerna och Salvius längtade efter slut på det långa besvärliga fredsverket och påskyndade detsamma så mycket de kunde; den senare hade till och med afstyrkt fullföljandet af det sista krigsföretaget såsom obehöfligt och endast medförande ökade kostnader. Emedan Salvius nu såsom vanligt fick det besvärliga uppdraget att anskaffa penningar i förskott på de franska subsidierna, är det sannolikt, att han äfven af detta skäl ogerna

¹⁾ Se t. ex. kejsarl. gesamt-relat. från Osnabrück d. 29 juni. W. A. Contarini till Dogen d. 17 juli. Ven. A. Bayerske gesants relat. den 9 juli 1648. M. A.

²⁾ Så skrifver ambassadören Rosenhane från Paris till Björnklou den 25 aug. 1648: »Hvarför skole vi, medan nu så väl går, hasta och möta hertig Carl och greffe Magnus med freden et ita materiam incalescendi illis surripere? Corona, quæ initium belli dedit, in manibus nostris est; quin imponatur illa feliciori Palatino, quam prior hujus familie perdidit!» W. F. H.

sett den sista dyrbara utrustningen¹⁾. Den svenska regeringen försvarade densamma dermed, att man svårligen genom andra medel än ett kraftigt angrepp på kejsarens arfländer skulle lyckas skilja honom från Spanien, hvilket åter vore ett oeftergiftigt vilkor för den ännu återstående freden emellan kejsaren och Frankrike.

Att bringa denna fred till stånd, blef nu kongressens sista, svåra uppgift. Den franska satisfaktionen var visserligen allt sedan d. 1 nov. 1647 uppgjord, och Frankrike ärnade ej i detta hänseende höja sina anspråk. Men deremot vidhöll Frankrike orubbligt sitt förra yrkande, att kejsaren måtte i likhet med Tysklands öfriga ständer förbinda sig att icke bistå Spanien i dess krig med Frankrike, ej håller blanda sig i de strider, som då pågingo i den burgundiska kretsen (dit Belgien och Franche Comté hörde), eller i Frankrikes tvister med Lothringen. Det gälde nu att förmå kejsaren till antagande af dessa tre punkter, hvilka han dittills ståndaktigt vägrat att godkänna. Härvid kom det i första rummet an på den hållning, som Sverigé ämnade iakttaga.

Den gemensamma fara, hvarmed den bayerske kurfurstens fördragsbrott hösten 1647 hotat de allierade kronorna, hade som vi sett bidragit att fastare tillknyta förbundet dem emellan. De franska subsidierna utbetalades numer regelbundet och äfven förskottsvis, och dertill lades särskilda penningförsträckningar under form af gåfva. På svenskarnes enträgna begäran hade Frankrike i december 1647 ändtligen uppsagt stilleståndet

¹⁾ Salvii br. till K. M. d. 12 o. 19 juni, d. 10 juli 1648, i hvilka han ifrigt råder till moderation och fred. »Penningedifficulteterna blifva inextricabel och vinterqvarteren ofindelige». »Måste ändtligen bogan brista, der icke i tid skaffas böter. Andra böter än friden kan jag ej håller afse». Jfr Chanut, Mémoires, I, s. 300. Pufendorf, Succ. XX, 150. 1 oktober 1648 var Salvius i förskott med 330,000 rdr.

med Bayern, till kurfurstens stora missräkning; och ehuru fransmännen i början af följande år gern hade avägbraagt ett nytt Ulnerfördrag med Bayern, afstodo de derifrån på grund af Sveriges bestämda motvilja. Vål hade Sveriges uraktlåtenhet eller oförmåga att till Frankrike återlemna de weimarianska trupperna underhållit någon misstämning vid franska hofvet och bidragit till den långsamhet, hvarmed Turenne på våren 1648 verkstälde föreningen med Vrangell¹⁾; men å andra sidan fick Sveriges vänskap ett förhöjdt värde för Frankrike i anledning af freden emellan Nederländerna och Spanien, hvilken afslöts d. 20 jan. och ratificerades den 5 maj 1648. Spanjorerna hade dermed vunnit sin länge hysta och ihärdigt fullföljda afsigt att skilja Nederländerna från det franska förbundet, och sedan detta deras hufvudsyfte var ernådt, lemnade spanske principalgesanten Peñaranda kongressen²⁾. Frankrike stod nu ensamt emot Spanien och behöfde därför bättre än någonsin Sveriges kraftiga stöd i Tyskland, vare sig det gälde att fortsätta kriget eller att afsluta freden med kejsaren. För denna fred var ock franska regeringen af samma skäl nu mer än förut benägen³⁾, och hon sökte på flere sätt påskynda densamma. Det var därför hon lät Turenne förena sig med Vrangell, på det att de förenade härarne måtte genom ett nytt angrepp på Bayern och de kejsarliga arfländerna framtvinga freden; och samma skäl bidrog måhända äfven till kardinal Mazarins beslut att öfverlemna den franska ambassaden i Mün-

¹⁾ Härom se Chanut, a. st. I, flerstädes, samt Vrangels brefväxling med legaterna i Osnabrück i W. F. H.

²⁾ Om alla intriger och växlingar i Spaniens fredsunderhandlingar med Frankrike och Nederländerna se Bougeant, a. st. VI—VIII böckerna.

³⁾ »Li pensieri della Francia si rivolsero tutti à procurar la pace d'Imperio esclusi li Spagnuoli, come Spagnuoli haveano fatto quella cogl'Olandesi esclusa la Francia». Contarinis final-relation.

ster åt Servien ensam. Sedan genom den spansk-holländska fredens undertecknande alla utsigter till fred med Spanien försvunnit, hade hertigen af Longueville (jan. 1648) återvänt till Frankrike, och i april måste D'Avaux, hemkallad genom ett onådigt bref, öfvergifva den diplomatiska skådebanan, der han så länge spelat en lysande roll. Hans medtäflare och fiende, Servien, som genom sina intriger och hemliga beskyllningar föranledt hans fall ¹⁾, stannade ensam på platsen såsom Frankrikes representant. Han var så till vida lämpligare än D'Avaux för denna befattning, som han icke egde dennes starka religiösa nit, ej häller var såsom D'Avaux bunden genom äldre förbindelser med det ultra-katolska partiet bland ständerna.

Detta parti hade, sedan underhandlingarna i Osnabrück tagit en annan vändning än de gillade, isolerat sig i Münster och sökte derifrån, understödt af den spanska beskickningen och den påflige nuntien, genom intriger och protester lägga hinder i vägen för fredsverket. Väl blefvo alla dylika bemödanden fruktlösa, hvad underhandlingarna i Osnabrück beträffar, men det var fara värdt, att, då kongressen flyttades till Münster för att bringa den franska freden till afslutning, nämnda parti skulle lyckas bättre och i ellofte timmen omintetgöra hela det mödosamma verket, genom att upprifva hvad som redan var beslutadt samt intrassla hvad som ännu återstod medelst inblandning af Spaniens intressen. Man kom därför på den tanken, att Servien borde inbjudas till Osnabrück, för att, sedan freden med Sverige blifvit afgjord, der fortsätta och avsluta fredshandeln med de kejserlige. Denna plan framkastades redan på våren 1648 af de ledande männen bland ständerna, och man sökte för densamma vinna de kejser-

¹⁾ Härom se Bougeants utförliga berättelse, a. st. IX, 6—14, jfr VIII, 73.

lige samt de allierade kronornas ombud. De förstnämde satte sig på det bestämdaste deremot och voro i denna punkt obevekliga; de hade kejsarens upprepade befallning att ej sluta fred med Frankrike utan Spaniens inbegripande deri och att endast i Münster afsluta denna fred ¹⁾). Äfven Servien gjorde i början svårigheter, därför att det ej vore öfverensstämmande med Frankrikes värdighet att afhandla dess fred annorstädes än på dess egen kongressort, men i själfva verket var han ingalunda obenägen, utan synes tvärtom hafva i hemlighet arbetat för denna plan ²⁾). Svenskarne kunde ingenting hafva mot nämnda plan att invända, ty den ifrågasatta flyttningen skulle endast lända Sverige till heder och ökad inflytande. Förden skull begaf sig Oxenstjerna i april till Münster ³⁾ för att inbjuda Servien till Osnabrück, och vid de täta besök, som Servien under de följande månaderna aflade å nämnda ort, förenade svenskarne sina bemödanden med ständernas för att der qvarhålla den franske ambassadören. Denne lät snart fara de formela betänkligheter, som han för syns skull ansåg sig böra framställa; han insåg nämligen allt för väl, hvilka stora reela fördelar nämnda plan skulle tillskynda de franska intressena. Af Sverige kunde nämligen i Osnabrück det kraftigaste understöd väntas, och de ledande bland ständerna lofvade honom under hand, att, i fall de kejsarlige ej ville foga sig och stanna qvar i Osnabrück, skulle ständerna det

1) T. ex. kejs:s reskripter d. 18 dec. 1647, d. 23 juli 1648. W. A.

2) Bougeant, a. st. IX, 21, 41—43.

3) Det var under detta besök, som den för tidehvarfvets seder karakteristiska tilldragelsen inträffade, att i anledning af en mellan spanska och portugisiska ambassadernas tjenare uppkommen träta det portugisiska ambassadhotellet stormades af spanjorerna och en formelig batalj utkämpades, hvarvid 12 personer sårades. Den portugisiske gesanten vågade efter detta ej stanna i Münster.

oaktadt derstädes uppgöra Tysklands fred med Frankrike. Visserligen voro flere bland ständerna, t. ex. Kursachsen och Köln, äfvensom de flesta riksstäder härutinnan af annan mening och ansågo, att ständerna borde följa de kejserlige till Münster. Men Bayern, Mainz, Würzburg, Sachsen-Altenburg, Braunschweig-Lüneburg m. fl., d. v. s. samma parti, som hela våren 1648 drifvit fredsverket framåt, lyckades genom endragt och ihärdighet göra sin mening gällande. Samma dag, då Volmar efter den svenska fredens afslutande lemnade Osnabrück och begaf sig till Münster, beslöto de å förra orten samlade ständerna, att de ej skulle vika från platsen förr än de bragt äfven den franska freden till uppgörelse (den 31 juli 1648)¹⁾. De kejserliges och de münsterska ständernas protester hade ingen annan verkan, än att några mindre betydande ständer följde Volmar till Münster.

Under den förhandling, som nu följde i Osnabrück, intog Sverige en mycket inflytelserik ställning såsom själfskrifven medlare, för att ej säga skiljedomare, emellan Frankrike och Tyskland. Salvius skref triumferande till K. M.: »Frankrike hade fuller förment göra oss till sina dependenter, men det måste nu af E. K. M. dependera»²⁾. Det var nu så mycket mera i behof af Sveriges stöd, som de nyss utbrutna Fronde-oroligheterna³⁾ ej kunde undgå att i någon mon försvaga

1) Om de förhållanden, hvarigenom ständerna förmåddes att stanna i Osnabrück, får man bästa upplysningen genom bayerske gesanten dr Krebs' skrifvelse till kurfursten af d. 9 okt. 1648. M. A. Jfr de brandenburgske gesants relat. d. 17 o. 28 aug., de sachsiskes diarium d. 2, 13, 18 aug. 1648. U. u. A. och D. A.

2) Salvius till K. M. d. 24 juli 1648. Jfr Contarini till Morosini d. 21 juli: »in Osnabrück seguirà tutto quello che vorranno li Suezesi e non altrimenti, come quelli chi prevagliano in Germania così bene nel negotio come fanno nell'armi». Ven. A.

3) I anledning af dessa skrifter Salvius till K. M.: »Ett stort under synes vara, att öfver hela verlden höras seditiones populi contra

dess anseende. Och allt det stöd, som med fog kunde af en allierad makt begäras, lemnades från Sveriges sida beredvilligt. Den förut gifna befallningen, att svenskarne skulle förfäkta Frankrikes intresse såsom sitt eget, upprepades i bref till Salvius, som nu, under Oxenstjernas frånvaro på en resa¹⁾, ensam med biträde af Björnkrou förestod ambassaden. Särdeles skulle Sverige kraftigt understödja Frankrikes fordran, att kejsaren måtte förbinda sig att ej bistå dess fiender. Men derjämte ålades legaterna att enskildt göra Servien kraftiga föreställningar och förmana honom till billighet; och att detta icke försumnades, visar sig af de klagomål öfver svenska gesanternas beteende, som till drottningen framburo genom Chanut. I en punkt voro legaterna till och med ålagda att motsätta sig Frankrikes anspråk. I det preliminära aftalet med Frankrike af sept. 1646 hade nämligen de kejsarlige försunnat att utverka bestända garantier emot en otillbörlig utsträckning af biskopsdömena Metz, Toul och Verdun samt garantier för de i Elsass befintliga omedelbara ständernas²⁾ fri- och rättigheter i politiskt och religiöst hänseende, ehuru det var tydligt, att Frankrike hade särskilda afsigter med de tvetydiga uttryck, som begagnades³⁾. Också hade ständerna, när de i juli 1647 fingo kännedom af nämnda aftal, uttryckligen fordrat dylika garantier⁴⁾. Detta oaktadt hade Volmar,

principes», så i »Frankrike, England, Tyskland, Polen, Muskow, Turkiet, Tartaria magna, China». »Om en allmän constellatio på himmelen är orsak dertill eller communis quasi consensus populorum a regentibus male habitum, det må Gud veta». W. F. II.

1) Oxenstjerna begaf sig till Wismar och firade der sitt bröllop med sin trolofvade, Margareta Brahe, som der mötte honom.

2) Sådana voro biskopen af Strassburg, furstarne af Zweibrücken och Veldenz, greffen af Hanau, staden Strassburg och de 10 ständerna i Landvogtei Hagenau m. fl.

3) Instr. Pac. Monasteriensis, XI, 69—70, 73—75; XII, 87.

4) Se Pufendorf, Suec. XIX, 153; Bougeant, a. st. VIII, 58—60.

då aftalet förnyades d. 1 nov. 1647, icke gjort något för att betrygga elsassarnes rättigheter, utan lemnat allt i dess förra obestämda skick — sannolikt med flit, ty dels voro nämnda ständer för det mesta protestanter, dels såg kejsaren ej ogera, att här qvarstod en öppen tvistefråga, som kunde vid gynnsamt tillfälle begagnas till hela landskapets återvinnande; man anförde efter Volmar det yttrandet, att den starkaste skulle till sin fördel tolka de tvetydiga artiklarne. På elsassarnes bön antogo sig nu ständerna deras sak och vägrade att godkänna nämnda uppgörelse i den tvetydiga form, densamma förut erhållit; och det länders svenska regeringen till heder, att hon i denna del afgjordt tog ständernas parti. I svenska rådet yttrade sig Axel Oxenstjerna med mycken värma för de hotade elsassarne ¹⁾, och Salvius befalldes att förehålla Servien det orättmätiga i Frankrikes anspråk: han skulle förklara, »att vi icke kunna gilla, mindre deri assistera honom, att han står och traktar efter så förnämliga ständers, som med oss i kriget stått och mestadels arbetat hafva, frihets förminskelse i religionen och politiske väsendet». Den svenska regeringen har alltså ingen skuld för det våld och de olyckor, hvar till nämnda tvetydighet gaf anledning i framtiden, i synnerhet under reunionsstriderna ²⁾.

¹⁾ »Att bevilja, att alle intresserade ständer i Elsass skulle blifva fransosens landsassi, är orimligt; emedan många af dem hafva hulpit K. M. i detta kriget och hafva alltid stridt för friheten så väl i religionssaker som in politico statu, och äre ock mestadels immediatständer, någre städer undantagandes evangeliske». Så yttrade Oxenstjerna i rådet d. 31 aug. och i enlighet dermed aflåtades brevet till Salvius d. 2 sept. 1648. Jfr Chanut, Mém. I, 336.

²⁾ Jfr härom Ranke, Französische Geschichte, III, 441 ff. Att reunionerna redan nu föresväfvat de maktegade i Frankrike, framgår otvetydigt af Serviens br. till kon. d. 22 juli 1648. Bougeant, a. st. IX, 63. Den skarpsynte Björnklou yttrade härom: »denna saken, blifvandes så öppen som hon nu är, synes hafva något in recessu». B. till K. M. d. 22 okt. 1648.

Men olyckligtvis kom svenska regeringens skrifvelse om denna sak, för sent Salvius till handa. Han hade på ständernas anmodan atagit sig bemedlingen emellan Frankrike och Tyskland och, då Servien förklarade sig ur stånd att medgifva någon ändring i den förra öfverenskommelsen, föreslagit ständerna att lemna densamma orubbad och åtnöja sig med afgifvande af en deklaration, hvori man förbehölle elsassarne deras rätt. Några bland ständerna återupptogo ett flere gånger förut väckt förslag, att Frankrike skulle taga Elsass såsom län af tyska riket, hvarigenom det åtminstone formelt bevarades åt Tyskland. Servien erbjöd sig visserligen att i detta hänseende gå ständernas önskan till mötes, men han gjorde det endast därför att han visste, det kejsaren skulle motsätta sig densamma. Förslaget gick också om intet, och slutet blef, att ständerna afgåfvo en deklaration, hvilken jämte en skrifvelse tillställes konungen af Frankrike ¹⁾.

Mindre svårighet vållade i sjelfva verket de tre ännu oafgjorda franska punkterna angående Tysklands förhållande till Spanien. I detta afseende voro ständerna redan på förhand beslutna, och den under förhandlingens gång inträffande underrättelsen om Condé's seger öfver spanjorerna vid Lens stärkte dem ytterligare i deras föresats ²⁾. Från båda sidorna erhöll Salvius uppdrag att framlägga ett bemedlingsförslag, och detta affattades så skickligt, om än tillika tvetydigt, att både Servien och ständerna förklarade sig i hufvudsak dermed belättna ³⁾. På detta sätt tillkom den i fram-

¹⁾ Salvius till K. M. d. 14 o. 21 aug. 1648. W. F. H. Meiern, a. st. VI, 45:te boken. Bougeant, a. st. IX, 53—65, 68—72. M. J. Schmidt, XI, 240 ff.

²⁾ »Spanjoren, origo, fons, fundamentum et fomes Austriacorum belorum, har den 19de aug. vid Lens förlorat en hufvudfältslagt, hvilket är en grand coup d'état». Salvius till K. M. d. 21 aug. 1648.

³⁾ Salvius till K. M. d. 28 aug., d. 4 o. 10 sept. 1648. W. F. H.

tiden så ryktbara punkten »Ut eo sincerior», hvarigenom kejsaren och tyska ständerna å ena sidan, konungen i Frankrike å den andra förbundo sig att icke under någon förevändning nu eller i framtiden bistå hvarandras fiender; härtill kommo de särskilda punkterna rörande striderna i burgundiska kretsen och Lothringen. Detta var Salvii största triumf: han hade lyckats i sitt medlarevärf och det på en jämförelsevis kort tid, en framgång som utan tvifvel underlättats genom hans kollegas frånvaro.

Sedan alla tvistepunkter blifvit bilagda, blef fredsinstrumentet med Serviens och ständernas signet försegladt samt hos det mainziska direktoriet deponeradt. Samma åtgärd vidtogs (d. 5 sept.) af Salvius, ständerna och de kejsarlige äfven med det svenska fredsinstrumentet — en åtgärd som Oxenstjerna vid sin återkomst på det högsta ogillade, emedan man derigenom afskurit sig möjligheten att införa ändringar. Salvius hade dock vid nämnda tillfälle förbehållit sig, att freden icke skulle underskrifvas, förr än ständerna utfärdat vissa af svenskarne begärda handlingar samt tagit i förnyadt öfvervägande vissa i instrumentet icke afgjorda bifrågor.

Det gälde nu att förmå de kejsarlige till godkännande af hvad som i Osnabrück blifvit aftaladt. På hvad sätt detta borde ske, derom voro bland ständerna meningarna delade. Det antikejsarliga partiet med bayerske gesanten dr Krebs i spetsen yrkade, att man borde framgent qvarstanna i Osnabrück och der afgöra saken och sedan — såsom Salvius uttryckte sig — »lägga't dem kejsarske för näsan att underskrifvas»; vägrade kejsaren att foga sig i hvad som var beslutadt, skulle ständerna för sin del fullborda freden och lemna kejsaren åt hans öde, i förhoppning att han i sådant fall snart skulle beqväma sig. Sådan var den bayerske kurfurstens uttryckliga befallning till sina gesanter, och deri instämde Servien. Men detta sätt att gå till väga, hvilket inne-

bar ett tvång på den kejserliga makten eller s. k. Vorgriff, ansågs af många väl ej olagligt, men olämpligt och möjligen förenadt med faror, enär det kunde locka de allierade kronorna till att fortsätta kriget emot den försvagade kejsaren. Till dessa ständer hörde Brandenburg, hvilket dessutom ville visa sin tacksamhet för det kejsaren nyss låtit inrymma kurfursten den honom tillhörande fästningen Hamm i Westfalen. De brandenburgska gesanterna föreslogo därför på sin herres befallning den medelvägen, att man borde infinna sig i Münster, meddela de kejserlige den träffade öfverenskommelsen och i godo söka förmå dem att godkänna densamma. Med Brandenburg förenade sig efter hand flertalet af de osnabrückiska ständerna, och äfven Salvius, som blifvit ombedd att följa med till Münster och hjälpa till vid de återstående förhandlingarna, var af samma mening, enär Sverige ej kunde vara mycket tjent med en fred, som af kejsaren icke erkändes ¹⁾. Servien och Krebs höllo emot i det längsta, men måste slutligen gifva med sig. Alltså begåfvo sig samtliga diplomater i början af september 1648 från Osnabrück till Münster, Salvius den 10 sept. Dagen efter hans ankomst infunno sig de osnabrückiska ständerna hos de kejserlige, meddelade dem uppgörelsen med Frankrike samt anhöllo, att de måtte utan uppskof godkänna densamma och derigenom återgifva Tyskland freden.

De kejserliga legaterna med Volmar i spetsen befunno sig onekligen i ett mycket svårt läge. Å ena sidan bestormades de af de från Osnabrück ankomna ständerna med uppmaningar och hotelser, å den andra hade de nyss emottagit kejsarens ordre af den 4 aug.,

¹⁾ Salvius till K. M. d. 21 aug., Björnklou d:o d. 28 aug. 1648. W. F. H. Dr Krebs' anf. relat. d. 9 okt. s. å. Brandenb. kurfs resol. d. 19 aug. o. 2 sept., gesants relat. d. 17, 28 aug., 4 sept. s. å. Urk. u. Akt. IV, 708 ff.

att de ej skulle inlata sig på de tre franska fordringarna, förr än de svenska och franska fredsinstrumenten blifvit fullkomligt uppgjorda, och att de derefter skulle sätta alla krafter i rörelse för att på samma gång åstadkomma fred emellan Frankrike och Spanien. Det spanska inflytandet var nämligen fortfarande starkt både i Wien och i Münster ¹⁾. I följd häraf och för att vinna tid begärde Volmar först rådrom för granskning af det franska instrumentet och framställde sina anmärkningar dervid å ett sammanträde mellan de kejserlige och samtliga ständerna den 15 sept. Vid detta tillfälle höllo sig de münsterska ständerna mer passiva; de osnabrückiska ständerna deremot upprepade sin förra begäran och beviljade Volmar uppskof till d. 20 s. m., inom hvilken tid ny kejserlig instruktion var att vänta. Under mellantiden uppbjödo medlarne och de kejserlige sina krafter för att förlika Frankrike och Spanien, och äfven Salvius deltog på annodan i dessa bemödanden, men alla försök misslyckades. Sedan den bestämda tiden gått till ända, kallade Volmar till sig ständerna och förklarade, att han nu visserligen erhållit bref från kejsaren, men att detta vore affattadt i en chiffre, hvartill endast Trautmannsdorf egde klaven och som man förgäfvos ansträngt sig att lösa; han begärde därför ett nytt rådrom på 20 dagar för att inhämta svar från Wien. Ehuruval ständerna allmänt misstänkte, att detta endast vore ett svepskäl för att vinna tid ²⁾, och harmades öfver de kejserliges spegelfakterier, ansågo de sig ej kunna förvägra ytterligare uppskof, men be-

¹⁾ »Spanien fulminerar mot kejsaren och ständerna, der de göra frid i Tyskland utan Spanien». Salvius till K. M. d. 24 sept. Den i Münster kvarlemnade spanske gesanten Brun var ansedd för en skicklig diplomat och en stor ränkmakare.

²⁾ Man yttrade på skämt: »a nuntio apostolico clavem Petri commendato sumerent, quæ omnia aperire possit». Pufendorf, Succ. XX, 191.

stämde den 26 sept. sasom sista dagen; hade kejsaren ej då gifvit sitt samtycke, vore ständerna beslutna att för sin del fullborda freden och lemna kejsaren at hans öde.

Ställningen var i detta ögonblick ytterst kritisk. De svenska vapnen hade åter inträngt i hjertat af kejsarens arfländer; väl hade de allierade härarne under Vrangel och Turenne af brist på underhåll måst öfvergifva Bayern och draga sig tillbaka, men deremot inträffade Karl Gustaf d. 24 sept. vid Prag; och man kunde när som helst vänta underrättelse om stadens eröfring. Skulle väl under sådana förhållanden svenskarne stå fast vid det träffade aftalet? Många tviflade derpå och förklarade, att om svenskarne nu ej stegrade sina fordringar, hade de gjort underverk och förtjenade, att man åt dem uppreste ärestoder ¹⁾. De svenska legaterna voro dock, af skäl som redan angifvits, för sin del beslutna att stå vid sitt ord; väl yttrade Salvius enskildt, att om kejsaren ej inom 12 dagar slöte freden, ville Sverige ej längre anse sig bundet af den slutna öfverenskommelsen, men detta var näppeligen sagdt på fullt allvar, utan afsedt att skrämma och pådrifva vederbörande, och det synes äfven haft åsyftad verkan. Ständerna befunno sig i den högsta oro och spänning; det var fara värdt, att stenen, som de med så mycken möda vältrat upp till höjden, åter skulle ur deras händer rulla tillbaka i djupet. De voro beslutna att hållre våga det yttersta; all vördnad emot rikets öfverhufvud åsidosattes, och hotelser framkastades, än att man skulle förena sina vapen med kronornas för att tvinga kejsaren, än att denne borde afsättas, i fall

¹⁾ — «come molti d'essi (d. v. s. ständerna) confessano, che se Suezesi staranno agl'accordati nell'apice della prosperità e delle speranze, in che si trovano, faranno miracoli e meriteranno statue d'honore». Contarini till Morosini d. 22 sept. 1648. Ven. A.

han föredroge Spaniens vänskap framför rikets fred och välfärd ¹⁾. Hela denna oro och jäsu- ning lugnades med ens, da de kejsrerliga legaterna den 25 sept. inför kurfurstekollegiet och följande dag inför samtliga ständerna förklarade, att de nu genom Guds nåd lyckats lösa chiffern och derigenom såge sig i stånd att med- dela kejsarens samtycke till den med Frankrike skedda uppgörelsen.

Det hade sålunda slutligen lyckats de allierade kro- norna att genom endragt och en skicklig diplomati skilja kejsaren från Spanien och tvinga den förre till fred på vilkor, som voro för honom högst motbju- dande och förödmjukande. Den kejsrerliga diplomaten, som under Trautmannsdorfs ledning intagit en så in- flytelserik och ansedd ställning vid kongressen, hade steg för steg blifvit trängd åt sidan och slutligen lidit ett fullständigt nederlag. Skulden härför låg ej i bri- stande förmåga eller god vilja hos den kejsrerliga be- skickningens dåvarande chef, Volmar, utan i den kej- serliga politikens ohållbara och tvetydiga beskaffenhet; samma inre motsägelse och dubbelhet, som vidlådit den habsburgska kejsarmakten i hela nyare tiden och slu- tat med att spränga denna makt, nämligen motsägelsen emellan tyska rikets allmänna och kejsarens dynastiska intressen, gjorde sig äfven gällande vid westfaliska fre- dens afslutande. Hade dittills de förstnämnda i re- geln fatt vika för de senare, så kom till sist en reak- tion, som tvang kejsaren att för tillfället uppoffra sin familjs intressen. Det hade kommit derhän, att, såsom dr Krebs yttrade till svenskarne, »stånderna intet mera vorde sig af hus Österrike eller kejsaren latandes tri- bulera, fixera och vid näsan omföra, såsom härtill skedt

¹⁾ Bayerske gesants br. till kurf. d. 25 o. 29 sept., 2 okt. 1648. M. A. Sachs. gesants diarium d. 15 sept. m. fl. D. A. Conta- rini till Morosini d. 29 sept. Ven. A.

är». I dess ställe var det nu ständerna, som drefvo spelet, och kronorna hade funnit rätta medlet att be- tvinga kejsaren, da de sökte att enligt Björnklaus ut- tryck »poussera verket genom ständerna»¹⁾.

Kraftigast verkade i detta hänseende den bayerske kurfurstens påtryckning. Han förklarade så väl genom sin gesant i Wien som personligen inför grefve Kurtz, hvilken kejsaren afsändt till kurfursten, att han ej är- nade längre fortsätta kriget, utan ville sluta fred, vare sig kejsaren deri deltog eller ej, samt aflät den ena skarpa skrifvelsen efter den andra i samma syfte. Detta hade till följd, att kejsaren i egenhändigt bref till Nas- sau och Volmar af d. 16te sept. visserligen befallde dem att hos ständerna begära ett ytterligare uppskof af 20 dagar, för att inhämta hans yttersta mening om de tre franska slutfordringarna, men tillika befullmäktigade dem att, i fall uppskofvet ej kunde erhållas och full- komlig brytning vore att befara från ständernas sida, i sådant fall öppna ett bifogadt försegladt handbref och rätta sig efter dess innehåll. Detta handbref innehöll, att legaterna skulle först meddela den spanske gesanten hela sakens beskaffenhet och föreställa honom, att en- dast den yttersta nöd kunde förmå kejsaren skilja sig från Spanien, att han, öfvergifven af ständerna, ej vore fienden vuxen, utan skulle förlora sina återstående län- der och sålunda ej vara Spanien till någon nytta, men att han deremot efter den tyska fredens afslutande kunde med större kraft arbeta för freden emellan Frank- rike och Spanien. Derpå skulle legaterna, sedan de gif- vit assistenspunkten en så dräglig lydelse som möjligt, i yttersta nödfall antaga och underskrifva det franska fredsinstrumentet. Det var dessa skrivelser, hvilkas chiffré Volmar förklarade sig ej kunna lösa. Huru här-

¹⁾ Björnklaus till K. M. d. 17 sept. Svenska legat. till K. M. d. 26 nov. 1648. W. F. II.

med förhåller sig, kunna vi ej bestämdt upplysa, enär de kejserliga legaternas skrivelser för oktober månad 1648 enligt uppgift saknas i Wiener-arkivet. Men sannolikast är, att man begagnat sig af nämnda förevändning för att vinna tid. Det dröjde ej länge, innan ny skrifvelse kom från kejsaren. Kort efter sedan kejsaren afskickat sitt bref af d. $\frac{6}{16}$ sept., mottog han en ny dun-drande skrifvelse ¹⁾ från kurfursten af Bayern, skrifven d. $\frac{6}{16}$ sept. i Salzburg, dit denne tagit sin tillflykt. Detta bref, som innehöll kurfurstens ultimatum, hade åsyftad verkan; den $\frac{12}{22}$ sept. afsände kejsaren samtidigt bref till kurfursten med underrättelse, att hans råd blifvit följdt, och till legaterna i Münster med befallning, att de mot vissa mindre betydande villkor skulle utan vidare uppskof underskrifva det franska fredsinstrumentet ²⁾. Det var denna befallning, som hade till följd de kejserliga legaternas förklaring d. 25 sept.

¹⁾ Deri heter det bland annat: »Ich bitte E. M. gehorsamlich, Sie wollen doch Ihren und Ihrer Erbkönigreich und Landen höchst gefährlichen Stand und das, so sie noch leider in Verbleibung des Friedens zugewarten haben, zu Herzen fassen und bedenken, wie grosse Verantwortung Sie auf sich laden würden, wenn Sie die Religion, das Reich, Ihre Erbland, Ihre getreue Stände, so alles bey Ihro aufgesetzt, in das Präcipitium und unwiederbringliches Verderben stürzen sollten, und dieses um ausländischer Interesse willen, die Sie doch mit dem nunmehr fast versicherten Frieden salviren könnten — — — auf dem unverhofften Fall aber, E. M:s Plenipotentiarii mit Ihren gewöhnlichen Contradictionibus und Protractionibus vorgebener Ermangelung der gehörigen Befehl und Instructionen, Disputirung der Formaliteten, Examinirung oder Retractirung dessen, was zwischen den Cronen und Ständen schon geschlossen, Einführung auswärtiger Considerationen aufhalten und das Werk Ihrer anderwärtigen Abschen halber sollten protrahiren, hab ich meinen Räthen befohlen, dass sie mit und neben andern friedliebenden Ständen das abgeredete und geschlossene Instrumentum pacis acceptiren, unterschreiben, publiciren und diese meine Landen vor fernerer Devastation durch Mittel der Cessatio armorum, so sie meines Theils zu versprechen, salviren sollen». Kopia i M. A.

²⁾ Kejsaren till kurfursten d. 22 sept. (bifogadt kurf:s br. till gesandterna d. 26 sept.): kopia i M. A. Kejs. till legaterna s. d., lik-

I sin otåliga fredsifver yrkade nu ständerna, att man genast borde skrida till fredsslutens undertecknande. Men detta lät sig af flere skäl icke göra. Väl fästes intet vidare afseende vid den spanske gesantens förtyvflade bemödanden hos Salvius och vissa bland ständerna att avägabringa ett uppskof med saken. Ej häller betydde det mycket, att Oxenstjerna, som nu återkommit till Osnabrück, gjorde svarigheter att infinna sig i Münster och der underskrifva freden, under yrkande att det svenska fredsinstrumentet borde i Osnabrück undertecknas; ty han kunde ej länge motstå de kejserliges, Serviens, Salvii och ständernas förenade uppmaningar, utan infann sig den 4 okt. i Münster¹⁾. Vigtigare var, att det ännu fans oafgjorda tvistefrågor, och deribland nagra icke oväsentliga. Så hade Frankrike förbehållit sig, att ej blott de tyske, utan äfven de spanske Habsburgarne skulle formligen afsäga sig alla anspråk på Elsass, och då de sistnämde naturligtvis ej kunde förmas till en sådan afsägelse, fordrade Servien i stället en särskild garanti af Tysklands ständer, hvilken ock oaktadt de kejserliges missnöje slutligen beviljades. Båda kronorna arbetade på att förskaffa landtgrefvinnan af Hessen ytterligare fördelar, t. ex. en penningssfaktion åt hennes trupper eller åtminstone befrielse från den Hessen åliggande andelen i de fem millionerna. I detta afseende voro dock ständerna omedgörliga; ingenting annat kunde utverkas än ett förskott å de åt landtgrefvinnan beviljade 600,000 rdr.

Större hänsyn visades de återstående fordringar, som svenskarne på grund af Salvii d. 5 sept. gjorda förbehåll för egen räkning framstälde. Så utfärdade

som det föregående af d. 16 sept. i den kejsrl. reskriptsamlingen. W. A.

¹⁾ Svenska regeringens mening härom var: »Kan vara lika godt, hvar dessa saker genomtracteras, i Osnabrück eller Münster, allenast man når deri en god afhandling». K. M. till legat. d. 14 okt.

ständerna på svenskarnes begäran en skrifvelse till kejsaren, med förbön för de österrikiska landsflyktingar, som i följd af punkten »Tandem omnes» icke blefve restituerade; denna fråga skulle sannolikt hafva föranlett nya förhandlingar, i fall legaterna i tid emottagit regeringens bref af den 14 okt., hvilket befallde dem att ytterligare förfäktas landsflyktingarnes intresse, eftersom »Gud genom våra segrar i Böhmen liksom öppnat oss dörren och lägenheten att tala för dem». — I afseende på staden Bremen utfärdade det mainziska direktoriet ett intyg, att de svenska legaterna till protokollet afgifvit en förklaring, att de med stadens »territorium» och »subditi» endast menade den egentliga staden och dess omedelbara område, och med uttrycket »præsens status civitatis» åsyftade den författning, hvari staden befunnit sig vid underhandlingens början, ej vid fredens afslutning; häraf följde, att Sverige icke erkände den kejsarliga omedelbarhetsförklaringen af 1646 ¹⁾. — Vidare fordrade svenskarne, att deras inhemska trupper, hvilka ej kunne öfverföras till Sverige, innan sjön tillfröse, måtte öfver vintern njuta underhåll på tyska ständernas bekostnad. Denna begäran framkallade mycken ovilja: »somlige lamenterade och qvidde, somlige pockade och snorkade, detta vore en okristelig och odrägelig annodan»; de svenska trupperna kunde mycket väl öfverföras i december, och äfven om icke detta låte sig göra, hade Sverige sina nyförvärfvade tyska provinser och de fem millionerna att anlita; om Sverige qvarhölle sin här i riket öfver vintern, måste äfven de öfriga makterna göra detsamma, och Tyskland finge ännu ett år underhålla arméerna o. s. v. I följd af dessa

¹⁾ Instr. pacis Osn. X, 8: »civitati vero Bremensi ejusque territorio et subditis præsens suus status, libertas, jura et privilegia in ecclesiasticis et politicis sine impetitione relinquuntur». I konventionen af febr. 1647 var vid »jura et privilegia» tillagdt: »ab imperatoribus et antecessoribus legitime acquisita vel usu longo obtenta».

klagomål afstodo svenskarne från sin fordran, hvilken enligt Salvii mening aldrig bort eller behöft framställas, då det nog skulle visa sig omöjligt att fullborda utrymningen förr än till nästa vår ¹⁾. — Slutligen hade Sveriges generalissimus Karl Gustaf begärt, att ordningen för fredens exekution måtte affattas tydligare och bestämdare, än i fredsinstrumentet skett, och på grund deraf hade Salvius uppsatt en dylik kortfattad ordning, hvilken ock af ständerna godkändes.

Ändtligen voro alla hinder undanröjda, och man stod vid det efterlängttade målet. Lördagen den 14 oktober 1648 var den minnesvärda dag, då westfaliska freden undertecknades. Detta tillgick på följande sätt. Straxt efter middagen, medan ständerna församlade sig i biskopsgården, begåfvo sig de svenska legaterna i fem »karosser», hvardera bespänd med 6 hästar, till de kejserliga legaterna Lamberg och Crane; och sedan de båda legationssekreterarne i biskopsgården afhämtat de af mainziska direktoriet förvarade två exemplaren af fredsinstrumentet, blef detta uppläst samt, då det befans riktigt, underskrifvet först af de svenska legaterna, derpå, sedan de kejserlige förfogat sig till det svenska legationshotellet, äfven af dessa. På samma sätt förforo å ena sidan Servien, å den andra Nassau och Volmar vid underskrifvandet af det franska instrumentet. Derefter blefvo fredsinstrumenten åter förda till biskopsgården och der undertecknade af ständernas deputerade ²⁾. Föl-

¹⁾ Salvius till K. M. d. 8 okt., båda legat. d:o s. d. W. F. H. Jfr Pufendorf, *Succ.* XX, 208. Bougeant, a. st. X, 32—3.

²⁾ De härvid representerade ständerna voro: af *kurfurstekollegiet*: Mainz, Bayern, Sachsen och Brandenburg; af *furstekollegiet*: Österrike, Bamberg, Würzburg, Bayern, Sachsen-Altenburg och Coburg, Brandenburg-Culmbach och Onolzbach, Braunschweig-Lüneburg i dess olika grenar, Mecklenburg, Pommern, Würtemberg, Hessen-Cassel, Hessen-Darmstadt, Baden-Durlach och Baden-Baden, Sachsen-Lauenburg, Mümpelgard, Wetterauiske grefvarne, frankiska ridderskapet; af *stadskollegiet*: Strassburg, Speyer, Weissenburg, Lau-

jande dag blef i Oxenstjernas bostad gudstjenst hållen och te deum sjunget i närvaro af samtliga evangeliska ständer, hvarpå å dessas vägnar den kursachsiske gesanten tackade Sveriges legater för deras möda och lyckönskade dem till den vunna framgången. Så väl i Osnabrück som i Münster blef samma dag freden högtidligen kungjord under pukors och trumpeters skall samt firad med militärisk parad, kanonsalut och andra fröjdebetygelser. I det allmänna jublet lade man föga märke till de protester emot den slutna freden, som tillika afgåfvos, af påflige nuntien emot det svenska freds-instrumentet, af den spansk-burgundiske gesanten emot det franska.

VII.

Westfaliska fredens ratifikation och exekution.

Sällan har väl ett fredsbud varit med större längtan väntadt eller emottagits med större och allmännare glädje än det, som bragte underrättelsen om westfaliska fredens undertecknande. Om man undantager Spanien och påfven, var freden välkommen för hela Europa, som nu i 30 ar varit hemsökt eller hotadt af den i Tyskland rasande krigslågan.

I Stockholm, dit legationssekreteren Gustaf Hansson den 2 nov. ankom med fredsbudet ¹⁾, helsades underrättelsen med uppriktig tillfredsställelse. Drottning-

dau, Regensburg, Lübeck, Goslar, Nordhausen, Nürnberg, Weinsheim, Schweinfurt, riksstäderna i Elsass, Dortmund, Ulm m. fl. mindre riksstäder i Schwaben.

¹⁾ Budbäraren belönades med en guldkedja af 600 gyllens värde och adlades under namn af Taubenfelt.

gen hade kort förut skrifvit till Salvius: »vore jag så lycksalig, att jag måtte sätta kristenheten i ro, vore det allt mitt begär och skulle akta det för min del», och ingen var gladare öfver fredsslutet än hon; »här är alleman glade öfver freden, enkannerlig H. M. drottningen», skref Axel Oxenstjerna till sonen. Glädjen var allmän i hela landet, och det är ej sannolikt, att drottningens spådom: »blifver fred, så få vi godt köp på långa näsor här hemma», gick i fullbordan ¹⁾. Minst belätne voro naturligtvis de unge, hvilka hoppats liksom sina fäder i Tyskland skörda guld och lagrar, men nu med ens sågo denna bana stängd. Hit får väl äfven räknas Sveriges generalissimus Karl Gustaf, som af freden hejdades straxt i början af sin krigarbana ²⁾. Den misslyckade stormningen af Prag (dagen efter fredsslutet) hade dock bidragit att nedstämna hans förhoppningar. Den 29 okt. lät han på de kejserliges begäran inställa fiendtligheterna, ehuru det officiella fredsbudet från de svenska legaterna först d. 3 nov. inträffade; kuriren synes hafva blifvit med flit uppehållen, på det att Karl Gustaf skulle under tiden hinna fullborda Prags eröfring. Vrangl med sin här befann sig vid fredsslutet i Franken.

Äfven i Frankrike var freden efterlängtdad och välkommen hos det stora flertalet af nationen, för hvilket krigets bördor varit mycket tryckande. Hvad särskildt beträffar regeringen och dess chef kardinal Mazarin, så voro äfven de för tillfället fredligt sinnade; men hade de lyckats helt och hållet skilja tyska ständerna från

1) Drottningen till Salvius d. 21 juli 1648. Rikskansleren till sonen d. 11 nov. s. å. Jfr Chanut, Mém. I, 355.

2) Han skrifver dock till sin far d. 5 nov: »Freden som blifvit oss gifven under mitt befäl är för mig en evig ära, hvilken jag föredrager framför alla segrar i verlden». Carlson, Karl X Gustafs historia s. 16.

kejsaren och draga dem på sin sida, så är det sannolikt, att de skulle hafva föredragit krigets fortsättning.

Ingenting kunde dock jämföras med de känslor, som vid fredsbudet uppfylde tyska nationen. Tyskland befann sig ungefär i samma belägenhet, som en krigare, hvilken dignat och är nära att omkomma af blodförlust, eller en skeppsbruten, som utmattad och halfdöd drifver omkring på vraket; när krigaren hör den välkända signalen ljuda, eller sjömannen ser det hvita seglet skymta vid synranden, känner han sig genomträngas af nytt lif och gör en yttersta ansträngning för sin räddning. Ungefär sådant var det intryck, fredsbudet gjorde inom Tysklands ödelagda bygder; modlöshet och förtviflan efterträdde åter af mod och hopp. Man trodde sig redan stå vid målet och hoppades med ens blifva qvitt alla krigets bördor och olyckor. Man besinnade icke, att ett trettioårigt krig så i grunden rubbat hela samhällets ordning och framkallat så många missförhållanden, att det skulle krävas lång tid, innan allt kunde återgå till det gamla. I sjelfva verket dröjde det nära två år, innan westfaliska freden hade nått sin exekution.

Den af Salvius författade och af ständerna antagna korta exekutionsordningen föreskref, att under de två månader, som voro stadgade för ratifikationernas anskaffande, skulle allt som anginge amnestien och gravamina verkställas, fångarne lösgifvas, ständerna anskaffa den första afbetalningen och ställa säkerhet för den andra, samt vid arméerna allt aftalas och ordnas för truppernas afdankning och platsernas utrymning; derpå sedan ratifikationerna blifvit utväxlade eller deponerade, skulle truppernas betalning och afdankning samtidigt och »*pari passu*» försiggå ¹⁾. Denna exekutionsordning

¹⁾ Ordo executionis pacis, bilagd Salvii br. till K. M. d. 1 okt. W. F. H. Meiern, a. st. VI, 612.

visade sig snart vara dels otillräcklig dels omöjlig att efterleva. Det är ej sannolikt, att den erfarne Salvius verkligen hoppats, att de två månaderna skulle räcka till för ett så omfattande verk, som exekutionen af fredens bestämmelser rörande amnestien och gravamina samt förberedelserna för afdankningen och utrymningen, utan har han väl i detta fall endast gifvit vika för ständernas önsknings. Det visade sig ock inom kort, att man alldeles missräknat sig med afseende på tiden. Det var ingen lätt sak att i det utplundrade Tyskland anskaffa de betydliga penningssummor, som erfordrades; derjämte visade sig mycken tröghet och, motvillighet hos de hufvudsakligen katolska ständer, som hade att på grund af fredsslutet afträda vare sig land eller rättigheter; de hoppades tydligen, att, sedan de svenska trupperna aftågat, det ej skulle tagas så noga med exekutionen, i synnerhet som rikets öfverhufvud stod på deras sida. En annan icke mindre svårighet låg i exekutionsordningens föreskrift, att generalerna skulle inom de två månaderna träffa öfverenskommelse rörande afdankningen och utrymningen. Detta var nämligen ett vidlyftigt verk, som stötte på många hinder. De båda cheferna, Karl Gustaf och Piccolomini, affärdade till Prag ombud ¹⁾, hvilka höllo sina sammanträden i ett träskjul, uppfördt midt på bron, som förenar lilla sidan med gamla staden. Den första frågan, som behandlades, var den, huruvida de svenska trupperna egde rätt att längre stanna qvar inom kejsarens arfländer. Sedan svenskarne någon tid förfäktat denna rättighet, beslöto de äntligen, för att ej gifva kejsaren anledning till fredsbrott, att släppa efter, så mycket hällre som de böhmiska kvarteren voro tämligen utsugna; i slutet af året utrymdes Böhmen af de svenska trupperna,

¹⁾ Å svenska sidan generalvaktmästaren Paykull och Alex. Ersein.

hvilka jämte de i Franken stående fördelades på de sju kretsar, som blifvit åt svenska armén anvisade ¹⁾. Detta steg gjorde ett godt intryck och mildrade det allmänna misstroendet till svenskarnes afsigter. Deremot kunde dessa ej förmås att draga sina besättningar ur de fästningar de innehade i arfländerna, förr än de stadgade villkoren vore uppfyllda, och häri hade de exekutionsordningens bestämda föreskrift att stödja sig vid.

Emellertid fortfor fredskongressen allt jämt att vara samlad i Münster, i afvaktan på makternas ratifikationer, och äfven de svenska legaterna qvarstannade på ständernas begäran derstädes. Man sysselsatte sig under tiden med exekutionsväsendet samt bemödade sig att så mycket som möjligt stäffa arméernas sjelfsväld och afhjelpa deraf föranledda klagomål. De svenska legaterna voro ej blott af fransmännen, utan äfven af spanjorerna och de kejsrerlige ombedda att medla mellan Frankrike och Spanien, för att om möjligt bringa äfven denna fred till stånd före ratifikationernas utväxling. Den spanske gesanten Brun visade sig mycket förekommande mot svenskarne och förklarade sig till och med benägen att åt dem uppdraga skiljedom i de återstående tvistefrågorna; men när det kom till stycket, visade det sig, att han ej egde tillräckliga instruktioner, utan berodde af grefve Peñaranda, som vistades i Brüssel. Förgäfves framkastade svenskarne, enligt regeringens befallning, den hotelsen, att Sverige skulle aktivt bistå Frankrike, i fall Spanien ej nu slöte fred. Den spanska stoltheten och trögheten, i förening med underrättelsen om Fronde-oroligheternas förnyelse, gjorde alla bemödanden om intet. I slutet af år 1648 skrefvo

¹⁾ Fördraget härom, dat. d. 28 dec. 1648, hos v. Meiern, *Acta executionis publica*, I, s. 11 ff.

de svenska legaterna, att den spanska traktaten var helt och hållet afstannad ¹⁾).

Af ratifikationerna var kejsarens den första som företeddes, redan före nov. månads utgång. Den svenska ratifikationen medfördes af Taubenfelt, då han d. 12 dec. återkom från Stockholm; den franska ändtligen inträffade först två dagar efter den bestämda tidens utgång. De kejserlige och ständerna yrkade nu, att utväxlingen måtte ofördröjligen ske. Härtill voro dock kronornas legater icke benägna, utan fordrade, att dessförinnan allt måtte iakttagas, som enligt exekutionsordningen skulle föregå utväxlingen. Detta stämde ock öfverens med regeringens befallning, äfvensom med rikskanslerens enskilda råd. Äfven Karl Gustaf skref och varnade legaterna att icke i förtid medgifva utväxlingen. I detta hänseende var dock Salvius af annan mening än de öfrige. Han förklarade, att ständerna hvarken skulle kunna åstadkomma den aftalade penningssumman eller bereda de svenska trupperna ordentliga qvarter, så länge de franska och de hessiska härarne stode kvar i vestra Tyskland och utsöge länderna; truppersnas afdankning måste därför påskyndas, men denna kunde ej ske förr än utväxlingen försiggått, och därför borde denna oförtöfvadt sättas i verket, dock mot vederbörlig säkerhet med afseende på de ouppfyllda villkoren. Dessutom vore det ej rådligt att drifva ständerna till det yttersta, det vore fara värdt, att de slutligen skulle kasta sig i kejsarens armar ²⁾. Det bör ej förtigas, att Salvius äfven hade ett enskildt intresse i denna sak; han skulle nämligen enligt drottningens befallning efter

¹⁾ Sv. legat. till K. M. d. 5 nov., d. 10, 17 dec.; Oxenstjerna till K. M. d. 19 nov., 31 dec. 1648. W. F. H. K. M. till legat. d. 13 jan. 1649. R.reg.

²⁾ Det var verkligen bland ständerna åter fråga om en »Zusammensetzung» med kejsaren, ett steg som ifrigt förordades af kurfursten i Sachsen i br. till hans gesanter d. 16 febr. 1649. D. A.

utväxlingen lemna kongressen och hemföra ratifikation-
nen till Sverige, medan åter Oxenstjerna anmodades att
ytterligare qvarstanna och hjälpa till vid exekutionsvä-
sendets ordnande — ett företräde åt Salvius, som väckte
Oxenstjernas harm och afund och åter bragte den gamla
missämjan mellan legaterna till utbrott.

Emellertid voro Salvii skäl med afseende på ut-
växlingen så väl grundade, att de ej kunde annat än
göra sig gällande, i synnerhet som missnöjet bland
ständerna var i tilltagande och flitigt begagnades af det
spansk-ultramontana partiet för att uppreta de evange-
liske mot Sverige och om möjligt upprifva hela freden;
hvertill kom, att »det parlementiske oväsendet» i Frank-
rike gjorde Servien villigare till fredens fullbordande ¹⁾.
I slutet af januari 1649 emottogo de svenska legaterna
både från drottningen ²⁾ och från generalissimus bref,
som meddelade deras samtycke till utväxlingen af rati-
fikationerna på vissa villkor. Redan förut (d. $\frac{10}{10}$ jan.)
hade ständerna affärdat en skrifvelse till kejsaren med
uppmaning, att han måtte använda sin kejsarliga myn-
dighet för att bringa till verkställighet fredens bestäm-
melser om amnestien och gravamina; dertill begärde
svenskarne nu en formlig förbindelse af ständerna rö-
rande de ännu ouppfyllda villkoren, men nöjde sig slut-
ligen dermed, att ständerna å rikets vägnar afgåfvo ett
högtidligt löfte, att nämnda villkor skulle ovägerligen
och skyndsamligen uppfyllas, ett löfte som infördes i
ständernas protokoll och hvarom protokollsutdrag med-
delades svenskarne. Derpå skred man till ratifikationer-

¹⁾ Sv. legat. till K. M. d. 24 dec. 1648, d. 7 jan. o. 11 febr. 1649.
Oxenstjerna till K. M. d. 3 o. 31 dec., d. 14 o. 21 jan., 4 febr.
Salvius till K. M. d. 23 dec., till Karl Gustaf d. 21 jan., till
Gyldenklou d. 10 dec. I jan. 1649 låg Salvius sjuk; Oxenstjerna
lät förstå, att sjukdomen vore låtsad, på det S. måtte slippa ifrån
den obehagliga förhandlingen om utväxlingen.

²⁾ K. M. till legaterna d. 13 jan. 1649. R.reg.

nas utväxling. Den 18 febr. 1649 begåfvo sig de svenska legaterna, följda af ständernas deputerade, till greve Lambergs bostad och öfverlemnade till honom ett ratificerad exemplar af fredsurkunden, skrifvet på pergament och försedt med vidhängande sigill i guldkapsel. Den återställda vänskapen bekräftades genom handslag och omfamning. Derefter öfverlemnade de kejserlige sin herres ratifikation i Oxenstjernas bostad, vid hvilket tillfälle svenskarne äfven mottogo ständernas ratifikationer¹⁾, och i det mainziska direktoriets händer öfverlemnades ett annat exemplar af fredsurkunden. Ett tredje tillställdes kurfursten af Sachsen, såsom de protestantiska ständernas förnämste man.

Genom ratifikationernas utväxling hade visserligen ett viktigt steg blifvit taget emot det slutliga målet, men det viktigaste och svåraste återstod ännu att taga, nämligen det knappt påbörjade exekutionsverkets afslutning. Med afseende härpå voro nämligen intressena allt för mångfaldiga och stridiga för att kunna så snart sammanjämkas.

Sedan de i Münster församlade ständerna genomdrifvit ratifikationernas utväxling, beslöto de att taga i sin hand äfven de återstående frågorna, om afdankningen, utrymningen och annat som hörde till exekutionen; de fruktade nämligen, att denna skulle dråga för långt ut på tiden, om hon öfverlättes åt generalerna och hänskötes till en ny förhandling å annan ort. Härom afläto de en skrifvelse och affärdade en deputation till Karl Gustaf, som i febr. 1649 infunnit sig i Minden för att om exekutionsverket öfverlägga med de svenska legaterna. Ständernas begäran understöddes af de kejserlige, som ville ställa sig väl med dem, äfvensom af Servien, och äfven Joh. Oxenstjerna instämde i detta

¹⁾ Från vissa ständer inkommo ratifikationerna först efteråt.

förslag ¹⁾. Men Karl Gustaf vägrade att släppa ur händerna ledningen af exekutionsverket; detta vore genom fredsslutet öfverlätet åt generalerna, hvilka också vida bättre än diplomaterna vore i stånd att ordna denna angelägenhet; saken skulle oförtöfvadt uppgöras på ett möte i Nürnberg, der han föreslagit de kejserliga generalerna att för sådant ändamål sammankomma ²⁾. Denna förklaring begagnades af det mot Sverige fiendtliga partiet för att uppväcka en ny storm emot svenskarne. I Münster uppstod en häftig jäsning i sinnena, hvilken endast med svårighet stillades genom de svenskvänliges föreställningar och försäkringar samt genom de åtgärder Karl Gustaf vidtog för att något minska svenska arméns styrka, i samma mån som de kejserlige och bayrarne afväpnade. Dessa åtgärder ansågos dock af de fleste alldeles otillräckliga och endast för skens skull vidtagna; för att framtvinga ett verkligt afväpnande å svenskarnes sida, borde man säga dem rent ut, att de dessförinnan icke skulle utfå den beviljade peuningssumman, och att, om de ej inom en viss tid afväpnat, ständerna skulle förvägra de svenska trupperna vidare underhåll och med förenade krafter ingripa o. s. v. Den synlige hufvudledaren af dessa anslag var nu såsom vanligt Kursachsen, men bakom alltsammans spelade kejserliga och ultramontana intriger.

Ständernas hotelser gjorde icke synnerligt intryck på Karl Gustaf och svenskarne, hvilka hade fredsslutets klara föreskrift och i fall af en brytning sin stridsfärdiga här att stödja sig vid. Enligt fredsslutet skulle nämligen restitutionen af hvad som hörde till amnestien och gravamina föregå afväpnningen och denna ske

¹⁾ I denna fråga var dock rikskansleren af en annan mening, se hans bref till sonen d. 17 mars 1649. Gjörwells saml.

²⁾ Ständernas skrifvelse och Karl Gustafs svar tr. hos Meiern, *Acta executionis publica*, I, 20, 21.

»pari passu» med penningarnes betalning. Svenskarne hade sålunda tvänne viktiga intressen att bevaka, det ena å sina trosförvanners vägnar, det andra för egen räkning, och de följde med afseende på exekutionen samma politik som under sjelfva kongressen: de sågo nämligen hufvudsakligen på sitt egna intresse, hvilket bjöd att ej afväpna förr än full säkerhet erhöles för penningarnes utbetalning, men de förlorade därför ingalunda sina trosförvanners intressen ur sigte och åberopade naturligtvis dessa i första rummet. De erinrade om den tredska och motvillighet, som å den katolska sidan visades i afscende på restitutionen och som gick ända derhän, att somlige öppet vägrade att underkasta sig fredsslutets klara föreskrifter; då sådant oaktadt svenskarnes närvaro kunde förekomma, så kunde man taga för gifvet, att om svenskarne lemnade Tyskland, innan restitutionen vore genomförd, skulle densamma fullkomligt afstanna; det vore därför Sveriges pligt, liksom det var dess rätt på grund af fredsslutet, att öfvervaka restitutionsverket och tillse, att hvad det i fredsslutet genomdrifvit till sina trosförvanners skydd ej blefve en död bokstaf, och att den fråga, som varit hufvudorsaken till det långa kriget och på fredskongressen kostat största mödan att ordna, icke genom bristande exekution lemnades i samma otillfredsställande skick. Dessa skäl voro ingalunda tomma ord och förevändningar; det var obestridligt, så väl att Sverige i denna fråga hade både en pligt och ett intresse att bevaka, som att dess medverkan allt för väl behöfdes för att bringa freden till verkställighet.

De evangeliska ständerna kunde ej annat än erkänna riktigheten af svenskarnes uppfattning i denna sak, men tryckta och utsugna af den svenska inkvarteringen voro de allt för benägna att instänna i katolikernas yrkande på en ofördröjlig afväpning. Härige-

nom lyckades det katolska partiet genomdrifva sin mening i det sista gemensamma beslut, som riksständerna vid westfaliska fredskongressen fattade och som bär datum af d. $\frac{13}{23}$ april 1649 ¹⁾. I detta till kejsaren ställda »Gutachten», äfvensom i en samtidigt till Karl Gustaf af-färdad skrifvelse, sökte ständerna vederlägga svenskar-nes ofvan anförda skäl dermed, att exekutionen rörande amnestien och gravamina vore en sak, som hufvudsak-ligen intresserade dem sjelfva och riket, men icke sven-skarne, att dessutom det vigtigaste af denna exekution redan vore satt i verket och sådana anstalter vidtagna, att det återstående af densamma vore fullkomligt be-tryggadt. Derför borde afväpningen ofördröjligen och utan afseende på restitutionverket ega rum. Hvad be-träffade den nya exekutionstraktaten i Nürnberg, så hemställde man till sina respektive principaler, om de ville dit affärda särskilda ombud, och om den westfa-liska kongressen vid sidan deraf skulle fortsätta sin verksamhet eller upplösas.

Redan innan ständerna afgifvit sin sista gemen-samma förklaring, hade kongressen, som allt sedan fredsslutet varit samlad i Münster, begynt upplösa sig. Den 10 mars afreste Servien ²⁾, kvarlemnande de la Cour såsom chargé d'affaires, och ej långt derefter den spanske gesanten Brun och grefve Lamberg. Exemplet följdes efter hand af de tyska ständerna, oakadt de kejserlige, för att hindra dem från ett allmänt möte i Nürnberg, sökte kvarhålla dem i Münster. I juni 1649 begäfvos sig de fleste gesanter från Münster, och i aug. aflägsnade sig äfven medlarne. Af den svenska legatio-nens medlemmar hade Salvius i slutet af febr. 1649

¹⁾ Meiern, Acta executionis, I, 25 ff.

²⁾ Före afresan lät han tillställa de svenska legaterna skänker från konungen i Frankrike, Oxenstjerna dyrbara tapeter, Salvius juveler. Såsom gåfva åt Servien skulle Salvius uppköpa ett »elenodium» till 16,000 rdrs värde.

från Minden fortsatt resan till Hamburg, för att der-
 efter återföra ratifikationen till Sverige. Oxenstjerna
 åter måste, ehuru han längtade hem och förklarade sig
 ingenting vidare kunna uträtta å kongressorten, likväl
 qvarstanna i Osnabrück ända till d. 6 dec. då han af-
 reste till Pommern för att inträda i en kommission,
 som blifvit tillsatt med uppdrag att definitivt ordna
 styrelsen i detta land. Emellertid hade Salvius, i stäl-
 let för att fortsätta resan till Sverige, stannat qvar i
 Hamburg; han vågade ej hemresa, innan han fått sä-
 kerhet för sina betydliga fordringar af kronan. Han
 egde visserligen drottningens fullmakt att i Hamburg
 lyfta de 200,000 rdr, som de kejserlige på grund af
 den hemliga artikeln skulle till Sverige kontant erlägga;
 men det uppgjordes, att penningarne i stället skulle
 utbetalas till Karl Gustaf, och Salvius måste nöja sig
 med en anvisning på de från nedersachsiska kretsen
 utfallande satisfaktionsmedel. Dessa medel innehöllos
 emellertid så länge, till dess svenskarne på allvar af-
 väpnade, och alltså hade Salvius äfven ett enskildt in-
 tresse att så mycket som möjligt pådrifva afväpningen
 och exekutionsverket. Från Hamburg hemskickade han
 den ena maningen och varningen efter den andra, att
 man måtte påskynda afväpningen och afslutningen. Slut-
 ligen måste han i juni 1650 hemresa, utan att hafva
 utbekommit sin fordran ¹⁾).

Det är redan nämnt, att svenska regeringens huf-
 vudsakliga syftemål voro att bereda sig säkerhet för
 de 5 millionernas utbekommande samt att tvinga veder-
 börande till fullständig exekution af fredsslutet. Vid
 sidan af dessa hufvudändamål hade man haft äfven an-
 dra planer och syften å bane. När Taubenfelt i dec.
 1648 återkom till Tyskland med ratifikationen af freds-

¹⁾ Den beräknades 1649 till 250,000 rdr.

slutet, medförde han till Karl Gustaf äfven en hemlig instruktion från drottningen. Hon uppmanade sin frände att hafva ett vakande öga på Polen, hvarest just då rasade inre stridigheter rörande tronföljden efter konung Vladislav, och anmodade honom att låta hufvudstyrkan af den svenska armén draga sig österut genom Schlesien och Sachsen, för att kunna införas i Polen, i fall sådant blefve af nöden eller befunnes tjenligt för Sveriges intressen¹⁾. Sedan kort derpå tronstriderna i Polen slutat med Johan Kasimirs val till konung, blefvo nämnda planer åter öfvergifna; de hafva dock sin betydelse deri, att de först riktat Karl Gustafs tankar på ett infall i Polen från tyska sidan. För tillfället hade man med afscende på Polen endast det att taga i akt, att den föreslagna fredstraktaten i Lübeck komme till stånd så snart som möjligt och hälst medan den svenska armén ännu stode på tysk botten.

Knappt hade man hunnit vända sina tankar från de polska affärerna, förr än de nya Fronde-oroligheterna i Frankrike drogo uppmärksamheten åt vester. Denna gång hade de missnöjde lyckats draga äfven Turenne på sin sida; i början af år 1649 bröt han upp från sina kvarter i Würtemberg för att med sin här tåga de upproriske till hjälp. I denna kritiska belägenhet vände sig franska regeringen till Karl Gustaf med anhållan, att de i öfre Tyskland stående svenska regementen måtte få förena sig med general Erlachs regeringsvänliga franska trupper för att hindra Turennes förchafvande. Karl

¹⁾ »Skulle confusionen så stor tillväxa i Polen, att grannarne kunde betjena sig af den occasionen och under hvarjehanda pretext föra sina vapen derin, som på sistone annorlunda intet kunde än till en distraction, dismembration eller total ruin af den polniska staten utslå», då skulle Karl Gustaf erbjuda Sveriges hjälp vare sig åt regeringen eller åt det mäktigaste partiet, på vilkor att Sverige finge sina fordringar beviljade. K. M. till Karl Gustaf d. 22 nov. 1648. W. F. H.

Gustaf beordrade verkligen general Douglas att med några regementen understödja Erlach, dock utan att han finge lemna det elsassiska området eller låta bruka sig mot spanjorerna; men denna expedition blef för tillfället ej af nöden, enär Erlach lyckades tubba Turennes armé, så att endast några hundra man följde honom på andra sidan Rhen. Väl fullföljde franska hofvet sina försök att indraga svenskarne i det inbördes kriget i Frankrike och önskade, att Magnus de la Gardie skulle i spetsen för en svensk här komma hofvet till hjälp; men ehuru drottningen lifligt intresserade sig för denna plan, visade det sig omöjligt att öfvervinna det motstånd, som mötte densamma så väl hemma i Sverige, särskildt i rådet, som vid armén; på intetdera stället kunde franska hofvet påräkna några synnerliga sympatier. Äfven Karl Gustaf afstyrkte vid närmare besinning ett dylikt företag och kunde göra det på goda skäl, då de tyska förhållandena ännu befunno sig i ett oordnad skick. Drottningen måste ehuru misslynt gifva vika; hon sökte nu åtminstone på det sätt visa sitt deltagande för franska hofvet, att hon befallde sina generaler öfvertala dem, som nu lemnade Sveriges fanor, att gå i Frankrikes tjenst — ett försök som dock ej kröntes med synnerlig framgång, enär tyskarne afskydde den franska krigstjensten. Derjämte återkallade drottningen på Mazarins begäran sin ambassadör i Paris Schering Rosenhane, hvilken tagit parti för parlamentet i Paris, och erbjöd franska hofvet sin bemedling i striden ¹⁾).

I mars 1649, då förhållandena i Tyskland blefvo allt mer invecklade och svårartade, hade Karl Gustaf till Sverige afsändt sin svåger Magnus de la Gardie, för

¹⁾ Om förhållandet till Frankrike se K. M:s br. till Karl Gustaf den 10 o. 17 mars. R.reg. Chanut till Mazarin d. 20 mars, till Brienne d. 3 april 1649. Wahrenb. saml. Jfr Chanut, Mém. I.

att personligen förvissa sig om drottningens afsigter samt redogöra för den politik, som dittills blifvit följd i Tyskland. I maj 1649 återvände de la Gardie till Tyskland, medförande en utförlig resolution från drottningen ¹⁾. Hon uttalade häri sitt fullkomliga gillande af det sätt, hvarpå Karl Gustaf dittills fört både kriget och underhandlingarna, och bad honom fortgå i samma riktning; han hade gjort rätt, då han vägrat att åt ständerna i Münster öfverlåta exekutionsverket och att afväpna, innan han vore försäkrad om vilkorens uppfyllande — att ifrågasätta dylikt vore »mer imaginariskt och filosofiskt än i sig sjelft görligt». Sedan han gjort sig förvissad om utbekommandet af de första 3 millionerna och med afseende på de 2 återstående skaffat sig säkerhet, hälst i land (t. ex. Hinterpommern och en del af Westfalen), skulle han genast skrida till afväpningen, utan att fästa sig vid ett och annat mindre »manquement» i exekutionen och utan att vidare taga hänsyn till »det polniske väsendet»; deremot skulle han hafva ett vakande öga på de mäktigare tyska ständerna, såsom Kursachsen, Brandenburg, Lüneburg, och raskt dämpa hvarje fiendtligt förehafvande å deras sida. Utrymnin-gen skulle, jämsides med fiendens, ske i enlighet med Karl Gustafs förslag sålunda, att man, börjande uppe vid Alperna och Bodensjön, utrymde först de fyra öfre kretsarne, derpå Böhmen, Bayern och Mähren, så öfre och nedre Sachsen samt Westfalen, och sist Schlesien. Af krigsfolket skulle det inhemska hemsändas, det främmande åter afdankas, undantagande 10,000 man af det bästa folket, hvilka skulle till största delen förläggas i garnison i Tyskland.

¹⁾ K. M:s resol. på H. F. N:s generalissimi med grefve Magnus ankomna memorial, d. 7 maj 1649. Jfr K. M. till Karl Gustaf den 16 o. 28 april s. å. R.reg.; till Tysklands ständer af d. 19 maj. Meiern, a. st. I, 71.

När denna resolution kom Karl Gustaf till handa, hade exekutionstraktaten i Nürnberg redan tagit sin början. Den 22 april hade den kejsarliga öfverbefälhafvaren Ottavio Piccolomini, hertig af Amalfi, hållit sitt intåg; två dagar derefter infann sig den svenske generalissimus. Såsom underhandlare på deras vägnar tjänstgjorde, å den kejsarliga sidan rikshofråden v. Blumenthal och v. Lindenspuhr, hvilka sedermera efterträdades af Volmar och Crane, å den svenska Alex. Ersklein, som var Karl Gustafs högra hand i denna underhandling, och Bengt Gabrielsson Oxenstjerna, hvilken nu började sin långa statsmannabana. Å Frankrikes vägnar instälde sig Vautorte och D'Avaugour. Dessutom infunno sig efter hand ombud för åtskilliga riksständer, delvis samma personer som deltagit i den westfaliska fredskongressen; och oaktadt de ej voro af kejsaren kallade eller gerna sedda, konstituerade de sig på vanligt sätt för att deltaga i förhandlingarna.

Sedan den första konferensen hållits d. 27 april och derefter skriftliga propositioner och svar från båda sidor afgifvits, visade det sig tydligt, hur vidt skilda intressena voro, och hur svårt det skulle blifva att sammanjämka dem. Svenskarne lemnade ständernas sista beslut i Münster utan afseende och fordrade framför allt annat full exekution af hvad som hörde till amnestien och gravamina, i det de aflemnade en förteckning på hvad som ännu i detta afseende återstode; de kejsarliga åter vägrade med stöd af nämnda beslut att till behandling upptaga denna fråga såsom endast angående kejsaren och riket, och sedan de sett sig nödsakade att inlåta sig i underhandling derom, sökte de att alldeles skilja densamma från afväpnings- och utrymningsfrågorna. Men äfven i afseende på dessa senare voro meningarna mycket olika, i det att de kejsarlige önskade en helt annan ordning för utrymningen än svenskarne;

så t. ex. föreslogo de senare, att fästningarna i Sachsen och Brandenburg skulle utrymmas sist, och de i Hinterpommern först sedan Sveriges gränsfördrag med kurfursten kommit till stånd, men de kejsrerlige satte samtliga dessa orter i första utrymningsterminen. I afseende på de 3 millioner, som skulle först betalas, försäkrades visserligen, att penningarne funnes när som helst att lyfta, men då svenskarne började afdanka sina trupper och för detta ändamål begärde penningar på öfverbefälhafvarens anvisning, undandrogo sig vederbörande ofta betalningen under hvarjehanda förevändningar. Ändtligen vållades stora svårigheter genom fästningen Frankenthal i Pfalz, hvilken spanjorerna innehade och på inga villkor ville utrymma; det gälde nu att utfinna något »temperamentum» för att ordna denna angelägenhet, och derom rådplägrades och skriftväxlades i oändlighet. På detta sätt gick hela sommaren till ända. Kort innan Volmar anländt till traktaten, hade de kejsrerlige föreslagit en preliminär och partiel utrymning, så att svenskarne lemnade Böhmen, emot det att de kejsrerlige och bayrarne utrymde hvad de innehade i Pfalz och Schwaben. Detta förslag antogs af Karl Gustaf och äfven af riksständerna, men sedan Volmar inträffat, lade han allahanda hinder i vägen derför och intalade kejsaren att förvägra sitt samtycke. Men då Karl Gustaf förklarade, att han i sådant fall måste inställa den påbegynda afdankningen och qvarhålla de svenska trupperna äfven nästkommande vinter i Tyskland, så gjorde ständerna hos kejsaren så kraftiga föreställningar, att han slutligen gaf sitt bifall. Den 11 sept. underskrefs alltså nämnda preliminära uppgörelse, genom hvilken tillika närmare föreskrifter lemnades rörande de 5 millionernas betalning. Nu utrymde svenskarne Böhmen; och som penningarne började i föreskrifven ordning inflyta, ansåg sig Karl Gustaf nu utan

fara kunna skrida till afväpning; på grund af en mellan honom och Piccolomini d. 25 sept. afslutad konvention ¹⁾ började nu de båda härarne samtidigt afdras; den bayerska armén hade redan förut blifvit upplöst. Af det inhemska svenska krigsfolket, som nu utgjorde 19,700 man, blefvo två tredjedelar under höstens lopp öfverskeppade till Sverige.

På hvad sätt Sverige belönade sina segerkrönta arméer och använde de 5 millioner, som det för deras räkning betingat sig i westfaliska freden, inhämtar man af den utförliga redogörelse, som Karl Gustaf hemskickade till drottningen i ett memorial af d. 10 oktober 1649, samt af regeringens svar derpå ²⁾. Man hade i Sverige så väl för statens som enskildas räkning gjort sig sangviniska förhoppningar angående de 5 millionerna, hvilka tycktes böra räcka till för alla möjliga ändamål. De voro visserligen beviljade till arméernas »contentement», men då Sveriges generalissimus var den, som förfogade öfver penningarne, hoppades man kunna för statens räkning inbespara en del af summan. Enligt en af regeringen i nov. 1648 uppgjord beräkning borde af dessa medel 1 mill. användas för betal-

¹⁾ Samma dag hade Karl Gustaf på rådhuset i Nürnberg anställt en bankett eller »Friedensmahl», som blef mycket omtalad och berömd. Midt å bordet var anbringad en springbrunn, som kastade välluktande vatten; i ett af fönstren satt ett förgylldt lejon, hvars gap sprutade vin öfver den nedanför samlade folkmassan. Fyra omgångar, hvardera bestående af 30 rätter, serverades: först kokta, så stekta, derpå »sudna», slutligen bakade rätter, förutom frukter och konfektyrer. Fram på natten inträdde K. G. Wrangel med 30 musketerare i salen och lät der affyra den ena salvan efter den andra, hvilket hade till följd, att många gäster blefvo illa till mods och smögo sig bort. Meirn, a. st. I, 365 ff.

²⁾ Memor. öfver de ärenden, som secret. Sylvius har att å generalissimi vägnar föredraga K. M. Nürnberg d. 10 okt. 1649. W. F. H. Bilagorna saknas tyvärr. — K. M:s svar är af d. 17 nov. s. å. R.reg.

ning af Sveriges skulder i Tyskland och 1,300,000 för andra statens behof. Men denna beräkning visade sig snart vara allt för osäker. Till Sveriges generalissimus framställdes nämligen en massa oförutsedda anspråk på hjälp och ersättning från personer, som fordom varit i Sveriges tjänst, från enkör och faderlösa, från bortglömda fordringsegare m. fl. — anspråk hvilka ej alltid kunde tillbakavisas; dertill kommo allahanda utgifter för garnisonernas underhåll och truppernas öfverskeppande, särskilda befrielser från satisfaktionspennningarnes erläggande ¹⁾ o. s. v. Härigenom blef satisfaktionssumman så kringskuren, att man ej ens kunde gifva armén så mycket som man ursprungligen ämnat. Af det tyska krigsfolket erhöll hvarje ryttare 33 rdr och hvarje knekt 12; de inhemska trupperna fingo nöja sig med hälften. Samma förhållande iakttogs inom officersgraden. Man finner, att tyskarne i detta fall ej kunde klaga öfver mannamön eller roflystnad från sven-skarnes sida. Hvad generalspersonerna beträffar, kunde de ej bekomma mer än $\frac{2}{3}$ af hvad som blifvit dem tillerkändt; det öfriga måste afskrifvas eller ersättas genom andra slags belöningar. Åtskilliga löften och anvisningar, gifna åt rådsherrar och andra höga ämbetsmän, kunde aldrig inlösas; dock hafva riksmarsken och rikskansleren verkligen erhållit 30,000 rdr hvar, Johan Oxenstjerna och Salvius hvardera 10,000. De högsta belopp, som utdelades, tillföllo Karl Gustaf, som synes hafva bekommit 60,000 rdr, samt fältmarskalkarne G. Horn, L. Torstensson och K. G. Wrangel, hvilka erhöilo 40,000 rdr hvar. Oaktadt de gjorda inskränkningarna visade det sig omöjligt att af satisfaktionsmedlen betala mer än en del af kronans gamla skulder i Tysk-

¹⁾ Sådana befrielser meddelades t. ex. landtgreffen af Hessen-Cassel och hertig Wilhelm af Sachsen-Weimar.

land, och för andra afsedda behof blef ingenting öfver ¹⁾).

Genom afdankningens raska fortgång och satisfaktionspenningarnes oafbrutna inbetalning var en af de förnämsta svårigheterna i exekutionsverket undanröjd. Men ännu återstodo två viktiga tvistefrågor oafgjorda, den om fästningen Frankenthal och den om restitutionen af hvad som hörde till amnestien och gravamina. Den senare frågan hade visserligen blifvit i preliminärrecessen vidrörd, men i så allmänna ordalag, att inga verkliga garantier dermed vunnits. De kejserlige och de katolska ständerna gjorde allt för att utestänga svenskarne från allt inflytande på restitutionsfrågan; och oaktadt de många klagomål, som inkommo öfver förvägrad eller ofullständig restitution, visade de protestantiska ständerna ringa nit eller lust att understödja svenskarnes bemödanden i denna fråga. Under fruktlösa tvister gick året 1649 till ända; utsigterna till en uppgörelse voro mörkare än någonsin, och många beredde sig på möjligheten af krigets förnyelse.

Det är naturligt, att man å ömse sidor skulle söka hvälfva skulden för det långa dröjsmålet på hvarandra. Såsom vanligt är i dylika fall, kan ingendera parten helt och hållet frikännas från ansvar. De katolska ständerna hoppades att komma ifrån vissa för dem besvärliga och förödmjukande restitutioner; de kejserlige visade, sedan Böhmen blifvit utrymdt och en del af svenska hären blifvit afdankad, ringa ifver att göra slut på saken. Dessutom trodde man sig veta, att svenska drottningen befalt Karl Gustaf att utan vidare uppskof bringa underhandlingen till afslutning. Det förhöll sig ock verkligen så. Drottningen längtade mycket efter fredens fullkomliga befestande, för att sedan kunna i lugn fira

¹⁾ Genom ofvanstående framställning beriktigas Geijers och Fryxells uppgifter om de 5 millionernas användning.

sin kröning. Hennes otålighet ökades, då det emot slutet af 1649 snarare artade sig till brytning, än till afslutning, och äggades ytterligare genom Salvii skrivelser från Hamburg. Denne statsman, som hade en naturlig benägenhet att se all ting i svart och dessutom hade ett enskildt intresse af exekutionens påskyndande, beskref ställningen såsom mycket betänklig. Han rådde både drottningen och Karl Gustaf till eftergifvenhet, ty om kejsaren nu bröte med Sverige, »stode E. M:s stat härute i ett farligt tillstånd, och man lupe fara att förlora allt som genom freden vunnits, i synnerhet som de tyska ständerna vore »vid vårt väsende helt ledse, och affectionen toge af dag från dag» ¹⁾. Dessa Salvii bref hade till följd, att drottningen i dec. 1649 och jan. 1650 till Karl Gustaf affärdade stränga befallningar, att han skulle ofördröjligen afsluta verket. Det vore bättre låta de återstående betänkligheterna fara, än »att med ständernas förtret och stora vedervilja hålla slutet längre uppe». Vore det verkligen fara för en ny brytning, »så begära vi högeligen, att Ed. Kär. ville utan consideration och reflexion på de i E. K:s bref andragne orsaker och hinder och utan förhållning i Herrans namn göra en ända på den långsamma trak-taten» ²⁾.

Man kan så väl i Salvii bref som i drottningens ofvannämnda skrivelser läsa emellan raderna, att Karl Gustaf misstänktes vilja för sina enskilda planers och intressens skull uppehålla saken. Samma förmodan frankastades äfven från andra håll. Onekligen låg den tanken nära till hands, att Karl Gustaf skulle vilja så mycket som möjligt förlänga den lysande ställning han då innehade i Tyskland; så länge den varade, var han

¹⁾ Salvius till K. M. d. 15 sept., 3 nov. o. 1 dec. Dens. till Karl Gustaf d. 1 dec. 1649. W. F. H.

²⁾ K. M. till Karl Gustaf d. 15 dec. 1649 o. 26 jan. 1650. R.re

den mäktigaste mannen i Tyskland, efter dess slut var han ingenting annat än en svensk tronföljare med ringa makt och aflägsna utsigter, »languissant entre un generalat passé et une royauté future», såsom Chanut yttrade ¹⁾. Man torde ej göra Karl Gustaf orätt, om man antager, att nämnda förmodanden icke helt och hållet saknade grund. Men man får ej håller glömma, att han hade goda skäl för sitt handlingssätt, hvilket också gillades af en så behörig domare som Axel Oxenstierna, samt att han på samma gång undvek allt som kunde framkalla en brytning och vidtog nödiga försigtighetsmått, i fall en dylik det oaktadt skulle uppstå. Det var hans bestämda öfvertygelse, att i detta afseende ingen fara vore för handen, hvarom han upprepade gånger försäkrade drottningen. Men han kunde naturligtvis ej annat än åtlyda de bestämda befallningar han nu fick emottaga. Med 1650 års början togo därför underhandlingarna i Nürnberg en gynnsam vändning. Genom en klok blandning af eftergift och hot ²⁾ förmodade Karl Gustaf de kejserlige och ständerna att den 30 jan. underskrifva en uppgörelse rörande restitutionsfrågan, hvilken någorlunda betryggade deras rätt, som skulle restitueras. Hvilka dessa voro, bestämdes noga genom en särskild förteckning, och de ordnades i tvänne klasser, så att de klara och otvetydiga fallen skulle afgöras samtidigt med utrymningen och afväpnningen, de tvist underkastade åter inom 3 månader derefter. Högsta ledningen af restitutionsväsendet skulle tillkomma en särskild kommission af ständernas ombud, sammansatt

¹⁾ Chanut, Mémoires, II, s. 10.

²⁾ Meiern berättar (a. st. II, s. 51), att Karl Gustaf plötsligt aflägsnat sig från Nürnberg under hotelse att vilja sammandraga sina trupper. Det egentliga ändamålet med hans resa var ett helt annat, men troligen har han begagnat sig häraf för att skrämma vederbörande med ryktet om en trupp-sammandragning. Härom har Pufendorf ingenting att berätta.

af katoliker och protestanter till lika stort antal. I afseende på utrymningen af fästningarna lyckades svenskarne oaktadt brandenburgske kurfurstens motstånd genomdrifva, att de i Hinterpommern belägna ej skulle utrymmas förr än gränsfördraget med Brandenburg nått sin fullbordan; för öfrigt skulle å ömse sidor fästningarna utrymmas och de återstående trupperna afdankas enligt en viss bestämd ordning och i tre terminer, hvardera utgörande 14 dagar; samtidigt härmed skulle efter en särskild fördelningslista de återstående satisfaktionsmedlen erläggas, ytterligare tillökade med 200,000 rdr¹⁾, och om någon rest uppkomme, egde svenskarne, intill dess denna gäldades, att såsom säkerhet behålla fästningen Vechte i Westfalen. Redan vid medlet af mars 1650 var allt uppgjordt, som rörde Sverige och dess intressen, äfvensom restitutionen. Nu återstod endast frågan om Frankenthals utrymmande, en sak som närmast intresserade Frankrike.

Det franska hofvet hade under hösten 1649 tillkännagifvit mycken ifver att göra slut på exekutionstraktaten och beklagat sig öfver svenskarnes långsamhet i underhandlingen. Men sedan i början af 1650 de inre oroligheterna i Frankrike förnyats, blef det annat ljud i skällan. Nu upprepades de gamla försöken att indraga Sverige eller åtminstone svenska trupper i striden²⁾, och nu blef det de franska diplomaternas uppgift i Nürnberg och i Stockholm, att med anledning af den Frankenthalska tvistefrågan om möjligt uttänja underhandlingen till hösten, på det att icke spanjorerna under årets fälttåg måtte hafva något gagn af de trupper, som i Tyskland komme att afskedas, och hvaraf

¹⁾ Såsom skäl för denna tillökning anfördes det långa dröjsmålet och de derigenom ökade utgifterna för soldateskans räkning och för transportskeppens underhåll m. m.

²⁾ Det förhandlades länge om öfverförande till Frankrike af ett starkt regemente infödt svenskt folk.

större delen förmodades skola öfvergå i spansk tjänst. I Stockholm lyckades det utan svårighet Chanut att intressera drottningen för Frankrikes önsknings; Kristina, som nyligen visat sin frände ett sådant missnöje öfver dröjsmålet, befallde honom nu att i den Frankenthalska frågan understödja Frankrike, så mycket han kunde utan fara för brytning eller allt för långt uppskof¹⁾. Men Karl Gustaf och hans medhjelpare²⁾ befunnos ej lika villiga att gå Frankrikes ärenden, så mycket mindre som de allt för väl insågo, hvad den egentliga afsigten var. Kallad af drottningen att ofördröjligen infinna sig i Stockholm, var Karl Gustaf äfven angelägen att sjelf få afsluta förhandlingarna och att ej åt en annan öfverlåta hedern af fredsverkets fullbordan. Han lyssnade därför ej till fransmännens fordringar, t. ex. att få sig inrymd en Frankenthal motsvarande ort, m. m., utan uppgjorde med de kejsrerlige saken på det sätt, att kurfursten af Pfalz skulle, intill dess Frankenthal utrymdes af spanjorerna, i stället hålla riksstaden Heilbronn besatt. Oaktadt fransmännens föreställningar skredo svenskarne oförtöfvadt till undertecknande af exekutionsrecessen, hvilket den $\frac{16}{26}$ juni 1650 skedde på kejsrerliga borgen i Nürnberg och firades medelst en af staden gifven fest och andra högtidligheter. Några dagar derefter funno fransmännen för godt att följa exemplet. Hade saken icke så kraftigt påskyndats, så är det sannolikt, att de fått sin vilja fram, enär drottningen i ett bref af d. 29 juni befallde, att, om saken ännu vore oafgjord, man skulle gå Frankrikes önsknings till mötes. Denna Karl Gustafs missämja med fransmännen, hvaröfver Chanut beklagade

¹⁾ Se t. ex. hennes br. till Karl Gustaf d. 27 april, 4 o. 11 maj, d. 1, 15, 22 juni 1650. R.reg. Jfr Chanut, Mem. II.

²⁾ Särskildt ansågs den inflytelserike Erskén vara fransmännen mycket obenägen.

sig hos drottningen, blef ej utan betydelse för framtiden: troligen har Karl Gustaf under dessa förhandlingar insupit den obenägenhet för Frankrike och franska allianser, som sedermera utmärkte hans regering.

Härmed var ändtligen det vidlyftiga verket bragt till ett lyckligt slut. Karl Gustaf afreste kort derefter till Sverige, sedan han uppdragit åt Karl Gustaf Vranghel ledningen af den återstående militära exekutionen samt åt Bengt Oxenstjerna öfvervakandet af restitutionsväsendet. Nu visade det sig bäst, huru grundade svenskarnes farhågor varit och huru nödvändiga deras försigtighetsmått med afseende på restitutionssaken; sedan nämligen denna kommit helt och hållet i ständernas händer och de svenska trupperna aflägsnat sig, bedrefs den med mycken slapphet och liknöjdhet, och då de tre månaderna, som blifvit stadgade såsom yttersta terminen, voro till ända, återstodo ännu flere oafgjorda mål, ja, det fans sådana som aldrig kommo till afgörande. Svenskarna hade emellertid gjort allt, som af dem kunde begäras i denna sak; när ingenting vidare stod att uträtta, lemnade Bengt Oxenstjerna Nürnberg i febr. 1651, sedan han i en afgifven protest förbehållit så väl drottningen som enskilde »restituendi» deras rättigheter. Först i juli 1651 upplöstes kongressen i Nürnberg fullkomligt ¹⁾).

Utrymningen och afdankningen hade emellertid förgått utan hinder och i hufvudsaklig öfverensstämmelse med konventionens föreskrift. Å svenskarnes sida utrymdes i första terminen hvad de innehade i Mähren samt för öfrigt flere spridda orter, i andra terminen fästningar i Schlesien och Schwaben, äfvensom

¹⁾ Hufvudkällorna för ofvanstående framställning äro Pufendorf, Succ. XXI och XXII och Meiern, a. st., samt de i not. anförda otryckta källor. Af Karl Gustafs skrivelser till drottningen finnes blott en mindre del i behåll.

Leipzig och Landsberg, i tredje terminen de återstående, belägna hufvudsakligen i Schlesien, Brandenburg, Mecklenburg, Sachsen och Westfalen ¹⁾. I augusti 1650 var denna del af exekutionsverket fullbordad. Samtidigt hade äfven det återstående af satisfaktionssumman blifvit erlagdt. Dock qvarstod från de rhenska kretsarne en rest af nära 150,000 rdr, och såsom säkerhet för denna summa behöllo svenskarne på grund af exekutionsrecessen fästningen Vechte. Efter vidlyftiga förhandlingar om denna sak å riksdagen i Regensburg 1653—4 uppgjordes saken så, att biskopen af Münster, hvilken fästningen tillhörde, försköt den summa, som fattades, hvarpå den svenska besättningen ändtligen i maj 1654 aftagade. Föregående sommar hade Hinterpommern blifvit utrymdt, sedan den pommerska gränsregleringen efter långvariga förhandlingar afslutats. Det återstår nu att redogöra för denna underhandling.

VIII.

Den pommerska gränsregleringen. De nyförvärfvade landskapens organisation såsom svenska biländer.

Af alla till exekutionsväsendet hörande frågor var det blott en, som den Nürnbergska recessen lemnade oafgjord, nämligen den om Hinterpommerns utrymning. Kurfursten af Brandenburg hade förgäfvets yrkat, att

¹⁾ Af de nu lediga trupperna sökte Sverige i sin tjänst qvarhålla 10,000 man, men flertalet hade deserterat, innan de nådde Östersjöns kust, dels af leda vid krigstjensten dels af fruktan att blifva skickade till Sverige eller Livland. Endast några få regementen stannade i svensk tjänst. K. M:s br. till Karl Gustaf och Wrangel d. 31 aug. 1650. R.reg.

Hinterpommern måtte samtidigt med öfriga länder utrymmas och återställas till sin lagliga öfverhet. Svenskarne hade öfvermakten på sin sida och genomdrefvo utan svårighet, att de hinterpommerska platserna ej skulle utrymmas, förr än gränserna mellan den svenska och den brandenburgska andelen af Pommern blifvit fullt bestämda. Det westfaliska fredsslutet stadgade nämligen, att den pommerska gränsregleringen och andra genom fredsslutet ej afgjorda mindre viktiga tvistefrågor emellan Sverige och Brandenburg skulle uppgöras genom vänskaplig öfverenskommelse. Denna var ännu långt ifrån på det klara, då den Nürnbergska recessen undertecknades.

För att rätt förstå den pommerska gränstvistens förlopp och utgång, måste man erinra sig, under hvilka förhållanden uppgörelsen emellan Sverige och Brandenburg i jan. 1647 kom till stånd. Den blef i sjelfva verket de svenska legaterna af Frankrike påtrugad i strid mot regeringens befallningar, hvilka i följd af D'Avaux' brådskande ifver ej hunnit fram i tid. Dessa befallningar ålade legaterna, att i hvarje fall, äfven om saken redan vore aftalad, förbehålla Sverige hela östra Oderstranden till en bredd af $\frac{1}{2}$ eller åtminstone $\frac{1}{4}$ mil, inberäknadt Colbatz och Friedrichswalde, äfvensom giltigheten af de svenska donationerna i Hinterpommern. Emellertid lät det sig ej göra att omedelbart sedan öfverenskommelsen blifvit af legationsskreterarne underskrifven föreslå ändringar i densamma; den svenska regeringen lät det blifva dervid och tröstade sig dermed, att »det ännu kunde finnas råd att förmå kurfursten till ofvanberörde gränsläggning» ¹⁾. Ett försök dertill gjordes af Oxenstjerna redan på våren 1647, men det visade sig snart omöjligt att förmå kurfursten till vidare eftergif-

¹⁾ K. M. till legaterna d. 27 febr. 1647. R.reg.

ter, så länge han kunde påräkna stödet af den församlade kongressen; det blef därför svenska regeringens beslut att icke företaga den pommerska gränsregleringen till afgörande, förr än freden vore fullkomligt afslutad, och att så mycket som möjligt isolera kurfursten vid nämnda underhandling. Kurfursten å sin sida arbetade på att få saken afgjord, medan kongressen ännu vore samlad, och ville ställa gränsregleringen i sammanhang med den ofta omtalade alliansen emellan Sverige och Brandenburg; han kunde nämligen i sådant fall hoppas förmånligare villkor i den förstnämnda underhandlingen. Dertill kom äntligen, att han väntade sig mycken fördel af Salvii deltagande i förhandlingarna; denne diplomat hade nämligen alltid visat sig vänligt stämd emot Brandenburg och äfven emottagit klingande vedergällning därför.

Af dessa skäl gjorde de brandenburgska gesanterna i nov. 1648 hos de svenska det yrkandet, att gränsregleringen måtte nu genast företagas och afgöras, förmenande att saken vore mycket enkel och lätt utredd. De svenska legaterna åter förklarade, att saken omöjlig kunde i Münster afgöras, utan att dertill måste förordnas särskilda kommissarier, som på ort och ställe och efter noggrann undersökning företoge frågan till behandling. Förgäfves sökte brandenburgarne att intressera Servien, liksom förra gången D'Avaux, för kurfurstens sak; förgäfves bragte de hos Salvius å bane ett nytt bytesförslag, gående derpå ut, att Sverige skulle afstå sin andel af Pommern, men i ersättning bekomma stiftet Magdeburg, Halberstadt och Minden jämte 2 mill. rdr ¹⁾. De rönste ingen framgång i sina bemödanden, och äntligen i jan. 1649 befalde kurfursten dem att afbryta underhandlingen i Münster.

¹⁾ Joh. Oxenstjerna till K. M. d. 12 o. 19 nov.; Salvius d:o d. 23 dec.; båda legaterna d:o d. 26 nov. 1648. W. F. II.

Det var svenska regeringens önskan, att den pommerska gränsregleringen måtte påskyndas och afslutas, medan fredsexekutionen pågick, och hon förordnade för detta ändamål till kommissarier i Pommern Lilljeström, hofrådet Schwalenberg och dr Hempel ¹⁾. Men kurfursten visade å sin sida ingen beredvillighet att på detta sätt bringa saken till afslutning, utan beslöt att först anlita sådana vägar, på hvilka han hade bättre utsigt att tillgodose sina fördelar. Han affärdade alltså på våren 1649 till Stockholm Ewald von Kleist, med uppdrag att genom personliga bearbetningar hos drottningen och andra maktegende söka utverka åt kurfursten de bästa möjliga villkor; särskildt väntade man sig troligen mycket gagn af Salvii inflytande hos drottningen. Kleist skulle hufvudsakligen verka för ett landbyte mellan drottningen och kurfursten, i första rummet ett rent byte af hvad båda genom fredsslutet erhållit, men, om detta ej kunde genomdrifvas, åtminstone ett utbyte af de till Hinterpommern hörande orter, såsom Stettin, Wollin och Garz, emot stift Minden ²⁾. Det visade sig snart, att det ej fans den ringaste utsigt att kunna genomdrifva någotdera af dessa byten; Kleist blef tämligen snävt tillbakavisad både af drottningen och rikskansleren, och hela bytesförslaget kallades af regeringen »ett paradoxon och ett orimligt ting» ³⁾. Föga bättre gick det Kleist, när fråga blef om gränsregleringen i Pommern och det på sommaren 1649 kom till öfverläggning härom emellan honom och utsedde kommissarier, bland hvilka rikskansleren förde ordet. Man kunde icke ens komma öfverens om de allmänna grunderna för gränsregleringen; intressena stodo oförsonliga emot

¹⁾ K. M. till assistensråden i Pommern d. 13 jan. o. 24 mars 1649. R.reg.

²⁾ Instr. för Kleist af d. 14 febr. 1649 i Urk. u. Akt. IV, 843 ff.

³⁾ Kleists' relationer från Stockholm i U. u. A. K. M. till Joh. Oxenstjerna d. 28 april, till Lilljeström d. 9 juni 1649. R.reg.

hvarandra. Det enda Kleist kunde utverka var, att svenskarne utrymde de genom fredsslutet till Brandenburg afträdda stiftet Halberstadt och Minden. För öfrigt erhöll han genom en resolution af d. 27 juli 1649 en officiel förklaring rörande den svenska uppfattningen af gränsfrågan; enskildheterna åter hänskötos till en undersökning å ort och ställe och en derpå grundad gränstraktat ¹⁾. En dylik traktat sökte dock kurfursten envist att undslippa, och därför dels lät han Kleist kvarstanna i Stockholm under fruktlösa underhandlingar ända till jan. 1651, dels sökte han förnä de tyska ständerna i Nürnberg att taga saken i sina händer. Ständerna begärde verkligt hos Karl Gustaf, att den pommerska gränsregleringen måtte antingen afgöras i Nürnberg eller hänskjutas till vissa bland ständerna utsedde skiljedomare, men detta förslag ledde ej till något resultat ²⁾. Svenska regeringen var besluten att uppgöra saken på tu manna hand med kurfursten, hur mycket han än sökte draga sig undan.

Då kurfursten fann, att han ingenting kunde vinna vare sig genom bearbetningar i Stockholm eller genom de tyska ständernas mellankomst, så beslöt han ändtligen att foga sig i det nödvändiga och lät i mars 1650 sina kommissarier inställa sig i Stettin. De voro till antalet fem, hvaribland de förut omtalade hrr v. d. Borne och Fr. Runge. Å den svenska sidan tjänstgjorde de ofvan nämnde tre kommissarierna ³⁾, men äfven Joh. Oxenstjerna var anbefald att taga del i underhandlingen. Denna öppnades, efter några tvister rörande fullmakternas lydelse, först i maj 1650, då svenskarne för första gången i detalj framstälde sina fordringar.

¹⁾ Kleists relationer i U. n. A. Resol. i R.reg.

²⁾ K. M. till Karl Gustaf d. 20 april 1650. R.reg. Kurfes br. till sin gesant i Nürnberg d. 22 febr. s. å. U. n. A. IV, s. 884 ff.

³⁾ Efter Hempels död s. å. inträdde i hans ställe vice guvernören i Pommern Arvid Porbus.

För att rätt förstå de å ömse sidor framställda yrkanden, bör man känna följande historiska och topografiska förhållanden. Pommerns indelning i Vor- och Hinterpommern ¹⁾ var icke en naturlig indelning, beroende på Oders lopp, så att de båda hufvuddelarne motsvarade landet vester och öster om floden, utan det var en historisk indelning, som uppkommit genom ett emellan de pommerska hertigarne 1569 afslutet arfsfördrag. På grund af detta fördrag ²⁾ räknades följande vester om Oder belägna orter till Hinterpommern, nämligen ön Wollin samt städerna Stettin och Garz med områden, och till Vorpommern hörde likaledes vissa öster om Oder belägna orter, nämligen staden Greiffenhagen med område samt johanniter-komturiet Wildenbruch och staden Bahn, hvilka sistnämnda orter utgjorde den sydligaste, i Brandenburg inskjutande spetsen af Pommern. Genom fredsslutets uttryckliga föreskrift var till Sverige afträdt hela Vorpommern inom de gränser, som varit gällande under de siste hertigarnes tid, sålunda inberäknadt Greiffenhagen, Bahn och Wildenbruch, samt af Hinterpommern vester om Oder Wollin, Stettin och Garz, öster om floden Damm och Gollnow, och dessutom Oders lopp med das Frische Haff och de tre utloppsarmarne Peene, Swine och Divenow »atque *adjacente utrinque terra ab initio territorii regii usque in mare balticum, ea latitudine littoris orientalis, de qua inter regios et electorales commissarios circa exactiorem limitum et caeterorum minutiorum definitionem amicabilem convenietur*». Härmed var sålunda afgjort, att Sverige beherskade det å ömse sidor om Oder liggande landet, alltså på östra sidan ej blott Damm och Gollnow, Greiffenhagen, Bahn och Wildenbruch, utan äfven en landsträcka uteder hela Oders lopp allt intill Östersjön.

¹⁾ Äfven kallade der Wolgastische Ort och der Stettinische Ort.

²⁾ Tryckt hos Dähnert, a. st. I, 267 ff.

Deremot var det lemnadt obestämdt 1) hvilken bredd denna landsträcka skulle hafva; 2) hvar gränsläggningen i söder skulle taga sin början, och 3) om endast staden Stettin vore till Sverige afträdd eller derjämte äfven Stettins amt.

Det yrkande, som de svenska kommissarierna på regeringens befallning ¹⁾ i maj 1650 framställde, gick derpå ut, att gränsen i söder skulle taga sin början öster om Bahn och Wildenbruch, derifrån dragas vester om städerna Colbatz och Pyritz, men öster om Gollnow och Cammin, så att äfven den sistnämnda staden såsom belägen alldeles invid Oderströmmen skulle tillfalla Sverige. Detta yrkande stödde sig på en vidsträckt tolkning af uttrycken »adjacens utrinque terra» och »ab initio regii territorii». Brandenburgerne åter fäste sig hufvudsakligen vid uttrycket »littus orientale» och påstodo, att gränsläggningen måste begynna invid Oder, der det kungliga området toge sin början, och att, förutom de uttryckligen nämnda orterna öster om Oder, endast sjelfva *stranden* vore till Sverige afträdd. Man finner häraf, att fredsslutets ordalag gåfvo stöd åt båda meningarna; rikskansleren liknade dem också vid en vaxnäsa, som kunde vridas åt flere håll. Om än Sverige i sina yrkanden »mätte med tämligen långa alnar och efter mensur de conquerants» ²⁾, så lär man dock ej kunna rättvisligen påstå, att nämnda yrkanden saknade grund i fredsinstrumentet. Orsakerna dertill, att Sverige traktade efter ett större område öster om Oder, voro flere. Först och främst ville man genom ett dylikt område alldeles afstänga kurfursten från Oder, äfvensom bereda sig plats till anläggande af skansar och tillgång till de ypperliga skogarne öster om floden.

¹⁾ Meddelad genom K. M:s bref till Lilljeström af d. 1 febr. 1650. R.reg.

²⁾ v. Kleists uttryck i br. till kurf. U. u. A. IV, s. 855.

Vidare voro åtkilliga enskilda intressen inblandade i denna sak, i det att flere svenska officerare och ämbetsmän egde förläningar på det omtvistade området och ännu flere i det öfriga Hinterpommern, hvilket äfven skulle tills vidare hållas besatt. Till dessa donatarier hörde flere af de förnämsta generalerna ¹⁾ och bland civilstaten Lilljeström och Schwalenberg. Så väl af detta skäl, som derför att Lilljeström var af gammalt afvogt sinnad mot kurfursten, hade Kleist hos drottningen begärt, det han måtte uteslutas ur kommissionen, men denne med de pommerska förhållandena väl förtrogne man kunde å den svenska sidan icke umbäras.

Det vore af ringa intresse och gagn att i detalj redogöra för denna långsamma, å ömse sidor med en ovanlig seghet fullföljda underhandling. Sedan Lilljeström, som var själen i den svenska kommissionen, i aug. 1650 öfverrest till Sverige, afstannade underhandlingen för någon tid och återupplifvades först efter hans återkomst, i mars 1651. Lilljeström medförde då fullmakt att draga gränsen närmare Oder samt att utbyta staden Gollnow emot Cammin. Det sistnämnda förslaget återtogs snart, men deremot befullmäktigades kommissarierna att för öfrigt visa tillmötesgående och erhöilo på hösten 1651 upprepade befallningar att påskynda underhandlingens slut: kurfursten stode nämligen i begrepp att bilägga sin tvist med Pfalz-Neuburg och kunde derefter med sin rustade här blifva Sverige besvärlig. Vid samma tid fingo äfven de brandenburgska sändebuden kurfurstens befallning att afsluta traktaten utan att se på några byar mer eller mindre. På detta sätt kom man snart öfverens, och i nov. 1651 blef den bestända gränslinien af kommissarierna å ort och ställe afstucken. Den började vid Oder ofvanom staden Fid-

¹⁾ Såsom K. G. Wrangel, Wittenberg, Mortaigne, Douglas, G. Lejonhufvud.

dichow, sålunda vester om Bahn och Wildenbruch, hvilka derigenom kommo att utgöra en svensk enklav öster om gränsen; derifrån drogs linien i nordostlig riktning vester om Woltin och Colbatz midt igenom Friedrichswalde-skogen till en punkt strax öster om Gollnow, vidare i nordvestlig riktning öster om Stepenitz och slutligen nära utefter Oder ända intill Östersjön, så att äfven staden Cammin kom att tillhöra Sverige. Denna gränsreglering godkändes af svenska regeringen ¹⁾.

Men ännu återstod en vigtig tvistefråga att afgöra, nämligen den om Sveriges rätt att upptaga licenter i Hinterpommern, och hade svenska regeringen i afseende på gränsläggningen visat sig ganska tillmötesgående, så var hon i licentfrågan besluten att ej gifva vika. Härmed förhöll det sig på följande sätt. Vi känna af det föregående tillräckligt den stora vikt, som de nordtyska licenterna egde för Sverige, och hvilka bemödanden man å svensk sida gjort för att i freden få behålla dessa tullar. Rätten att framgent upptaga desamma blef ock såsom ett kejserligt privilegium Sverige tillerkänd redan genom den preliminära uppgörelsen af den 8 febr. 1647. Då nu denna var en enskild öfverenskommelse mellan de kejserlige och svenskarne, så hade de senare utan motsägelse deri infört uttrycket »ad littora portusque *Pomeraniæ*», hvarigenom Sverige berättigades att uppbära licenter öfver *hela* Pommern, äfven i de kurfurstliga hamnarne, samt i afseende på Mecklenburg tillagt, att licenterna från Wismar och Warnemünde tills vidare skulle användas till underhåll af garnisonerna å dessa platser. När dessa stadganden

¹⁾ K. M:s resol. rörande gränstraktaten d. 5 okt., 19 dec. 1650; K. M. till gränskommissarierna d. 31 maj, 5 juli, 23 aug., 13 sept., 11 okt., 8 nov. 1651, d. 31 jan. 1652. R.reg. Brandenburgske kommissariernas relat. i U. u. A. IV, ss. 923 ff.

sedermåra blefvo bekanta, underlåtö hvarken Brandenburgs eller Mecklenburgs ombud att deremot göra invändningar och begära den inskränknings, att licenterna endast finge upptagas »in locis coronæ Sueciæ cesis». Det uppgafs, att Salvius på detta yrkande svarat, att sådant förstodes af sig sjelft. I hvarje fall blef i fredsurkunden ingen annan ändring vidtagen, än den i Sveriges intresse gjorda, att till uttrycket »ad littora portusque Pomeraniæ» fogades »et Megapoleos». På grund häraf fordrade Sverige rätten att framgent upptaga licenter i samtliga Pommerns och Mecklenburgs hamnar. Förgäfvcs hade på vederbörandes begäran så väl de kejserliga legaterna vid fredskongressen, som kurfurstekollegiet och de i Nürnberg församlade ständerna afgifvit den förklaring, att endast de till Sverige afträdde orter vore vid nämnda uttryck åsyftade. Svenskarne höllo sig envist vid fredsslutets otvetydiga bokstafslydelse och lätö sig ej beveka hvarken af böner eller deklarationer. De ville ej skrida till någon utrymning i Pommern, förr än äfven denna fråga vore afgjord.

Det var licentfrågan, som uteslutande sysselsatte gränskommissionen i Stettin under den återstående förhandlingen, hvilken tog sin början i febr. 1652. Denna förhandling sag i begynnelsen nästan förtviflad ut, i det att Sverige ovilkorligen fordrade licenterna äfven i det kurfurstliga Pommern, kurfurstcn åter lika bestämdt vägrade att härtill samtycka. Hvad som gjorde svenskarne så omedgörlige i denna sak, var farhågan, att kurfurstcn skulle afskaffa licenterna i Hinterpommern och derigenom draga handeln dit ifrån Vorpommern. Kurfursten åter afsåg väl ej så mycket minskningen i inkomster, som faran för ett svenskt condominium äfven i det kurfurstliga Pommern. Dertill kom, att han nu hoppades kunna uppkalla mäktiga krafter till sin hjälp.

Redan 1651 hade kurfursten till Wien afskickat M. von Crockow med uppdrag att vid kejserliga hofvet verka för kurfurstens sak. Han skulle dels utverka kejsarens mellankomst i tvisten med Sverige dels förhindra, att Sverige erhöile investitur å sina tyska provinser eller inbjudning till den förestående riksdagen i Regensburg, förr än Hinterpommern vore utrymdt. Samtidigt med Crockow inträffade i Wien den svenske gesanten Björnkrou, som blifvit dit affärdad för att träffa förberedande öfverenskommelser rörande den högtidliga investituren m. m. Det kejserliga hofvet ville ej gerna stöta sig med sin nye mäktige vasall och visade sig därför tillmötesgående mot Sverige; oaktadt Crockows bearbetningar fick Sverige mottaga inbjudning till riksdagen. Investiturfrågan åter stötte på åtskilliga hinder; man kunde ej komma öfverens rörande titulatur, språk, ceremonier m. m. Väl blefvo dessa hinder undanröjda genom mellankomst af det nu mot Sverige väl bevågna spanska hofvet, och på hösten 1652 begåfvo sig Bengt Oxenstjerna och Björnkrou för att mottaga investituren till Prag, der kejsaren då vistades. Hit hade kejsaren äfven inbjudit kurfurstarne, för att utverka deras samtycke till hans sons utväljande till romersk konung, och i nov. infann sig derstädes äfven kurfursten af Brandenburg. Konungavalet var det för tillfället vigtigaste intresset för kejsaren, och därför lånade han ett villigt öra åt Fredrik Vilhelms klagomål öfver Sveriges beteende, så mycket mer som de understöddes af de öfrige kurfurstarne. Kurfursten af Brandenburg erhöil utan svårighet en kejserlig försäkring, att Sverige hvarken skulle bekomma investituren eller åtnjuta säte och stämma å riksdagen, innan det utrymt Hinterpommern. Emellertid behöfde kejsaren ej rent afvisa de svenska sändebuden, utan kom ifrån saken på det sätt, att han förklarade sig icke kunna mottaga

dem såsom kungliga ambassadörer, utan endast såsom gesanter från en tysk vasallfurste. Efter detta besked afreste svenskarne med oförrättadt ärende ¹⁾).

Långt förr än detta tilldrog sig i Prag, hade svenska regeringen beslutit att i licentfrågan föreslå kurfursten en jämkning; hon hade nämligen i juli 1652 befalt sina kommissarier att erbjuda kurfursten någon del, på sin höjd hälften, af de hinterpommerska licenterna ²⁾). Härom ville kurfursten i början ej höra talas, utan föreslog i stället, att Sverige skulle bekomma en viss lösesumma för nämnda licenter; men han besinnade sig slutligen och befullmäktigade i jan. 1653 sina kommissarier att gå in på det svenska förslaget, likväl emot vissa garantier med afseende på förvaltningen af licenterna. Om dessa särskilda villkor underhandlades på våren 1653 med sedvanlig långsamhet, oaktadt Sveriges intressen på andra håll fordrade skyndsamhet. Riksdagen i Regensburg hade nämligen under tiden sammanträdt, och det var af vikt för Sverige att å densamma ega säte och stämma. Visserligen uppsköt man riksdagens högtidliga öppnande, såsom det föregafs för att invänta afslutningen af fördraget emellan Sverige och Brandenburg och derpå kunna inrymma Sverige dess plats bland ständerna, men detta uppskof var egentligen afsedt till att betrygga konungavalet och hindra den opposition, som man väntade sig mot detsamma från Sveriges och de protestantiska ständernas sida. Man kände icke ännu den omkastning i Sveriges politik, som hade försiggått genom svenska drottningens personliga stämning och under inverkan af spanske ambassadören i Stockholm Pimentelli. Det var därför en öfverraskning för alla, då Sveriges drottning, i stället för att uppträda såsom

¹⁾ Urk. u. Akt. IV, ss. 838 ff., 890 ff. Pufendorf, Succ. XXIII, 8, 9; XXIV, 5—11. Droysen, a. st. III, 2, s. 65 ff.

²⁾ K. M. till gränskommissarierna d. 3 o. 24 juli 1652. R.reg.

väktare öfver westfaliska fredens efterlefnad ¹⁾ och ledare af det anti-habsburgska partiet i Tyskland, nu gjorde sitt inträde såsom tysk riksfurste med en skrifvelse, hvori hon förordade kejsarens son till den romerska konungavärdigheten. De protestantiska ständerna, som från Sverige väntat signalen, förstummades, och konungavalet försiggick i Augsburg utan hinder. Derpå öppnades riksdagen i Regensburg, och Sverige, som emellertid afslutat gränsfördraget med Brandenburg, intog nu utan motsägelse sin plats bland ständerna, sedan det bekommit ett kejsarligt s. k. indultum med afseende på den ännu felande investituren ²⁾. Denna blef i anledning af det förestående tronombytet i Sverige uppskjuten och försiggick i sjelfva verket icke förr än 1664.

Den 4 maj 1653 kom den långa underhandlingen i Pommern äntligen till afslutning och underskrefs den Stettinska gränsrecessen, genom hvilken gränsen emellan det svenska och det kurfurstliga Pommern med detaljerad noggrannhet fastställdes enligt förut angifna grunder. Ratifikationerna utfärdades redan samma månad. Med gränsrecessen följde flere andra statshandlingar, alla dat. d. 4 maj, nämligen ³⁾: 1) kurfurstens afträdelse-diplom med afseende på det svenska Pommern; 2) special-konvention rörande svenska kronans eventuella arfsrätt till det kurfurstliga Pommern; 3) special-konvention rörande svenska kronans expektans-rätt till vissa delar af Brandenburg, näml. Neumark, Land Sternberg,

¹⁾ Vi erinra om westfaliska fredens stadgande, att frågan om det romerska konungavalet och om en ständig valkapitulation skulle behandlas vid nästkommande riksdag. Detta borde naturligtvis ha föregått valet.

²⁾ Pufendorf, Snee. XXV, 24—27. Urk. u. Akt. VI, s. 139 ff. Droysen, a. st. III, 2, s. 70 ff. M. J. Schmidt, a. st. XI, 319 ff.

³⁾ Gränsrecessen med tillhörande handlingar finnes tryckt hos Dähmert a. st. I, ss. 95—182 och flerstädes.

samt länen Vierraden och Lökenitz, en rätt som ej var i fredsinstrumentet uttryckligen nämnd, men som derpå grundade sig ¹⁾, samt 4) special-licent-recess, hvarigenom bestämdes, att i de hinterpommerska hamnarne skulle på gemensam bekostnad underhållas licent-kamrar samt licent-tjenstemän, hvilka skulle aflägga trohetsed till bägge öfverheterna äfvensom vara underkastade redovisning inför en blandad myndighet och rättsansvar inför en blandad domstol; till deras efterrättelse skulle lända den nya, nedsatta licenttaxa, som svenska regeringen i följd af fredsslutets stadgande 1652 påbjudit för de nordtyska hamnarne ²⁾. — Efter sålunda vederbörligen uppgjorda tvister kunde svenskarne utrymma det kurfurstliga Pommern; den 6 juni 1653 aftågade den svenska besättningen ur landets hufvudort, Colberg, och landet öfverlemnades högtidligen åt de brandenburgska kommissarierna.

Det är nämnt, att äfven de mecklenburgska hamnarne genom westfaliska fredens ordalydelse voro underkastade licenterna, ett förhållande som icke ändrades derigenom, att den mecklenburgske gesanten vid fredens undertecknande inlade en särskild reservation rörande denna punkt. Det var egentligen staden Rostock, som häraf drabbades, ty denna ort var jämte Wismar den förnämsta handelsplatsen i landet. Oaktadt alla föreställningar fortforo svenskarne att utkräfvat licenter vid Warnemünde, som var Rostocks uthamn. Så till vida hade de tvifvelsutan den stränga rätten på sin sida, men deremot var det obestriddligen ett ingrepp på annans rätt, då de fortforo att hålla skansen vid Warnemünde besatt, un-

¹⁾ Instr. Pac. Osn. X, 5, jämförd med arfsfördraget emellan hertigen i Pommern och markgreffen af Brandenburg 1571, se Dähnert, a. st. I, 70 ff.

²⁾ S. å. i febr. hade generallicentförvaltaren P. Spiring Silfvercrona aflidit i London under en beskickning. Hans enka och barningo behålla licentförvaltningen ännu två år.

der förevändning att de måste hafva någon plats, der licenterna kunde upptagas. Ett tyskt riksdagsbeslut af 1654 förmådde ej aflägsna den svenska besättningen; men under det svensk-polska kriget blef skansen 1660 af kejserliga trupper intagen och den der utkräfdä tul-len upphäfd. Efter freden i Oliva började Sverige snart åter genom krigsskepp utkräfva licenterna vid Warne-münde och fortfor dermed, till dess under Karl XII:s krig licenträtten för en penningssumma bortpantades åt hertigen af Mecklenburg. Saken föranledde nya tvister och skriftväxlingar, hvilka fortgingo inemot slutet af 18:de århundradet ¹⁾.

Medan sålunda Sverige, med begagnande af sin militära öfvermakt, genomdref den för sig gynsamaste tolkning af fredsslutet, både i afseende på rättigheter och territoriella förhållanden, hade svenska regeringen med allvar arbetat på att organisera styrelsen i de ny-förvärfvade provinserna. Det visade sig nu, liksom förut vid förvärfvandet af de östra östersjöprovinserna, att svenskarne förstodo ej blott att eröfra och beherska länder, utan äfven att organisera och styra dem så, att de kunde fritt utveckla sig till högre odling och samhällsordning.

Under de tio år, som förflöto från den tid, då svenskarne öfvertogo styrelsen i Pommern, intill fredsslutet, hade detta land onekligen varit tämligen strängt och egenmäktigt styrdt, men härför kunde svenskarne med skäl skjuta skulden på de utomordentliga

¹⁾ Jfr härom Pütter, a. st. ss. 152 ff. Krabbe, Aus dem Leben Rostocks, ss. 420 ff. Pufendorf, Suec. XXII, 56.

tidsomständigheterna äfvensom på de pommerska ständernas okloka beteende. Nu skulle åter de normala förhållandena inträda. Men hvad utgjorde normen för de afträdda ländernas statsrättsliga förhållande till Sverige? Härom hade de pommerska sändebuden vid kongressen sökt i fredsurkunden införa detaljerade bestämmelser, men Sverige ville icke binda sig, utan lofvade genom fredsslutet endast att bekräfta sina nya länders lagligen eller genom häfd förvärfvade fri- och rättigheter¹⁾. För att nu utverka en dylik bekräftelse, infunno sig redan 1649 i Stockholm beskickningar från Pommerns och Bremens landständer, men de erhöilo till svar, att K. M. icke kunde definitivt utlåta sig rörande detta ämne, förr än på ort och ställe och med ledning af dervarande arkiv en undersökning skett, hvad som verkligen vore gällande lag eller icke, samt hvilka ändringar de nya förhållandena kräde²⁾. En dylik undersökning skulle oförtöfvadt företagas genom särskilda kommissioner, som K. M. ville för detta ändamål tillsätta. Drottningen hade önskat, att Karl Gustaf ville åtaga sig högsta ledningen af detta värf, men han undanbad sig. Till medlemmar af den pommerska »inrättningskommissionen» utnämndes K. G. Vrangel, sedan 1648 generalguvernör öfver Pommern, Johan Oxenstjerna (från 1652 i hans ställe Gert Rehnsköld) och Lilljeström; den bremisk-verdiska kommissionen bestod af Schering Rosenhane, den nye guvernören öfver Bremen-Verden H. K. Königsmark, Alex. Erskein samt

¹⁾ »Competens eorum libertas, bona, jura et privilegia, communia et pecularia, legitime acquisita vel longo usu obtenta». Instr. P. Osn. X, 16.

²⁾ K. M:s resol. till de pommerska landständerna d. 24 juli 1649, tryckt hos Dähmert, a. st. I, ss. 809 ff., till de bremiska ständerna d. 18 sept. s. å., tryckt hos Pratje, Die Herzogthümer Bremen und Verden, III, ss. 263 ff.

bremiske kansleren Joh. Stucke. Dessa kommissioner började 1650 sin verksamhet.

Det hade varit de pommerska ständernas oafslåtliga sträfvan att erhålla bekräftelse på 1634 års regementsförfattning, hvilken var deras eget verk och lemnade ett vidsträckt utrymme åt deras inflytande. Men härpå ville svenska regeringen ej ingå, utan lät kommissionen på landtdagen i Stettin 1650 framlägga ett utförligt förslag till en ny regeringsstadga, hvilken närmare anslöt sig till den bestående svenska interimtsordningen. Detta förslag befans dock af ständerna ej fullt öfverensstämmande med landets gamla fri- och rättigheter, och därför läto de genom den berömde pommerske juristen David Mevius utarbета och s. å. meddela kommissionen en s. k. »Delineatio der Pommerischen Landverfassung nach des Landes alten Satzungen und Gewohnheiten»¹⁾, hvilken utgjorde en sammanfattning af landets gamla privilegier och inrättningar. Till svar härpå afgaf kommissionen ett motförslag, ett s. k. »Project des Pommerischen Etats», hvarom förhandlades med ständerna på landtdagarne i Wolgast 1651 och Stettin 1652, men likaledes utan resultat²⁾. Joh. Oxenstjerna och Lilljeström, hvilka grundat den svenska interimtsordningen i Pommern, höllo naturligtvis på sitt verk, och ständerna å sin sida voro ej mindre envisa. Under sådana förhållanden blef hvarken drottningens bekräftelse å de allmänna landsprivilegierna utfärdad eller landets hyllning af dess nye suverän afgifven. Landsstyrelsen fortgick på samma sätt som förut, med de förändringar, som blefvo en följd af Pommerns delning; så behöfdes för det svenska Pommern ej mer än en hofrätt och ett

¹⁾ I mscr. i Ox. saml. Tryckt i Pistorii Amoenit. hist. jurid. IV, 935 ff.

²⁾ Gadebusch, Schwedisch-pommersche Staatskunde, I, ss. 6 ff. Åtskilliga K. M:s skrivelser till inrättningskommissionen i Pommern åren 1650—2. R.reg.

konsistorium, hvilka båda förlades till Greifswald. De pommerska assistensråden benämndes numer regeringsråd, men någon förändring i sak undergick den pommerska regeringen icke under Kristinas regering. De ständiga krigen under Karl Gustafs regering gjorde, att denne konung ej kunde uppfylla sina löften rörande pommerska styrelsens ordnande. Först 1662 tillsattes för detta ändamål en ny »Haupt-Commission», hvaribland flere infödde pomrare, och denna lyckades verkligen på landtdagen i Wolgast 1663 öfverenskomma med ständerna om en ny »regeringsform», hvilken d. 17 juli utfärdades; nu först blefvo landsprivilegierna formligen bekräftade och hyllningen afgifven ¹⁾). Nämda regeringsform ²⁾), som nära ansluter sig till den af 1634, stadgade, att Pommerns regering skulle bestå af en ståthållare såsom ordförande och fem regeringsråd, af hvilka en president eller viceguvernör såsom ståthållarens närmaste man och ställföreträdare, en kansler, slottshauptmannen i Stettin, som tillika skulle hafva inseendet öfver ekonomiväsendet, samt två andra personer. I vigtiga saker skulle regeringen äfven tillkalla landtråden, en myndighet som härmed återupplifvades. För kommissionens öfriga åtgärder och förslag redogöres närmare i den s. å. utfärdade »Haupt-Commissions-recessen». Hvad som ännu återstod att göra, fullbordades genom en ny recess, hvilken 1669 utarbetades af några svenska kommissarier i samråd med två ombud för de pommerska ständerna ³⁾). På denna grundval utarbetades och utfärdades under de följande åren allahanda specialförfattningar för kyrko-, justitie- och politi-väsendet.

¹⁾ Gadebusch, a. st. I, ss. 13 ff., 330.

²⁾ Tryckt hos Dähnert, a. st. I, s. 359 ff.

³⁾ Båda recesserna tryckta hos Dähnert, a. st. I, ss. 373 ff., 394 ff.

Vida lättare hade det sig att genomföra den nya ordningen i hertigdömena Bremen och Verden, ty då dessa länder nu voro sekulariserade och den andliga styrelsen måste utbytas emot en världslig, kunde den gamla ordningen ej längre orubbad bibehållas. På en landtdag i Bremen 1651 förenade sig kommissionen och de bremiska ständernas deputerade om en s. k. landtdagsrecess, som innehöll svenska drottningens och ständernas ömsesidiga förpligtelser, äfvensom om vissa privilegier så väl för ständerna i allmänhet som särskildt för ridderskapet ¹⁾. Privilegierna erhöles d. 16 sept. s. å. drottningens bekräftelse, och landshyllningen försiggick. I allt detta deltog dock icke staden Bremen, hvilken sedan 1641 afsöndrat sig från de öfriga ständerna med anspråk på riksomedelbarhet. Derefter ordnades regeringen i de båda hertigdömena närmare genom en utförlig instruktion af d. 20 juli 1652 ²⁾, hvars grunder tvifvelsutan blifvit af landständerna gillade. Enligt denna instruktion skulle den gemensamma regeringen för båda hertigdömena ³⁾ förestås af en guvernör och ett consilium status eller regeringsråd, bestående af fyra medlemmar, nämligen guvernören såsom ordförande, en kansler såsom vicepräses samt två andra personer, en svensk och en infödd adelsman. Derjämte upprättades ett justitiekollegium såsom andra domstolsinstansen och ett konsistorium för kyrkliga mål, det förra i stället för tvänne äldre domstolar, det senare i stället för domkapitlen i Bremen och Verden, hvilka 1650

¹⁾ Recessen af d. 30 juni 1651, tryckt hos Pratje, a. st. III, s. 269 ff., privilegierna dersammastädes ss. 295 ff. 306 ff.

²⁾ Tryckt i *Altes und Neues aus den Herzogthümern Bremen und Verden*, IV, ss. 5—98. Regeringens säte var först Bremervörde, sedermera Stade.

³⁾ Hertigdömet Verden hade genom K. resol. d. 5 febr. 1649 blifvit lagdt under samma regering som Bremen.

blifvit jämte sina gods och räntor indragna ¹⁾. På ständernas begäran ombildades justitiekollegiet 1663 till en hofrätt, i hvilken äfven vissa af ständerna utsedde personer hade säte och stämman, men för öfrigt har den under drottning Kristina införda ordningen i sina grunddrag egt bestånd allt intill senare tider.

Så väl Bremen-Verden, som Pommern erhöll af svenska regeringen den försäkran, att inga andra än »infödda patrioter» eller sådana i landet bofasta personer, som kände dess sed och rätt, skulle anställas vare sig i regeringen eller i andra befattningar ²⁾. Härigenom var den svenska nationaliteten ingalunda utestängd; före reduktionen var hon i båda landskapen talrikt representerad genom de adliga ätter, hvilka under Kristinas regering der erhallit förlänningar. Härtill hade i Pommern statsdomänerna, i Bremen-Verden mest de andliga godsen blifvit använda ³⁾.

Det var svenska regeringens afsigt efter fredsslutet att upprätta en gemensam högsta styrelse för sina tyska provinser, ett s. k. general-direktorium, som skulle ha sitt säte i Wismar och under hvilket de pommerska och bremisk-verdiska regeringarna skulle lyda. Denna plan kom, förnämligast af brist på medel, icke till utförande. Deremot inrättades redan nu den öfverappellationsdomstol för de tyska provinserna, som Sveriges krona genom fredsslutet var berättigad att stifta, ja

¹⁾ Deremot kvarstod domkapitlet i Hamburg orubbadt, liksom ock de prelaturer vid stift Cammin, öfver hvilka Sverige förfogade. Jfr v. Kobbe, *Gesch. der Herzogthümer Bremen und Verden*, s. 278.

²⁾ Brem. ständ:s privil. af 1651, § 4. Pommerska regeringsformen af 1663, tit. III. Pommerns och Sveriges innevånare ansågos ega ömsesidig indigenatsrätt på grund af Gustaf Adolfs fördrag med Pommern af 1630, § 11, jfr K. M:s resol. till de pomm. ständ. af d. 24 juli 1649, § 2.

³⁾ Ang. Pommern, se ofvan ss. 81, 336. Förläningstagarne i Bremen-Verden uppräknas hos Pratje, a. st. V, 527 ff.; bland dem må nämnas Vasaborg, Vittenberg, Vrangell, Königsmark, de la Gardie, Douglas, Lillje, Levenhaupt, Salvius, Rosenhane m. fl.

som hon måste inrätta, i fall hon ville begagna sitt privilegium de non appellando. Till dess säte bestämdes staden Wismar såsom belägen midt emellan de båda svenska hufvudbesittningarna. Den högtidliga invigningen skedde den 17 maj 1653 genom riksrådet Sch. Rosenhane och den till president utnämde Bengt Oxenstjerna, och samma dag utfärdades en preliminär tribunalsordning, hvilken dock snart ersattes af en ny och fullständig, författad af den förste vicepresidenten Mevius och stadfästad 1656. Öfvertribunalet bestod af en president, en vicepresident och 6 assessorer, hvilka senare tillsattes efter sådana grunder, att tre »presenterades» af de pommerska ständerna, tre af de bremisk-verdiska och wismarska; för hvarje ledighet presenterades två personer, bland hvilka tribunalet sjelft hade att välja endera. Presidenten och vicepresidenten aflönades af regeringen sjelf, men de öfrige tjenstemännen till hälften af de pommerska ständerna, till hälften af de bremisk-verdiska och wismarska ¹⁾. Hansestäderna Wismar och Stralsund, hvilka af gammalt hade rätt att vädja under staden Lübeck, underkastade sig i stället tribunalet i Wismar.

Efter öfvertribunalets inrättande voro, om man undantager de ännu sväfvande underhandlingarna rörande Pommerns styrelse, de nyförvärfvade provinserna organiserade, och då vid samma tid den pommerska gränsregleringen uppgjorts, kan man härmed anse det svenska väldet i Tyskland grundlagdt och befastadt. Ännu återstodo visserligen enstaka oafgjorda frågor, t. ex. om den kejserliga investituren, om staden Bremens ställ-

¹⁾ Instr. för Sch. Rosenhane och B. Oxenstjerna d. 11 sept. 1652 och K. M:s br. till desamme d. 30 mars 1653. R.reg. Balthasar, Hist. Nachricht von den Landesgerichten in Pommern, I, ss. 238 ff. Gadebusch, a. st. I, 321; II, 281 ff. Altes und Neues aus den Herz. Bremen und Verden, IV, ss. 154 ff. Tribunalsordningen särskildt tryckt.

ning, om Warnemünde-tullen — frågor af hvilka den förstnämnda snart uppgjordes, de två senare åter aldrig kommo till full klarhet —, men i hufvudsaken var nu målet vunnet, och de politiska syften voro uppnådda, hvilka legat till grund för Sveriges politik under de sistförflutna 25 åren.

Kastar man slutligen en blick tillbaka på Sveriges deltagande i de westfaliska fredsunderhandlingarna och den politik, som det derunder iakttagit, så torde man icke med fog kunna bestrida riktigheten af Rankes ord: »man skall ej kunna fränkänna svenskarne den äran, att det är de, som för alltid brutit det maktförhållande, hvilket bildat sig genom Pragerfreden och som skulle hafva förvisat protestantismen inom mycket trånga skrankor»¹⁾. Pragerfredens fullbordan hade nämligen varit liktydig med kejsarmaktens seger öfver territorialprincipen, hvilket åter, då kejsarmakten var katolicismens förkämpe och då denna religion i freden vunnit stora fördelar på protestantismens bekostnad, ofelbart skulle hafva ledt till den senares om icke undergång dock i hvarje fall tillbakagång och vanmakt. Medgifver man nu, att Tysklands framtid väsentligen berodde på protestantismen och den fria utvecklingen af dess protestantiska stater, så måste man erkänna, att det är Sverige, som genom sina segrar och underhandlingar möjliggjort Tysklands utveckling i den enda riktning, som kunde leda till målet. Vål är det sant nog, att Sverige härvid afsag mera sitt eget intresse än Tysklands fram-

¹⁾ Ranke, Zwölf Bücher Preussischer Geschichte, I, s. 228.

tid, att det genomförde en sådan ombildning af tyska rikets författning, som lemnade dess eget inflytande största utrymmet, samt att det stundom med hänsynslöshet begagnade sin öfvermakt i Tyskland för att främja sina enskilda fördelar, t. ex. vid utprässandet af de fem millionerna, i beteendet emot Brandenburg och Mecklenburg efter freden o. s. v. Men å andra sidan får man ej glömma, att Sveriges och det protestantiska Tysklands intressen voro solidariska i många stycken, t. ex. i de kyrkliga frågorna, och att Sverige i förfäktandet af dessa visade en fasthet, som förtjenar erkännande. Utan att låta missleda sig, vare sig af motpartens lockmedel eller af trosförvandternas klenmod, har Sverige vid westfaliska fredskongressen steg för steg aftvingit katolikerna de garantier, som voro nödvändiga för protestantismens framtida ställning i Tyskland. Sådana punkter, som t. ex. fastställandet af 1624 såsom normalår, de andliga områdenas öfverlåtelse för alltid, den religiösa avtonomien i riket, pariteten i alla rättstvister, protestantismens betryggande i Pfalz, Baden och Würtemberg, stiftet Osnabrück och Minden m. fl., samt dess tolererande i Schlesien — allt detta skulle visserligen hafva varit omöjligt att genomdrifva utan Sveriges upprepade segrar i fält och fasta hållning vid kongressen; och rörande flere af nämnda punkter är det tvifvelaktigt, om de, fastän beslutade, kommit till verkställighet, så vida ej Sverige med sådan orubblighet fordrat tillräckliga garantier för exekutionen, innan det utrymde sin militära ställning i Tyskland.

Genom sådana förtjenster om protestantismen i Tyskland var Sverige efter freden den sjelfskrifne beskyddaren af de protestantiska intressena och ledaren för det protestantiska partiet i detta land; och hade Sverige blifvit sin uppgift troget, hade det möjligen länge kunnat bibehålla denna ledande ställning. Men

dess tyska politik förlorade sin forna fasthet och konsekvens, sedan Axel Oxenstjerna upphört att bestämmande inverka på densamma. Redan under drottning Kristinas sista regeringsår öfvergaf Sverige af tillfälliga, personliga skäl sin ledande ställning i Tyskland. Karl Gustaf sökte visserligen godtgöra det försunnmade, men hans förvecklingar med Polen och Danmark omöjliggjorde en kraftfull politik i Tyskland. Den derpå följande förmyndarestyrelsen nedsatte genom det bremiska kriget Sveriges anseende i Tyskland, och Sveriges uppträdande efter 1672 såsom Frankrikes vapendragare mot Holland och Brandenburg var nära att beröfva Sverige alla dess tyska besittningar. Väl lyckades det Karl XI att genom sin förändrade politik efter 1681 till en del återställa Sveriges forna inflytande i Tyskland. Men under tiden och medan Sverige vanskött sina tyska intressen, hade en annan protestantisk makt af betydelse bildat sig i norra Europa, nämligen den brandenburg-preussiska staten. Denna stat, hvilken aldrig skulle hafva kunnat uppstå, om ej Sverige segrat i trettioåriga kriget, och som af Sverige blifvit ömsevis qväst och gynnad, hade småningom intagit den plats, som Sverige ej förstått att bevara, och framstod slutligen, då Sverige nedsjönk från sin stormaktsställning, såsom arftagaren till dess forna inflytande, såsom den naturlige ledaren af det protestantiska Tyskland.

Bilagor.

I

Konventionen emellan de svenske o. kejserl. legaterne d. 1te febr. 1647¹⁾.

Porro quoniam Serenissima Regina Sueciæ postulaverat, ut sibi pro locorum hoc bello occupatorum restitutione satisfaceret, pacique publicæ in Imperio restaurandæ condigne prospiceretur, ideo Cæsarea Majestas de consensu Electorum, Principum, et Statuum Imperii, cum primis Interessatorum, vigoreque præsentis transactionis concedit eidem Serenissimæ Reginæ et futuris eius hæredibus ac Successoribus Regibus Regnoque Sueciæ sequentes ditiones in perpetuum et immediatum Imperii feudum.

Primo totam Pomeraniam citeriorem, vulgo Vor-Pommern dictam, una cum Insula Rugia, iis finibus contentas, quibus sub ultimis Pomeraniæ Ducibus descriptæ fuerant. Ad hæc e Pomerania ulteriori Stetinum, Gartz,

II

Tionde artikeln af Instrumentum Pacis Osnabrugensis²⁾.

§ 1. Porro quoniam Serenissima Regina Sueciæ postulaverat, ut sibi pro locorum hoc bello occupatorum restitutione satisfaceret, pacique publicæ in Imperio restaurandæ condigne prospiceretur, ideo Cæsarea Majestas de consensu Electorum, Principum, et Statuum Imperii, cum primis interessatorum, vigoreque præsentis Transactionis concedit eidem Serenissimæ Reginæ et futuris ejus hæredibus ac successoribus Regibus Regnoque Sueciæ sequentes ditiones pleno jure in perpetuum et immediatum Imperii feudum.

§ 2. Primo totam Pomeraniam Citeriorem, vulgo Vor-Pommern dictam, una cum Insula Rugia, iis finibus contentas, quibus sub ultimis Pomeraniæ Ducibus descriptæ fuerant. Ad hæc e Pomerania Ulteriori Stettinum, Gartz,

1) Denna konvention är, så vidt vi kunnat erfara, ej hittills tryckt. Den finnes i afskrift bland W. F. H.

2) Aftryckt efter den af Stiernman och Arckenholtz 1737 vidimerade samt af Meiern 1738 tryckta afskriften af den svenska original-handlingen. Paragraferingen är icke ursprunglig.

Dam, Golnow et Insulam Wol-
lin, una cum interlabente Odera
et mari, vulgo das Frische Haff
vocato, suisque tribus Ostiis, Peine,
Swine et Divenow atque adjacente
utrinque terra ab initio territorii
Regii usque in mare Balthicum,
ea littoris Orientalis latitudine,
de qua inter Regios et Electorales
Commissarios circa exactiorem li-
mitum definitionem amicabiliter
convenietur.

Hunc Pomeraniæ Ducatum Prin-
cipatumque Rugiæ, una cum Ste-
tino, Gartz, Dam, Golnow, Wol-
lin, Odera, mari et Ostiis, omni-
busque et singulis ad ea pertinen-
tibus territoriis, præfecturis, Ur-
bibus, Castellis, Oppidis, vicis, pa-
gis, hominibus, feudis, fluminibus,
Insulis, lacubus, littoribus, portu-
bus, stationibus, vectigalibus et re-
ditibus et quibuscumque aliis Ec-
clesiasticis ac secularibus bonis,
Regia Majestas Regnumque Sueciæ
sub iis titulis, dignitatibus, præ-
eminentiiis, Immunitatibus, et præ-
rogativis, cæterisque omnibus ac
singulis Ecclesiasticis et seculari-
bus Juribus ac privilegiis, qui-
bus antecessores Pomeraniæ Du-
ces ea habuerunt, incoluerunt et
rexerunt, ab hoc die in perpetuum
pro hæreditario feudo habeat, pos-
sideat, iisque libere utatur, et in-
violabiliter fruatur.

Quicquid etiam Juris in colla-
tione Prælaturarum et Præben-
darum Capituli Camminensis ante-
hac habuerint Duces Pomeraniæ

Dam, Golnow et Insulam Wol-
lin, una cum interlabente Odera
et Mari, vulgo das frische Haff
vocato, suisque tribus ostiis Peine,
Schweine et Diewenau, atque ad-
jacente utrinque terra ab initio
territorii Regii usque in Mare
Balthicum ea latitudine litoris ori-
entalis, de qua inter Regios et
Electorales Commissarios circa
exactiorem limitum et cæterorum
minutiorum definitionem amicabi-
liter convenietur.

§ 3. Hunc Ducatum Pomeraniæ,
Rugiæque Principatum una cum
ditionibus locisque annexis, omni-
busque et singulis ad ea pertinen-
tibus territoriis, præfecturis, ur-
bibus, castellis, oppidis, vicis, pa-
gis, hominibus, feudis, fluminibus,
insulis, lacubus, litoribus, portu-
bus, stationibus, antiquis vectiga-
libus et redditibus, et quibuscun-
que aliis ecclesiasticis et seculari-
bus bonis, nec non titulis, dig-
nitatibus, præeminentiiis, immuni-
tatibus et prærogativis, ceterisque
omnibus ac singulis ecclesiasticis
et secularibus juribus ac privile-
giis, quibus antecessores Pomeraniæ
Duces ea habuerant, incoluerant
et rexerant, Regia Maje-
stas, Regnumque Sueciæ ab hoc
die in perpetuum pro hæreditario
feudo habeat, possideat, iisque
libere utatur et inviolabiliter fru-
atur.

§ 4. Quicquid etiam juris in col-
latione Prælaturarum et Præben-
darum Capituli Camminensis ante-
hac habuerint Duces Pomeraniæ

Citerioris, habeat in posterum Regia Majestas Regnumque Sueciæ perpetuo. Quicquid autem ulterioris Pomeraniæ Ducibus competierat, competat Suae Celsitudini Electorali, una cum integro Episcopatu Camminensi, eiusque territoriis, Juribus et dignitatibus.

Titulis et Insignibus Pomeraniæ tam Regia Domus, quam Brandenburgica promiscue utantur, more inter priores Pomeraniæ Duces usitato; Regia quidem perpetuo, Brandenburgica vero, quam diu ullus e linea Masculina superfuerit, absque tamen Rugiæ Principatu, omnique alia præensione in loca cessa.

Deficiente vero linea masculina Domus Brandenburgicæ, omnes præter Sueciam alii titulis et Insignibus Pomeranicis abstinebunt, atque tunc quoque ulterior Pomerania tota cum citeriori Pomerania, totoque Episcopatu et integro Capitulo Caminensi consolidata, ad solos Reges Regnumque Sueciæ perpetuo pertinebunt; spe interim Successionis et Investitura simultanea gavisuros.

Celsissimus Elector Brandenburgicus, cæterique omnes Interessati, exsolvunt Ordines, Officiales et Subditos singulorum supradictorum locorum vinculis et sacramentis, quibus huc usque sibi suisque Domibus obstricti fuerant, eosque ad homagium et obsequia Regiæ Majestati Regnoque Sueciæ præstandum remittunt; atque ita Sueciam in plena justaque eorum

Citerioris, habeat imposterum Regia Majestas Regnumque Sueciæ perpetuo, cum potestate eas extinguendi, reditusque mensæ Ducali post modernorum Canonico-rum et Capitularium decessum applicandi. Quicquid autem Ulterioris Pomeraniæ Ducibus competierat, competat Domino Electori Brandenburgico, una cum integro Episcopatu Caminensi, ejusque territoriis, juribus et dignitatibus, prout infra pluribus explicatur. Titulis et insigniis Pomeraniæ tam Regia Domus, quam Brandenburgica promiscue utantur, more inter priores Pomeraniæ Duces usitato; Regia quidem perpetuo, Brandenburgica vero, quam diu ullus e linea masculina superfuerit, absque tamen Rugiæ Principatu, omnique alia præensione ullius juris in loca Regno Sueciæ cessa.

Deficiente vero Linea Masculina Domus Brandenburgicæ omnes præter Sueciam alii titulis et insigniis Pomeranicis abstinebunt. Atque tunc quoque ulterior Pomerania tota cum citeriori Pomerania, totoque Episcopatu et integro Capitulo Caminensi, adeoque omnibus antecessorum juribus et expectantiis consolidata ad solos Reges Regnumque Sueciæ perpetuo pertinebunt, spe interim successionis et investitura simultanea gavisuros, ita ut etiam ordinibus subditisque dictorum locorum pro homagii præestatione solito more caveant.

possessione constituunt, renunci-antes omnibus in ea prætensionibus ex nunc in perpetuum; idque pro se suisque posteris peculiari diplomate confirmabunt.

Pro hac alienatione perpetua-que in Regiam Majestatem Regnum-que Sueciæ translatione, recipiat sua Celsitudo Electoralis cum suis interessatis ab Imperatore et Imperio Episcopatum Halberstadiensem et Archi-Episcopatum Magdeburgensem; illum quidem statim post conclusam et ratificatam Pacem, hunc vero immediate post moderni Administratoris Domini Augusti Saxoniae Ducis decessum, ut et reliquas partes et loca, de quibus inter Cæsareanos et Electorales Brandenburgicos Legatos actum et transactum est, omnia intelligendo conditionibus ac modis cum iam dictis Suae Celsitudinis Electoralis Legatis specialiter conventis.

Regia quoque Majestas Sueciæ restituat Suae Celsitudini Electorali, primo reliquam Pomeraniam Ulteriorem, cum omnibus appertinentibus bonis et Juribus secularibus et Ecclesiasticis, pleno jure tam quoad dominium utile quam directum; deinde Colbergam cum toto Episcopatu Camminensi, omnique Jure, quod Ulterioris Pomeraniae Duces huc usque habuerant, in collatione Prælaturarum et præbendarum Capituli Caminensis, ita tamen, ut Ordinibus et subditis in restitutis partibus Ulterioris Pomeraniae Episcopatuque Cami-

§ 5. Dominus Elector Brandenburgicus, cæterique omnes interessati exsolvunt ordines, officiales, et subditos singulorum supradictorum locorum vinculis et sacramentis, quibus hucusque sibi suisque dominibus obstricti fuerant, eosque ad homagium et obsequia Regiæ Majestati Regnoque Sueciæ more solito præstandum remittunt; atque ita Sueciam in plena justaque eorum possessione constituunt, renunciantes omnibus in ea prætensionibus, ex nunc in perpetuum; idque pro se suisque posteris peculiari diplomate hic confirmabunt.

nensi competentem eorum libertatem, bona, Jura et Privilegia, secundum tenorem literarum reversalium cum libero Evangelicæ Religionis Exercitio juxta invariata Augustanam Confessionem absque ulla perturbatione perpetim fruendo, circa homagii renovationem et præstationem omni meliori modo confirmet et conservet. Tertio omnia loca, quæ præsidiis Suedicis insessa tenentur per Marchiam Brandenburgensem; quarto, omnes Commendas, et bona ad Ordinem Equestrem Divi Johannis spectantia, quæ extra territoria Regiæ Mti Regnoque Sueciæ cessa continentur, una cum actis et regeſtis cæterisque literariis documentis, hæc loca Juraque restituenda concernentibus, quæ in Archivo et chartophylaciis Aulæ Stetinensis reperiuntur.

Secundo, Imperator de consensu totius Imperii, præcipue vero Dominus Megapolitanæ, concedit etiam Serenissimæ Reginæ ejusque hæredibus ac Successoribus Regibus, Regnoque Sueciæ in perpetuum et immediatum Imperii feudum cum Ducibus Meckelburgensibus simultanea Investitura tenendum Civitatem portumque Wismariensem, una cum Præfecturis Poël ac Newencloster (de Newencloster tamen in alia bona portui viciniore commutando, cum sua Celsitudine peculiariter conveniri poterit) in Ducatu Megapolitano sequenti modo.

§ 6. Secundo, Imperator de consensu totius Imperii concedit etiam Serenissimæ Reginæ ejusque hæredibus ac successoribus Regibus Regnoque Sueciæ in perpetuum et immediatum Imperii feudum Civitatem Portumque Wismariensem, una cum fortalio Wallfisch et Præfecturis Poël (exceptis pagis Seedorff, Weitendorff, Brandenhansen et Wangern, ad hospitale S. Spiritus in urbe Lubeca pertinentibus), et Neuencloster, omnibus juribus et appertinentiis, quibus ea Duces Megapolitani hucusque habuerant; ita ut dicta loca totusque portus cum terris

Inprimis, ut dictæ Civitatis et præfecturarum Magistratus, Officiales et subditi non modo Regiæ Maj:ti Regnoque Sueciæ, sed et Duci Megapolitano-Suerinensi, et utriusque successoribus juramento fidelitatis obstringantur.

Regiæ quidem Maj:ti Regnoque Sueciæ soli Jus competat imponendi præsidium Civitati, eiusque Præfectum constituendi cum libertate id iterum educendi, mutandi, minuendi augendive pro exigentia circumstantiarum; præsidium vero non modo Regibus Regnoque Sueciæ, sed et Ducibus Megapolitano-Suerinensibus perpetuo sacramento devinctum sit. Præfectus quoque Suae Celsitudini jureiurando promittat, se, quam diu ibi mernerit, id bona fide acturum, ne quidquam a quoquam in Regiæ Maj:tis Regniue Sueciæ, aut Suae Celsitudinis, vel unius alteriusve partis successorum, præiudicium, damnumve fiat vel admittatur, quin potius, ut Civitas portusque cum dictis Præfecturis contra quemcunque salva et illæsa servantur.

Totus Portus cum terris utriusque lateris, ab Urbe in Mare Balthicum, liberæ dispositioni Regiæ Maj:tis Regniue Sueciæ subsit, ita ut, quotiescunque contigerit, quascunque naves Suedicas singularim aut conjunctim, majori minorive numero illuc appelli, semper ibi liberum securumque receptum, ac stationem habeant, adeoque nautæ et Classiarii eo Jure libertateque per omnia in urbe

utriusque lateris ab urbe in mare Balthicum liberæ dispositioni Suae Majestatis subsit; possitque ea munimentis et præsidiis, pro libitu et exigentia circumstantiarum, suis tamen propriis sumptibus, firmare, ibique semper pro suis navibus classeeque tutum securumque receptum ac stationem habere iisque de cætero uti fruique eo jure, quod ipsi in cætera sua Imperialia feuda competit; ita tamen ut Civitati Wismariensi privilegia sua sint salva, ejusque commercia protectione favoreque Regio omni meliori modo promoveantur.

portuque et utroque latere fruantur, quo ipsos in aliis Regni Sueciæ portubus gaudere licitum est.

Et ut dicti portus securitati eo rectius consulatur, Jus esto Regibus Regnoque Sueciæ fortalitium Walfisch pro arbitrio renovandi, extendendi, contrahendi, aliterve mutandi: novumque fortalitium, si placuerit, in adverso littore extruendi, muniendi, ac firmandi: quorum utrumque cum suo præfecto præsidioque a Sola Regia Majestate Regnoque Sueciæ dependebit. Pro dictæ Urbis et fortalitorum reparatione et conservatione, redditus Operæque rusticæ dictarum præfecturarum præfecti Urbis dispositionem sequantur. In singulorum vero præsidiorum sustentationem moderna vectigalia Wismariensia et Warnæmundensia tantisper convertantur, dum Ducatus subditis cultuque ita reffloruerit, ut præsidia ipse sustinere valeat.

Pro eo vero quod Suae Celsitudini in his omnibus decedit, competat ei soli Jus Episcopatum Ratzeburgensis et Suerinensis, cum potestate extinguendi dimidiam partem Canonicatum, et ad mensam Episcopalem applicandi, exclusis aliis, qui per electionem aut postulationem Capitulorum alias assumi possent.

Hæc omnia quæ supra de Suerinensi dicta sunt, intelligantur etiam de Gustavoviensi, si alteri superstes fuerit.

Quod si Dux Meckelburgensis in prædicta non consenserit, tunc Regina et Corona Sueciæ, exclusa simultanea Investitura, singulari et perpetuo feudo ea omnia pro se ab Imperio teneat et mannteneatur.

De cætero, Civitatis Wismariensis privilegia salva maneant, ejusque Commercia terra marique mutuo Regum Sueciæ, Ducumque Megapolitanorum favore et protectione pro posse promoveantur.

Tertio Imperator de consensu totius Imperii concedit etiam vigore præsentis Transactionis Serenæ Reginæ Sueciæ, ejusque hæredibus ac Successoribus Regibus Regnoque Sueciæ, Archiepiscopatum Bremensem cum oppido et præfectura Wilshausen, eique unita Diœcesi et Capitulo Hamburgensi (salvis tamen Civitati Hamburgensi libertate, territorio, bonis, privilegiis, et Juribus suis Ecclesiasticis vel secularibus intra et extra mœnia hætenus possessis vel exercitis) ut et Episcopatum Civitatemque Verdensensem, cum omnibus et singulis ad eos pertinentibus Ecclesiasticis et secularibus bonis Juribusque terra marique in perpetuum et immediatum Imperii feudum, sub solitis Insigniis, sed titulo Ducatus, cessante interim Capitulorum eligendi et postulandi, omnique alio jure, administratione et gubernatione terrarum ad hos Ducatus pertinentium.

Civitati vero Bremensi ejusque territorio competens sua libertas,

§ 7. Tertio, Imperator de consensu totius Imperii concedit etiam vigore præsentis Transactionis Serenissimæ Reginæ, ejusque hæredibus ac successoribus Regibus, Regnoque Sueciæ Archiepiscopatum Bremensem et Episcopatum Verdensensem, cum oppido et præfectura Wilshusen, omnique jure, quod ultimis Archiepiscopis Bremensibus competierat in Capitulum et Diœcesin Hamburgensem (salvis tamen Domui Holsatiæ, ut et Civitati Capituloque Hamburgensi suis respective Juribus, Privilegiis, libertate, pactis et possessione statuque præsentis per omnia, ita ut quatuordecim illi pagi in præfecturis Holsaticis Tritoviensi et Reinbeccensi, pro moderno annuo Canone, Domino Friderico Duci Holsatiæ Gottorpiensi et illius posteris in perpetuum maneant) cum omnibus et singulis ad eos pertinentibus, ubicunque sita sunt, ecclesiasticis et secularibus bonis et juribus, quocunque nomine vocatis, terra mari-

suus status, Jura et privilegia in Ecclesiasticis et secularibus ab Imperatoribus et antecessoribus legitime acquisita, vel usu longo obtenta, relinquuntur inviolata; et si quæ ipsi hactenus cum Episcopis, Episcopatu aut Capitulis intercedunt controversiæ, eæ vel componantur amicabiliter vel Jure terminentur. Interim tamen Civitas in sua possessione non turbetur.

Quarto, ratione supradictarum omnium ditionum, feudorumque Imperator cum Imperio cooptat Serenissimam Reginam Regnique Sueciæ Successores in immediatum Imperii Statum, ita ut ad Imperii Comitiam inter alios Imperii Status Regina quoque Regesve Sueciæ sub titulo Ducis Bremensis, Verdensis et Pomeraniæ citari debeant, assignata eis sessione in Conventibus Imperialibus, ratione Ducatus Bremensis et Verdensis immediate post Marchiones Blandenburgicos, ratione vero Ducatus Pomeraniæ loco ex antiquo competenti, in scamno seculari, cum triplici voto, in Circulis autem loco moreque receptis.

que, in perpetuum et immediatum Imperii feudum; sub solitis quidem Insigniis, sed Titulo Ducatus; cessante Capitulorum cæterorumque Collegiorum Ecclesiasticorum eligendi et postulandi, omnique alio jure, administratione et gubernatione terrarum ad hos Ducatus pertinentium.

§ 8. Civitati vero Bremensi ejusque territorio et subditis præsens suus status, libertas, jura et privilegia in Ecclesiasticis et Politicis sine impetitione relinquuntur: si quæ autem ipsi cum Episcopatu seu Ducatu aut Capitulis sint, aut imposterum enascantur controversiæ, eæ vel componantur amicabiliter, vel jure terminentur, salva interim cuique parti sua, quam obtinet, possessione.

§ 9. Quarto, ratione supradictarum omnium ditionum, feudorumque Imperator cum Imperio cooptat Serenissimam Reginam Regnique Sueciæ successores in Immediatum Imperii Statum, ita ut ad Imperii Comitiam inter alios Imperii Status Regina quoque Regesque Sueciæ sub Titulo Ducis Bremensis, Verdensis et Pomeraniæ, ut et Rugiæ Principis, Dominique Wismariæ, citari debeant, assignata eis sessione in Conventibus Imperialibus in Collegio Principum scamno seculari, loco quinto; voto quidem Bremensi hoc ipso loco et ordine, Verdensi vero et Pomerano ordine antiquitus prioribus, possessoribus competenti, explicando.

Deinde concedit ei insuper in omnibus dictis feudis privilegium de non appellando; itemque Jus erigendi Academiam et Universitatem, ubi quandoque ei commodum visum fuerit; moderna etiam vectigalia ad littora portusque Pomeraniæ sed ad moderatiorem taxam reducenda.

§ 10. In Circulo autem Superioris Saxoniae proxime ante Duces Pomeraniæ Ulterioris, in Circulis Westphaliæ et Inferioris Saxoniae loco moreque receptis, ita ut inter Magdeburgensem et Bremensem Circuli Inferioris Saxoniae Directorium alternetur; salvo tamen Brunsvicensium et Lüneburgensium Condirectorii jure.

§ 11. Ad Conventus autem Deputatorum Imperii tam Regia Majestas, quam Dominus Elector suos pro more solito mittant; cum autem utrique Pomeraniæ unum tantum votum in iis competat, a Regia Majestate, communicato prius consilio cum dicto Electore, id semper feratur.

§ 12. Deinde concedit eis in omnibus et singulis dictis feudis privilegium de non appellando, sed hoc ita, ut summum aliquod Tribunal seu appellationis instantiam, commodo in Germania loco, constituent, eique idoneas præficiant personas, quæ unicuique jus et justitiam, secundum Imperii Constitutiones et cujusque loci statuta, absque ulteriori provocatione, causarumve avocatione, administrent.

E contra vero si contigerit, ipsos tanquam Duces Bremenses, Verdenses aut Pomeraniæ, vel etiam ut Principes Rugiæ, aut Dominos Wismariæ ex causa dictas ditiones concernente ab aliquo legitime conveniri, Cæsarea Majestas liberum eis relinquit, ut pro sua commoditate Forum eli-

Exsolvit denique Status et Subditos respective dictarum ditionum feudorumque omnibus vinculis et sacramentis, quibus prioribus Dominis et possessoribus huc usque obstricti fuerant, eosque ad subiectionem, obedientiam, et fidelitatem Regiæ Majestati Regnoque Sueciæ, ceu ab hoc die hæreditario suo Domino, præstandum remittit obligatque, atque ita Sueciam in plena iustaque eorum possessione constituit, verbo Imperiali promittens, se, non solum modernæ Regiæ, sed et omnibus futuris Regibus Regnoque Sueciæ, ratione dictarum ditionum securitatem præstiturum, eosque sicut cæteros Imperii Status in earum possessione quieti contra quemcunque inviolabiliter conservaturum et mantenturum; prout hæc omnia in

gant, vel in Aula Cæsarea vel Camera Imperiali, ubi actionem intentatam excipere velint. Teneantur tamen intra tres menses a die denunciatae litis sese declarare, coram quo iudicio sese sistere velint.

§ 13. Præterea concedit eidem Regiæ Majestati Sueciæ Jus erigendi Academiam vel Universitatem, ubi quandoque ei commodum visum fuerit. Ad hæc concedit eidem moderna vectigalia (vulgo *Licenten* vocata) ad litora portusque Pomeraniæ et Megapoleos, jure perpetuo, sed ad eam taxæ moderationem reducenda, ne commercia in iis locis interdicant.

§ 14. Exsolvit denique Status, Magistratus, officiales et subditos dictarum respective ditionum feudorumque omnibus vinculis et sacramentis, quibus prioribus dominis et possessoribus aut prætendentibus hucusque obstricti fuerant, eosque ad subiectionem, obedientiam et fidelitatem Regiæ Majestati Regnoque Sueciæ, ceu ab hoc die hæreditario suo domino præstandum remittit obligatque, atque ita Sueciam in plena iustaque eorum possessione constituit, verbo Imperiali promittens, se, non solum modernæ Regiæ, sed et omnibus futuris Regibus Regnoque Sueciæ, ratione dictarum ditionum, bonorum, iuriumque concessorum securitatem præstiturum, eosque sicut cæteros Imperii Status in eorum possessione quieti contra quemcun-

literis Investiturarum plenius exprimentur.

Vicissim Serma Regina, et futuri Reges Regnumque Sueciæ dicta feuda omnia et singula a Cæsarea Majestate et Imperio recognoscant, eoque nomine, quoties casus evenerit, Investiturarum renovationes decenter petant, Juramentum fidelitatis, eique annexa, sicut antecessores similesque Imperii Vasalli, præstando.

De cætero, Ordinibus et Subditis dictarum ditionum locorumque, nominatim Stralsundensibus, competentem eorum libertatem, bona, Jura et privilegia ab antecessoribus legitime acquisita, vel longo usu obtenta, cum libero Evangelicæ religionis exercitio iuxta invariata[m] Augustanam Confessionem perpetim fruendo, circa homagii renovationem et præstationem omni meliori modo confirmabunt et conservabunt.

Omnia hic supra apposita hinc inde æque sint obligatoria, ac si Instrumento Pacis essent comprehensa et inserta; prout etiam comprehendi et inseri debent, cum ad finem perducta fuerint Imperii, fæderatorumque, imprimis Galliæ, ut et domus Hasso-Cassellanæ negotia, quæque Militiæ satisfactionem concernunt.

Hæc omnia ad præscriptum modum, inter Sacræ Cæsareæ Majestatis Plenipotentiarios Legatos ex una, et S. R. Majestatis Sueciæ

que inviolabiliter conservaturum et manutenturum, atque hæc omnia peculiaribus investiturarum literis omni meliori modo confirmaturum.

§ 15. Vicissim Serenissima Regina et futuri Reges Regnumque Sueciæ dicta feuda omnia et singula a Cæsarea Majestate et Imperio recognoscant; eoque nomine, quoties casus evenerit, investiturarum renovationes decenter petant, juramentum fidelitatis eique annexa, sicut antecessores similesque Imperii Vasalli, præstando.

§ 16. De cætero Ordinibus et Subditis dictarum ditionum locorumque, nominatim Stralsundensibus, competentem eorum libertatem, bona, jura et privilegia, communia et peculiaria, legitime acquisita, vel longo usu obtenta, cum libero Evangelicæ Religionis exercitio, juxta invariata[m] Augustanam Confessionem, perpetim fruendo, circa homagii renovationem et præstationem more solito confirmabunt. Interque eos Civitatibus Anseaticis eam navigationis et commerciorum libertatem tam in exteris regnis, rebus publicis, et provinciis, quam in Imperio integram conservabunt, quam ibi ad præsens usque bellum habuerunt.

Hæc omnia ad præscriptum modum, inter Sæ Majestatis Sueciæ plenipotentiarios Legatos ex una, et Sacræ Cæsareæ Majestatis Plenipo-

plenipotentiarior Legatos ex altera parte, esse transacta, et, cum pro memoria, tum utriusque partis securitate, super iis Scripturam duplicem confectam, dieque 1⁸ Februarii A:o 1647 utrinque commutatam, ad mandatum Illustrissimæ et Excellentissimæ Legationis Cæsareæ, manu mea sigilloque proprio attestor,

Sacræ Cæsareæ Maj:tis Consiliarius, arcani Imperialis consilii et ad tractatus pacis Universalis deputatus Legationis Secretarius,

Guilielmus Schröder.

tentiarior Legatos ex altera parte, esse transacta, et, cum pro memoria, tum utriusque partis securitate, super iis scripturam duplicem confectam, dieque 1⁸ Februarii Anno 1647 utrinque commutatam, ad mandatum Illustrissimæ Legationis Suecicæ manu mea sigilloque proprio attestor,

Sacræ R: Majestati Sueciæ et Legationi eiusdem ad tractatus Pacis Universalis a secretis

Matthias Biörnklow.

Articulus secretus ¹⁾.

Cum inter cætera, quæ Serenissimæ Reginae Sueciæ, ut sibi pro locorum hoc bello tum in Imperio, tum in Terris et Regnis Imperatoris hæreditariis occupatorum restitutione satisfaceret, Pacique publicæ in Imperio restaurandæ condigne prospiceretur, præstari oportere conventa sunt, etiam hoc actum sit, ut nomine Sacræ Cæsareæ Majestatis dictæ Reginae Sexcenta Thalerorum Imperialium millia exsolverentur; ideo declarant Suae Majestatis Plenipotentarii et vigore suæ Plenipotentiae promittunt, Quadringenta Thalerorum Imperialium millia, de futuris Imperii collectis, quæ de consensu Sacri Romani Imperii Electorum, Principum et Ordinum in Comitibus Imperialibus indicentur, pro ea parte quæ Coronæ Sueciæ respectu Provinciarum, terrarum et locorum præsentis pacis tractatu cessorum exsolvenda incumbet, defalcari oportere; adeo ut in futurum dicta Corona pro dictis Provinciis, terris et locis, nullas prorsus Imperatori et Imperio collectas præstare teneatur, donec tota ista summa Quadringentorum millium Imperialium Thalerorum compensata fuerit. Si quid etiam ex antehac indictis Imperii

¹⁾ Förut tryckt. Jfr ofvan s. 214.

collectis restiterit, quod dictæ Provinciæ forte solvere tenebantur, id quoque virtute præsentis Conventionis Serenissimæ Reginæ cessum remissumque esto. Quod autem reliqua Ducenta Imperialium Thalerorum millia attinet, ea summa nomine Cæsareæ Majestatis officialibus Serenissimæ Reginæ sufficienti ad id mandato instructis Hamburgi a die Pacis conclusæ et subscriptæ intra menses tres infallibiliter et bona fide numerabitur et expendetur.

Actum Osnabrugis, die 18 Februarii Anno 1647.

M. C. de Trautmansdorff

J. Maximilianus Comes de Lamberg

Johannes Crane

Isaacus Volmar.

Innehållsförteckning.

I.

Blick på Sveriges tyska politik 1630—1636, med särskildt afseende på dess förhållande till Pommern och Brandenburg.

Gustaf II Adolfs afsigter med tyska kriget, ss. 43 ff. Förbundet och kapitulationen med Stralsund, 49. Förbundet med Pommern och dess 14:de art., 51. Sveriges ersättningsanspråk, 55. Gustaf Adolfs förslag till Sveriges och Brandenburgs förening, 58. Sveriges förhållande till Brandenburg efter konungens död, 61. Sveriges förhållande till Brandenburg efter slaget vid Nördlingen och Pragerfreden, 66. Axel Oxenstjernas underhandlingar med Kursachsen och kejsaren, 68. Brytning med Brandenburg, 71.

II.

Grundläggningen af den svenska styrelsen i Pommern.

Siste hertigens död 1637 och närmaste följderna deraf, 73. Kurfurstens försök att bemäktiga sig Pommern, 74. Sverige öfvertager styrelsen i Pommern, 76. Tvister med ständerna, 77. Den svenska styrelsens iurättning, 80. Licenterna under Spirings förvaltning, 81.

III.

Öfversigt af de underhandlingar, som föregingo westfaliska fredskongressen, och af Sveriges tyska politik 1636—1643.

Axel Oxenstjernas tyska politik, 85. Kölnerkongressen, 88. Den brandenburgska fredsunderhandlingen, 90. De lauenburgska fredsmäklarierna, 92. Förbundet mellan Sverige och Frankrike 1638 i Hamburg, 94. Grefve Kurtz och Danmarks fredsunderhandlingar, 95. Fiendtlig kombination mot Sverige 1639, 98. Separatunderhandlingar med Salvius och Banér, 100. Riksdagens i Regensburg freds-

bemödanden, 101. Hemliga underhandlingar mellan Salvius och Lützw, 103. Nytt förbund med Frankrike 1641, 105. Fredspreliminärerna i Hamburg s. å., 107. Kurfursten Georg Vilhelm †. Fredrik Vilhelms förändrade politik, 110. Stilleståndet med Brandenburg, 111. Kurfurstens beskickning till Stockholm och frieri till drottningen, 114. Danmarks och Polens fiändtliga planer, 117. Danska kriget och dess inflytande på Sveriges tyska politik, 119.

IV.

Westfaliska fredskongressens första, förberedande skede, nov. 1643 – nov. 1645.

Fredskongressen börjar sammanträda, 122. Krigshändelsernas inverkan, 123. Frågan om riksständernas admission, 124. Sveriges bemödanden att försvaga kejsarmakten. Hippolithus a Lapide. Salvii och D'Avaux' rundskrifvelser, 125. Sveriges och Frankrikes första propositioner, 129 o. 131. Ständernas admission genomdrifves, 133. De kejserliges svar på propositionerna, 135. Grefve Trautmannsdorfs ankomst till kongressen, 137. Nya instruktioner: Sveriges anspråk på Pommern, Wismar samt Bremen och Verden, 138, dess politik i de inre tyska frågorna, 142. Kongressens medlemmar: Johan Oxenstjerna och Salvius, samt förhållandet dem emellan, 143. Franska beskickningen: D'Avaux och Servien, 148. Kejserliga beskickningen: Trautmannsdorf och Volmar, 150. Ständernas ombud och partiställningen bland dem, 153. Medlarne i Münster, 156. Öfriga sändebud, 157.

V.

Westfaliska fredskongressens andra skede, från Trautmannsdorfs ankomst till hans afresa, nov. 1645 – juli 1647.

Trautmannsdorfs syften, 158. Fransmännens tvetydiga ställning och oro, 159. Misssämja mellan dem och svenskarne, 161. Trautmannsdorfs anbud till Sverige, 163. Legaternas och rikskanslerens olika meningar angående Pommern, 165. Salvii stämplingar mot Oxenstjernorna, 166. Brandenburgarnes klagomål, 168. Slut på kurfurstens frieri, 170. Han söker hjälp hos Polen och Nederländerna, 172. Underhandlingen i Münster; Spaniens och Bayerns motsatta intressen, 175. Trautmannsdorf bjuder Sverige hela Pommern, 178. Brandenburgs anbud och ersättningsanspråk, 180. Påtryckning på Sverige, 182. De tyska ständernas gravamina och öfriga tvistefrågor, 183. Uppgörelse mellan kejsaren och Frankrike, sept. 1646, 187. Fransmännens bemedling i Osnabrück, 188. Nya instruktioner från Stockholm med nedsatta anspråk, 190. Salvii besök i Münster, 193. Oxenstjerna kommer efter, men återvänder, 194. Svenska legaternas misshällighet och Oxenstjernas klagomål, 196. »Det pommerska projektet», 199. Sveriges ultimatum i den pommerska frågan, 201. Kurfurstens halsstarrighet och förhandlingar i Haag; Plettenbergs och St. Romains beskickning till honom, 202. Trautmannsdorf och D'Avaux i Osnabrück: slutförhandlingen i pommerska frågan, 204. »Punctuationen» emellan Sverige och Brandenburg, jan. 1647, 210.

Öfriga punkter i satisfaktionsfrågan, 212. Konventionen emellan Sverige och kejsaren, febr. 1647; dess hemliga artikel, 214. Svenska regeringens ändrade mening, 217. Den svenska satisfaktionsfrågans behandling och lösning, 219.

Bayerns politik och inverkan på kongressen, 221. Fördraget i Ulm och brytningen emellan kejsaren och Bayern, 222. De inre tyska tvistefrågorna och Trautmannsdorfs förlikningsförsök, 225. Autonomi-frågan, 227. Stiften Minden och Osnabrück, pfalziska frågan m. m., 228. D'Avaux' bearbetningar, 231. Drottning Kristinas brytning med Oxenstjernorna och stränga skrifvelse, 233. Svenskarnes öfvermakt vid kongressen, 235; deras tillmötesgående på våren 1647 239. Kongressen samlad i Münster; Spanien, Frankrike och de ultramontane motverka freden, 241. Penningfrågans inverkan på fredsverket, 246. Trautmannsdorfs afresa, 247.

VI.

Westfaliska fredskongressens sista skede, från Trautmannsdorfs afresa till fredens undertecknande, juli 1647—okt. 1648.

Närmaste följden af Trautmannsdorfs afresa, 247. Krigiska planer, 248. Svenskarne återvända till Osnabrück, 249. Arméns penninganspråk, 250. Bayerske kurfursten uppsäger stilleståndet, 251. Svenska arméns fara, 252. Närmande mellan Sverige och Frankrike. Spanjorernas försök att hindra detta, 254. Kejserlig instruktion, 257. Volmars resa till Osnabrück, 259. Ny svängning i kejsarens politik, 261. Konferenserna mellan svenskarne och de kejserlige återupptagas, dec. 1647, 262. Brandenburgs politik efter uppgörelsen med Sverige, dess plan att bilda ett mellanparti, 263. Fredspartiet bland ständerombuden och dess bemödanden, 267. Kejsarens nya instruktion, febr. 1648, 269. Fredspartiet bland ständerna intager en ledande ställning, 271. Nytt lif i fredsunderhandlingen, de flesta tvistefrågor afgöras, 272. Åter stockning i fredsverket: frågan om arméns penningersättning, 277. Ständerna hota med brytning, 280, hvilket förekommes genom Brandenburgs bemedling och svenskarnes eftergift, 282. Det Osnabrückiska fredsinstrumentet godkännes, 284. Förhågor för Karl Gustafs tåg till Böhmen, 285. Frankrikes förhållande till Sverige och ständerna, 287. Dess tre fordringar samt dess förhållande till Elsass afhandlas i Osnabrück mellan fransmännen och ständerna, 290. Salvii bemedling; Sveriges ställning i den elsassiska frågan, 292. Öfverenskommelsen förelägges de kejserlige i Münster, 295. De kejserliges undanflykter; de måste slutligen samtycka, 296. Bayerske kurfurstens inverkan, 299. Återstående tvistepunkter afgöras, 301. Fredens undertecknande, 303.

VII.

Westfaliska fredens ratifikation och exekution.

Fredsbudets mottagande i de särskilda länderna, 304. Svårigheter i afseende på exekutionen, 307. Sveriges bemedling i den fransk-spanska underhandlingen, 308.

Ratifikationernas utväxling, 310. Ständerna vilja taga exekutionen om hand, hindras af Karl Gustaf, 312. Upplösningen af kongressen i Münster, 314. Sveriges förhållande till Polen och Frankrike, 316. Magnus de la Gardies beskickning, 318. Exekutionstraktaten i Nürnberg öppnas; de förnämsta tvistefrågorna å densamma, 319. Preliminära öfverenskommelser, 320. Huru Sverige använde de 5 millionerna, 321. Exekutionstraktatens fortgång och afslutning å Sveriges sida, 323. Frankrike lägger hinder i vägen, 326. Exekutionsrecessen underskrifves; utrymningen och afväpningen, 327.

VIII.

Den pommerska gränsregleringen. De nyförvärfvade landskapens organisation såsom svenska biländer.

Den pommerska gränstvisten å fredskongressen, 330. Brandenburgskt kurfurstens bemödanden i Münster, 331. E. v. Kleists beskickning till Stockholm, 332. Gränskommissionen sammanträder i Stettin, 333. Sveriges fordringar och grunderna för dem, 334. Gränslinien bestämmes, 336. Frågan om licenterna i Hinterpommern, 337. Kurfurstens bearbetningar hos kejsaren, 339. Riksdagen i Regensburg och Sveriges ställning till densamma, 340. Gränsrecessen underskrifves, 341. Tvisten om Warnemünde-tullen, 342.

Svenska regeringen tillsätter kommissioner för att ordna styrelsen i de nya biländerna, 344. Förhandlingar med de pommerska ständerna härom, 345. Styrelsens organisation i Pommern, 346, i Bremen-Verden, 347. Öfvertribunalet i Wismar, 348. Slutbetraktelser rörande Sveriges politik under trettioåriga kriget och westfaliska fredskongressen, 350.

Rättelser.

- Sid. 57, rad 8 uppfir. står: för och läs: och för
 " 76, " 18 " står: deribland f. d. pommerske kansleren Schwalenberg. --
 Denna uppgift beror på en förblandning af två olika personer. Den pommerske kansleren hette Johan Kristoffer Schwalenberg, det svenska hofrådet hette Henrik Schwalenberg. De voro af samma släkt.
 " 84, rad. 12 uppfir. uppgifves beloppet af de nordtyska licenterna till 250,000 rdr årligen. Enligt 1644 års rikshnfvudbok uppgingo de nordtyska licenterna och kontributionerna tillsammans till omkring 280,000 rdr.
 " 158, rad 9 uppfir. står: annan i läs: annan

Sekreterarens svar

på Hr Odhners inträdestal.

Min Herre!

Det har alltid för Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien varit en fägnad, då hon kunnat ur de högre undervisningsverkens lärarekrets tillägna sig målsmannen för någon af de vetenskaper, som tillhöra Akademiens område. Denna fägnad grundar sig icke endast på hoppet att af honom erhålla verksamt biträde, utan jemväl på aktningen för hans maktpåliggande kall, att hos det uppvoxande släktet inplantera kärlek och vördnad för det dyrbara arvet af fädrens minnen, — grunden för fosterlandskärleken, hvilken åter är villkoret och värdet för ett folks sjelfständighet. En sådan rigtning af ungdomens sinne och studier är af så mycket större vikt i vår tid, som detta fosterländska arf börjar alltmer ringaktas af sjelfkloka, oroliga förslagsmakare, hvilka, utan blick på det förflutna, vilja omskapa allt efter egna eller dagens hugskott eller främmande mönster, — af raa materialister, som utan tanke på fäderneslandets framtid, endast se på egen och stundens vinning: — för att icke tala om sådana moderna reformvänner, som finna bekvämligast att dela jemnt hvad andra förvärfvat.

Men det är icke endast mot dessa och andra samhällsupplösande makter fosterlandskärleken bör uppna-

nas till kamp. Vårt dyrbara arf måste äfven försvaras mot afundsfulla främlingar, som orättvist och otacksamt söka förringa eller oförsynt förneka betydelsen af de uppoffringar och de hjeltebragder, genom hvilka Svenska folket och dess högsinte ledare ärofullt och afgörande deltagit i striderna för de europeiska folkens frihet.

Exempel på ett sådant förhållande kunna hemtas från en tid, som ligger oss nära; men ännu mer från en aflägsnare period, den ärofullaste i vår historia, då striden gällde icke blott politisk sjelfständighet, utan äfven tanke- och religionsfriheten.

Genom eder omsorg, att efter noggrann forskning sprida ljus öfver denna aflägsna periods tilldragelser, har ni förvärfvat rättmätiga anspråk på hvarje fosterlandsväns och hvarje sammingsälskande forskares tacksamhet. Äfven i den afhandling Ni i dag här föredragit, och hvilken Akademien hoppas att snart få göra bekant för en vidsträcktare krets, har Ni oväldigt granskat och i klarare ljus framställt länge omtvistade och icke alltid rättvist bedömda frågor i denna tids historia. Hvarje nytt bidrag af denna art skall åt Er bereda ny heder och ytterligare gifva rättvisa åt det förtroende, som kallat Er att intaga Sven Lagerbrings lärostol. Denne utmärkte forskare i fäderneslandets häfder intog med rätta vid denna Akademis nyfödelse första rummet bland hennes Arbetande Ledamöter. Det har varit Akademien kärt att åt hans efterträdare kunna erbjuda den plats Ni nu går att intaga.

DALHEMS KYRKA

I

NORRA TJUSTS HÄRAD, CALMAR LÄN.

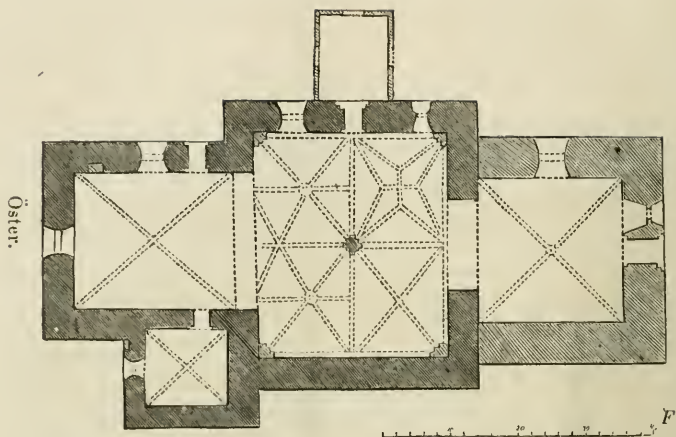
AF

BROR EMIL HILDEBRAND.

Med anledning af Kongl. Maj:ts till Kongl. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien aflåtna remiss af en från Konungens Befallningshafvande i Calmar Län och Domkapitlet i Linköping, ingången underdånig hemställan, reste Författaren på hösten 1874 till Dalhem i Tjust, för att undersöka huruvida församlingens gamla kyrka egde sådan antiqvarisk märkvärdighet, att hon borde som ett ålderdomsminnesmärke oförändrad bibehållas. Författarens, efter återkomsten, den 24 Sept. 1874 afgifna utlåtande ligger till grund för den här meddelade beskrifningen öfver nämnda kyrka. Endast i afseende på hvalfmålningarnes ålder och beskaffenhet har författaren ansett sig böra gifva framställningen större utförlighet, än som kunde vara lämplig i ett officiellt utlåtande.

Dalhems kyrka, belägen på en höjd omgifven af djupa dalar, har tre afdelningar, af olika bredd och höjd: *Koret* (åt öster), *Mellankyrkan* och den så kallade *Fagradalskyrkan*.

Planritning.

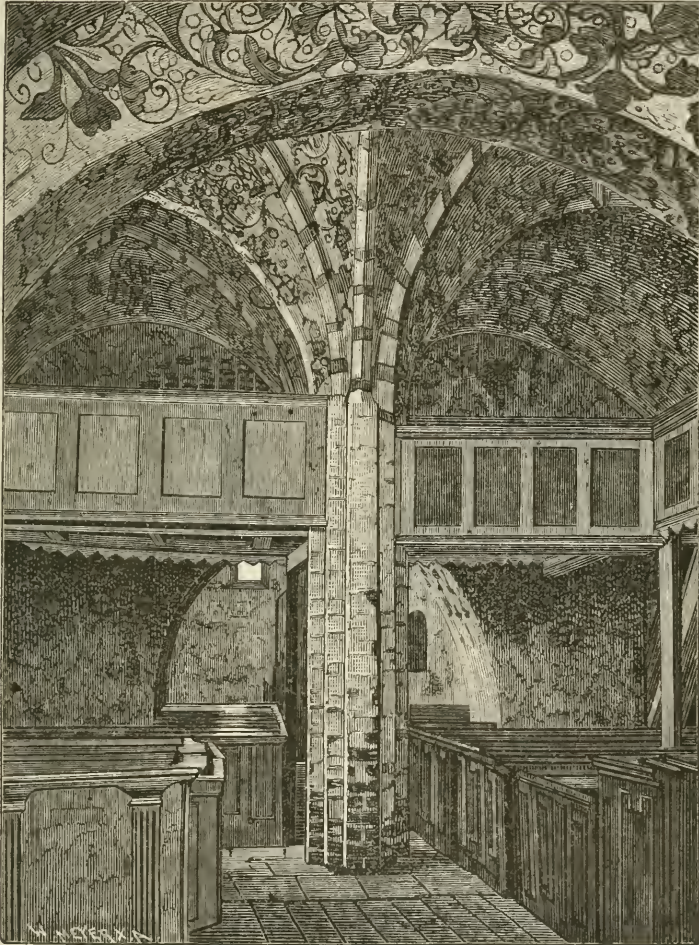
Koret

bildar en aflång fyrkant, som haller i längd, från öster till vester, omkring 25 fot, i bredd $19\frac{1}{2}$ fot, i höjd till hvalfvets midt 21 fot. Hvalfvet är ett vanligt krysshvalf med fyra bågsträngar. I södra väggen är en dörr, 2 fot fem tum bred, 5 fot 11 tum hög, hvars omfattning, murad af nyare tegel med en smyg i utkanten och en i inre kanten, tycks visa att denna ingång blifvit i senare tid upptagen. På samma sida finnes äfven ett i senare tid förstoradt fönster. På östra sidan är högt öfver altaret upptagen en nästan fyrkantig fönsteröppning, på hvars takbräde läses: *Till Testamente efter Sahl: Wälb: Hr: Capiten Samuel Olieqvist är detta fönster förärat A:o 1724*¹⁾. I sidoväggarna äro små fördjupade skap och på norra väggen en öppning in at vinden öfver sakristian. Golvvet, något litet högre än i kyrkans öfriga delar, är af trä.

¹⁾ Samuel Olieqvist, Kapten vid Nerikes och Vermlands regemente, tog afsked 1724, dog förmodligen samma år och begrofs i Dalhems kyrka, enligt Sv. Adels Åttartallor.

Mellankyrkan

eller den egentliga ursprungliga kyrkan har sin största längd i norr och söder, 33 fot, bredd från öster till vester 26 fot. Mellankyrkan har fyra hvalf af olika

Mellankyrkan, med pelaren i midten.

konstruktion, 23 fot fot höga, hvilka stödja sig på en i kyrkans midt af gammalt tegel murad pelare, fyrkantig med två smygar på hvarje hörn, 9 fot 3 tum i omkrets.

I södra väggen är en dörr, 2 fot 10 tum bred, 9 fot hög, hvars omfattning, murad af medeltidstegel, har två smygar i utkanten och en i inre kanten. På samma sida äro två fönster, ett i senare tid förstoradt, och ett litet, aflangt fyrkantigt. Golfvet är i stora mellangången närmast koret belagdt med plank, i öfriga delar med kalkstensflisor, under bänkarne med tegel. Sydöstra och nordöstra hvalfven hafva hvarterdera sex bagsträngar. Sydvestra hvalfvet har i hvarje hörn två uppgående bagsträngar, hvilka på hvar sin sida möta en af det andra hörnets strängar och derefter fortsättas i en gemensam sträng, i hvalfvets zenith bildande ett kors. Nordvestra hvalfvet har endast fyra enkla bagsträngar.

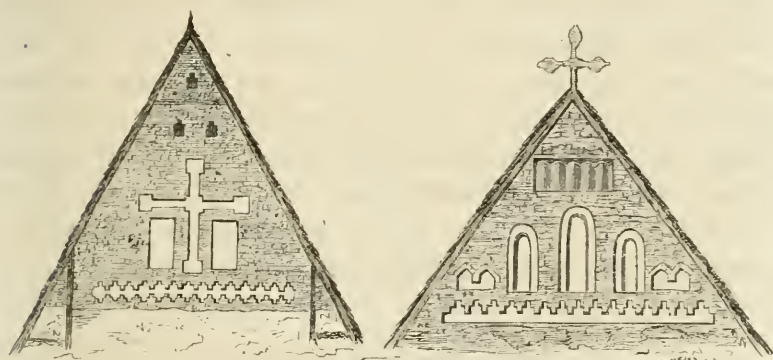
Fagradalskyrkan

eller den vestra tillbyggnaden är fyrkantig, i längd och bredd något öfver 21 fot. Den rundbagiga öppningen at mellankyrkan är 14 fot bred och har tydligen blifvit bruten genom mellankyrkans ursprungliga, af gråsten byggda, 4 fot 4 tum tjocka yttervägg. Hvalfvet, med fyra bagsträngar, är 22 fot högt. På vestra väggen är en 3 fot 3 tum bred, 10 fot 10 tum hög dörr, hvars omfattning är murad af medeltidstegel. Högt uppe på samma vägg, närmare norra sidan, är en med dylikt tegel omfattad smal öppning, genom hvilken man kan krypa till en trång, nu förfallen stentrappa, som leder upp till takresningen öfver hvalfven. På andra sidan om stora dörren sitter högt uppe ett litet rundbagigt fönster. På södra väggen är ett i senare tid upptaget eller förstoradt fönster, likt dem som finnas i koret och mellankyrkan. Golfvet i gangen betäcket af kalkstensflisor, under bänkarne af bräder eller plank.

Denna afdelning, ehuru tydligen yngre än mellankyrkan, har dock blifvit uppförd under medeltiden eller

atminstone föga senare, att döma af det i dörr- och fönsteromfattningarne använda teglet.

Kyrkans yttermurar i alla tre afdelningarne äro byggda af gråsten med kalkbruk, utan arkitektoniska prydnader, med undantag endast af gafvelröstena på mellankyrkans norra och södra ända samt Fagradalskyrkans vestra ända, hvilka äro murade af nyare tegel med fördjupade ornamenten i form af kors, aflånga fyrkanter, timnar m. m. Den intagna teckningen visar två af dessa gafvelrösten. Det tredje (på mellankyrkans södra ända) har ett kors mellan två fyrkantiga fördjupningar

Gafvelrösten.

likt det ena af de här afbildade, men nederst endast en slät linea. Dessa rösten äro, med undantag af fördjupningarne, orappade. Korets östra gafvel saknar dylik ornering; öfvert på gafvelns spets är fastspikadt ett litet simpelt kors af trä. Murarne äro ut- och invändigt hvitrappade. Hvalfkuporna, murade af gammalt tegel, hvilat omedelbart på yttermurarnes öfra kant, och torde vara med dem samtida, eller atminstone föga yngre. Kyrkans branta vattentak, något lägre öfver koret än öfver kyrkans öfriga delar, är spanklädt, med en hög och pryddig, sexkantig spira öfver midten.

På norra sidan är en af sten uppförd sakristia, med ingång från koret; på södra sidan, utanför mellankyrkans dörr, ett af trästockar timradt vapenhus.

På något afstånd från korets nordöstra hörn är uppförd en hög klockstapel af resvirke, med en fyrkantig brädklädd byggnad i midten, innehallande trappuppgång till den med en hög och fyra sma spiror försedda öfverbyggnaden, der två klockor hänga.

Invändigt äro hvalfkuporna i kyrkans tre afdelningar målade med mennisko- och djurfigurer samt träd och byggnader; hvarjemte blom- och bladsirater uppfylla alla tomrum. Bagsträngarne äro prydda med tvärgående lister. Färgerna äro rödbrunt, ljusbrunt, grätt och svart, sällan grönt. Ursprungligen hafva utan tvifvel äfven väggarne varit målade; men af dessa målningar ses endast spar på några ställen i kanten af den senare gjorda hvitrappningen. Inskrifter finnas endast i koret och i Fagradalskyrkan.

Öfver de i behåll varande målningarne har jag ansett mig böra meddela fullständig beskrifning.

Målningarne i koret.

Korhvalfvvet har fyra hvalfkupor.

1. *Östra hvalfkupan* har blifvit hvitrappad, förmodligen då fönstret år 1724 upptogs öfver altaret. Vid denna tid, eller något senare, har man kring fönstret malat blätt draperi med gult bräm, uppfäst i omknutna veck eller öglor med långa, uppslängda gula snören slutande i tofsar, — en i hög grad vidrig dekoration, hvilken på 1700-talet blifvit i många kyrkor anbragdt.

2. *Södra hvalfkupan* har målningar i två afdelningar.

I *öfra afdelningen* ses S:t Marcus och vid hans fot ett vanskapligt djur, som skall föreställa hans lejon.

Vid sidan en engel med en talares atbörd och en tornbyggnad. — Jungfru Maria med gloria sittande med barnet på knät; vid sidan en tillbedjande qvinna äfven med gloria (Elisabeth); bak om star en man med gloria (Josef) och längre af sidan en man, med fjädrar i mössan, bärande i ena handen en gafva i ett kärl, som liknar ett viaticum, i den andra en bok.

I nedra afdelningen: a) S:t Thomas stående, med bok i handen, framför en mur. — b) S:t Jacobus hållande ett spjut eller rättare ett korsgevär i handen vid sidan af en byggnad. — c) Tomrum för ett i senare tid upphugget eller åtminstone förstöradt fönster. — d) Ett helgon stående mellan två vanskapliga träd, figuren till en del utplanad genom rappningen kring fönstret. — e) En man, med fjäder i hatten, stående mellan två träd bak om ett hjul, på hvilket han håller sin hand; vid sidan en figur, som sjunker med hjulet, — en under medeltiden icke sällan förekommande symbol af lyckans växlingar.

Öfver denna nedra afdelning löper en inskriftsrad mellan två svarta ränder. Inskrifterna äro tecknade med blandade små och stora latinska bokstäfver. Öfver a) läses: **Sanctvs Thomas apostolvs.** Öfver b) **Sanctvs Jacobvs.** Öfver c) (fönstret): **Anno domini 1505 Then 25 Majj.** Öfver en del af d) och hela e) (mannen med hjulet): **Regno Regnavi jam svb axe vehor, så går lyck[an] af.**

3. *Vestra hvalfkupan.* Öfver triumfbagen: S:t Lucas med mössa, utan gloria, sittande bak om ett bord, på hvilket star ett bläckhorn och ett större kärl; vid sidan evangelistens oxe och byggnader. Inom en liten ram vid sidan ses Kristus på korset. Utan inskrift.

4. *Norra hvalfkupan* har två afdelningar.

I öfra afdelningen: S:t Johannes sitter nedhukad, med bart hår, utan gloria. Vid ena sidan hans örn med uppslagna vingar; vid den andra ett oskapligt träd.

Ofvanför ses Kristus i skyn, med gloria, mantel och utbredda armar. Vid hvardera sidan af Frälsarens hufvud en flygande ängel. Vid sidan af denna grupp står Petrus med nyckeln i hand.

I nedra afdelningen: a) S:t Petrus med gloria, nyckel och bok i händerna. — b) S:t Paulus med gloria och svärd; vid ena sidan ett träd, vid den andra en half figur, med mössa och skägg, hållande i handen en otydlig pjäs liknande en sporre. — c) S:t Olof med gloria och yxa. — d) S:t Kristofer med gloria, i ena handen en trädstam, i den andra en bok (men utan Kristusbarnet på axeln). — e) S:t Bartholomæus med gloria och i handen en stor knif.

Öfver denna nedra afdelning läses på en smal ram mellan 2 svarta ränder: Öfver a) **Sanctvs Petrvs.** — Öfver b) med dälige grekiska bokstäfver: *ἄγιος ὁ Παῦλος ἀποστόλος.* (*ἄγιος ὁ παῦλος ἀποστόλος*). Öfver c): **Sanctvs Olavs Rex Normannorvm.** Öfver d): **Sanctvs christophervs.** Öfver e): **Sanctvs bartholomeus bleff flädder i jndia för gvdz ordh skvll.**

Längre ned på väggen ses en qvarlefva af den öfverkalkade målningen, ett manligt och ett qvinligt hufvud, båda krönta med öppna bladkronor, och mellan dem ett hus.

Utan tvifvel har i den östra hvalfkupan, innan den genom fönsterupptagningen skadades och öfverkalkades, funnits bilden af den fjerde evangelisten (Matheus).

Målningarne i mellankyrkan.

1. *Sydöstra hvalfvet* har sex fält, i hvilka ses:

1. En kung med krona och rödbrun mantel. —
2. En häst och öfver honom en dufva. — 3. En kung i krona och ljus mantel och på sidorna af honom en kamel, en dromedar samt en gås eller svan. — 4. och 5. Blott blom- och bladsirater. — 6. En man stående bak om ett bord. ,

2. *Nordöstra hvalfvet* har äfven sex fält, i hvilka äro målade endast blommor och bladsirater. Hvardera af dessa båda hvalf har dessutom ett mindre fält öfver triumfbågen. I hvardera fältet ses en gaende man, som bär krona på hufvudet och i handen ett svärd med kort, rak parerstång.

3. *Sydvestra hvalfvet* har åtta olikformiga fält, alla målade. 1. (mot öster) Bladrankor. — 2. D:o. — 3. En man, med bart hufvud och långt skägg, hållande ett svärd och en glob. 4. En man, med hög mössa, hållande en glob. — 5. En man, med kalt hufvud, hållande i

ena handen en kort käpp eller gissel, i den andra en liten otydlig, bågformig pjäs; vid sidan en hund. — 6. En man, med bart hufvud och skägg, hållande i handen något, som i nedra ändan tycks likna en benlägg. — 7. En man med grått hår och skägg. — 8. En qvinna, i trång, hopsnörpt klädning, hållande ett treblad.

4. *Nordvestra hvalfvet* har endast fyra fält, målade med blommor och bladsirater.

På väggen mot vester (mot Fagradalskyrkan) är midtför hvardera hvalfvet en murning med gammalt tegel i form af öfra delen af en stor igensatt, spetsbågig dörr. (På motsatta sidan af väggen, in åt Fagradalskyrkan, finnes icke spår af en dylik murning). Så väl på dessa tegelmurar som på mellankyrkans sidomurar ses spår af målningar, på tegelmurarne hufvuden af manliga och qvinliga figurer, på sidoväggarne af blom- och bladsirater, — allt af samma slags arbete som de bibehållna målningarne.

Målningarne i Fagradalskyrkan.

Denna tillbyggnad har blott ett hvalf med fyra fält, alla malade.

1. *Östra hvalfkupan*. Isaks offring. Ängeln sträcker handen mot Abrahams svärd. Vid sidorna bladrankor och ett vanskapligt träd. Äfven på väggen, längre ned, ses bladrankor.

2. *Södra hvalfkupan*. Maria sittande med barnet på knät framför ett hus, på hvars gävel ses en stor stjärna. Tre män, den ene med gloria, frambärande skänker; den ene tycks vidröra den korstecknade globen, som barnet håller på sin hand. Längre tillbaka ses staden. Omkring denna taffla bladrankor. Längre ned två män med fjäder i hatten, vida byxor och ärmar.

3. *Vestra hvalfkupan.* Yttersta domen. Kristus sitter med utbredda armar. I luften svärfvar ett svärd, med böjd parerstång och med spetsen vänd mot Frälsarens hals (ett dylikt svärd vid andra sidan är nästan fullkomligt utplanadt). Vid sidorna fyra basunande änglar. Längre ned, till höger de saliga, förda af två änglar; till venster de osaliga, drifna mot Leviatans gap af tre behornade djeflar, den ene bärande en gaffel. Ännu längre ned, på väggen, bladrankor och en man, i hatt med fjäder och kappa, ridande genom en port, helsad af en vid sidan stående qvinna, hvilken han sjelf helsar med handen.

4. *Norra hvalfkupan.* Öfra delen af Gud Fader, som håller en glob i ena handen, utsträckande den andra, välsignande. Der nedanför en tafla, som, omsluten på sidorna af svarta streckar föreställande en ram, innehåller två ynglingar och fem unga qvinnor af olika storlek, alla knäböjande. Öfver dem en inskrift med samma stil som i koret mellan två svarta ränder: **HÄR ligger domini: Lavrentij barn: begrafne: gvdh vpvecke them til**

glädij. Namnet »Laurentii» har af skrifvaren blifvit uteglömdt eller icke fått rum, och har därför tecknats öfver raden.

Längre ned ses till höger två män bärande hvar sin säck; den främste tömmer säden ur säcken i ett rundt kar. Efter den siste går en man, som håller under säcken (förmodligen Josefs bröder). Längre till venster ses en man med handen smekande en kvinna; båda stickas med dolk af två mindre personer. Under bågvalfven bladsirater.

Målningarne röja stor brist i afseende på så väl smak och ideer som det konstnärliga utförandet. Meniskor och djur äro i allmänhet illa tecknade; träden likna ett slags kottar. Någon genomgående plan i framställningarne finnes icke, med undantag deraf att de fyra evangelisterne fått intaga plats i hvar sin af korets fyra hvalfkupor. Äfven bladornamenterna, ehuru bättre än figurerna, äro mindre smakfulla än man är van att se på våra äldre kyrkmålningar från medeltiden. Det hela erinrar dock så fullkomligt om denna tids smak i afseende på kyrklig dekoration, att man icke kan tvifla att hvad man här ser till största delen ursprungligen tillkommit före slutet af denna tid. Det är icke heller antagligt, att man efter reformationen skulle i kyrkans kor hafva målat helgonfigurer (S:t Olof, Kristofer m. fl. icke namngifna) eller en sådan verldslig allegorisk figur som mannen med lyekohjulet. Äfven teckningarne i kyrkans vestra afdelning af yttersta domen och djefflar, utrustade med horn och gaffel, drifvande de osaliga i Leviatans gap, samt de rent verldsliga framställningarne af riddaren, som helsas af en kvinna, mannen, som smeker en kvinna, påminna uppenbart om medeltidens smak och sed att till den aflägsnaste delen af helgedomen förvisa teckningar af denna art.

Men på andra sidan vitna en del af de världsliga personernas kostymer om bekantskap med den s. k. Burgundiska dräktens vida ärmor och benkläder, och tyda således på en senare tid. Det synes därför troligt, att målningarne, ursprungligen utförda under medeltiden, sannolikt i början af 1500-talet, efter hand blifvit skadade, kanske delvis utplånade, och därför i en senare tid, antagligen i början af 1600-talet, blifvit restaureerade, med afvikelser i enskilda delar beroende af den nyare tidens smak. En sådan pietet, att bibehålla och uppfryska bilder erinrande om katolska lärosatser, kan icke väcka förundran, då likartade målningar i åtskilliga kyrkor inom vårt land blifvit ända till vår tid bevarade. Man har icke allestädes varit lika protestantiskt skrupulös som i en församling inom Östergötland, der man, enligt en anteckning från år 1679, hvitmenade kyrkans väggar, »efter ther var aldeles helvetet afmalat medh många ledha pukar» (djefflar),¹⁾ och på många andra ställen, der under hvitrappningen gömmes manget kyrkligt konstarbete, som kunnat förtjena att bevaras. Äfven inskrifterna på korets väggar synas hafva vid en sådan senare restauration blifvit förnyade, emedan bokstafsformerna snarare tillhöra 1600-, än 1500-talet. Språket och innehållet tyda deremot på den äldre tiden, då man kunde till allmänhetens uppbyggelse anföra legenden om S:t Bartholomæus, »som blef fladder i India för Gudz ordh skull», och reflexionen om lyckans vexling (så går lyckan af) för konungsmannen, som följer hennes svängande hjul. Upplysningen om S:t Olofs hemland (Rex Normannorum), äfvensom bemödandet att visa sin klassiska lärdom genom den grekiska skriften öfver

¹⁾ Se L. F. Rääfs Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland, 4:de delen, pag. 186. Församlingens namn är Svinhult.

S:t Pauli bild, torde deremot få anses som nya tillägg vid restaurationen.

Den på väggen i Fagradalskyrkan inom en särskild ram målade familjgruppen, framställande »Herr Laurentii der begrafna barn», har uppenbart tillkommit vid restaurationstiden, hvilket styrkes äfven deraf att öfverskriften är tecknad med samma slags bokstäfver som förekomma i korets inskrifter. Titeln »Dominus» antyder att Laurentius varit prest och således, da han hade erkända barn, måste hafva lefvat efter reformationens införande. En Laurentius Nicolai, Kyrkoherde i Dalhem, underskref Upsala mötes beslut 1593, blef 1613 Prost öfver norra Tjüsts kontrakt och dog 1622 ¹⁾. Måhända har denne Kyrkoherde, som tycks hafva varit en framstående praktisk man, latit verkställa kyrkomahingarnes restauration och dervid begagnat tillfället att på väggen i kyrkans vestra afdelning låta anbringa minnes-taflan öfver sina aflidna barn. Men man kan icke antaga att han, som sjelf deltagit i den kraftiga protesten mot katolska bekännelsen, skulle hafva latit dekorera sin församlings kyrka med katolska helgonbilder eller verldsliga allegoriska figurer, om de icke redan förut hade varit der målade.

Den i koret belintliga dateringen »Anno Domini 1505 then 25 Majj» skulle möjligtvis kunna anses angifva tiden när kyrkan ursprungligen blifvit malad, om artalet vore fullt säkert. Bade af mig och af en artist, som förut lemnat nagra teckningar ur denna kyrka, har det icke kunnat läsas annorlunda än 1505. Men den första femmans öfra streck är langt uppdraget uppat, till följd hvaraf siffran skulle kunna anses vara 6, om man fick antaga att dess nedra del blifvit ändrad genom affjäll-

¹⁾ Enligt Linköpings stifts Herdaminne af Joh. Is. Håhl, 2:dra del, pag. 284

ning i rappningens yta. Vore året 1605, så torde dermed tiden för målningarnes restauration vara angifven.

Bland kyrkans inventarier och lösa prydnader torde följande förtjena att omnämnas.

Altartaflan består af sex olika stora oljemålade taf-
lor, deraf två på trä, framställande scener ur Frälsarens
historia: Nattvardens stiftelse, kampen i örtagården,
hudflängningen, korsfästelsen, nedtagningen (liket bäres
bort i ett lakan), uppståndelsen, alla af ringa konstvärde,
hvar för sig omfattad af en simpel träram. Taflorna
äro satta omkring det i östra gäfveln upptagna fönstret.
Ofvanför den öfversta taflan läses: *Till Guds namns
ähra och Dalhems kyrckia till prydnad är denna Altar-
tafla i Testamente efter Rijtm: af Östgiöta Caval. och
Tiust Comp. Wälb. Hr. Jean de Bergh af des Enkie fru
Wälb. F. Christina Elisabet Olieqvist Uprettat och förärat
Anno 1724* ¹).

Predikstolen, med simpla målningar och snideri, står
i mellankyrkans sydöstra hörn. På en platta å dörren
läses: *L: P: W: P: D: ANNO: 1656.*

En hög, *dopfun*t, med rund skål och fot af slipad
porös granit med stora insprängda qvartsklumpar, står
utsatt i vapenhuset.

På trädörren mellan vapenhuset och mellankyrkan
äro här och der inristade en mängd bomärken samt år-
talet 1882 (1482). På denna dörr hänga två normal-
mått af jern, det ena den nu varande Svenska alnen
med dera inslagna året 1737 under en krona och
bokstäfverna *EF*, det andra, kortare, med hak i kanten
och inslagen skrift 1737. *EF. 1 Kanna* på ena sidan,
och på den andra: 1737. *EF. 1 Kappe* ¹/₂ *K.*

¹) Fru Christina Elisabet de Berg var syster till den här ofvan
nämnde Kapten Samuel Olieqvist.

I kyrkans kista i sakristian förvaras, bland annat, en *kalk* af förgylt silfver, som utan tvifvel blifvit skänkt af Riksföreståndaren Sten Sture den äldre och hans gemål Ingeborg Tott. På den sexlobiga foten är en Kristusbild fästad på ett inristadt kors. På de öfriga facetterna äro inristade: S:t Catharina med krona, svärd i hand och vid sidan ett hjul; Johannes Döparen och vid hans sida Lammet med korsfanan; S:t Olof med krona samt i händerna yxa och glob; vidare två vapensköldar innehållande den ena Sten Stures tre sjöblad, den andra Tottsläktens fyrdelade sköld, bada med hjälm och löfverk. På midten af skaftet äro sex facetter mellan framstående sidopelare med höga spiror. I hvarje facett en upphöjd bild af S:t Michael med draken under en bage prydd med liljor. Skalen är stor, således efter reformationen pasatt i stället för den ursprungliga. Till denna kalk hör en *paten* af förgylt silfver med Veronicas duk inristad i midten inom en ring, på hvilken ses bokstafsliknande streckar utan betydelse; på brädden ett bågarmadt kors inom en ring.

En annan mindre *kalk* af förgylt silfver med serafshufvud, liljeformiga sirater m. m., vackert arbete från 1500-talet. Dertill hör en *paten* med vanligt kors på brädden.

I koret hänga på norra väggen två prydliga *epitafier* med vapensköldar. Det ena är uppsatt till minne af »*Förordnade Landshöfding öfver Narffuen Vålborne Hr. Arendt Möller till Lilienhagen, född i Riga d. 5 Nov. 1621, död på Uthala gård d. 25 April 1692.*» Skölden är delad, i öfra fältet ett lejon springande at höger, i nedra fältet tre fiskar i rad. Det andra epitafiet tillhör »*Öfversten af Uplands Infanteri Regte Hr. Johan Braun Herre till Tillinge, född i Göteborg d. 29 Januari 1659, blef blesserad i slaget vid Helsingborg d. 28 Febr. 1710; död dherutaf d. 5 Martii samma år.*» Skölden är fyr-

delad, i första fältet en hund gående åt höger, i 2:dra och 4:de fältet tinnade dubbla rader, i 3:dje fältet tre sparrar.

I den höga klockstapeln hänga två *ringklockor*, den större gjuten i Norrköping af And. Billsten år 1789, »*adå Gustaf d. III slogs med Russ och Dansk*», sirad med stående bilder: Kristus med gloria och verldsgloben, Evangelisten Johannes med örnen, Petrus med nyckeln, Marcus med lejonet och S:t Botvid med en fisk. Den mindre klockan är helt ny.

I en bod på kyrkogården förvaras två *bilder* af trä, den ena Jungfru Maria med barnet, den andra S:ta Anna, icke illa arbetade, men mycket stympade.

Kyrkogården omgifves af en lag mur, i hvilken på ett ställe finnas ett par sma fyrkantiga af tegel murade nicher, nu förfallna. Den ena kyrkogårdsporten har en af sten murad öfverbyggnad med nicher i muren vid sidan af genomgangen.

Det förtjenar anmärkas, att i dalen nedanför kyrkogården finnes en mycket djup källa med godt vatten, kallad »*S:t Karins källa*», ur hvilken år 1864 upptogos diverse mynt, mest af koppar, från Konung Johan III:s till och med Oscar d. I:s tid, samt en fingerborg. Förr har man sett kryckor upphängda i träden omkring källan. Det namn denna offerkälla bär antyder måhända att S:ta Catharina varit den närbelägna kyrkans skyddshelgon.

Så väl i pastorsarkivet på stället som i Domkapitlets arkiv och elementarläroverkets bibliotek i Linköping har jag förgäfvets sökt upplysning om kyrkans alder och de förändringar hon undergått. Enligt en af Biskop O. Rhyzelius egenhändigt gjord anteckning i en af kyrkans böcker, har der funnits en beskrifning »om kyr-

kans ålder och öden;» men denna har gått förlorad. Den beskrifning, som enligt Kongl. förordningen af d. 17 April 1828 bordt i tre exemplar afgifvas, att förvaras i kyrkan, i Domkapitlets arkiv och hos K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien, har sannolikt aldrig blifvit uppsatt. Den finnes atminstone icke på något af de anförda ställena.

Att kyrkan är gammal, visar sig tydligt för en hvar. Men utan tvifvel ligger mycken öfverdrift i påståendet inom orten, att den skulle vara en af de äldsta i riket.

I en Linköpings stifts Matrikel uppgifves att koret skulle vara senare byggt än mellankyrkan. Detta anser jag icke troligt. Murarne förete icke någon olikhet. Det är icke antagligt, att mellankyrkan ursprungligen saknat kor. I sådant fall skulle altaret, som alltid hade sin plats åt öster, stått midt på långväggen, hvilket skulle varit både ovanligt och olämpligt, och icke heller är sannolikt. Skiljeväggen mellan koret och mellankyrkan är icke mer än 2 fot 5 tum tjock, synes icke heller vara murad af gråsten, och kan således icke antagas vara lemning af en ursprunglig yttervägg, som blifvit genombruten när koret skulle tillbyggas. Hvalfvet öfver koret har samma konstruktion som ena hvalfvet i mellankyrkan och hvalfvet i Fagradalskyrkan. Det är således sannolikt att koret och kyrkan blifvit på en gång byggda.

Deremot kan icke betviflas att den så kallade Fagradalskyrkan är en senare tillbyggnad utanför den ursprungliga kyrkans vestra vägg, hvars genombrutna gråstensmur är 4 fot 4 tum tjock. Men denna tillbyggnad har, enligt hvad här ofvan blifvit anmärkt, utan tvifvel skett redan under medeltiden. Anledningen, hvarför denna tillbyggnad kallas Fagradalskyrkan, uppgifves vara att en gård eller by Fagradal belägen i Kinds härad i

Östergötland, blifvit förlagd till Dalhems socken, då dessa nya sockenbor vid deras kyrkobesök fått plats i tillbyggnaden.

Mellertid kan jag hvarken med afseende på aldern eller byggnadssättet eller hvalfmålningarne anse Dalhems kyrka äga så stor märkvärdighet, att den skulle förtjena bevaras som ett antiqvariskt minnesmärke. Om kyrkan skulle bibehållas i sitt nuvarande skick, erfordrades betydliga anslag för att till en början istandsätta och sedan framgent underhålla det spånklädda vattentaket och dess spira, hvilka för närvarande äro bristfälliga, särskildt i följd af en år 1873 inträffad eldsvada, hvarefter den skadade delen af taket belades endast med bräder. Äfven hvalfven hafva på ett par ställen börjat brista och skulle tarvva reparation. Skulle kyrkan bibehållas, sedan en ny blifvit byggd, kan den gamlas istandsättande och framtida underhåll icke läggas församlingen, utan måste öfvertagas af staten, hvilket skulle föranleda betydlig kostnad, oberäknad inköpssumman. Lemnas åter kyrkan att qvarstå som ruin, skola vattentaket och derefter hvalfven med deras målningar snart förstöras, och slutligen icke annat återstå än de jemförelsevis föga märkvärdiga yttermurarne.

Dalhems kyrka är och har länge varit otillräcklig att rymma den, som äro berättigade att der samlas till gudstjenst. Redan den 1 Maj 1780 beslöt församlingen, på förslag af då varande egaren till socknens största egendom Tillinge, Ryttnästaren Friherre Sven Johan Duvall (farfader till nu varande egarinnan), att samla medel till ny kyrkobyggnad, hvarmed sedan fortfarits, så att en byggnadskassa finnes af ungefär 30,000 kronor. Genom Konungens Befallningshafvandes utslag d. 12 Januari 1866, stadfästadt af Kongl. Kammar Collegium den 15 Oktober samma år, har församlingen blifvit ålagd att bygga ny kyrka.

Fragan gäller nu endast, huruvida den nya kyrkan skall byggas der den gamla star, med begagnande af de i denna befintliga materialier, eller om den skall uppföras på annat ställe. Det första alternativet blef vid kyrkostämman den 29 December 1873 församlingens enhälliga beslut, sedan egariinnan af Tillinge Friherrinnan Rosenmüller, född Duvall, och hennes arrendator Notarien Carlsvärd, hvilka varit af motsatt åsigt, nedlagt sina röster.

Vid detta Kongl. Maj:ts nadiga pröfning underställda beslut hafva Konungens Befallningshafvande och stiftets Domkapitel, i ämnet hörda, icke haft annan anmärkning att anföra, än en hemställan, om icke undersökning borde göras, huruvida den nu varande kyrkan eger sådan antiqvarisk märkvärdighet att hon borde som ett alderdoms minnesmärke oförändrad bibehållas.

Församlingens i nämnda beslut uttalade önskan har så mycket mera skäl för sig, som en lämpligare och vackrare plats för kyrkan näppeligen torde kunna uppsökas, och det dessutom skulle medföra betydlig olägenhet, om den nya kyrkan förlades på längre afstånd från prestgården och socknens öfriga i nu varande kyrkans granskap uppförda byggnader.

Den enda betänklighet, som mot bibehållande af den nu varande platsen skulle kunna anföras, att kyrkogården synes vara otillräcklig, har redan blifvit undanröjd, emedan för några år sedan ändamålsenlig jord till kyrkogårdens utvidgande blifvit från pastorsbostället exproprierad.

Med bifall till författarens hemställan, beslöt Kongl. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademien uppdraga at Akademiens ritare och fotograf Hr C. F. Lindberg att resa ned till Dalhem, för att taga fotografiska afbildningar af så väl kyrkans yttre från alla sidor,

jemte klockstapeln, som ock af hvalfvens konstruktion samt de vigtigaste malningarne äfvensom prof af der varande blom- och bladornamenter. Den 6 November 1874 lemnade Kongl. Maj:t, i öfverensstämmelse med Akademiens underdåniga förslag, bifall till församlingens önskan att bygga den nya kyrkan på den gamlas grund, med föreskrift att rifningen icke finge börjas förr än Akademien fatt tillfälle lata besörja nämnda afbildningar, samt att, i händelse vid nedbrytningen uti murarne eller annorstädes skulle träffas inlagda runstenar eller andra fornsaker, dessa borde omsorgsfullt tillvaratagas att på tjenligt sätt åt framtiden bevaras, samt underrättelse om sådana fynd Akademien meddelas. De beslutade afbildningarne verkställdes under sommaren 1875 och förvaras i K. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademiens arkiv.

Förslag till Inskrifter och Minnespenningar,

*hvilka KONGL. Vitterhets Historie och Antiquitets Akademien uppgifvit
eller granskat och gillat åren 1866—1874.*

Inskrifter.

1866.

N:o 1.

På en minnesvård af sten, upprest af Brukspatron, Ridd. Rob.
N. G. Montgomery Cederhjelm på hans egendom Lindholmen i Up-
land.

Till minne
af
GUTAF ERIKSSON
WASA
född
på Lindholmen
den 12 Maj 1496
restes värden
den 14 Maj 1866.

1867.

N:o 1.

På en taffla i ett skolhus på den bergsmanstomt vid Långbans-
hyttan i Vermland, der bröderne Öfversten m. m. Friherre Nils Ericson
och Kapten m. m. John Ericson föddes.

I en bergsmans hem här vid Långbanshyttan
föddes bröderne
NILS ERICSON

den 30 Januari 1802

och

JOHN ERICSON

den — — — 1803

hvilka bada hafva gagnat och hedrat
fäderneslandet.

Deras väg
genom arbete till kunskaper
och oförgängligt rykte
står öppen
för hvarje Svensk yngling.

N:o 2.

På en sten å Axtorna hed i Svarterå socken i Halland, upprest
af Hallands Fornminnes Förening.

STEN ROSENSPARRE

till Skarhult

stupade här

tappert kämpande för sitt fädernesland

den 20 Oct. 1565.

N:o 3.

På en sten å Kylleryds hed i Skällinge socken i Halland, upprest
af samma Fornminnes Förening.

Danske Krigs Öfversten

CHRISTIAN BARNEKOW

offrade här sitt lif

för sin Konungs räddning

den 24 Febr. 1612.

N:o 4.

På en minnesvård vid Skalden Erik Sjöbergs (Vitalis) graf på Kungsholms församlings kyrkogård.

Öfverst på stenen en stjerna öfver en lyra. Der nedanför:

ERIK SJÖBERG

VITALIS

14 Jan. 1794—4 Mars 1828.

Den fosterländska diktens vännar
reste varden.

1868.

1868.

N:o 1.

På fyra inskriftstaflor i hvalfvet i den nyligen reparerade Hedvig Eleonoras kyrka i Stockholm.

Å taflan i söder:

Söker först efter Guds rike och Hans rättfärdighet.
Matth. Ev. 6: 33.

Å taflan i norr:

Haf din lust i Herranom; och Han skall gifva dig
hvad ditt hjerta önskar. Dav. Ps. 37: 4.

Å taflan i vester:

Herren vår Gud vare med oss så som Han varit
hafver med våra fäder. 1 Kon. B. 8: 57.

Å taflan i öster:

Jesus Christus i gar och i dag och Han desslikes
i evighet. Ebr. 13: 8.

1869.

På Hoby kyrka i Blekinge.

Öfver hufvudingångens hvalf i fyra rosetter artalet
1869.

Under hvalfvet öfver samma dörr:

Carl XV:s elfte regeringsår.

Ära vare Gud i höjden!

Öfver södra ingången:

Frid på jorden!

Öfver norra ingången:

Menniskorna en god vilje!

1870.

N:o 1.

På det till en del nybygda Rådhuset i Malmö.

Från grunden uppförd 1546

blef denna byggnad

ändrad och förbättrad 1812

vidgad och förskönad 1864—1869.

N:o 2.

På en minnesvård å Södermanlands och Nerikes Nations
grafplats på Upsala stads kyrkogård.

Lär dig af döden lefva.

N:o 3.

På Björkängs kyrka i Skara stift.

Öfver vestra dörren:

Invigd till Guds ära d. 1870 då Konung
Carl XV regerade i Sverige och Norge.

1871.

På Högby nya kyrka i Östergötland.

Byggd 1871 i Konung Carl XV:s tolfte regeringsår.

1873.

På en minnesvård uppförd vid Borgholms slottsruin på Öland
af Konung Carl XV:s Jagtklubb och öns befolkning.

Åt minnet
af
KONUNG CARL XV
restes stenen
af Dess Jagtklubb
och
Ölands befolkning
den 18 Sept. 1873.

1874.

På en minnesvård å Stockholms kyrkogård öfver Fabriksidkaren
Samuel Owen.

SAMUEL OWEN
Svenska ångbåtsflottans
och machinverkstädernas
ättefader
född i England 1774
död i Stockholm 1854.

Idkare och vänner
af
Svensk industri
reste världen
1874.

N:o 2.

På en tafla å norra sidan af Kongl. Myntverkets hus i Stockholm.

F. 1774. SAMUEL OWEN D. 1854.

Svenska ångbatsflottans
och
machinverkstädernas ättefader
utöfvade här från år 1809 till 1843
sin gagnande verksamhet.

Minnespenningar.

1866.

N:o 1.

Öfver Öfverste Kammarjunkaren Riddaren och Kommendören af Kongl. Maj:ts Orden Friherre Bernhard von Beskow, på hans 71:sta födelsedag.

Åtsidan. Brösthilden, med omskrift L. B. BERNARDUS VON BESKOW.

Vid nedra kanten: NAT. D. XXII APR. MDCCXCVI.

Frånsidan. Två af sänggudinnorna, Melpomene och Clio, framträdande att med lager bekransa en åldrig skald, sittande på en antik stol. Omskrift: NOMINE SORORUM MERITOS SACRANT HONORES.

I afskärningen: VATI SEPTUAGENARIO PIERIDUM SVECARUM DECORI ET PRAESIDIO CIVES ET AMICI.

N:o 2.

Belöningsmedalj vid utställning af gödkreatur och mejerialster.

Åtsidan. En äldre åtsida med Konung Carl XV:s bild och namn.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: FÖR UTSTÄLLNING AF GÖDKREATUR OCH MEJERIALSTER.

N:o 3.

Belöningsmedalj vid allmänna Industriutställningen i Stockholm år 1866.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstbild med omskrift: CARL XV SVERIGES NORGES G. och V. KONUNG.

Frånsidan. En grupp af fem figurer, föreställande Minerva, som utdelar kransar åt Svea, Nore, Dana och Suomi, omgifna af sinnbilder af industri. Nedanför denna grupp: ALLMÄNNA INDUSTRI UTSTÄLLNINGEN I STOCKHOLM 1866.

N:o 4.

Kongl. Vetenskaps och Vitterhets Samhällets i Göteborg belöningsmedalj.

Åtsidan. En kvinna i antik dräkt sitter, skrifvande, vid ett bord, på hvilket stå en himmelsglob och en lyra. Bakom bordet en lågande lampa på hög fot. Nedanför sitter Minervas uggla. — I afskärningen Sällskapets stiftelseår: MDCCCLXXVIII.

Frånsidan. En lagerkrans, med rum för den belönades namn inom kransen. Omskrift: KONGL. VETENSKAPS OCH VITTERHETS SAMHÄLLET I GÖTEBORG.

N:o 5.

Minnespenning, som 2:ne enskilda personer fått tillstånd att i Industri-utställnings byggnaden prägla, för att säljas till besökande.

Åtsidan. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Östergötland bröstbild, med omskrift: OSCAR FREDRIK SVERIGES OCH NORGES ARFFURSTE HERTIG AF ÖSTERGÖTLAND.

Frånsidan. Industri utställnings byggnaden, sedd från sidan. Omskrift: INDUSTRI UTSTÄLLNINGEN I STOCKHOLM. — I afskrifningen: SVERIGE NORGE DANMARK OCH FINLAND I FREDLIG TÄFLAN 1866.

N:o 6.

Annan minnespenning, som en enskild person fått tillåtelse att prägla för samma ändamål.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstbild, med omskrift: CARL XV SVERIGES NORGES G. o. V. KONUNG.

Frånsidan. En grupp af industriens och konstens sinnebilder på ett underlag, omslutna af en lager- och en palmqvist. Omskrift: MINNE AF INDUSTRI OCH KONST UTSTÄLLNINGARNE I STOCKHOLM 1866.

N:o 7.

Belöningspenning af Dalarnes Jägareförbund.

Atsidan. En eklöfskrans, med omskrift: AF DALARNES JÄGARE FÖRBUND.

Fransidan. En dylik krans utan inskrift.

N:o 8.

Öfver Hans Kongl. Höghet Hertigen af Östergötland af Ledamöter i K. Centralkommittén för allmänna Industri och Konst utställningen i Stockholm.

Atsidan. Hans Kongl. Höghets bröstbild, med omskrift: OSCAR FREDRIK SVERIGES OCH NORGES ARFFURSTE.

Fransidan. Två kvinnor, Industrien och Konsten, med behöriga sinnebilder, stående vid hvar sin sida af en med Sveriges tre kronor tecknad sköld. Omskrift: TILL EN UPPLYST OCH NITISK LEDARE.

I afskrifningen: AF K. CENTRAL KOMMITTEN FÖR ALLM. INDUSTRI OCH KONST UTSTÄLLN. I STOCKHOLM 1866.

N:o 9.

Öfver Skalden Jakob Frese af Svenska Akademien.

Atsidan. Inom en lagerkrans: JACOBUS FRESE SVEC. Omkring kransen: FAMA NON FACIES POSTERIS MANET.

Fransidan. En man, sittande, spelar på en Davids-harpa. Omskrift: PRÆSENTIA NUMINA SENTIT. (Horat.). — I afskrifningen: VOX CANDIDA DESIT MDCCXXIX.

N:o 10.

Öfver Professorn och Inspektorn vid K. Carolinska Institutet, Kommand. af K. N. O. Dr Anders Adolf Retzius, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: A. A. RETZIUS PROF. ET INSP. R. INST. MED. CHIR. CAROL. HOLM. — Vid nedra kanten: x. 1796. o. 1860.

Frånsidan. Tva menniskokranier, ett längre och ett kortare, jemte ett mätninginstrument, liggande på ett bord. Omskrift: NEC SINIT ESSE MUTA. (Ovid.) — I afskrifningen: SOCIO ANATOM. ET ETHNOGR. CELEBERR. R. ACAD. SCIENT. SVEC. MDCCCLXVII.

1867.

N:o 1.

Öfver Landtmarskalken Grefve Gustaf Lagerbjelke, af Ridderskapet och Adeln.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: GREFVE GUSTAF LAGERBJELKE.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: ÄDEL OCH OVÄLDIG I ORD OCH HANDLING. — Omkring kran- sen: SV. RIDDERSKAPET OCH ADELN TILL DESS SISTE LANDTMARSKALK. — Vid nedra kanten: 1866.

N:o 2.

Belöningsmedalj, att utdelas af Örebro Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstkild, med omskrift: CARL XV SVERIGES OCH NORGES KONUNG.

Frånsidan. En eklöfskrans, med omskrift: ÖREBRO LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP.

N:o 3.

Öfver Riksföreståndaren Birger Jarl, af Fru Lea Ahlborn *).

Åtsidan. Birger Jarls bildstod, sådan den blifvit rest i Stockholm. Omskrift: BIRGERUS DUX SVEORUM DENATUS A:o MCCLXVI.

Frånsidan. En krans af lager och ek, upptill för-
enad i en murkrona. Inom kransen: EFFIGIEM URBIS
FUNDATORIS QUAM FORMAVIT B. E. FOGELBERG
HOLMIENSES POST SAECULA VI POSUERUNT
MDCCCLIV

N:o 4.

• Öfver Hans Maj:t Konungen, af Kongl. Akademien för de Fria konsterna.

Åtsidan. Hans Maj:t. Konungens bröstbild, med omskrift: CARL XV SVERIGES OCH NORGES KONUNG.

Frånsidan. En qvinna i antik dräkt, omgifven af fria konsternäs sinnebilder, framracker en lågerkrans. Omskrift: ÅT KONSTENS BESKYDDARE OCH UTFÖFVARE. — I afskrifningen: AF K. AKADEMIEN FÖR DE FRIA KONSTERNA 1867.

N:o 5.

Belöningspenning, att utdelas i Fiskartorps slöjdskola i Hal-
land.

Åtsidan. Inskrift: FISKARTORPS SLÖJDSKOLA D.
9 JULI 1866.

Frånsidan. Inskrift: FÖR FLIT TILL (med tomt
rum för den belönades namn) 18 . .

*) Detta nya förslag uppgafs, sedan det äldre af år 1854 icke blifvit begagnadt. Jfr Akad. Handl. 21:a Del. pag. 394.

N:o 6.

Öfver Theolog. Doktorn och Professorn Samuel Lorens Odmann,
af Svenska Akademien.

Åtsidan. SAM. L. ÖDMANN THEOL. DR ET
PROF. UPSAL.

Fransidan. En örn, stående i sitt bo på toppen af
en klippa, blickande ut i rymden. På ömse sidor om
klippans fot ses en strand med öar i hafvet. Omskrift:
CUI COELUM ET TERRA UNDIQUE PATENT. — I af-
skärningen: VERBI DIVINI ET NATURAE INTERPRES SAGACISS.
OB. MDCCCXXIX.

N:o 7.

Belöningsjetton, att utdelas af Kongl. Musikaliska Akademien,
som för detta ändamål mottagit en donation af Organisten P. A. Berg.

Åtsidan. En qvinna i antik dräkt, sittande, fram-
räcker en lagerkrans. Vid hennes sida en lyra och en
notrulle. Omskrift: KONGL. MUSIKALISKA AKA-
DEMIEN.

Frånsidan. UPPMUNTRAN FÖR FLIT OCH FRAM-
STEG. — I afskärningen: MINNE AF ORGANISTEN I ALENDA
P. A. BERG.

N:o 8.

Öfver Öfver-Direktören vid Kongl. Teknologiska Institutet Lars
Johan Wallmark, af Kongl. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: L. J. WALL-
MARK SUPR. DIR REG. INST. TECHNOL. Vid
nedra kanten: — N. 1810. O. 1855.

Fransidan. En man i antik dräkt, stående, gjuter
olja i en brinnande lampa hängande på en antik lämp-
ställning. Vid demmas fot ses sinnebilder af teknologien.
Omskrift: POSTERIS PROVIDENS. (Cicero). — I af-

skärningen: SOCIO MUNIFICO STUD. TECHN. PROMOTORI R.
ACAD. SCIENT. SVEC. MDCCCLXVIII.

1868.

N:o 1.

Öfver Hans Maj:t Konung Carl XIV Johan, af Carl Johans Förbundet, till minne af 50:de årsdagen efter kröningen.

Åtsidan. Konungens bröstbild, med omskrift: CAROLUS XIV JOHANNES REX SVECIAE ET NORVEGIAE.

Frånsidan. Carl Johans bröstbild på sin pjedestal, sådan den af Carl Johans Förbundet blifvit rest i Upsala-parken, men med odödlighetens strälände stjernkrona öfver Konungens hjessa. Omskrift: FULGENTIOR RADIAT POST DECEM LUSTRA CORONA. — I afskärningen: REGI IMMORTALI VOTA PIE SOLVIT SOCIETAS SUA DIE XI MAII MDCCCLXVIII.

N:o 2.

Belöningspenning, att utdelas af Linköpings stads Handtverks Förening.

Åtsidan. Den för en annan dylik penning begagnade. (Se Akadens Handlingar, 25:e Del. pag. 352).

Frånsidan. En grupp af industri- och handtverksalster inom en eklöfskrans. Omskrift: FÖR UTMÄRKTA INDUSTRIALSTER. Afskärningen tom, för att der ingravera den belönades namn.

N:o 3.

Belöningspenning, att utdelas inom Upsala Elementarskolas Rektorist Förening.

Åtsidan. En lyra, med omskrift: AF UPPSALA
ELEMENTARSKOLAS REKTORIST FÖRENING.

Frånsidan. Inom en lagerkrans: TILL BELÖNING
OCH UPPMUNTRAN.

N:o 4.

Öfver Kongl. Rådet och Statsrådet, Öfverste Marskalken Grefve
Carl Piper, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: COM. CAR.
PIPER SENAT. REG. CONSIL. STAT. SUPR. MARESC.

Frånsidan. I förgrunden af ett läger sitter en äldre man i karolinska dräkten, med penna i hand, begagnande en trumställning som skrifbord, blickande upp till Konung Carl XII, som står vid sidan och pekar på en upplagen kartritning. Omskrift: PERQUE HORRIDA
CASTRA SECUTUS. (Virgil.) — I afskärningen: VITAM
PATRIAE REGIQUE IMPENDENS OB. MDCCXVI.

N:o 5.

Belöningspenning, att utdelas af Stockholms stads Frivilliga
Skarpskytte Förening.

Åtsidan. Densamma som frånsidan till en förut
gillad belöningspenning. (Se Akad. Handl. 25:e del.
pag. 362).

Frånsidan. Omskrift: AF STOCKHOLMS STADS
FRIVILLIGA SKARPSKYTTE FÖRENING. En liten
eklöfskrans, och derunder: TILL FÖR VISADE
TJENSTER.

N:o 6. .

Öfver Professorn och Intendenten R. N. O. Carl Gustaf Mossander, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Brösthilden med omskrift: CAR. G. MOSSANDER CHEM. PROF. MUS. MINERAL. PRAEF. — Vid nedra kanten: N. 1797. o. 1858.

Frånsidan. En man i vanlig dräkt, sittande vid ett bord, tömmer innehållet ur en flaska i en liten skål. Framför honom står en kemisk våg. På bordet, vid sidan, ligga ett par mineralstuffer. Omskrift: COACTA DISJUNGIT SEMINA TERRARUM. (Virgil.). — I afskärningen: SOCIO MINERALOGO OPTIME MERITO R. ACAD. SCIENT. SVEC. MDCCCLXIX.

N:o 7.

Öfver Hofarchitekten, Ridd. Bror Carl Malmberg, med anledning af hans, utan ersättning, besörjda kupolbyggnad på Hedvig Eleonoras kyrka, af Församlingen.

Åtsidan. En afbildning af Hedvig Eleonoras kyrka med den nya kupolen. — I afskärningen: GRUNDLAGD 1658. INVIGD 1737. FULLBORDAD 1868.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: AKTNINGS OCH TACKSAMHETS GÄRD samt vidare omkring kransen: TILL BROR CARL MALMBERG. — I afskärningen: AF HEDVIG ELEONORÆ FÖRSAMLING 1868.

1869.

N:o 1.

Mimiespeming i anledning af Konstutställningen i Göteborg.

Åtsidan. En afbildning af Göteborgs elementarläroverks hus, der utställningen egde rum. Utan inskrift.

Fransidan. Staden Göteborgs vapensköld, med omskrift: MINNE AF KONSTUTSTÄLLNINGEN I GÖTEBORG 1869.

N:o 2.

Öfver Skalden Johan Henrik Kellgren, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: JOH. HENR. KELLGREN.

Fransidan. De tre Gratierna framträdande till en ung man, åt hvilken den ena bland systrarne räcker en lyra. Omskrift: LIQUIDAM DONANT VOCEM CUM CITHARA. (Horat.). — I afskrifningen: DECUS ET DELICIAE AEVI GUSTAVIANI.

N:o 3.

Belöningsmedalj, att utdelas af Elfsborgs Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Länets vapen, med omskrift: ELFSBORGs LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGs SÄLLSKAP.

Fransidan. En Eklöfskrans, utan inskrift.

N:o 4.

Öfver Professorn, K. N. O. Erik Gustaf Geijer, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: ER. GUST. GEIJER HIST. PROF. UPSAL. — Vid nedra kanten: N. 1783. O. 1847.

Fransidan. Iduna, stående, bjuder ett äple ur sin korg. Omskrift: CUIUS INEST FRUCTIBUS VIS IMMORTALIS. — I afskrifningen: SOCIO HISTORICO INGENIOSSIMO R. ACAD. SC. SVEC. MDCCCLXX.

1870.

N:o 1.

Belöningsmedalj, att utdelas af Gotlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Länets vapen, omgifvet af landtbruks emblemer.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: AF GOTLANDS LÄNS HUSHÅLLNINGS SÄLLSKAP.

N:o 2.

Belöningsmedalj, att utdelas af Nyköpings Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Länets vapensköld.

Frånsidan. En eklöfskrans, med omskrift: AF NYKÖPINGS LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGS SÄLLSKAP.

N:o 3.

Öfver Riksrådet och Rikskansleren Erik Sparre, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: ER. SPARRE R. SVEC. SEN. ET CANCELL.

Frånsidan. Ett altare med Sveriges tre kronor på framsidan. På altaret en bok (lagboken) och en konglig krona. Omskrift: (Titeln på Sparres bekanta skrift) PRO LEGE REGE ET GREGE. — I afskärningen fortsättning af inskriften: OPERAM DEVOVIT ET VITAM MDC.

N:o 4.

Belöningspenning, att utdelas vid Armeens skjutöfningar.

Åtsidan. En tafla omgifven af vapen och fanor på en sköld. Öfver taflan en liten lagerkrans; nedanför skölden en qvist af lager och en af ek. Öfverskrift: SKJUTPRIS.

På den släta fränsidan anbringas en nål, för att fästa penningen på bröstet.

N:o 5.

Öfver Kapten, Ridd. Georg Wolfgang von Francken, af Militär Sällskapet i Stockholm.

Åtsidan. En grupp af vapen och fanor m. m. öfver en mur. Omskrift: MILITÄRSÄLLSKAPET I STOCKHOLM.

Fränsidan. Inom en eklöfskrans: TILL G. W. von FRANCKEN 1870. Omkring kransen: AKTNINGSGÄRD FÖR TOLF ÅRS UPPOFFRANDE VERKSAMHET.

N:o 6.

Öfver August Blanche, af en enskild person.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: AUGUST BLANCHE F. 1811. D. 1868.

Fränsidan. En lyra under en strålande stjerna inom en krans af hälften ek, hälften lager.

1871.

N:o 1.

Öfver General-Direktören m. m. Carl Johan Ekströmer, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: C. J. EKSTRÖMER DIR. SUPR. NOSOCOM. PR. COLL. MED.

— Vid nedra kanten: N. 1792. o. 1860.

Frånsidan. Æskulap, stående, med venstra handen stödd på sin med en orm omlindade klubba, framräcker med den högra två kransar, en af lager, en af eklöf. Omskrift: UTRAMQUE MERUIT LAUDE CORONAM. (Virgil.). — I afskrifningen: SOCIO DE RE MED. PATR. OPT. MERITO R. AC. SCIENT. SVEC. MDCCCLXXI.

N:o 2.

Öfver f. d. Öfverste Kammarjunkaren m. m. Friherre Knut Filip Bonde, af ledamöter i Svenska Slöjdföreningen m. fl. personer.

Åtsidan. Brösthilden, med omskrift: FRIHERRE KNUF FILIP BONDE.

Frånsidan. Friherre Bondes brösthild på en fotställning. Framför sitter Industrien, en qvinna i antik dräkt, omgifven af industriens och konstens sinnbilder, tecknande med en antik stylus på fotställningen: AKTNINGS OCH TACKSAMHETSGÅRD. — Omskrift: BEFRÄMJARE AF SVENSKA INDUSTRIENS FÖRÄDLING. — I afskrifningen: 1871.

N:o 3.

Belöningsmedalj, att utdelas af Svenska Slöjdföreningen.

Åtsidan. En eklöfskrans, med omskrift: SVENSKA SLÖJDFÖRENINGEN STIFTAD DEN 6 OKTOBER 1845.

Frånsidan. En qvinna i antik dräkt (Industrien) och Upplýsningens genius, med behöriga attributer, stående, räcka hvarandra handen. Kring dem äro grupperade sinnbilder af industri, konst och flit. Omskrift: UPPLÝSNING OCH IDOGHET ALSTRA OBEROENDE. — I afskrifningen: DEN 6 OKTOBER 1870.

N:o 4.

Öfver Hennes Maj:t Drottning Lovisa, af Fru Lea Ahlborn.

Åtsidan. Drottningens bröstbild, med omskrift: LOVISA DROTTNING AF SVERIGE OCH NORGE.

Frånsidan. Odödlighetens genius bärande i den ena, uppsträckta handen en palmqvist, i den andra en ringlagd orm. Omskrift: FÖLJD AF KÄRLEK TACKSAMHET OCH SAKNAD. — Vid nedra kanten: DEN 30 MARS 1871.

N:o 5.

Öfver Skalden Erik Johan Stagnelius, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: ER. JOH. STAGNELIUS VATES SVEC.

Frånsidan. Den heliga Cecilia, efter Raphaels bekanta målning, stående med sitt musikinstrument i händerna, lyssnande med hänförelse till underbara toner från himmelen. Omskrift: AGNOVIT SONITUM ET DIVI PROMISSA PARENTIS. (Virgil.). — I afskärningen: ANIMA VINCULIS DEMIURGI EREPTA MDCCCXXIII.

N:o 6.

Belöningsmedalj, att utdelas af Upsala Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Uplands vapensköld och bak om denna sinnebilder af landtbruk. Utan omskrift.

Frånsidan. Öfver en öppen eklöfskrans: UPSALA LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP TILL med tomt rum för ingravering af den belönades namn.

N:o 7.

Prismedalj vid Kongl. Första Lif-Grenadier Regimentets Officers korps skjutöfningar.

Åtsidan. Hans Kongl. Höghet Hertigens af Östergötland bröstbild, med omskrift: OSCAR HERTIG AF ÖSTERGÖTLAND ÖFVERSTE I K. I:a LIF GRENAD. REGEM:T.

Frånsidan. En lagerkrans, med omskrift: K. I:a LIF GRENAD. REG:TS OFFICERS CORPS MÅLSKJUTNINGS FÖRBUND (med rum inom kransen för prisvinnarens namn).

N:o 8.

I anledning af Kongl. Musikaliska Akademiens hundra års fest, af bemälda Akademi.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstbild med namn och titel.

Frånsidan. Akademiens antagna sinnebild, en antik lyra, med omskrift: ANDA OCH KONST. På en upphöjd rand kring kanten: KONGL. SVENSKA MUSIKALISKA AKADEMIENS HUNDRA ÅRS FEST. — I afskrifningen: 1771—1871.

N:o 9.

Belöningsmedalj, att utdelas af Norrköpings Handtverks Förening.

Åtsidan. Norrköpings stads vapen, med der omkring grupperade sinnebilder af skön konst och handtverksredskap. Omskrift: NORRKÖPINGS STADS HANDTVERKSFÖRENING. — I afskrifningen: 1871.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: FÖR SKICKLIGHET OCH VÄLFÖRHÅLLANDE ÅT (med tomt rum för ingravering af den belönades namn).

N:o 10.

Öfver Kapten och Riddaren Georg Wolfgang von Francken, af Tyskbagarbergens aktiebolag.

Åtsidan. Bröstbilden med omskrift: GEORG WOLFGANG VON FRANCKEN.

Frånsidan. En afbildning af den genom Tyskbagarbergen genomsprängda öppningen, kallad Konung Carl XV:s port, med stadens byggnader i bakgrunden. Omskrift: TYSKBAGARBERGENS AKTIEBOLAG TILL DESS ORDFÖRANDE 1860—1871. — I afskärningen: KONUNG CARL XV:S PORT ÖPPNAD D. 28 JAN. 1868.

N:o 11.

Öfver Presidenten m. m. Jakob August von Hartmansdorff, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: JAC. AUG. VON HARTMANSDORFF. — Vid nedra kanten: NAT. 1792. DEN. 1856.

Frånsidan. En hög klippa, på hvars sidor en forsande ström delar sig. Omskrift: REFRENAT NON SISTIT. — I afskärningen: SOCIO DE PATRIA OPTIME MERITO R. AC. SCIENT. SVEC. MDCCCLXXII.

1872.

N:o 1.

Belöningspenning, att utdelas af Göteborgs Frivilliga Skarpskytte Förening.

Åtsidan. Göteborgs stads vapen, med omskrift: GÖTEBORGS FRIV. SKARPSK. KORPS 1861.

Frånsidan. En eklöfskrans och öfver denna två korslagda gevär. Omskrift: FÖR VÄLSKJUTNING.

N:o 2.

Öfver Kongl. Örlogsmanna Sällskapets hundra års fest, af Sällskapet.

Åtsidan. Vice Amiralen m. m. Fr. H. af Chapmans bröstbild, med omskrift: FREDRIK HENRIK AF CHAPMAN FÖDD 1721. DÖD 1808.

Frånsidan. En grupp af skeppsinventarier och vapen, sådan som på Örlogsmanna Sällskapets minnespenning af år 1771, med öfverskrift: MED FÖRSTÅND OCH STYRKA. — I afskärningen: KONGL. ÖRLOGSMANNA SÄLLSKAPETS HUNDRA ÅRS FEST D. 15 NOV. 1871.

N:o 3.

Belöningsmedalj, att utdelas af Jönköpings Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Länets vapen jemte landtbruks insignier.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: AF JÖNKÖPINGS LÄNS HUSHÅLLNINGS SÄLLSKAP.

N:o 4.

Öfver Riksrådet m. m. Grefve Gustaf Otto Stenbock, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: GUST. OTTO STENBOCK COM. SEN REGNI SVEC.

Frånsidan. Tre trofeer, med en lagerkrans öfverst på hvardera, afseende Stenbocks strider och segrar un-

der trettioåriga kriget, derefter i Polen och slutligen i kriget mot Danmark. Omskrift: EGREGIAM LAUDEM ET SPOLIA AMPLA REFERENS. (Virgil). — Iafskärningen: XL PER ANNOS TERROR HOSTIUM OB. MDCLXXXV.

N:o 5.

Öfver Hans Maj:t Konung Carl XV:s död, af Fru Lea Ahlborn.

Åtsidan. Bröstbilden lagerkransad, med omskrift: CARL XV SVERIGES OCH NORGES KONUNG.

Frånsidan. Svea, med sin sköld vid sidan, sittande vid foten af ett antikt grafmonument, tecknande på en tafla Konungens dödsdag D. 18 SEPT. 1872. Omskrift: FREDSÄLL FOLKKÄR.

N:o 6.

Hans Maj:t Konung Osear II:s enskilda minnes- och belöningspenning.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: OSCAR II SVEC. NORV. GOTH. VAND. REX.

Frånsidan. Inom en lagerkrans: LITTERIS ET ARTIBUS.

N:o 7.

Öfver Hans Maj:t Konungens af Danmark f. d. Envoyé extra ordinaire Grefve Scheel-Plessen, vid hans afresa från Sverige, af hans här varande vänner.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: COMES W. H. B. SCHEEL-PLESSÉN samt nederst MDCCCLXXII.

Frånsidan. En man stående vid rodret på ett antikt fartyg, hvilket han, med refvade segel, styr in i en hamn. Omskrift: QVANDO ULLUM INVENIENT PAREM? (Horat.). — I afskärningen: AMICO ET FAUTORI SVECIAE POST VII LUSTRA RELINQUENTI AMICI LUGENTES GRATO ANIMO D. D. D.

N:o 8.

Öfver Carl Michael Bellman, af Fru Lea Ahlborn, med anledning af aftäckningen af Skaldens bildstod på Djurgården.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: CARL MICHAEL BELLMAN.

Frånsidan. Skaldens mandolin, tecknad efter originalet i Statens Historiska Museum. Omskrift: EJ NÅGON TID HANS LYRAS TONER SÖFVER. — Nederst: DEN 26 JULI 1872.

1873.

N:o 1.

Öfver Professorn m. m. Dr Israel Hwasser, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstkilden, med omskrift: ISR. HWASSER MED. THEOR. ET PR. PROF. UPS. — Vid nedra kanten: NAT. 1790. DEN. 1860.

Frånsidan. Ett fyrorn, med strålande lanternin, stående på en hafsstrand. Omskrift: ARDET ET DIRIGIT. — I afskärningen: SOCIO INGENIOSISS. REG. ACAD. SCIENT. SVEC. MDCCCLXXIII.

N:o 2.

Hennes Maj:t Drottning Sophias enskilda minnes- och belöningsmedalj.

Åtsidan. Bröstdilden, med omskrift: SOPHIA SVECIAE ET NORVEGIAE REGINA.

Fränsidan. En krans af hälften lager, hälften ek med inflätade rosor och liljor. Inom kransen: IN SUI MEMORIAM.

N:o 3.

Öfver Hennes Maj:t Enkedrottning Josephina, med anledning af festen till minne af Hennes Maj:ts ankomst till Sverige för 50 år sedan, af Hans Maj:t Konungen i eget och öfriga ättlingars namn.

Åtsidan. Hennes Maj:ts bröstdild, med omskrift: JOSEPHINA SVECIAE ET NORVEGIAE REGINA VIDUA.

Fränsidan. En qvinna i antik dräkt (Sverige) står på en lummig strand, hållande i handen sin stylus, med hvilken hon tecknat orden: DIE XIII JUNII MDCCCXXIII på en oval sköld, som hänger på en ek. Vid hennes sida ett halfrest lejon, blickande mot ett ankommande linieskepp. På andra stranden höga berg. Omskrift: LAETAM NOTAT PRAESENTIBUS ET POSTERIS DIEM. — I afskärningen: MATRI AUGUSTAE PIETAS NATORUM ET NEPOTUM DIE XIII JUNII MDCCCLXXIII.

N:o 4.

Öfver Hennes Maj:t Enkedrottning Josephina, i anledning af samma minnesfest, af personer, som under en förfluten tid tillhört Hennes Maj:ts uppvaktning.

Åtsidan. Sådan som på den näst föregående.

Frånsidan. Minnet och Hoppet, två sittande qvinnor, tecknade efter en bekant målning af Margareta Gillis. Omskrift: UTRAMQUE DITAVIT. — I afskrifningen: PIETAS POST X LUSTRA IMMUTATA DIE XIII JUNII MDCCCLXXIII.

N:o 5.

Belöningsmedalj, att utdelas af Verinlands Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Länets vapen, med omskrift: WERMLANDS LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGS SÄLLSKAP.

Frånsidan. En eklöfskrans, inom hvilken den belönades namn m. m. inristas.

N:o 6.

Öfver Hans Maj:t Konung Carl XV, af Frimurare Orden.

Åtsidan. Bröståbilden, med omskrift: CAROLUS XV REX SVECIAE ET NORVEGIAE.

Frånsidan. En ordförande klubba och en palmqvist nedlagda på en kub, å hvars framsida är tecknad ett G inom en dubbel, liksidig triangel. Kuben står på ett musiviskt golf mellan två kolonner, öfver hvilka hänger ett tåg med en valknut på midten. Framför kubén ligga två svärd i kors samt frimurare verktyg. Omskrift: LABOREM CUM PALMA MUTAVIT. — I afskrifningen: AETERNAE MEMORIAE MAG. SUPR. ET S. V. DEFUNCTI LIB. FR. MUR. PROV. IX. MDCCCLXXII.

N:o 7.

Kastpenning vid Hans Maj:t Konung Oscar II:s kröning.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstbild i kröningsskrud med ordenskedjor öfver manteln. Omskrift: OSCAR II SVERIGES NORGES G. o. V. KONUNG KRÖNT 1873.

Frånsidan. Inom en lagerkrans Konungens valspråk: BRÖDRAFOLKENS VÄL.

N:o 8.

Minnespennig, att utdelas till Norska Stortingets deputerade vid DD. MM. Konungens och Drottningens kröning.

Åtsidan. Konungens och Drottningens bröstbilder i kröningsdräkt. Omskrift: OSCAR II OCH SOPHIA SVERIGES OCH NORGES KONUNG OCH DROTTNING.

Frånsidan. Inom en lagerkrans: TILL MINNE AF KRÖNINGSFESTEN I STOCKHOLM DEN 12 MAJ 1873.

N:o 9.

Öfver H. Exc. Riksmarskalken m. m. Grefve Gustaf Adolf Sparre, af Upsala Universitet.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: GUSTAVUS ADOLPHUS SPARRE COMES.

Frånsidan. En qvinna i antik dräkt (Upsala Universitet) sittande, omgifven af vetenskapliga symboler, håller i ena handen en stylus, i den andra ett upprulladt blad, på hvilket hon har skrivit: 1859—1871. Omskrift: PRAESIDIUM ET DULCE DECUS MEUM. (Horat.). — I afskrifningen: CANCELLARIO MUNUS DEPONENTI REGIA ACAD. UPSALIENSIS MDCCCLXXI.

N:o 10.

Belöningspenning, att utdelas af Visby stads Fabriks- och Handtverks Förening.

Åtsidan. Gotlands vapensköld omgifven af sinnbilder syftande på konst- och handtverksarbete. Omskrift: WISBY FABRIKS OCH HANDTVERKS FÖRENING. — I afskärningen: 1873.

Frånsidan. En eklöfskrans, med omskrift: FÖR FLIT OCH ARBETSSKICKLIGHET. — Vid nedra kanten: IDOGHET GER SJELFBESTAND.

N:o 11.

Öfver Reformatorn och Historieskrifvaren Olaus Petri, af Svenska Akademien.

Åtsidan. Brösthilden, med omskrift: OLAUS PETRI ECCLES. HOLMIENS. PASTOR.

Frånsidan. Två qvinnor i antik dräkt, sittande, Religionen, med korsstafven mot axeln, Historien med sin stylus i handen och ett upprulladt blad öfver knät, blicka upp mot solen, hvars strålar genombryta en molnbädd. Omskrift: NOVO SPARGEBAT LUMINE. — I afskärningen: RERUM SACRARUM ET HISTORIAE PATRIAE REFORMATOR OB. MDLII.

N:o 12.

Öfver Hans Maj:t Konungen, af Kongl. Musikaliska Akademien.

Åtsidan. Brösthilden, med omskrift: OSCAR II REX SVECIAE ET NORVEGIAE.

Frånsidan. En antik lyra, med omskrift: MERITA TUA CHORDAE SONANT NOSTRAE. — I afskär-

ningen: PRAESIDI IX PER ANNOS IAM PROTECTORI REG.
ACAD. MUSIC. MDCCCLXXIII.

N:o 13.

Öfver Landshöfdingen m. m. Hans Järta, af K. Vetenskaps Akademien.

Åtsidan. Bröstdilden, med omskrift: H. JÄRTA
PROV. DALECARLIAE GUBERNATOR. — Vid nedra
kanten: N. 1774. OB. 1847.

Frånsidan. Fosterlandskärleken, betecknad genom
en rik offerlåga på ett altare, å hvars framsida ses
Sveriges tre kronor. Omskrift: VARHS IN MOTIBUS
IDEM ARDENS. — I afskärningen: SOCIO CORDE ET
ORE EMINENTISSIMO REG. ACAD. SCIENT. SVEC. MDCCCLXXIV.

1874.

N:o 1.

Belöningsmedalj, att utdelas af Jönköpings Läns Kongl. Hus-
hållnings Sällskap.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstdild, med
omskrift: OSCAR II SVERIGES OCH NORGES KO-
NUNG.

Frånsidan. En eklöfskrans, med omskrift: JÖN-
KÖPINGS LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGS SÄLL-
SKAP.

N:o 2.

Belöningsmedalj, att utdelas af Vestra Sveriges Hushållnings
Sällskap vid gemensamma årliga utställningar af kreatur, industrial-
ster m. m.

Åtsidan. Sex landskaps vapensköldar (Bohusläns, Vestergötlands två gånger, Dalslands, Jönköpings Läns, Vermlands) satta i en krets, förenade genom en band-slinga. Omskrift: VESTRA SVERIGES HUSHÅLL-NINGS SÄLLSKAP. — Vid nedra kanten: MARIESTAD 1874.

Frånsidan. En eklöfskrans, utan omskrift.

N:o 3.

Öfver Skalden Erik Sjöberg (Vitalis), af Svenska Akademien.

Åtsidan. Bröstbilden, med omskrift: ERICUS SJÖBERG SVECORUM VITALIS.

Frånsidan. Skalden stående, med båda armarne omfattande sin lyra, som han trycker mot sitt bröst. Omskrift: LABORUM DULCE LENIMEN TUETUR. (Horat.). — I afskrifningen: INCOMMODIS VITAE EREPTUS MDCCCXXVIII.

N:o 4.

Belöningsmedalj, att utdelas vid utställningen i Bogotá i republiken Columbia.

Åtsidan. Columbianska republikens vapen, med omskrift: EXHIBICION EN BOGOTÁ DE LA REPUBLICA DE COLOMBIA 1874.

Frånsidan. En eklöfskrans, med omskrift: ORDENADO POR TRES PATRIOTAS UNO DE BOGOTÁ I DOS DE SUECIA.

N:o 5.

Belöningsmedalj, att utdelas af Gefleborgs Läns Kongl. Hushållnings Sällskap.

Åtsidan. Gefleborgs Läns vapen, med omskrift:
AF GEFLEBORGS LÄNS KONGL. HUSHÅLLNINGSSÄLLSKAP.

Frånsidan. Inom en eklöfskrans: PRISBELÖNING
VID LANDTBRUKSMÖTET, med tomt rum för ingra-
verande af namnet på stället, der mötet hålles, samt årtalet.

N:o 6.

Belöningsmedalj, att utdelas af Stuteri Öfver Styrelsen.

Åtsidan. Hans Maj:t Konungens bröstbild, med
omskrift: OSCAR II SVERIGES OCH NORGES KO-
NUNG.

Frånsidan. En stående häst, med omskrift: FÖR
HÄSTAFVELNS FRÄMJANDE. — I afskärningen: BE-
LÖNING.

J GETTY RESEARCH INSTITUTE L

3 3125 01049 8976

